

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA VE GÜNEY SİBİRYA TÜRKLERİNİN
KAHRAMANLIK DESTANLARINDA YARDIMCI TİPLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pınar ZALOĞLU

Balıkesir, 2011

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA VE GÜNEY SİBİRYA TÜRKLERİNİN
KAHRAMANLIK DESTANLARINDA YARDIMCI TİPLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pınar ZALOĞLU

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet AÇA**

Balıkesir, 2011

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında 200312511007 numaralı Pınar ZALOĞLU'nun hazırladığı "Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 05.08.2011 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet
ASPA

İmza:

Üye: Yrd. Doç. Dr. Özkan
ÖZTEK TEN

İmza:

Üye: Yrd. Doç. Dr.
Halil İbrahim SAHİN

İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

06.09./2011

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI

ÖN SÖZ

Destanlar, milletlerin yaratılıştan itibaren hayatı yorumlama biçimi olmaları ve milletlerin ortak bilincinde derin izler açan tarihî, toplumsal ve doğal olayların nesilden nesle aktarılmasında önemli bir rol oynamaları nedeniyle, halk kültürü içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bilinen en eski edebiyat ürünlerinden olan destanlar, ilk çağlardan itibaren insanlara, hem üzerinde yaşadıkları dünyayla ilgili algılamalarını, dünya görüşlerini, maddi ve manevi değerlerini, hem de toplumsal olaylara ait bilgi ve yorumlarını sonraki kuşaklara aktarma imkânı vermiştir. Destanlar, bir toplumun tarihinin gelecek kuşaklara epik bir tarzda aktarılmasını da sağlamıştır. Toplumlar, destanlar aracılığı ile kimi zaman mitolojik olayları anlamlandırmaya çalışırken kimi zaman da geçmişlerindeki kahramanlıklarını anlatmışlardır. Destanlar, yine bu toplumlar için geçmişlerinde önemli yerleri olan tarihî, sosyal, dinî olayları ve aşk uğruna yapılan mücadeleleri anlatmak için de bir araç olmuştur.

Ortak bir geçmişe sahip bütün milletlerde olduğu gibi Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin de sözlü kültür ürünleri içerisinde destanların önemli bir yeri vardır. Bu Türk toplulukları, geçmişte yarattıkları kahramanlık destanları ve bu destanlardaki başkahraman aracılığı ile yurtlarını korumak uğruna iç düşmanlar ve yabancı istilacılarla, bazen de doğüstü varlıklarla yaptıkları mücadeleleri; kahramanın ailesini, yurdunu korumak adına yaptığı alplikları çağlar ötesine aktarmışlardır.

Söz konusu topluluklar, geçmişteki kahramanlıklarını destanlar aracılığıyla günümüze aktarırken bu destanlarla birlikte o günün toplumuyla sonraki kuşaklara örnek olacak ideal kahramanlar da yaratmışlardır. Destanların merkezinde bulunan başkahraman, kimi zaman düşmanlarıyla vuruşarak kimi zaman da mitik özellikleri olan kötü varlıklarla mücadele ederek ailesini ve yurdunu korumayı başarmıştır. Ancak bu başkahraman, mücadelesini tek başına vermemiştir. Olayların merkezinde bulunmakla birlikte, mücadelesinin başından sonuna kadar başkahramanın yanında olup,

ailesini ve yurdunu korumak uğruna girdiği mücadelelerden başarıyla çıkmasını sağlayan yardımcı tipler de yer almıştır. Bu çalışmanın konusunu da bu yardımcı tipler oluşturmaktadır. Yardımcı tipler hakkındaki tespit ve değerlendirmeler, Güney Sibiry ve Orta Asya kahramanlık destanları üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışma, *Giriş, İlgili Alanyazın, Yöntem, Bulgular ve Yorumlar (Ana Tartışma)* ve *Sonuç* olmak üzere beş bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın *Giriş* ve *İlgili Alanyazın* bölümlerinde tip ve yardımcı tip kavramlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, Orta Asya (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen) ve Güney Sibiry Türkleri (Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tıvalar) ile bu Türk topluluklarının destancılık gelenekleri hakkında bilgiler aktarılmış, çalışma konusuyla ilgili destan konulu çalışmalar (kitaplar, makaleler, tezler) tanıtılmıştır. Çalışma konusuyla ilgili çalışmaların tanıtımı, Türkiye’de yapılan çalışmalarla sınırlı tutulmuştur. Söz konusu Türk toplulukları arasında yapılan destan konulu çalışmaların tanıtımı, geniş bir taramayı ve buna bağlı olarak geniş bir zamanı gerektirdiği için bu tür bir yola başvurulmamıştır.

Çalışmanın *Bulgular ve Yorumlar* bölümünde, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarından beş adet (Metinlerin hacimli olması sebebiyle Hakas Türklerinin üç adet destan metni incelenmiştir.) belirlenerek, bu metinler özetlenmiş ve yardımcı tipleri tespit etmek, sınıflandırmak ve yardımcı tiplerin başkahramana yaptıkları yardımların metnin oluşumuna katkısını değerlendirmek üzere incelenmiştir. Yardımcı tipler, her bir metin esasında kendi içerisinde sınıflandırılmış ve başkahramana yardımları ve metnin oluşumuna katkıları bakımından değerlendirilmiştir.

Bu tespit ve incelemelerden çıkarabilecek sonuçlar, tezin “Sonuç” kısmında ana hatlarıyla ifade edilmiştir. Çalışma sırasında yararlanılan yazılı kaynakların künyelerine de “Kaynakça” kısmında yer verilmiştir.

Tezin hazırlanması sürecinde varlıklarıyla bana her daim güç ve destek veren aileme; danışmanlığımı kabul ederek konu tespiti de dâhil olmak üzere kaynak temini ve inceleme sürecinde karşılaştığım zorlukları aşmamda benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mehmet AÇA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Pınar ZALOĞLU
BALIKESİR / 2011

ÖZET

ORTA ASYA VE GÜNEY SİBİRYA TÜRKLERİNİN KAHRAMANLIK DESTANLARINDA YARDIMCI TİPLER

ZALOĞLU, Pınar

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet AÇA

2011, 305 sayfa

Bu çalışmada Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerine ait kahramanlık destanlarından tespit edilen yardımcı tipler, destanın merkezinde bulunan başkahramana yaptıkları yardımlar açısından ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarının yardımcı tiplerin tespiti açısından incelenmesi, yardımcı tiplerin destan oluşumundaki rollerinin belirlenmesi, sınıflandırılması ve başkahramana yaptıkları yardımlar açısından değerlendirilmesidir.

Çalışmanın İlgili Alanyazın bölümünde tip ve yardımcı tip kavramlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, Orta Asya (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen) ve Güney Sibiry Türkleri (Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tıvalar) ile bu toplulukların destancılık gelenekleri hakkında bilgiler aktarılmış, çalışma konusuyla ilgili destan konulu çalışmalar (kitaplar, makaleler, tezler) tanıtılmıştır. Çalışma konusuyla ilgili çalışmaların tanıtımı, Türkiye’de yapılan çalışmalarla sınırlı tutulmuştur.

Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarından beş adet (Metinlerin hacimli olması sebebiyle Hakas Türklerinin üç adet destan metni incelenmiştir.) belirlenerek, bu metinler özetlenmiş ve yardımcı tipleri tespit etmek, sınıflandırmak ve yardımcı tiplerin başkahramana yaptıkları yardımların metnin oluşumuna katkısını değerlendirmek üzere incelenmiştir.

Bu alışmada Orta Asya ve Güney Sibiryaya Türklerinin kahramanlık destanlarındaki yardımcı tipler ele alınmıştır. Yardımcı tiplerin, destanın başkahramanın mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasında etkili bir rolü olduğu görülmüştür. Yardımcı tiplerin, kahramanlık destanlarındaki olayların işlenişinde başkahraman kadar önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kahramanlık Destanı, Yardımcı Tip, Orta Asya Türkleri, Güney Sibiryaya Türkleri.

ABSTRACT

THE HELPING CHARACTERS IN HEROIC EPOSES OF MIDDLE ASIAN AND SOUTH SIBERIAN TURKS

ZALOĞLU, Pınar

MA Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet AÇA

2011, 305 pages

In this study, the helping characters who were identified from the heroic eposes that belong to Middle Asian and South Siberian Turks were handled in terms of their helps for the hero in the centre of the eposes. The aim of this study is the examining the heroic eposes of the Middle Asian and South Siberian Turks in terms of the helping characters, identifying and classifying the roles of the helping characters in the formation of the eposes, and evaluating their doings in terms of the helps for hero.

The informations about characters and helping characters were given in the literature part of the study, the information about Middle Asian (Kazach, Kirghiz, Uzbek, Turcoman) and South Siberian Turks (Altay, Khakas, Shors, Tivas) and about these societies' epos traditions were transferred and studies on the subject of study on the epos (books, articles, thesis) were introduced. Introduction of the studies about the thesis were limited with the studies in Turkey.

Five from heroic eposes of the Middle Asian and South Siberian Turks' (because of the texts' being so voluminous, three epos texts of Khakas Turks were examined) were identified and these texts were summarized and they were examined to determine, to classify the helping characters and to evaluate the helps of the helping characters for the hero in terms of the contributions to the formation of the text.

In this study, the helping characters in the heroic eposes of the Middle Asian and South Siberian Turks were handled. It is understood that the helping characters had a great effect on the successful ending of the hero's struggle in the epos. As a result, the helping characters have a role as important as a hero's in the processing of the events.

Key words: heroic epos, the helping characters, Middle Asian Turks, South Siberian Turks.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	1
1.3. Önem.....	2
1.4. Varsayımlar	2
1.5. Sınırlılıklar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kuramsal Çerçeve	4
2.1.1. Tıp, Yardımcı Tıp Nedir?	5
2.1.2. Orta Asya Türkleri	7
2.1.2.1. Kazak Türkleri ve Kazak Destancılık Geleneği	7
2.1.2.2. Kırgız Türkleri ve Kırgız Destancılık Geleneği	15
2.1.2.3. Özbek Türkleri ve Özbek Destancılık Geleneği	21
2.1.2.4. Türkmenler ve Türkmen Destancılık Geleneği	31
2.1.3. Güney Sibiry Türkleri	39
2.1.3.1. Altay Türkleri ve Altay Destancılık Geleneği.....	39
2.1.3.2. Hakas Türkleri ve Hakas Destancılık Geleneği	42
2.1.3.3. Şor Türkleri ve Şor Destancılık Geleneği	46
2.1.3.4. Tıva Türkleri ve Tıva Destancılık Geleneği.....	50
2.2. İlgili Araştırmalar.....	55
2.2.1. Kitaplar.....	55
2.2.3. Tezler	59
3.1. Araştırmanın Modeli	62
3.2. Veri Toplama Araç ve Teknikleri.....	62
3.3. Veri Toplama Süreci	62
3.4. Verilerin Analizi.....	63
4. BULGULAR VE YORUMLAR (ANA TARTIŞMA)	64
4.1. Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler	64
4.1.1. Er Töstik Destanında Yardımcı Tipler	64
4.1.2. Dotan Batır Destanında Yardımcı Tipler	70
3. Doğaüstü Yardımcı Tipler	75
4.1.3. Er Kosay Destanında Yardımcı Tipler.....	76
4.1.4. Köroğlu Destanında Yardımcı Tipler	81
4.1.5. Karabek Batır Destanında Yardımcı Tipler	88
4.2. Kırgız Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler	91
4.2.1 Cañıl Mırza Destanında Yardımcı Tipler	91
4.2.2 Manas Destanında Yardımcı Tipler	96

4.2.3. Er Eşim Destanında Yardımcı Tipler.....	102
4.2.4. Şırdakbek Destanında Yardımcı Tipler	105
5- Canış-Bayış Destanında Yardımcı Tipler.....	109
4.3. Özbek Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler.....	121
4.3.1. Köroğlu Destanının İlk Kolunda Yardımcı Tipler	121
4.3.2. Göroğlu'nun Doğuşu Kolunda Yardımcı Tipler.....	131
4.3.3. Yunus Peri Destanında Yardımcı Tipler	140
4.3.4. Hasan Han Destanında Yardımcı Tipler	145
4.3.5. Avazhan Destanında Yardımcı Tipler	148
4.4. Türkmenlerin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler	154
4.4.1. Köroğlu Destanının İlk Kolunda Yardımcı Tipler	154
4.4.2. Sapar Merhem Destanında Yardımcı Tipler.....	162
4.4.3. Bezirgan Destanında Yardımcı Tipler	166
4.4.4. Handan Bahadır Destanında Yardımcı Tipler	170
4.4.5. Harmandeli Destanında Yardımcı Tipler	173
4.5. Altay Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler	177
4.5.1. Ösküs Uul Destanında Yardımcı Tipler.....	177
4.5.2. Kan-Ceeren Attu Kan-Altın Destanında Yardımcı Tipler	183
4.5.3. Temene-Koo Destanında Yardımcı Tipler.....	188
4.5.4. Kara-Taacı Kıs Destanında Yardımcı Tipler	194
4.5.5. Altın Ergek Destanında Yardımcı Tipler.....	196
4.6. Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler.....	200
4.6.1. Ay Huucın Destanında Yardımcı Tipler.....	200
4.6.2. Altın Çüs Destanında Yardımcı Tipler.....	211
4.6.3. Ak Çibek Arığ Destanında Yardımcı Tipler	223
4.7. Şor Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler.....	231
4.7.1. Ak Kağan Destanında Yardımcı Tipler.....	231
4.7.2. Altın Sırık Destanında Yardımcı Tipler.....	240
4.7.3. Altın Tayçı Destanında Yardımcı Tipler	245
4.7.4. Kağan Pergen Destanında Yardımcı Tipleri.....	247
4.7.5. Karattı Pergen Destanında Yardımcı Tipler	253
4.8. Tıva Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler	257
4.8.1. Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanında Yardımcı Tipler.....	257
4.8.2. Arı-Haan Destanında Yardımcı Tipler	272
4.8.4. Şöögün-Bora Attıg Şöögün-Köögün Destanında Yardımcı Tipler	
.....	286
4.8.5. Aldın-Kurgulday Destanında Yardımcı Tipler	292
5. SONUÇ.....	297
KAYNAKÇA	303

1. GİRİŞ

1.1. Problem

Türk topluluklarının destanlarına yönelik araştırmalarda “tip” merkezli tespit ve yorumların önemli bir yeri vardır. Bilindiği üzere, destanlar, merkezî bir kahraman etrafında gelişen olayları anlatmaktadır. Bu merkezî kahramanlar genel olarak “alp” tipini temsil eder, bunun yanı sıra, İslami dönem Türk kahramanlık destanlarında merkezî kahramanların “gazi” tipini temsil ettikleri görölmektedir. Destan araştırmalarında destanların merkezinde yer alan başkahramanlarla ilgili tespit ve yorumların önemli bir yeri vardır. Araştırıcıların merkezî kahramana yoğunlaşmaları doğaldır; fakat bu merkezî kahramanların mücadelelerini tek başlarına yürütmedikleri de bir gerçektir. Onlara yardım eden, onları tamamlayan insan ve hayvan türünden yardımcı tiplerle doğaüstü varlıklar da Türk kahramanlık destanlarında önemli roller üstlenmektedirler.

Tip merkezli destan araştırmalarında, yardımcı tiplerlerin de işlevleri ya da üstlendikleri roller bakımından merkezî kahramanlarla birlikte ele alınıp yorumlanması gerekmektedir. Onların üstlendikleri rolleri ya da yerine getirdikleri işlevleri tespit edip yorumlamak, merkezî kahramanlarla ilgili tespit ve yorumların çok daha kapsamlı ve güçlü olmasını sağlayacaktır.

Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinden tespit edilen belli sayıdaki destandaki yardımcı tiplerin, merkezî kahramanlara katkıları bakımından incelenmesi, kendi aralarında sınıflandırılması bu çalışmanın temel problemidir.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinden tespit edilen belli sayıdaki (ortalama beşer destan) kahramanlık destanındaki yardımcı tipleri, oynadıkları roller bakımından tespit ederek kendi aralarında

sınıflandırmaktır. Yardımcı tiplerin, merkezî kahramanlara sağladıkları katkıların metinlerin oluşumundaki rolünü tespit etmek de bu çalışmanın amaçları arasındadır.

1.3. Önem

Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarında yer alan yardımcı tipleri üstlendikleri roller ya da işlevleri bakımından incelemek, yardımcı kahramanların bu tür metinlerin oluşumuna sağladıkları katkıları gösterecek olması bakımından önemlidir. Söz konusu Türk topluluklarının kahramanlık destanlarının yardımcı tipler açısından incelenmesi sonucunda, yardımcı tiplerin sadece insan türünden varlıklar olmadığı, hayvanların ve doğaüstü varlıkların da destan kahramanlarının tamamlanmasında önemli bir yere sahip olduğu görülecektir. Yardımcı tiplerle ilgili tespitler, başkahramanlarla ilgili tespit ve değerlendirmelerin çok daha kapsamlı bir şekilde yapılmasına katkıda bulunacaktır.

1.4. Varsayımlar

Yardımcı tipler, merkezî kahramanların tamamlanmasında önemli bir yere sahiptir. Başkahramanlar, mücadelelerini bu tür yardımcı kahramanların yardım ve destekleri sayesinde tamamlamaktadırlar.

Yardımcı tipler, sadece insanlardan oluşmamaktadır. Başta at olmak üzere çeşitli hayvanlarla doğaüstü varlıklar da yardımcı tipler içerisinde yer almaktadır.

Destanların başkahramanlarıyla ilgili tespit ve yorumlarda bu tür yardımcı tiplerin de mutlak bir şekilde göz önünde tutulması gerekmektedir. Özellikle de kahramanı en önde gelen yardımcısı atından bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir. Kırklar, pirlar, melekler ve Hz. Hızır gibi

kutsal ve doğaüstü varlıklar da başkahramanların mücadelesini sürdürmelerinde etkilidir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışmada, Orta Asya Türkleri (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen) ile Güney Sibiry Türklerine (Altay, Hakas, Tıva ve Şor) ait beşer destan metni, yardımcı tipler açısından incelenmiştir. Güney Sibiry Türklerinden Hakaslardan destan metinlerinin hacmi nedeniyle üç metinle yetinilmiştir. Söz konusu destan metinleri, yazılı kaynaklardan alınmıştır. Yardımcı tiplerle ilgili tespit ve değerlendirmelerde sadece başkahramanlara yardım eden tipler üzerinde durulmuştur. Başkahramanların rakiplerine yardımcı olan tipler bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Orta Asya Türkleriyle Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarındaki yardımcı tipleri ele alan bu çalışmada yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Metin esas alınarak hazırlanan bu çalışmada, “tip” ve “yardımcı tip” kavramları hakkındaki yazılı kaynaklardan alınan bilgileri, söz konusu Türk toplulukları hakkındaki genel bilgilerle bu toplulukların destancılık gelenekleri hakkındaki bilgiler izlemiştir. Bu bilgiler, bu Türk topluluklarının destanları ve destancılık gelenekleri üzerine hazırlanmış olan çalışmalarından özetlenerek aktarılmıştır. Orta Asya ve Güney Sibiry Türk topluluklarının günümüzdeki durumları hakkında bilgi verilirken internet kaynaklarından da yararlanılmıştır.

Çalışmanın “İlgili Alanyazın” başlıklı bölümünde çalışma konusuyla ilgili destan konulu çalışmalar (kitaplar, makaleler, tezler) tanıtılmıştır. Tanıtılan çalışmalar, incelediğimiz metinleri içeren kitaplarla söz konusu Türk toplulukları hakkında bilgi veren yazılı kaynaklardan oluşmaktadır.

Çalışmada, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarından beş adet (Metinlerin hacimli olması sebebiyle Hakas Türklerinin üç adet destan metni incelenmiştir.) belirlenerek, bu metinler özetlenmiş ve yardımcı tipleri tespit etmek, sınıflandırmak ve yardımcı tiplerin başkahramana yaptıkları yardımların metnin oluşumuna katkısını değerlendirmek üzere incelenmiştir.

Yardımcı tiplerle ilgili tespitlere geçilmeden önce bu tiplerin yer aldığı destanların özetlerine yer verilmiştir. Tespit ve yorumlar sırasında ilgili destan metinlerinden zaman zaman alıntılar yapılmış, bu alıntılar hangi kaynağın hangi sayfa ya da sayfalarından yapıldığı da gösterilmiştir.

2.1.1. Tip, Yardımcı Tip Nedir?

Olaya dayalı edebî eserlerde, eserdeki olayın gerçekleşmesinde birinci derecede rolü olan ve eser boyunca önemli durum ve duyguların kendisine bağlandığı bir kahraman vardır. Eserin bel kemiğini oluşturan ve çeşitli yönleri bulunan bu kahraman, bazı eserlerde karmaşık, bazı eserlerde basit özellikler gösterir. *Tip* adı verilen kişi ise, basit ve sade karakterli olup, küçük farklılıklar gösterse de aynı dönemde oluşturulan başka eserlerde de görülür.¹

Tipler sosyal bakımdan anlamlıdır. Onlar belli bir dönemde toplumun inandığı temel değerleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de yer alır.²

Kelime anlamı olarak tür, cins, numune, örnek anlamlarına gelen tip sözcüğünü, edebî anlamda, düşünüş, davranış, mizaç, eylem ve işlev yönleriyle diğerlerinden farklı kişi olarak tanımlamak mümkündür. Toplumsal kimliği ile temsilî bir karakter taşıyan ve tip olarak adlandırılan kişi, diğer bir anlamıyla, kendisinin dışında kalan değerlerin temsilcisidir.³

Edebî eserler incelenirken tip olarak tanımlanacak unsurun sahip olması gereken en önemli özellik, benzeri eserler içinde başka örneklerinin de olmasıdır. Başka bir deyişle, tip olarak belirlenecek unsur, edebî eser içerisinde benzer olaylar sıralamasından geçiyor ve benzer fiziki-manevi özellikler taşıyorsa tip olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, tip olarak kabul edilecek unsurun, halkın nezdinde tarihî bir geçmişinin olması ve bu geçmişin içinden çıktığı toplum tarafından zenginleştirilerek yaşatılıyor olması gerekir.⁴

¹ Mehmet Kaplan (1984), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 5.

² Kaplan (1984), *age*, s. 5.

³ Mehmet Tekin (2001), *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 98.

⁴ Ülkü Kara Düzgün (2007), *Başkurt Destanlarının Tipolojisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 15.

İncelendiğinde oldukça zengin vasıflara sahip oldukları görülen tipler, adeta edebî eserlerin anahtar rollerini üstlenirler. Tip, tarihî bir şahıs olabileceği gibi hayalî biri de olabilir; fakat toplumun inandığı temel değerleri temsil ettiğinden her iki durumda da kendine ait söz hakkından bahsedilemez. Diğer bir deyişle, eserlerde tip konumundaki kişinin iç dünyasına yer verilmez. Çünkü onun eserde var olma sebebi, toplumun şuurunu yansıtmaktır.⁵

Roman ve modern hikâye türünde, kahramanlar daha çok karakter ve şahsiyet olarak tanımlanırken, tipler daha çok masal ve destan gibi sözlü edebiyat ürünlerinde karşımıza çıkar. Destanlarda bulunan farklı kişilerin, *destan tipi* olarak değerlendirilmesindeki temel neden ise, bu kişilerin pek çok destanda büyük oranda aynı özellikleri taşımalarıdır. Örneğin, farklı dönemlere ait Türk destanlarındaki *alp tipi*, hemen hemen bütün destanlarda benzer özellikler göstermektedir. Bunun nedeni ise, alp tipinin Türk toplumu için belirli kalıplarının olmasıdır.⁶

Edebî eserin merkezinde yer alan başkahramanın amacına ulaşmasında büyük yararları olan *yardımcı tip* kavramından da söz etmek gerekir. Yardımcı tipin en önemli görevi, başkahramanın amacına ulaşmasına katkıda bulunmaktır.

Kahramanlık konulu destanları incelediğimizde, başkahramanın kimi zaman düşmanlarıyla vuruşarak kimi zaman da mitik özellikleri olan kötü varlıklarla mücadele ederek ailesini ve yurdunu korumayı başardığını görürüz. Ancak bu başkahraman, mücadelesini tek başına yürütmemektedir. Başkahramanın olayların merkezinde bulunmasıyla birlikte, mücadelesinin başından sonuna kadar onun yanında olup, ailesini ve yurdunu korumak uğruna girdiği mücadelelerden başarıyla çıkmasını sağlayan yardımcı tipler de bulunmaktadır. Başkahraman, kendi üstün özelliklerini, ona yardımcı olmakla görevli yardımcı tiplerin özellikleriyle birleştirerek giriştiği mücadelelerden sürekli galip çıkmasını bilir. Bu yönüyle yardımcı tiplerin,

⁵ Kaplan (1984), age, s. 5-6; Düzgün (2007), age, s. 21.

⁶ Düzgün (2007), age, s. 22.

eserin konusunu oluşturan olayları yönlendirmekte başkahraman kadar etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Destanların başkahramanlarının yanında, düştükleri en zor durumlardan kurtulmalarını sağlayan, onları tehlikeli durumlara karşı uyarıp yol gösteren, bilgi veren, ok atmayı öğretip eğiterek düşmanla vuruşmaya hazır hale getiren yardımcı tipler mutlaka vardır. Başkahramanı tamamlayan ve onların hedeflerine ulaşmalarında yardımcı olan bu yardımcı tipler, çoklukla insanlardan oluşmakla birlikte, hayvan, doğaüstü varlık, kutsal kişilik türünden yardımcı tipler de vardır. Kutsal kişiliklerle mitolojik varlıkların yardımları, kahramanların Tanrısal bir himaye altında olduklarını da göstermektedir.

2.1.2. Orta Asya Türkleri

Bu bölümde Orta Asya Türk topluluklarından Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler hakkında genel bilgiler ve bu toplulukların destancılık gelenekleri ile ilgili bilgiler aktarılacaktır. Bu bilgiler aktarılırken söz konusu Türk topluluklarının isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

2.1.2.1. Kazak Türkleri ve Kazak Destancılık Geleneği

Kazak Adı: Kazak adı, “hür, müstakil, mert, yiğit, cesur” anlamlarına gelmektedir. Baburnâme’de bu tabir ile “bir hükümdarın fetret devresini geçirip, eski durumuna gelmesi zamanı ve durumu” kastedilmektedir.⁷

Kazakça: Türk dilinin bir şivesi olup kuzeybatı grubuna dâhil olan Kazak Türkçesi, Türk şive birlikleri arasında en geniş sahayı işgal edenlerden birisidir. Kazak Türkçesine geçmiş olan yabancı kelimeler, ancak kulak vasıtasıyla girdiklerinden, bunlar Kazak ses kaidelerine uydurulmuştur.⁸

⁷ Saadetin Gömeç (1996), *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Konya: Kömen Yayınları, s. 69.

⁸ Gömeç (1996), age, s. 70.

Kazak Tarihi: Kazakların tarih sahnesine çıkışları 15. asra rastlar. Şeybânî hükümdarı Ebü'l-Hayr zamanında bozkır bölgesinde yaşayan Türk kabileleri, aynı sülâleden Barak Han'ın oğulları Canıbek ile Kerey'in idaresinde doğuya göç ederek Çağatay Hanlığı topraklarını kendilerine yurt edinmişler ve buralarda yaşayan göçebe Türk kavimleri ile birlik olup iki yüz bin kişilik bir nüfusa ulaşmışlardır. Bunlara daha sonra Naymanlar, Celâyirliiler ve Duğlatlar da katılınca bir milyonluk bir Kazak topluluğu meydana gelmiştir. Balkaş civarında yaşayanlara Canıbekoğlu Kasım Han, Urallara kadar olan bölgede yaşayanlara Kereyoğlu Burunduk Han hükümdarlık etmiştir.

Kasım Han, amcasının oğlu Burunduk Han'ı ortadan kaldırarak Kazakların tamamını idaresi altına almış ve üç yüz bin kişilik bir ordu kurmuştur. Kasım Han'dan sonra oğlu Aknazor Han (1520-1555), ondan sonra onun oğlu Şigay Han (1555-1570) Kazan hükümdarı olmuştur. Şigay Han zamanında bozkırların tamamı Kazak hâkimiyeti altına girmiş; Şigay Han'ın yerine geçen Tevekkel Han (1570-1600) Taşkent'i ele geçirerek başkent yapmıştır. Kazak toprakları, Tevekkel Han yönetimi sırasında üç ayrı "orda"ya bölünmüş; bunlara batıdan doğuya sırasıyla Tien Shan'ın kuzeyindeki Semireciye bölgesini içine alan kısma BüyükOrda (Uluyüz), Aral Gölü'nün doğusundaki orta step bölgesini içine alan kısma OrtaOrda (Ortayüz) ve Aral Gölü'yle Ural Irmağı arasında kalan kısma da Küçük Orda (Kiçiyüz) denilmiştir. Tevekkel Han'ın yerine geçen kardeşi İşim Han (1600-1623), Çungarya Kalmuklarına (Oryatlara) karşı devamlı harpler yapmıştır. Ondan sonra yerine geçen kardeşi Cihangir (1623-1655) Kalmukları 1626 yılında yenmiştir. Cihangir Han'dan sonra yerine oğlu Tekva Han (1655-1678) geçmiş, Tekva Han'dan sonra sultan olan Pulta Han (1678-1718) devrinde ise Çungarya Kalmukları, Türkistan'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek Kazakların birliğini bozmuştur. Ordaların birbirleri ile savaşmaya başlamasından istifade eden Ruslar, önce Küçük Orda'yı (1731), sonra Orta Orda'yı (1743), daha sonra da Hokand Hanlığı idaresindeki Büyük Orda'yı (1846) hâkimiyetleri altına almışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak topraklarında yeni iskân merkezleri kurularak Ruslar yerleştirilmiştir. 1916'da 19-43 yaş arası bütün erkek nüfusun askere çağrılması üzerine

Kazaklar isyan etmiş; fakat bu isyan Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

1917 devriminden sonra Alaş Orda adlı Kazak hükümeti kurulmuştur. Kızılıordu, 1920'de Kazakistan'ı işgal etmiş ve Oranburg'da muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti kurularak Alma-Ata başkent olmuştur. Göçebeler 1929'da yerleşik hayata geçmeye zorlanmış, çok sayıda Rus ve Ukraynalı Kırgızistan'a yerleştirilmiştir. Buna karşı çıkan Kazaklar hunharca katledilmiştir. 1936'da yapılan yeni bir düzenleme ile Kazak Özerk bölgesi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline getirilmiştir. Rusya'daki Glasnost hareketlerinden sonra ve 1991 Ağustosunda eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilân etmiştir.

Günümüzde Kazakistan: Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne kıyısı olan Kazakistan, kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile çevrilidir. 2.717.300 km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip dokuzuncu ülkesi olan Kazakistan'ın Başkenti Astana; resmi dili Kazakça ve Rusçadır.

Toplam nüfusu 2010 yılı tahminlerine göre 16.196.800 olan Kazakistan'ın etnik dağılımında Kazaklar %39,7, Ruslar %37,8, Almanlar %5,8, Ukraynalılar %5,4, Tatar ve Özbekler %4, diğer milletler ise %7,3'lük orana sahiptir.

Kazakistan'da büyük yerleşim bölgeleri dışında hâlâ eski göçebe yaşam özelliği sürdürülmektedir. Halkın çoğu, geçimini hayvancılıkla sağladığı için yazın "çaylav" dedikleri yaylalara gitmek; kışın da "kıştav" dedikleri kışlaklarında barınmak suretiyle göçebe hayatlarını devam ettirmektedirler.

Bağımsızlığın ardından siyasi ve ekonomik istikrara kavuşan Kazakistan'da büyük petrol, uranyum, demir, altın ve kurşun rezervleri bulunmaktadır. Doğal kaynakları ve coğrafyası itibarıyla önemli bir ülke olan

Kazakistan, hacim ve çeşit bakımından mineral ve hammadde yatakları ile de dünyanın sayılı ülkelerinden biridir.

Ülke ekonomisi tarım, hayvancılık ve madencilik'e dayalıdır. Toprakların büyük bölümü çöl ve dağlarla kaplı olduğu için tarıma elverişli alanları az olan Kazakistan topraklarının büyük bir kısmı mera olarak kullanılmaktadır.

Kazakistan'da eğitim 7-17 yaş arasında mecburi ve parasızdır. Okullarda Rusça ve Kazakça eğitim yapılan Kazakistan'da, ayrıca azınlık dillerinde de eğitim yapan okullar bulunmaktadır. Meslekî eğitim veren okulların sayısı oldukça fazladır. İlk üniversitenin 1943'te Kirov'da kurulduğu Kazakistan'da, 1948'de ise Kazak İlimler Akademisi kurulmuştur. Bu akademiye bağlı 35'ten fazla enstitü vardır. Ayrıca 40 civarında yüksek okul da mevcuttur.⁹

Kazak Destancılık Geleneği¹⁰: Anadolu sahasında "Oğuz Kağan", "Köroğlu", "Manas" gibi kahramanlık konulu uzun soluklu anlatmalara destan adı verilirken bu tür anlatmalara, Kazak Türklerinin destancılık geleneğinde *epos, arhaik epos, köne epos, batırlık epos, kahramandık köne epos, liro-epos, ğaşıktık epos, romandık epos, batırlık ertegi, jır, batırlar jırı, tarihi jır, ğaşıktık jır, epostık jır, lire-epostık jırlar, liro epikalık jırlar, dastan* gibi adlar verilmektedir. İsimlendirmedeki bu çeşitlilik, epos, jır ve dastan ana başlıkları altında destanların konularına göre adlandırılmalarından kaynaklanmaktadır.

Kazak Türkleri arasında destan anlatmaya *cırta-* adı verilirken kahramanlık ve aşk konulu destanları kopuz ve dombıra eşliğinde anlatan şairlere ise *cırav, akın, cırşı* gibi adlar verilmektedir.

⁹ Kazak tarihi ve günümüzde Kazakistan ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 21. 04. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

¹⁰ Mehmet Aça (2002), *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları, s. 47-81.

Cırav, *akın* ve *cırşılar*, terennüm ettikleri ürünlere ve sosyal statülerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır. *Cıravlar*, sadece kahramanlık destanlarını kopuz eşliğinde terennüm eden, irticalen manzumeler meydana getiren sanatkârlar iken, *akınlar* ise yine cıravlarda olduğu gibi, irticalen şiir söyleyebilen; fakat kahramanlık destanlarına oranla, aşk konulu destanları daha fazla terennüm eden sanatkârlardır. Hikâye tasnif edebilen akınlar, geleneğin sonraki dönemlerinde cıravların fonksiyonlarını da üstlenerek kahramanlık destanlarını da terennüm etmeye başlamışlardır. *Cırşılar* ise, cıravların ilk dönemlerdeki aldıkları addır. Bu adlandırma, daha sonraları cır çıkarma kabiliyeti olmayan, destanları (kahramanlık ve aşk destanları) ezberleyerek anlatan sanatkârları tanımlamakta kullanılmıştır.

Konularına göre çeşitlilik arz eden Kazak destanları, konu özellikleri bakımından dört bölüme ayrılmaktadır:

1. Arkaik Destanlar / Köne Epos: Kazak Türkleri arasında eski insanların kâinatı ve olayları nasıl yorumladıklarını, onların aile kurma usullerini, mitik ve masalsı kahramanların mitik ve masalsı varlıklarla gökte, yer üstünde ve yeraltında yaptıkları mücadeleleri anlatan metinlere *arhaik epos*, *kaharmandık köne epos*, *batırlık epos*, *batırlık ertegi* gibi adlar verilmektedir. Kazak köne eposların konuları, Altay, Hakas, Tıva kahramanlık ya da arkaik destanlarıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Arkaik destanın başkahramanı, çoğunlukla kendisi gibi insanlarla değil, aksine yukarı âlemdeki ya da yeraltındaki şeytan, ceztırnak, ayı, kırgıy, sihirli kadın baksı gibi çeşitli varlıklarla mücadele eder. Bundan dolayı da mücadelelerin ve savaş sahnelerinin tasviri olağanüstülüklerle doludur. Büyük dünyalık meseleler, sınıfsal çatışmalar, din uğrunda mücadele etme gibi motiflerin yer almadığı arkaik destanlarda, kahramanın iş-hareketleri ve mücadeleleri, ailesi ya da kendi uruğunun menfaati içindir. Ailesi ve uruğu için her türlü mücadeleyi göze alan bu kahraman, hayvan bakan ve ekin ekip yerleşik yaşayan halkların arasından çıkmamaktadır; o yalnızdır. Bazen de bir ihtiyar adam ve kocakarıdan doğan kardeşleriyle (Bazen kahramanın kardeşi ya da ablası vardır.) bozkırda bir başına yaşayan başkahramanın

geçim kaynağı avcılıktır. Ekin ekip hayvan bakmayı halen bilmeyen başkahraman ve ailesinin yaşadığı mekânlar, orta âlem (yeryüzü), ırmakların kıyısındaki dik yarlar, çepeçevre dağlarla çevrilmiş düz yerlerdir. Arkaik destanların konuları arsında en fazla yayılanı, kahramanın evlenmek maksadıyla yaptığı yolculuğu (gurbete çıkışı) ve buna bağlı olarak çeşitli sınavlardan geçişidir.

Kazaklar arasındaki arkaik epos ya da ertegilik eposlara şu örnekleri vermek mümkündür: “Kulamergen-Coyamergen”, “Talasbay Mergen”, “Dotan Batır”, “Kubiğul”, “Muñlık-Zarlık”, “Er-Töstik”, “Kerkula Attı Kendebay”, “Akcan Batır”, “Cerden Şıkkın Celim Batır”, “Alibek Batır”, “Celkildek”, “Dudar Kız”, “Kulamergen”, “Boz Atlı Boran Batır”, “Erkemaydar”, “Alpamıs”, “Cayık pen Edil”.

2. Kahramanlık Destanları / Batırlık Epos / Batırlar Cırı: Kazak ve diğer Türk boylarındaki klasik kahramanlık destanları, Anadolu sahasındaki *destan* (epos) kavramıyla karşılanan kahramanlık hikâyelerini karşılamaktadır. Kazak kahramanlık destanlarında da tıpkı Kırgız ve diğer bazı Türk topluluklarının kahramanlık destanlarında olduğu gibi, çoğu zaman olağanüstü bir şekilde doğan ve hızla büyüyen kahramanın kavmi ya da boyu adına mücadelesi söz konusudur. Arkaik destanlardaki kahramanın “ailesi ve uruğunun menfaati uğruna mücadele etmesi” konusunun yerini, kahramanlık destanlarında, kahramanın halkı için hanlara ve istilâcılara karşı yürüttüğü özgürlük mücadelesi konusu almıştır.

Kazak Türklerinin meşhur folkloristi Ş. İbraev, *Epos Âlemi* adlı eserinde, Kazak destanlarının konu özelliklerini yani, epizot ve motiflerini genel hatlarıyla şu şekilde vermektedir:

/Tipik motifler/

I. Konu: Batıra/Kahramana Mahsus Çocukluk Çağı ve Kahramanın Evlenmesi/Batıra Mahsus Dünürlük

- (a) Tasvir-uruk/kabile, ata-ana/ hakkında söz.
- (b) Kahramanının olağanüstü doğumu.
- (c) Kahramana mahsus çocukluk çağı.
- (d) İlk kahramanlık/ Daha sonraki destanlarda görülmemektedir.
- (e) Nişanlı, sözlü hakkında haber/ kahramanın sözlüsünü araması.
- (f) Sözlüyle sınaşma, güreşme/ ya da rakipler arasındaki yarış, rekabet.
- (g) Galibiyet ve kahramanın sözlüsüyle obasına geri dönüşü.

II. Konu: Kahramana Mahsus Erlikler

- (h) Düşmanın saldırması hakkında haber.
- (i) Savaşma, askerî sefere atlanma.
- (j) Batırların mücadelesi/ bazen savaş kaybedilip kahraman esir düşer.
- (k) Tek başına mücadele ve kahramanın yenışı.
- (l) Zaferle obaya dönüş.

III. Konu: Düşmandan/ Kuldan (Hizmetkârdan)/ Rakipten Uruğu/Kabileyi, Sözlüyü, Akrabayı Kurtarma

- (m) Sözlü hakkında ya da akrabanın/ uruğun tutsak olması/ eziyet görmesi hakkında haber/ düş görme, haber verilmesi.
- (n) Kahramanın nişanlısıyla, düşmanın/ rakibin ya da hizmetkârın evlenmeye niyet etmesi.
- (o) Nişanlıyla gizlice buluşma/ ya da nişanlının toyuna yabancı bir adam kılığında gelme.
- (p) Mücadele/ yarış ırasında kahramanın sınanması.
- (r) Doğulan yere dönüş ya da rakipleri, hizmetkârları cezalandırma.
- (s) Toy.

Kazak Türklerinin kahramanlık destanlarına şu örnekler verilebilir: "Alpamıs" (Aynı zamanda arkaik destanlar içinde de değerlendirilmektedir.), "Koblandı Batır", "Er Tarğın", "Kambar Batır", "Er Kosay", "Karabek Batır", "Törehan Batır", "Akconasulı Er Keñes", "Er Köşke" (Er Kosay), "Törehan", "Manaşıulı Tuyakbay", "Karaşaş Batır", "Arkalık Batır", "Ânvar Batır", "Bögen Batır", "Körüğli Sultan".

3. Aşk Destanları / Liro-Epos / Ğaşıklık Epos / Dastan / Romantik

Epos: Kazak folklorcularının dönem bakımından arkaik ve kahramanlık destanlardan sonraki dönem ürünleri olarak kabul ettiği aşk destanlarında kahramanlık, aileyi ya da boyu koruma değil de insanın özgürlük mücadelesi, aşk özgürlüğü gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bir başka deyişle aşk destanları, arkaik destandan yazılı romana geçiş yolundaki aşamayı oluşturmaktadır. Kahramanın eş araması ve evliliği konusu, arkaik ve kahramanlık destanlarında da yer almaktadır. Arkaik destanların en yaygın konularından birisi, olağanüstü kahramanın eş araması ve olağanüstü mücadeleler sonucu eşini alıp obasına dönmesidir. Kahramanlık destanlarında ise kahramanın evliliği meselesi, kahramanlık konusuna nazaran daha geri plandadır. Bu yönüyle, aşk destanları, daha çok arkaik destanların kahramanî evlilik konusunun bir devamı olarak da kabul edilebilir. Kazak Türklerinin aşk destanları, Türk kaynaklı olanlar ve doğu edebiyatları geleneğinden gelenler olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir.

Kazak liro eposlarına örnek olarak “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”, “Kız Cibek”, “Ayman-Şolpan” gibi meşhur olan destanlarla “Külşe Kız”, “Kul men Kız”, “Makpal Kız”, “Esim-Zilyha” gibi daha az tanınan ya da incelenen destanî metinleri örnek vermek mümkündür.

4. Tarihî Destanlar / Tarihî Cır: Tarihî cır ya da destanlarda, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki istilacılara karşı mücadele eden ve bağımsızlık için baş kaldıran Kıpçak tarihî kahramanlarının etrafında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Kahramanlık destanlarıyla arasında pek çok benzerlik olan tarihî cırlarların en büyük farkı ise anlatılan olaylarla, kahramanların tarihî gerçekliğe oldukça uygun bir yapı sergilemesidir. Ayrıca, anlatılan olayların çok daha yakın dönemlerde meydana gelmesi de önemli bir husustur. Tarihî destanların oluşumunda, tarihî kahramanların etrafında destan geleneğindeki pek çok motifin birleştirlmesi de etkili olmuştur.

Başlıca tarihi destanlara şu örnekleri vermek mümkündür: “Genç Osman Destanı”, “Vahabi Destanı”, “Dasitan-ı akka”, “Trablusgarp Destanı”, “Haza Dasitan-ı Şeyh Şamil”, “Kozanoğlu”, “Elbeylioğlu”.

Kazak destanları, *öleñ* (dörtlük nazım birimi, 11 heceli ve kurallı bir kafiye yapısı) ve *cır* (7-8 heceli, *tüydek*, nazım birimi ve katı kurallara sahip olmayan kafiye) adı verilen iki nazım şekliyle cırav ve akınlar tarafından terennüm edilmiştir. Cır şekli, cıravlar tarafından tercih edilmekteyken öleñ, daha ziyade aşk konulu destanları terennüm eden akınlar tarafından kullanılmıştır.

Kazak destanlarında daha çok dize sonu kafiye yer alırken özellikle cır nazım şekliyle terennüm edilen kahramanlık destanlarında dize başı ses tekrarları, yani aliterasyon, sık sık görülmektedir. Kazak cırşu akınları, dize başı ses tekrarlarında sadece ünsüzlerden değil, aynı zamanda ünlülerden de faydalanmaktadırlar.

Formel unsurların destancıların yeteneklerine bağlı olarak Kazak destanlarında bol bol kullanıldığı görülmektedir. Sayı, renk formellerinin yanı sıra destan anlatımının vazgeçilmez klişe ifadeleri de akın, cırav ve cırşının sanatını icra etme ve dinleyiciyi etkileme vasıtası olmuştur.

2.1.2.2. Kırgız Türkleri ve Kırgız Destancılık Geleneği

Kırgız Adı: Kırgız adının kökeni konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu adın “Kır” ile “Giz” (gız) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş, *kırgezer* anlamında bir kelime olduğu yanında, “kırk” ve “yüz” sayı adlarının birleşmesinden oluştuğu da ileri sürülmüştür. Kırgız adının “kırku”dan, yani *kırmızı* ve “yüz” kelimelerinden ibaret olduğu da söylenir. “Kem” ve “Orkun” adlarının birleşmesinden oluştuğu yolunda da fikirler mevcuttur. Bununla beraber Kırgızların, Oğuzlarla olan irtibatlarına da dikkat çekilmektedir. Hatta Kırgız kelimesinin “Kırk-Oğuz”dan geldiği, Kırgızların Oğuz Han’ın yirmi dört komutanından türediği ve kırk Çinli kızın Oğuz bölgesine gelip onlarla

evlenerek, doğan çocuklarının Kırk Oğuz adıyla anıldığı yolundaki efsanelere de rastlanır.¹¹

Kırgızca: Türk dilinin tasnifinde Kazak, Nogay, Tatar, Başkurt gibi kuzey-batı (Kıpçak) Türk şiveleri grubunda yer alan Kırgızcanın kuzey, güneydoğu ve güneybatı olmak üzere üç diyalekti bulunmaktadır.¹²

Kırgız Tarihi: Yenisey Irmağı boyunda medeni bir hayat süren Kırgızlar, milattan sonra birinci yüzyılda Hun Devleti hâkimiyeti altına girmişler; Hunların dağılması üzerine Hakas Devleti'ni kurmuşlardır. Dördüncü yüzyılda kurulan Hakas Devleti, Baykal Gölü'nden Tibet'e kadar olan kısma hâkim olup, 840'ta Uygur Devleti'ni yıkmıştır.

10. yüzyılda Karahanlıların tesiriyle İslam dinini kabul eden Kırgızlar, 13. yüzyılda Moğolların hâkimiyetini tanımışlardır. 17. yüzyılda Rus istilasına karşı diğer Türk boylarıyla hareket eden Kırgızların toprakları, 19. yüzyılda bütünüyle Rus hâkimiyetine girmiştir. Kırgızistan, 1924'e kadar Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlıyken, 1925'te Kara Kırgız Özerk Oblastı adını almıştır. Bir süre sonra Kara kelimesi kaldırılarak 1936'da adı Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hâline getirilen Kırgızistan, Sovyetler Birliği'ni meydana getiren 15 İttifak Cumhuriyetinden biri hâline gelmiştir.

Günümüzde Kırgızistan: Denize kıyısı olmayan ülkenin komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Başkenti Bişkek; resmi dili Kırgızca ve Rusça olan ülkenin yüzölçümü 199,900 km² 'dir.

Nüfusu 2009 yılı tahminlerine göre 5.356.869 olan Kırgızistan'da nüfusun %64,9'unu Kırgızlar oluştururken Özbekler %13,8, Ruslar %12,5,

¹¹ Saadettin Gömeç (2001), "Kırgızistan Türk Cumhuriyeti", *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt Coğrafya-Tarih (3. Baskı)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 765.

¹² Gömeç (1996), age, s. 112.

Tatarlar %1,9, Uygurlar %1,1, Kazaklar %0,7, Ukrainler ise %0,5'lik orana sahiptir. Halkın %63,9'u şehirlerde geri kalanı ise kırsal kesimde yaşar.

Kırgızistan'da 1970'li yıllarda çeşitli madenler çıkarılmaya başlanınca maden sektörü büyük hızla gelişmiştir. Makine, otomotiv, gıda, çimento, cam ve konserve fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Akarsu üzerlerinde kurulan hidroelektrik santrallerinin de ekonomiye önemli ölçüde katkısı bulunmaktadır. Ülkede 600 civarında sanayi kuruluşu vardır.

Ülke ekonomisi tarım ve madencilığe dayalıdır. Daha çok hayvancılık kesimi ağırlıklı bir tarım ekonomisi hâkimdir. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, şekerpancarı, mısır, tütün, sebze ve meyvedir. Dağlık bölgelerde yarış atları yetiştirilir, tavşan beslenir, arıcılık yapılır. En çok küçükbaş hayvan beslenir.

Ülkede son yıllarda doğal güzelliklerin etkisi ile turizm faaliyetleri de hızlanmakta ve bu da ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

Kırgızlar önceleri göçebe olduğundan eğitime dikkat edilmemiş; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği zamanında ise eğitim alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. 1934 yılında yedi yıllık eğitim zorunluluğu getirilmiştir. 1950 yılından itibaren bu zorunluluğuna uyulması ile birlikte eğitim gelişmeye başlamıştır. 1965'te Kırgızistan İlimler Akademisi kurulan ülkede günümüzde 17 araştırma enstitüsü bulunmaktadır.¹³

Kırgız Destancılık Geleneği¹⁴: Kırgızlar arasında destan türünü karşılamak için *comok*, *epos*, *dastan*, *epik dastan*, *baatırdık epos*, *baatırdık comok*, *miftik köönö baatırdık epos*, *köönö epos*, *arhaik epos* terimleri kullanılırken destan anlatımı için de *comokto-* terimi kullanılmaktadır. Destan anlatanlar için ise *comokçu*, *Manasçı*, *ırçı* ve *akın* terimlerinin

¹³ Kırgız tarihi ve günümüzde Kırgızistan ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 28. 04. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

¹⁴ Mehmet Aça (1998), *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma 1. Cilt* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 20-30.

kullanılmaktadır. *Manasçı*, sadece Manas üçlemesini tam olarak anlatan destancıları adlandırmada kullanılırken *Irçı* terimi ise, Manas destanını bütün olarak anlatmayan, bazı epizotları anlatabilen destancılara verilen addır. *Comokçu* terimi de destan anlatanlara verilen genel bir addır. Kırgız Türklerinde, masal ile destanı birbirinden ayırmak için *cöö comok* (masal) terimi kullanılmaktadır.

Kırgız destanları çeşitli araştırmacılar tarafından konularına ve formlarına göre tasnif edilmiştir. Konularına göre sınıflandırmayı aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür:

1. Köönü Epos/Baatırlık Epos: V. M. Jirmunskiy'in *bogatırskaya skazka* (kahramanlık masalı) olarak vasıflandırdığı metinlere, Kırgız âlimler tarafından *köönö epos* ya da *baatırlık comok* yani *arkaik destan* denilmiştir. Köönö epos ya da baatırlık comoğa, sadece Kırgız Türkleri arasında değil Altay, Tatar, Kazak Türkleri arasında da yaygın olan "Er Töştük" ile "Kococaş"ı örnek olarak verilebilir. Mit ve masal dünyasının olayları ve motifleriyle örülmüş olan Er Töştük, Altay, Tıva, Hakas gibi Türk boylarının kahramanlık destanlarıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Kahramanın yeraltına inip yeraltı dünyasının kötü güçleriyle mücadele etmesi ve eş arayıp bulması, Altay, Hakas, Tıva destanlarında da yaygın olarak işlenen bir konudur. Er Töştük, aynı zamanda kahramanlık destanları içinde de ele alınmaktadır. Kococaş ise *turmuştuk eposlar* içinde değerlendirilmektedir. Bundan dolayı adı geçen destanlar tanımlanırken *miftik köönö baatırlık epos* terimi de kullanılmaktadır. *Miftik köönö baatırlık eposlardan* sonraki dönemi, mistik ve fantastik unsurlardan sayılan kahramanlık destanları takip etmektedir.

2. Baatırlık Epos (Kahramanlık Destanı): Halkın iç düşmanlara ve yabancı istilâcılara karşı yürüttüğü mücadelenin esas alınması *baatırlık eposun* en önemli özelliğidir. Kahramanlık destanlarında, kahramanın kendi menfaati için mücadele etmesi söz konusu değildir, aksine, halkının mutluluğu için mücadele eden kahraman, destan sonunda bu mücadelesinde başarılı olmaktadır. Baatırlık eposların konusunu, kahramanın

ihthiyarlayıncaya dek evlat sahibi olamayan anne ve babasının Tanrı'dan evlat dileyip evlat sahibi olmaları, yeni doğan çocuğa toy düzenleyerek ad verilmesi, kahramanın olağanüstü gelişimi, onun eğitimi ve gençlik çağı, nişanlı kızı araması, evlenmesi ve ondan sonra geleneksel iç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmesi oluşturmaktadır. Kahramanlık destanlarında aşk, evlenme gibi sosyal konular da işlenmekte; ancak bu temalar, doğrudan doğruya kahramanlık temasına bağlı bir şekilde anlatılmaktadır. Yani, kahramanlık destanlarında asıl olan kahramanlıktır. Kahramanlık destanlarındaki evlenme de bütünüyle kahramanlığa bağlı bir hadisedir. Kahraman, bir güzelle evlenmeden önce çocuklukla batırlığını, erliğini göstermek durumundadır.

Kırgız kahramanlık destanlarına "Manas", "Canış-Bayış", "Kurmanbek," Er Tabıldı", "Şırdakbek", "Cañıl Mirza" gibi metinleri örnek vermek mümkündür.

3. Sotsialdik-Turmuştuk Eposlar: Kırgızlar arasında sadece kahramanlık konularını işleyen destanlar değil, aynı zamanda Kırgız halkının günlük hayatını ele alan destanlar da yer almaktadır. Hür aşk, eski örf-adetlere karşı mücadele, eşitlik fikri, adil hanlara duyulan özlem, sosyal konulu destanları şekillendirmektedir. Sosyal konulu destanların en önemli konularından birisi aile ve nikâh münasebetleridir. Aile ve evlilik konusu, Kırgız destanlarından "Olcobay menen Kişimcan"da geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Geçmişin nikâh, aile münasebetleri kalıntıları ve dolayısıyla feodal toplumun adetleri ve normları, bu ve bunun gibi destanlarda sert bir şekilde eleştirilmiştir. Kahramanlık destanlarında konuyu yabancı istilâcılara karşı yürütülen mücadele ve halkın bağımsızlığının korunmaya çalışılması oluştururken, sosyal konulu destanlarda ise Kırgız halkının aile, evlenme gelenekleri ve ataerkil-feodal toplum düzeninin gelenekleriyle adetlerinin eleştirisi yansıtılmaktadır.

Kırgız Türklerine ait sosyal konulu destanlara "Kococaş", "Kedeykan", "Sarincibököy", "Olcobay menen Kişimcan" ve "Mengirmen" gibi destanlar örnek olarak verebilir. Sosyal konulu destanlar içine, Doğu Türkistan'da

yaşayan Kırgız Türkleri arasında anlatılmakta olan “Kız Cibek”i de dâhil etmek mümkündür.

Bütün bu destanların dışında Kırgızlar arasında yazma halinde yayılmış olan ve *dastan* olarak vasıflandırılan bazı metinlerden de söz etmek gerekmektedir. Bu dastanlar daha çok Ön Asya kültürlerinden Kazan vasıtasıyla yazma halinde Kırgız bölgesine geçen metinlerdir. Metinler, bir yandan aşk konulu olayları ihtiva ederken diğer yandan da dinî kıssaları anlatmaktadır. Bunlara “Bozcigit”, “Munduk-Zarlık”, “Cum-Cuma”, “Sal-Sal”, “Muhammed Peygamberin Miraca Çıkması” gibi dinî, lirik ve kahramanî metinleri örnek olarak vermek mümkündür.

Kırgız destanları, ayrıca *ulu epos* ve *kence epos* olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Ulu epos içine “Manas”; kence eposlar içine de “Töştük”, “Er Tabıldı”, “Kococaş”, “Canış-Bayış”, “Cañıl Mırza”, “Olcobay menen Kişimcan”, “Şırdakbek”, “Sarinci-Bököy” ve “Mendirman” gibi destanlar girmektedir.

Kırgız arkaik, kahramanlık ve sosyal konulu destanları tıpkı Altay, Hakas ve Tıva Türklerinde olduğu gibi manzum bir şekilde terennüm edilmektedir. Her bir destanın kendine has bir çizgisi bulunmaktadır. Epik eserlerde vaka başlangıçlarında yavaş olan ezgi, vaka kızıştıkça yükselmekte ve nihayet en yüksek noktaya ulaşmaktadır. Destanlarda yer alan ezgi, çeşitlilik göstermektedir. Genellikle 7 ve 8 heceli (mısralarda 4+3 ve 5+3 durak söz konusudur; fakat bazı destanlarda 2+5 ve 3+4 durak da yer almaktadır.) mısralardan oluşan destanlarda, mısra başı kafiye ve aliterasyon ağırlıktadır. Kırgız destanlarında mısra başı ve mısra sonu kafiyenin dışında mısra içi kafiye de görülmektedir.

Kırgız destanlarında nazım birimi olarak dörtlük kullanılmamakta ve destanlar, *tüydek* denilen ve birbirini takip eden binlerce mısradan oluşmaktadır. Destanlarda baş kısımlarda, vakaları birbirine bağlamada ve bazı tasvir sahnelerinde nesir eklemeler de yer almaktadır. Bu bölümler, Kırgız âlimler tarafından *corgo söz* olarak adlandırılmaktadır.

Kırgız destanlarında, poetikanın epitet, teşbih, mübalağa, istiare, mecaz-ı mürsel gibi unsurları bol bol kullanılmaktadır.

Kırgız destanlarının *comok başı* denilen klişe ifadelerle (formellerle) başlaması söz konusudur. Sadece başlangıç formelleri değil aynı zamanda geçiş, bağlayış ve bitiş formelleri de Manasçı ya da comokçular tarafından gelenek çerçevesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

2.1.2.3. Özbek Türkleri ve Özbek Destancılık Geleneği

Özbek Adı: Özbek adı Ebulgazi Bahadır Han'ın da belirttiği üzere Altun-Orda hükümdarı Öz-Bek'ten gelmektedir. Altun-Orda tahtına Öz-Bek Han'ın (1313-1340) geçmesinden sonra 1329 yılında Doğu Deşt-i Kıpçak'ta kendisine karşı bağımsızlığını ilan eden Gök-Orda hanı Mübarek Hoca'yı ve sülâlesini yok etmesine büyük hizmette buldukları için Cuci neslinden Şibanlıların nüfuzları artar. Öz-Bek Han'a yardımcı olmaları sebebiyle Şibanlılara ve Öz-Bek Han'ın emrindeki kitlelere daha sonra Özbekler denmeye başlanmıştır. Yani başlangıçta şahıs adı olan Öz-Bek, bir süre sonra uruğ adı olmuştur.¹⁵

Özbekce: Türkistan Türk boyları arasında dilleri ve edebiyatları üzerinde en çok çalışılan etnik gruplardan birisi Özbeklerdir. Özbek Türkçesi, modern Uygur Türkçesi ile birlikte Türk dilinin güney-doğu (Çağatay) grubuna girer.¹⁶

Özbek Tarihi: Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti'nin (1227-1502) başına dokuzuncu han olarak 1313 tarihinde Özbek Han geçmiştir. Özbek Han, ilk günlerden başlayarak kararlı ve sert bir siyaset gütmüş, Kutlug Timur Noyan'ın nasihatleri

¹⁵ Saadettin Gömeç (2001), “Özbekistan Türk Cumhuriyeti”, *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt Coğrafya-Tarih (3. Baskı)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 813.

¹⁶ Gömeç (1996), age, s. 139-140.

sayesinde kısa bir zamanda birçok rakip ve düşmanlarından kurtulmuştur. Özbek Han, Tuna taraflarında Nogay'ın şehadetinden sonra çoğalan Bizans ve Slavların nüfuzunu kırarak tekrar Müslüman Türklerin baskısını arttırmaya başlamış ve 1319'da Tuna'yı geçerek Edirne'ye kadar gelmiştir. Özbek Han'ın orduları, 1314 de Bulgar Kralı Sventoslav'ın ölümünden sonra, Kral George Terter'e Bizans'a karşı yardım bahanesiyle Trakya'ya, 1330'da Terter'in Sırplarla olan savaşında ona yardımcı olmak amacıyla Köstendil'e kadar ilerlemiştir. Bu arada Özbek Han, bazı hükümetlerle evlilik yoluyla da bağlar kurarak durumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Özbek Han 1335 yılında Azerbaycan seferine çıktığı sırada Bağdat Hatun tarafından zehirlenen Ebu Said ölmüş ve İlhanlı Moğol hâkimiyeti de çökmeye yüz tutmuştur. 14. yüzyıl Acem tarihçisi ve coğrafyacısı Hamdullah Kazvini, Azerbaycan'a yapılan seferden söz ederken Özbek Han'ın askerlerine, "Özbekler" dendiğini kaydeder. İbn Batuta, Özbek Han'dan bahsederken; "Geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöhretli ve devletli bir sultan olup, Tanrı'nın düşmanlarından biri olan Bizans İmparatoru ile savaşa, cihat ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır. Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sogdak, Harezmi ile taht kenti Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir." demektedir. Gerçekten Özbek Han, İdil kıyısındaki Saray kentini çok geliştirmiş ve büyütüştür. Bu şehre yeni camilerin yapılmasını sağlamıştır. Sadece İdil kıyısında değil, Kırım'da da yeni binalar yaptırmıştır. Onun zamanında bütün Deşt-i Kıpçak boylarında Türkçe konuşulduğu da bilinmektedir.

Özbekistan, 20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen referandumla bağımsızlık ilanı onaylanmıştır. Özbekistan çok eskiye dayanan köklü devlet geleneği sayesinde bağımsızlığını kazandıktan kısa süre sonra Orta Asya'nın güçlü devleti hâline gelmiştir ve günümüzde de Orta Asya liderliği konusunda Kazakistan ile rekabet hâindedir. Bağımsızlığından günümüze değin devlet başkanlığını İslam Kerimov yönetmektedir

Günümüzde Özbekistan: Denize kıyısı olmayan Özbekistan'ın komşuları kuzeyde ve batıda Kazakistan, doğuda Kırgızistan ve Tacikistan ile güneyde Afganistan ve Türkmenistan'dır. Başkenti Taşkent; resmi dili Özbekçedir.

Yüzölçümü 447.400 km² olan ülkenin nüfusu 2009 yılı tahminlerine göre 27.488.000'dir. Özbekistan'ın etnik dağılımında Özbekler %80, Ruslar %5,5, Tacikler %5'lik orana sahiptir. Nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman (Sünni) olduğu ülkede %3,5 oranında Ortodoks nüfus yaşamaktadır.

Şehirleşme hızlı olmasına rağmen, Özbeklerin dörtte üçü kırsal kesimde yaşamaktadır. Orta Asya'nın en büyük yerleşim merkezi olan Taşkent'te yaşayan etnik gruplar içinde oranı en fazla olan Ruslardır. Özbekistan'ın en önemli şehirleri Semerkand, Buhara, Hive ve Hokanddır.

Özbekistan yeraltı zenginlikleri yönünden önemli bir ülkedir. Gazlı, Carkak, Mubarak'ta doğalgaz; Fergana Vadisi ve Aşağı Surhan-Derya'da petrol; Angran'da kömür; Almalık ve Kaytaş'ta bakır, çinko, kurşun, molibden ve Murantau'da bol miktarda altın yatakları vardır. Nuratav'dan çıkarılan Gazgan mermeri güzelliği ve dayanıklılığı ile meşhurdur.

Özbekistan ekonomisi sanayi ve tarıma dayalıdır. Dünyanın üçüncü pamuk üreticisi olan Özbekistan'da ipekböcekçiliği yaygın olarak yapılır. İklimi ve bitki örtüsü sığır ve koyun besiciliğine elverişli olan bölgede en çok Karakul koyunları beslenir. Özbekistan, Orta Asya'nın en önemli makine ve ağır donanım üreticisidir. Çıkarılan doğal gaz boru hattı ile komşu cumhuriyetlerine de gönderilir. En önemli hafif sanayi ürünleri pamuklu ve ipekli kumaştır. Aral Gölü kıyısında bulunan Muynak'ta havyar, kurutulmuş, tütsülenmiş ve tuzlanmış balık üretilir.

Özbekistan'da eğitim büyük gelişme göstermiştir. Taşkent Üniversitesi 1920'de kurulmuş, günümüzde ise üniversite sayısı 46'ya ulaşmıştır. Orta

öğretimin mecburi olduğu Özbekistan'da okuma-yazma oranı %100'e yakındır. Özbekistan üniversiteleri büyük bilim merkezleridir.¹⁷

Özbek Destancılık Geleneği¹⁸: Yarattıkları folklor ürünlerinin zenginliği ve çeşitliliği bakımından Türk sözlü kültür geleneği içinde merkezi bir yere sahip olan Özbek Türkleri, diğer Türk boylarıyla ortak kültürel kaynaklardan beslenerek Türk sözlü geleneğinin zenginleşmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Türk destan anlatma geleneğinin nesilden nesle aktararak canlı kalması ve günümüze kadar ulaşabilmesindeki en büyük pay destan anlatıcılarına aittir. Destan anlatma geleneğinin Özbekistan sahasındaki temsilcileri olan ve genel bir adlandırmayla *bahşı* adını alan Özbek destan anlatıcıları, geleneksel usta-çırak ilişkisi içinde yetişmiş ve geleneklerinin temelini oluşturan Türk destan anlatma geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Özbek bahşıları, bir taraftan kendi boylarının yaşadığı yeni olaylarla, kendilerine miras kalan eski konuları birleştirmişler; bir taraftan da Türk boylarıyla olan karşılıklı ilişkiler neticesinde, diğer boylardaki yeni konuları öğrenme şansı elde etmişlerdir. Bunların sonucunda, Türk sözlü geleneğinde yaratılan destanların pek çok varyant ve versiyonunu oluşturmuşlardır.

Özbek destanları konularına göre çeşitlilik göstermektedir. V. M. Jirmunskiy ile H. T. Zarifov, M. Saidov, T. Mirzayev ile B. Sarımsakov, Özbeklerde kullanılan *destan* terimini açıklamışlar ve Özbek destanlarını konuları bakımından tasnif etmişlerdir. Özbek destan tasnifleri arasında, T. Mirzayev ve B. Sarımsakov'un tasnifi, daha önce yapılan tasniflerin de gözden geçirilerek son dönemde yapılmış olması bakımından daha kapsamlı bir tasniftir.

¹⁷ Özbek tarihi ve günümüzde Özbekistan ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 02. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

¹⁸ Selami Fedakar (2003), *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 1-41.

Bu tasnife göre, Özbek destanları konuları bakımından aşağıdaki bölümlere ayrılmaktadır:

1. Kahramanlık Destanları: Kahramanlık destanlarının en önemli özelliği, kahramanlık karakterinin destanın yapısına hâkim olmasıdır. Göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı ile sıkı sıkıya bağlı olan kahramanlık destanları, bu hayat tarzının ifadesi olarak boylar şeklinde yaşayan toplulukların belirli bir halkı oluşturmaya başlamaları ve bunun sonucunda da halkların bağımsızlıkları için dış güçlere karşı verdikleri mücadeleler, aralarında birleşmeleri ve yurt edinmeleri konuları etrafında yaratılmışlardır.

M. Saidov, Özbek kahramanlık destanlarına “Alpamiş”la beraber “Aysuluv” destanını örnek göstermiş olsa da Özbek bilim adamları arasındaki yaygın görüş, Özbeklerdeki kahramanlık destanlarının en mükemmel ve tek örneğinin “Alpamiş” olduğu yönündedir.

2. Cenknâmeler: Cenknâmeler, orduların veya bir tek şahsın kahramanlıklarının ve din adına yaptıkları mücadelelerin anlatıldığı mensur eserlerdir. Cenknâmeler, kahramanlık destanlarının etkisiyle şekillenmiştir. Kahramanlık destanlarında başkahramanın bahadırlıkları ve mücadeleleri anlatılmaktayken, cenknâmelerde ise genellikle değişik karakterdeki savaş sahneleri tasvir edilmektedir. Genellikle savaş sahnelerinin anlatıldığı bu tip eserler, V. Jirmunskiy ve H. Zarifov’un tasnifinde “Askerî Anlatmalar” olarak adlandırılmıştır.

Özbek destanlarının cenknâmeler türünü temelde iki ayrı grup olarak incelemek mümkündür. Bu gruplardan biri Fars kültüründeki *nâme* geleneğinin etkisiyle Anadolu’da yaratılan “Battalnâme” ve “Saltuknâme” ve “Hazreti Ali Cenknâmeleri” gibi eserlerin Özbekistan bölgesindeki benzerlerini oluşturan “Cenknâme-i Ebu Müslim (Dastan-ı Ebu Müslim Sahipkiran)”, “Cenknâme-i Seyyid Battalgazi”, “Cenknâme-i Emir Hamza” gibi mensur epik eserlerdir. Cenknâmeler’in ikinci grubunu Özbekistan’da yaygın olarak bilinen “Yusuf bilen Ahmed” ve onun devamı olan “Alibek bilen Balibek” destanları oluşturmaktadır.

Cenknâmelerin bu iki grubu, dinî özelliklerin anlatmalardaki yoğunluğu bakımından farklıdır. Dinî özellikler, “Yusuf bilen Ahmed” ve “Alibek bilen Balibek” destanlarında nispeten daha az kullanılmasına rağmen, cenknâmelerin diğer grubunda oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Cenknâmelerin birinci grubundaki anlatmalarda, Müslümanların gayri Müslimlere karşı veya Sünnîlerin Şîflere karşı başarıları övülmektedir.

3. Tarihî Destanlar: Tarihî destanlar, tarihte yaşanmış olayların ve bazı tarihî şahsiyetlerin faaliyetleri çerçevesinde yaratılmış destan türüdür. Halk arasında çok fazla yaygın olmayan bu destanlar, Özbek bahşılarının repertuarında, diğer destan türlerine nazaran daha az yer tutmaktadır.

Tarihî destanlar, tarihteki somut olayları tasvir etmeleri ve belge olarak kullanılma seviyeleri bakımından kendi içinde farklı özellikler göstermektedirler. Töre Mirzayev ile Bahadır Sarımsakov, tarihî destanların özelliklerini göz önüne alarak bu gruptaki destanları: “a. Tarihî-Kahramanlık Destanlar, b. Tarihî-Fantastik Destanlar, c. Tarihî-Somut veya Yeni Destanlar, d. Otobiyografik Destanlar” gibi alt gruplara ayırmışlardır.

T. Mirzayev ve B. Sarımsakov’un verdiği bilgilere göre, tarihî destanların alt gruplarından biri olan “Tarihî-Kahramanlık Destanları” grubunun tek örneği “Aysuluv” destanıdır. “Aysuluv” destanı günümüze kadar hiçbir bahşidan tam olarak derlenemediği için, bu destan hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. H. Zarifov, “Aysuluv Destanı’nda Orta Asya halklarının yabancı istilacılara karşı verilen mücadelenin tasvir edildiğini ve destanda İran hükümdarına karşı mücadele eden kadın pehlivan Aysuluv ve onun kahraman oğlu Künbatır tiplerinin yaratıldığını” ileri sürmüştür.

“Tulumbiy”, “Şeybanî Han” ve “Ayçınar” destanları, tarihî destanların ikinci grubu olan “Tarihî-Fantastik Destanlar” grubuna dâhil edilmektedir. Fakat, bu destanların tarihî olma özellikleri eşit değildir. M. Saidov, daha çok romanik (aşk) destanlara has özellikler taşıyan, “Şeybanî Han” ve “Ayçınar” destanlarında anlatılan olayların tarihî bilgilerle örtüşmediğini ileri sürmüştür.

T. Mirzayev ise, “Şeybanî Han” ve “Ayçınar” destanlarında geçen Şeybanî Han ile Babür’ün ilişkilerinde ve Babür’ün Afganistan tarafına gidişinde tarihî özellikler görünse de onların bazı hareketlerinin efsanevi macera şeklini aldığını belirtmiştir.

Tarihî destanların “Tarihî-Somut veya Yeni Destanlar” olarak adlandırılan üçüncü grubuna dâhil olan destanlar, yakın tarihte somut olarak yaşanmış olayların veya tarihî şahısların faaliyetlerinin destan anlatma geleneği temelinde işlenmesiyle yaratılmış eserlerdir. Yaratıcılarının belli olduğu bu tip destanların halk arasında yaşayan varyantları yoktur. Dört ayrı dönemde incelenen “Tarihî-Somut veya Yeni Destanlar”ın ilk döneminde yaratılan destanlara örnek olarak, Fazıl Yoldaşoğlu’nun “Memetkarim Palvan [Pehlivan]” ve “Cizzah Kozğalanı [Cizzah Ayaklanması]”, Muhammedkul Canmuradoğlu Polkan’ın “Merdikâr” destanları; ikinci dönemde yaratılan destanlara örnek olarak Fazıl Yoldaşoğlu’nun “Açıldav” ve Halyar Abdulkerimoğlu’nun “Amir Kaçtı” destanları; üçüncü dönemde yaratılan destanlara örnek olarak Polkan Şâir’in “Hasan Betrak” ve “Komsomolka Aytotı” destanları; dördüncü dönemde yaratılan destanlara örnek olarak İslam Şâir Nazaroğlu’nun “Narpay Kahramanları” destanı verilebilir.

Tarihî destanların son grubu olan “Otobiyografik Destanlar”, Özbek bahşılarının repertuarında önemli bir yer tutar ve lirik-epik bir karaktere sahiptir. Bahşıların, hayatları ve destan faaliyetleriyle beraber devrin önemli olayları hakkında da bilgi verdikleri bu destan grubuna Ergaş Cumanbülbüloğlu’nun “Tercüme-i Hâl”, Fazıl Yoldaşoğlu’nun “Künlerim” ve İslam Şâir Nazaroğlu’nun “Bahtiyar Evlatlara” adlı destanları örnek olarak verilebilir.

4. Romanik Destanlar (Aşk Konulu Destanlar): Romanik destanların en belirgin özelliği, diğer destanlarda arka planda olan aşk unsurunun ve masalsı özelliklerin, klâsik edebiyatın etkisiyle, bu destanlarda konunun temelini oluşturması ve yaygın olarak kullanılmasıdır. M. Saidov, bu destanların *romanik* olarak adlandırılmasının sebebinin; bu destanların, halk kitapları tipindeki destanlar olup, halk kitaplarının etkisiyle ortaya çıkmış ve

gelişmiş olmalarına bağlamaktadır. Rusça terminolojinin etkisiyle Özbek bilim adamları tarafından kullanılan *romanik* terimi, “aşk hikâyeleri”ni ifade etmek için Batı’dan alınan “chantefable” veya “romance” teriminin karşılığıdır. Anadolu sahasındaki “halk hikâyesi” türüne benzer olan bu destanlarda, sevgi ve aşk maceraları, korkunç maceralar, masala has fantastik olaylar anlatılmakta ve bunların yanında günlük olayların tasvirleri yapılmaktadır. Kuvvetli aşk duyguları ve aşk uğruna girilen tehlikeli maceralar, bu tip destanlara has konulardır. Romanik destanlarda işlenen konular birbirine çok benzer olup, bu destanlarda kahramanın, âşık olduğu güzeli bulmak için sefere çıkması, çeşitli maceralar yaşayıp dev ve ejderha gibi olağanüstü varlık ve güçlerle savaşarak onları yenmesi ve sonunda bütün zorlukları aşarak amacına ulaşması anlatılmaktadır.

Özbek bahşılarının repertuarındaki en geniş yere sahip olan romanik destanlar, Özbek destanları arasında en çok bilinen ve anlatılan destanlardır. Bu destanlarda işlenen kahramanlık, aşk ve sosyal hayatla ilgili konulardan herhangi birinin, birinci planda yer alması bakımından üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar, T. Mirzayev ve B. Sarımsakov tarafından; “a. Kahramanlık-Romanik, b. İşkî-Romanik, c. Maişî-Romanik” olarak belirlenmiştir.

(a) Kahramanlık-Romanik Destanlar (Kahramanlık-Aşk Konulu Destanlar): “Kahramanlık-Romanik Destanlar” olarak adlandırılan anlatmalar, klasik edebiyat unsurlarının destanlara girmesiyle birlikte hem kahramanlık destanlarına ve hem de aşk destanlarına has konuların bir arada işlenmesiyle meydana gelmiş kahramanlık tarzındaki aşk hikâyeleridir. Romanik destanların bu grubundaki destanlarda yaygın olarak aşk konusu işleniyor olsa da kahramanlık karakteri belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Destandan halk hikâyesine geçiş döneminin özelliklerini taşıyan bu destanlar, Dede Korkut Kitabı’ndaki hikâyelerle oldukça benzer özelliklere sahiptir.

Özbek destanları arasında; “Yakka Ahmed”, “Rüstemhan”, Özbek Köroğlu dairesi anlatmalarından “Gülнар Peri”, “Yunus Peri”, “Avazhan”, “Hasanhan”, “Dalli İntizar”, “Melike Ayyar”, “Kunduz bilen Yulduz”, “Meşrika”,

“Huşkeldi” ve “Balagerdan”, “Kahramanik-Romanik Destanlar” grubunadakil edilmiştir.

(b) İşkî-Romanik Destanlar (Saf Aşk Konulu Destanlar): Romanik destanların bu grubunda yer alan destanlarda, “Kahramanlık-Romanik Destanlar” grubunun aksine kahramanlar arasındaki aşk, asıl konuyu oluşturmaktadır. Kahramanlık, vatan sevgisi, dostluk gibi konular, bu destanlarda da işlenmekle beraber destanda ikinci planda kalmakta ve yardımcı konu olarak yer almaktadır. Masal motifleri, romanik destanların diğer türlerinde olduğu gibi bu destanlarda da oldukça fazla kullanılmıştır.

“Küntüğümiş”, “Ravşan”, “Gülihıraman”, “Cihangir” ve “Nurali” destanları, “Aşk-Romanik Destanlar” grubunun en önde gelen örnekleridir.

(c) Maişî-Romanik Destanlar (Günlük Hayat ve Aşk Konulu Destanlar): Romanik destanların üçüncü türü olan “Maişî-Romanik Destanlar”da, diğer türlere göre nispeten daha gerçekçi hayat ve sahne tasvirleri bulunmaktadır. Bu tip destanlarda, diğer destanlarda bulunan aşk, romantizm ve masalsı fantastik olayların çok yoğun olarak işlenmesine rağmen, sosyal hayatta karşılaşılan olaylar bu destanların temel konusunu oluşturmaktadır. Günlük hayatta sıkça karşılaşılan dostluk, kardeşlik, ihanet, iftira, entrika ve anne-baba sevgisi gibi kavramlar bu destanlarda çok sık olarak kullanılmaktadır. Bu destanlarda anlatılan olaylar, zanaatçı ve ustaların dükkânlarının olduğu bedestenlerde, doğu kültürüne özgü pazarlarda ve kalabalık meydan ve caddelerde geçmektedir.

Özbek destanları arasında “Maişî-Romanik Destanlar” grubuna; “Arzıgül”, “Erali ve Şirali”, “Sahipkıran” ve “Kıranhan” destanları dâhil edilmiştir.

5. Kitabî Destanlar: “Kitabî Destanlar”, romanik destanlara nazaran, klasik edebiyatın etkisinin çok daha bariz bir şekilde kendini gösterdiği destanlardır. Kitabî destanlar, klasik şiir örneklerinin bahşilar tarafından folklorla has bir şekilde tekrar işlenmesiyle meydana gelen ve yazma edebî

bir kaynak eser esas alınarak, doğrudan klasik edebiyatın tesirinde yaratılan eserlerdir.

Kitabî destanlarda, ona kaynak olan eserin karakterine bağlı olarak romanik veya kahramanlık destanlarının özelliklerinin oldukça sınırlı seviyede bulunması da mümkündür. Bu destanlarda folklor yaratmalarında olan kahramanca cesaret ve savaşlardaki cengâverlik gibi konular oldukça az işlenmektedir. Kitabî destanlarda asıl kısımları toplumsal ve ailevî hayatın dış görünüşü ile aşk temasının çeşitli şekilleri oluşturmaktadır.

Kitabî destanlar arasında bulunan bazı örneklerin kaynağını doğrudan belirlemek mümkün değildir. Fakat onların, üslup ve tasvir şekilleri incelendiğinde klasik bir eserden etkilenilerek yaratıldığı görülmektedir. Bu tip destanlara “Senaber” ve “Zevar Han” gibi eserler örnek gösterilebilir.

Özbek destanlarının nazım özelliklerine gelince, mensur eserler olan cenknâmeler dışındaki bütün destanların nesir-nazım karışık bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu destanlardaki nesir ve nazım kısımların oranı nispeten farklı şekillerdedir. Kahramanlık destanlarındaki nazım kısımları diğer destanlara oranla daha fazladır.

Destanlardaki nazım kısımlar, destan kahramanlarının monologları veya diyalogları, savaş sahneleri, kahramanın atının yolculuğa hazırlanması ve kahramanın yolculuğunun coşkulu olarak anlatıldığı bölümlerdir. Nesir kısımlar ise genellikle olayın gelişiminin durağan bir şekilde anlatıldığı yerlerdir. Bununla birlikte, nesir kısımlarda durum ve karakter tahlillerinin kafiyeli olarak anlatıldığı bölümler de mevcuttur. Nesir kısımlardaki bu kafiyeli anlatım tarzı, Özbek bilim adamları tarafından Türkiye Türkçesindeki “seci”nin karşılığı olan “sac” terimiyle ifade edilmektedir.

Özbek destanlarının nazım kısımlarının, bir destanın farklı bölümlerine göre veya destandan destana değişkenlik göstermekle beraber, genel olarak dörtlülüklerden; beş, altı, yedi, dokuz, on iki veya on üç mısradan veya daha

fazla mısradan oluşan bentlerden ve beyitlerden meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Özbek destanlarında ölçü, Türk boylarının halkı şiirinde geleneksel olarak kullanılan hece ölçüsüdür; fakat çok nadir olarak da aruz vezni kullanılmıştır. Özbek destanlarında yaygın olarak 7 veya 8'li ve 11 veya 12'li hece ölçüsü kullanılmaktadır. 7 ve 8'li ölçü genellikle uzun pasajlarda, 11 veya 12'li ölçü ise dörtlüklerde yer almaktadır. Hece ölçüsüyle oluşturulan nazım kısımlarda dörtlükler, Türk halk şiirindeki mani türünün kafiye düzeni olan “a-a-x-a” tarzında kafiyelidir. Bununla beraber 20, 30 veya daha fazla mısradan oluşan nazım kısımlarının sabit bir kafiye düzeni bulunmamaktadır. Özbek destanları, başta başlangıç ve bitiş olmak üzere geçiş formelleri ve kalıp ifadelerin kullanılması bakımından oldukça zengindir.

2.1.2.4. Türkmenler ve Türkmen Destancılık Geleneği

Türkmen Adı: Türkmen adının anlamıyla ilgili görüşler genelde “Türk’e benzer, Müslümanlığı kabul etmiş olan Oğuzlar” veya “konar-göçer Türk” olabileceği üzerinedir. Bununla beraber Türkmen adının etimolojisi yapılırken Türkçede sıkça geçen Kuman, Karaman, Ataman vb. adların sonunda kullanılan –man, -men ekleri göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁹

Türkmence: Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandır. Bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi Çağatay ve Kıpçak sahası boylarının arasında kaldıklarından onlarla birlikte gelişmiş, diğer Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen bazı hususiyetleri de benimsemişlerdir. Türkmenlerin yapısı diğer Asya Türklerinden başkadır. Bugünkü Türkmenleri, Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleriyle aynı kategoriye koymak mümkündür.²⁰

Türkmen Tarihi: Türkmenler, altıncı yüzyıldan itibaren Göktürklerin idaresinde toplanan Türk kabilelerinden bir kısmı gibi kendi aralarında birlik

¹⁹ Gömeç (1996), age, s. 166.

²⁰ Saadettin Gömeç, “Türkmenistan Türk Cumhuriyeti”, *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt Coğrafya-Tarih (3. Baskı)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 833.

kurarak Tula-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz kağanlığını meydana getirmişlerdir. Göktürk kağanlığının, Kutluğ tarafından 682'de ikinci defa kurulmasından sonra Göktürkler, hâkimiyetlerini kabul etmeyen Türkmenler üzerine yürümüşler ve Tula Irmağı kıyısında yapılan savaşta Türkmenleri mağlubiyete uğratmışlardır. Fakat Türkmenlerin, yenilgiye rağmen Göktürklerin hâkimiyetini kabul etmemesi üzerine İleriş Kağan, Türkmenler üzerine birçok sefer daha düzenlemiş ve Baz Kağanı öldürerek Türkmenlerin merkezi Ötüken ve çevresini ele geçirmiştir. Bu yenilgi karşısında İleriş Kağan'ın hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kalan Türkmenler, Göktürklerin Kırgız Seferi'ne katılmışlardır. Daha sonra Göktüklere isyan eden Türkmenler, birçok savaşta mağlup olunca Çin taraflarına göç etmişlerdir. Bir müddet sonra yurtlarına dönen Türkmenler, Uygurlara yardım ederek Göktürklerin yıkılmasını sağlamışlardır. Uygur Devleti'nin dayandığı başlıca boylardan biri olan Türkmenler, zaman zaman Uygurlara karşı da isyan etmekten geri durmamışlar, Uygurların yıkılmasından sonra batıya göç ederek Sir Derya (Seyhun) kıyılarına ve onun kuzeyindeki bozkırlara yerleşmişlerdir.

Türkmenler onuncu asırdan itibaren göçebe hayatın yanında yerleşik bir hayat sürmeye de başlamışlardır. Bu asrın başlarında Oğuzlar, Maveraünnehr çevresine yerleşip Yabgu adlı hükümdarların idare ettiği bir devlet kurmuşlardır. Bu sırada başşehirleri Sir Derya kıyısındaki Yeni Kent olan Türkmenler, Yabgu Devleti zamanında Üçok ve Bozok diye ikiye ayrılmışlardır.

Onuncu asrın sonlarında İslam dinini kabul eden ve Selçuklu hâkimiyetine giren Türkmenler, Oğuz Yabgu Devleti hükümdarının kendilerine kötülük yapacağından çekinerek İslam diyarı olan Horasan'a göç etmişlerdir. Maveraünnehr'de kalan diğer Türkmen boyları da Kıpçakların hücum ve baskıları neticesinde dağılmış ve böylelikle Türkmen Devleti yıkılmıştır. Yerlerinde kalan Oğuzlar ise Karacuk Dağları bölgesinde, Mankışlak'ta ve Sir Derya Nehri kıyılarında yerleşmiş, daha sonra ise Karahıtayların ve Karlukların baskısı neticesinde Selçuklulara tabi olmuşlardır.

Mankışlak ve Sir Derya Nehri kıyılarında kalan Türkmenler, o havalinin askeri istila yolları üzerinde olmamasından on yedinci asrın ortalarına kadar daha rahat ve müstakil bir hayat yaşamışlardır. Fakat 1639 ve 1700 yıllarında, bilhassa Kazaklara indirdikleri darbeyle Orta Asya'nın Rus istilasına açılmasına sebep olan Moğol asıllı Kalmukların hücumlarına uğramışlardır. Mankışlak bölgesinde yaşayan o devir Türkmen boylarının en büyüğü ve kuvvetlisi olan Teke Türkmenleri, Kopet Dağı bölgesine çekilmiş, orada diğer Türkmen boylarıyla birleşerek kuvvetlenmişlerdir. Bu Türkmen boyları, Türkmen-Özbek işbirliğinin ayakta tuttuğu Hive Hanlığı'nı vergiyle bağlamışlardır. İran'da hâkimiyeti eline geçiren Afşar Türkmen beylerinden Nadir Şah'ın Orta Asya hanlıklarını işgal ettiği devrelerde de onun hâkimiyetini kabul etmişlerdir.

Nadir Şah'tan sonra bir müddet İran ve Hive Hanlığının baskı ve hücumlarına maruz kalan Türkmenler, 1835'ten itibaren Merv bölgesine doğru yayılmaya başlamışlardır. Daha sonra İran ve Hive Hanlıkları tekrar Türkmenlere saldırılara başlamışlardır. Türkmenler 1855'te Hive ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratarak, Hive Hanlığı saldırılarından kurtulmuşlardır; ancak Türkmenistan üzerinde hak iddia eden İran saldırıları onları zor durumda bırakmıştır. Sulh isteyen Türkmenler karşısında savaşı kazanacağından emin olan Hasan Mirzan'ın, Hurşid Han tarafından mağlubiyete uğratılmasıyla Türkmenler, tam anlamıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Türkmenlerle Ruslar arasındaki ilk münasebet on dokuzuncu asrın ilk yarısında, Rusların İranlılara karşı kazandıkları başarılar sonunda Hazar Denizi'ndeki Aşura'da bir üs kurmalarından sonra (1846) başlamıştır. Ruslar, 1859'da Hazar'ın doğu sahillerinde bir kale kurduktan sonra Türkmenlere karşı askerî seferler düzenleyerek pek çok Türkmen yerleşim merkezini tahrip etmişlerdir. Türkmenistan'daki Rus idaresi ve sömürüsü işgal ettikleri diğer Türk memleketlerinden farklı olmayıp, yalnız daha sıkı bir şekilde denetimleri altında tutmak şeklinde olmuştur.

Yirminci asrın başlarında diğerk Türk memleketlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da fikrî ve siyasi bir uyanış başlamıştır. 1916'da Rus yönetimine karşı başlayan ayaklanmaya Türkmenler etkili bir şekilde katılmışlardır. 1917 Rus Devrimi'ni takip eden iç savaş neticesinde savaşı kazanan Bolşevikler, bütün Türk illerindeki kurtuluş hareketlerini önledikten sonra Türkmenistan'daki milli ayaklanmayı da bastırmışlardır. Aşkabad'ın Temmuz 1919'da, Krosnovodsk'un da Şubat 1920'de düşmesinin ardından bölgede Bolşevikler yönetimi ele geçirmişlerdir. 1924'e kadar Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismiyle anılan Türkmenistan, 1924'te yapılan idari değişiklikle Sovyetler Birliği'ni meydana getiren on beş cumhuriyetten biri haline getirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nde başlayan reformlar Türkmenistan'da da köklü değişikliklerin olmasını sağlamış, ülke yeni bir siyasi ve ekonomik döneme girmiştir. 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan, aynı yıl Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmıştır.²¹

Günümüzde Türkmenistan: Türkmenistan güneyden İran, batıdan Hazar denizi, kuzeyden Kazakistan, kuzeydoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistan'la çevrilidir. Başkenti Aşkabat; resmi dili Türkmencedir.

Yüzölçümü 488.100 km² olan ülkenin nüfusu 2010 yılı tahminlerine göre 5.450.000'dir. Nüfusun %81'ini Türkmenler, %9'unu Özbek Türkleri, %6'sını Ruslar, %3'ünü Türkler, %1'ini de geri kalanların oluşturduğu, beş ana Türkmen boyundan oluşan Türkmenistan'da, idari yapı da bu beş boya göre şekillenmiş ve beş şehir kurulmuştur. Türkmenistan'da Aşkabat, Krasnovodski (Kızılsu), Mari (Merv), Taşağuz Cercoz olmak üzere beş eyalet bunlara bağılı olarak 21 mahalle, 14 şehir vardır.

²¹ Türkmen tarihi ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/> adresinden 05. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

Ekonomisi tarıma dayalı olan Türkmenistan'da pamukçuluğun tarımda önemli bir yeri vardır. Ayrıca kavun, karpuz yetiştirilir ve üzüm bağları da bulunmaktadır. Ekonomide hayvancılık da önemli bir yer tutar. En çok Karakul koyunları beslenir. Koyunu büyükbaş hayvan ve tavuk takip eder. Türkmenistan'da tekstil sanayi de önemli ölçüde gelişmiştir. Aşkabad, Merv, Çarcuy, Taşağuz ve Saya'da tekstil fabrikaları vardır. Bu fabrikalarda başta pamuk olmak üzere yün ve ipekli kumaşlar dokunur. Gıda sanayisine ait fabrikalar Bayram Ali, Taşağuz, Aşkabad ve Krasnovodsk'ta toplanmıştır. Kimya sanayisine ait fabrikalar ise Çeleken, Bekdaş, Çaray'da faaliyet göstermektedir. Türkmenistan'da ayrıca halıcılık da çok gelişmiştir ve Türkmen halıları dünyaca meşhurdur.

Maden yönünden zengin olan Türkmenistan'da çıkarılan petrol, borularla nakledildiği Krasnovodsk rafinerisinde işlenmektedir. Bayram Ali ve Darvasa'da çıkarılan doğal gaz Buhara ve Ural'a sevk edilir. Petrolün dışında kükürt, kurşun, kalsiyum madeni, tuz, iyot, krom, cıva gibi madenler çıkarılarak işlenmektedir. Madenlerin tarıma elverişli olmayan bozkır ve çöl gibi bölgelerde bulunması, bu bölgelerin nüfusunun artmasına sebep olmuştur.

Türkmenistan'da eğitime, nüfusa oranla çok önem verilmektedir. 1925'te kabul edilen Türkmen Yomut dili edebi dil olarak kullanılmaktadır. Okuma-yazma oranı %99'dur. Ülkede 9 üniversite ve İlimler Akademisine bağlı 56 enstitü vardır. Eğitim 7-17 yaş arası mecburi ve parasızdır.²²

Türkmen Destancılık Geleneği²³: Türkmenistan'da destan türüyle ilgili olarak *epos*, *dessan*, *avtorlu dessan*, *anonim dessan*, *halk dessanı*, *gahırmançılıklı halk dessanı*, *erteki eposu* gibi terimler kullanılmaktadır. Bu terimlerden bazıları destanın hacmine ve muhtevasına, bazıları ise

²² Günümüzde Türkmenistan ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 05. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

²³ Halil İbrahim Şahin (2010), *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları, s. 55-153.

yaratıcısına veya aktarıcısına işaret ederken bir kısmı ise ideolojik bir bakış açısının ürünü olarak görülmektedir.

Türkmenistan'da bir destanı baştan sona anlatabilen bagşıya, *dessançı bagşı* adı verilmektedir. *Dessançı* kelimesi, sözlü gelenekte destan icra eden anlatıcıyı karşıladığı gibi destan yazmış şairler için de kullanılmıştır. Günümüzde Türkmenistan'da destan anlatanlara *dessançı bagşı* denmesine rağmen daha önceki dönemlerde *ozan* ve *kıssaçı*ların da destan anlattıkları hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan takip edilebilmektedir.

Türkmen destancılık geleneğinin çeşitli kaynakları vardır. Bazı destanlar, Özbek, Karakalpak ve Kazak Türkleriyle temaslar neticesinde oluşmuş veya alınmışken bazıları ise Arap-Fars edebiyatından ve Hint masal kitaplarından alınan konular üzerine inşa edilmişlerdir. Destanların büyük bir çoğunluğu da Türkmenlerin tarihte yaşadıkları olayların etkisiyle oluşmuştur.

Muhteva özellikleri açısından zengin bir yapıya sahip olan Türkmen destanları, büyük oranda “kahramanlık” ve “aşk” konuları etrafında şekillenmiştir. Bu konuların bir arada bulunduğu destanlar da vardır. Kahramanlığın esas olduğu Köroğlu gibi destanlarda destan kahramanı ata binerek ve kılıç kullanarak fiziki bir mücadele verir. Sık sık savaş sahnelerinin görüldüğü bu destanlarda rakiplerine galip gelen kahraman, destanın sonunda amacına ulaşır. Aşk konulu destanlarda ise kahraman bir âşıktır ve amacı sevgilisine ulaşmaktır. Ancak karşılaştığı çeşitli engeller buna mâni olur. Buradaki kahraman, artık fiziki güç yerine mistik güçleri kullanmaktadır. Dinî konuların işlendiği destanların da görüldüğü Türkmen destancılık geleneğinde, bu destanların kahramanı, dinî değerler için kahramanlık gösterir. Dinî destanların pek çoğunda, Hz. Ali ve onun maceraları vardır. “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”, “Muhammethanapıya” gibi destanlarda Hz. Ali, aktif bir kahramandır.

Türkmen destanları üzerine hem Türkmenistan'da hem de Türkmenistan dışında bazı tasnif çalışmaları yapılmış ve destanlar

muhtevalarına, şekil özelliklerine, teşekkül dönemlerine ve anonim olup olmamalarına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Kahramanlık Destanları: Kahramanlık ve askerî mücadelenin asıl konusunu oluşturduğu bu destanlarda kahramanlığın yanında aşk ve dinî konular da vardır; ancak bunlar kahramanlığın önüne geçmezler. Kahramanlık destanlarında olayların merkezinde alp tipi yer alır. Olağanüstü gücü, atı ve silahlarıyla bu tip, kendini sürekli bir mücadelenin içinde bulur. Bu tipler, kahramanlık yapmak, ganimet almak ve düşmanlara karşı yurdunu korumak gibi çeşitli sebeplerle, fiziki mücadeleye girişmektedirler. Alpların yer aldığı kahramanlık destanlarında kahramanın doğumuna, gençliğine ve silahlarına özel bir yer ayrılarak onun savaşçı bir tip olduğu mesajı verilir. Bu tipin yer aldığı destanlar da doğal olarak kahramanlığı ve savaşı konu etmektedir.

“Görogli”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Tulum Hoca”, “Dövyetyar” gibi destanlar, kahramanlık destanlarına örnek olarak verilebilir.

2. Aşk Destanları: Bu anlatıların merkezinde aşk vardır. Âşık ile maşukun aşkları uğruna verdikleri büyük, çoğunlukla olağan dışı mücadeleyi anlatırlar. Türkiye’de “halk hikâyesi” terimi ile karşılanan bu anlatılar, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Türkmenler arasında da destan olarak kabul edilmektedir. Türkmenistan’daki kahramanlık konulu destanlarda olduğu gibi bunlar da nazım ve nesir halde dessancı bağşılarcaya anlatılmışlardır. Şekil, yapı, işlev, anlatıcı ve anlatım ortamı açısından kahramanlık destanlarıyla benzer olan bu anlatılar, Türkmen destancılık geleneğinin büyük bir bölümünü teşkil etmektedirler.

“Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Aslı-Kerem”, “Leyla-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Zöhre-Tahir”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber”, “Necep Oğlan”, “Gövher Gız ve Şıralı Beg” gibi destanları, aşk destanları grubuna örnek olarak vermek mümkündür.

3. Dini Destanlar: Türkmen destancılık geleneğinde din ve kahramanlığın bir arada bulunduğu sözlü ve yazılı anlatıların pek çoğu,

Anadolu'da olduğu gibi, Hz. Ali ile ilgilidir. “Baba Rövşen”, “Zeynelarap”, “Muhammethanapıya” gibi destanlar, Hz. Ali'nin çevresinde gelişmektedir. Bu anlatılar, ister destancı şairler tarafından yazılsın isterse bağşılar tarafından anlatılsın benzer özellikleriyle dikkati çekerler. Daha çok Arap ve Fars yazılı kaynaklarından alınan bu anlatılar, Türkmen destan dairesinde yeniden işlenerek hem sözlü hem yazılı olarak aktarılmışlardır.

Türkmen destanları şekil olarak nazım ve nesir bölümlerin bir arada kullanılmasından oluşur. Bu bakımdan Azerbaycan ve Türkiye'deki hikâye ve destanların şekil özellikleriyle önemli benzerlikler göstermektedir. Mensur kısımlar *kıssa*, manzum bölümler ise *goşgi* veya *aydım* terimleriyle karşılır. *Kıssa*, Türkmenler arasında nesrin dışında “anlatmak” veya “ezberden anlatmak” gibi anlamlara da gelir. *Aydım* kelimesi ise destanların şiir bölümlerini karşılamada kullanıldığı gibi bir halk edebiyatı türünün de adıdır. Türkmen destanlarında olayların anlatımı *kıssa* bölümlerinde gerçekleşmektedir. Şiirlerde ise tahkiyeli bir anlatım yoktur. Daha ziyade kahramanların haberleştikleri, söylemek istediklerini edebi bir üslupla söyledikleri bölümler olan şiirler, kahramanların duygularını, düşüncelerini, heyecanlarını, sevinç ve üzüntülerini yansıtmaktadırlar. Ancak az da olsa bazı şiirlerde kahramanlar, yaşadıkları olayları ve hatıralarını anlatmaktadırlar. Destancı, bu şiirlerle destanı özetler, anlatımını manzum bir yapıda yapar.

Türkmen destanlarının manzum kısımları, çoğunlukla sekizli veya on birli hece ölçüsüyle kurulu şiirlerden oluşmaktadır. Türkmen destanlarında kullanılan ölçü, *bogun*, *barmak hasabı*, *barmak* gibi adlarla bilinen hece ölçüsüdür. Bu ölçünün yedili, sekizli ve on birli şekilleri oldukça yaygındır. Ayrıca bağşılar destanlarda on dört, on beş ve on altı heceli şiirler de kullanmışlardır. Bu şiirlerin büyük bir kısmı dörtlük esasında ve koşmanın şekil özelliklerine sahipken bazıları ise beyitle oluşturulmuş klasik edebiyat şekil ve türlerinden (muhammes, murabba, gazel vb.) etkilenmiştir. Sözlü geleneğe ait destanlardaki şiirler, *aydım* veya *goşuk* adı verilen şiirlerin şekil özelliklerini kullanmaktadırlar. Bu şiirlerin hacmi, nazım birimi, kafiye örgüsü ve ölçüsü Anadolu âşıklarının kullandıkları koşmalarla benzemektedir.

Türkmen bagşısı, destanı nazmın ve nesrin nöbetleşe yer aldığı bir teknikle anlatır, destana formel bir ifade ile başlar, pek çok sahneyi yine formel ifadelerle birbirine bağlar ve son kısımda da anlatıyı formel halini almış bir söz gurubu ile bitirir. Nesir bölümlerde diyaloglar, monologlar, konuşma üslubuyla aktarılırken bazı diyaloglar kahramanların karşılıklı şiir söylemesinden oluşmaktadır. Şiirlerin hacmi, ölçüsü, mısra kümelenmesi, kısacası şekil özellikleri gelenekseldir. Manzum ve mensur kısımları birbirine bağlayan sözler de formel vasfı kazanmıştır, destanda adı geçen kahramanlar, canlı cansız bütün varlıklar geleneğin tayin ettiği sıfatlarla tasvir edilmektedirler. Bütün bunlar, Türkmen destanlarının kendine özgü bir kompozisyonunun olduğu ve destanların bu kompozisyon içinde sunulduğu sonucunu doğurmaktadır.

2.1.3. Güney Sibiry Türkleri

Bu bölümde Güney Sibiry Türk topluluklarından Altay, Hakas, Şor ve Tıvalar hakkında genel bilgiler ve bu toplulukların destancılık gelenekleri ile ilgili bilgiler aktarılacaktır. Bu bilgiler aktarılırken söz konusu Türk topluluklarının isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

2.1.3.1. Altay Türkleri ve Altay Destancılık Geleneği

Altay Adı: Altaylar, Teleutlar, Telengitler, Kara Tatarlar, Oyratlar gibi farklı adlarla anılmışlardır.²⁴

Altayca: 1922-1947 yılları arasında Oyrot dili olarak adlandırılan Altayca yazı dili, bugün Altay Kiçi (Kiji) diyalektiği esas olarak almıştır.²⁵

²⁴ Altay adı ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 11.05.2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

²⁵ Nadir Devlet (2002), “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri” , *Türkler 20. Cilt*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 36.

Altay Tarihi: M.Ö 2. bin yıldan başlayarak metal işlemede usta olarak bilinen Altay halkı, Ruslarla ilk kez 18. yüzyılda karşılaşmıştır. Çarlık döneminde Altay, Oyrot olarak adlandırılmış ve daha sonra bu addan hareketle Oyrot Özerk Bölgesi kurulmuştur.

Sibirya'da Türkler arasında yıllarca yaşamış olan ünlü Türkolog W. Radloff, Altay Türklerini, özellikle dil bakımından iki grupta toplar: 1. Kuzey Altay Tatarları "Türkleri" (Kumandılar, Lebed Tatarları ve Karaorman Tatarları -Tubalar-), 2. Asıl Altay Tatarları (Altaylılar ve Teleütler).²⁶

Günümüzde Altay Türkleri: Altay Krayı'na bağlı olan Altay Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Kemerovsk Oblastı, kuzeybatı ve doğusunda Hakas Cumhuriyeti ile Tıva Cumhuriyeti, güneyinde Moğolistan ve Çin, güneybatısında ise Kazakistan bulunmaktadır. Yüzölçümü 92.600 km² olan Altay Cumhuriyeti'nin başkenti Gorno (Dağlık)-Altaysk'tır (Eski adı Ulala, 1948'e kadar da Oyrot-Tura adını taşımıştır.).

1989 yılındaki nüfusu 190,831 olan Altay Cumhuriyeti'nde, Altay Türkleri, Kazak Türkleriyle birlikte nüfusun %45'lik oranına sahiptir. Ancak burada genelde Rusların etkisi görülmektedir. Kendi bölgelerinin dışındaki Altay Türkleri, komşu bölgelerde ve Kazakistan'da bulunmaktadır.

Şamanist inanca sahip olan Altay Türkleri, dış görünüşte Hristiyan Ortodoksturlar. 1904 yılında, Rus yayılcılığına tepki olarak Ak Ceng veya Burhanizm denilen bir dinsel hareket de geliştiren Altay Türkleri için Tibet Budizmi ve Şamanizm önemli inançlardandır.

Hayvancılık ve avcılık, eskiden yarı göçebe bir halk olan Altayların yaşamlarının önemli bir parçasıdır. Özellikle Ren geyiği ve sığır besiciliği yapan Altay Türkleri, balıkçılık, avcılık ve arıcılık da yapmaktadırlar.²⁷

²⁶ Altay tarihi ile ilgili bilgiler, <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 11. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

²⁷ Nadir Devlet (2002), age, s.36; <http://www.turkcebilgi.com/>, <http://tr.wikipedia.org/> adreslerinden 11. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

Altay Destancılık Geleneği²⁸: Masal ve destan kelimelerini karşılamak için genel olarak *çörçök* teriminin kullanıldığı Altay destancılık geleneğinde, masalları, destanlardan ayırmak için de *kay çörçök* veya *Kaylap aydar çörçök* terimleri kullanılmaktadır.

Altay Türkleri de Hakas, Tıva ve Şor Türklerinde olduğu gibi destanı icra etme usulüne *kay* adını vermektedir. *Kay*, göğüsten çıkarılan boğuk ve makamlı ses anlamına gelip, daha ziyade destan söylenilirken çıkarılan sese verilen addır. Destanları *kaylayan*lara ise *kayçı* adı verilmektedir. Altay kayçıları, kayın çıkış yerine göre iki mektebe ayrılırlar. Altay-Kiji, Telenget ve Tuba urukları, kayı “göğüsten”; ikinci mektep olan Kumandı, Çalgandu ve Bayat urukları ise kayı “damaktan” çıkarılırlar. Kayın çıkış yerleri ile ilgili bu farklılıklar dışında kayçıların anlattıkları ürünlerle ilgili olarak da bazı farklar söz konusudur. Kayçılar, destanları genellikle *topşuur* ya da *jadagan* adı verilen müzik aletlerinin eşliğinde, oba oba, tayga tayga dolaşarak anlatırlar. Özellikle bayram ve düğünler kayçısız geçirilmez, hatta kayçısı olmayan düğün sahibine iyi gözle bakılmaz. Kuzey Altay Türkleri, kayçıları, bereketli geçeceğine inandıkları için avlara da götürürler.

Altay destancılık geleneğine göre kayçı olabilmek için önce düş görmek gerekmektedir. Destan kahramanı, *tayga eezi* tarafından belli yetenekler verilmiş olan gencin rüyasına girer ve ona destanı öğretir. Ancak rüyasına destan kahramanı giren genç, hemen kayçı olamaz. Düş gören gencin destanı geleneğe göre tam olarak kaylayabilmek ve topşuuru *küye* (makama) uygun çalabilmek için mutlaka bir usta kayçının yanında çırak olarak bulunması gerekmektedir. Belli bir ustanın yanında eğitim görmeyen kayçılar, *eelü caan kayçı* (usta kayçı) olarak kabul edilmezler.

Altay destanlarında, yurdunu her türlü düşmandan koruyan, halkına liderlik yapıp düşman yurtlarına akınlar düzenleyen bir kahraman tipi vardır. Destanların bu mitolojik tipine normal zamanlarda *mergen* (avcı) adı verilirken, düşmana karşı atlanınca *er*, *alıp*, *külük* ve *baatır* gibi adlardan biri

²⁸ Metin Ergun (1997), *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya: Cemre, s. 19-46.

verilmektedir. Esasında idealize edilmiş bu tipin maceralarından ibaret olan Altay destanlarında, kahramanın doğumunda olağanüstü motifler vardır. Doğar doğmaz yürüyüp konuşmaya başlayan bahadır, çok kısa sürede büyür ve atına bindikten sonra yurdunda duramayıp, anne ve babasının duasını aldıktan sonra düşman yurduna sefere çıkar. Kayçılar, destan kahramanlarını oldukça mübalağalı bir şekilde tasvir ederler. Kahramanın en yakın dostu olan atı, karısı, annesi, babası, yurdu ve düşmanları da aynı şekilde mübalağalı bir şekilde tasvir edilmektedir.

Altay destanları da anlatmaya dayalı diğer bütün halk edebiyatı ürünleri gibi belli formellerle başlar ve biter. Bazı destanlarda kayçılar, toşuurlarına ve dinleyicilere seslendikten sonra bir formel ifadeyle destana başlarlar. Destanın içinde geçiş formelleri de kullanan kayçının, destanın sonunda kullandığı bitiş formelleri ise bazen çok uzun, bazen de çok kısadır. Bu, daha ziyade kayçıya ve dinleyicilere bağlı bir konudur. Bazı kayçılar, bitiş formellerinde dinleyicilere nasihatte bulunurlar veya dinleyicilerin kendisinde kusur bulmalarını, destanda eksik bir kısım varsa onu kendilerinin tamamlamalarını isterler.

Altay destanları, en fazla hece vezninin 8'li (4+4) kalıbıyla söylenmiştir. Araştırmacılar, Altay, 8'li kalıbın Altay destan küyelerine uygun geldiği görüşündedirler. Bununla birlikte 9'lu, 11'li ve 7'li kalıpla söylenen destanlar da vardır.

Altay destanlarında her çeşit kafiye görülmekle beraber esas olarak yarım kafiye ve asonans kafiye görülür. Hakas, Tıva, Şor gibi Sibirya'da yaşayan diğer Türk boylarında da olduğu gibi Altay destanları da alt alta iki, üç, dört veya daha fazla mısra aynı sesle başlayabilir.

2.1.3.2. Hakas Türkleri ve Hakas Destancılık Geleneği

Hakas Adı: Çin kaynaklarında kendilerine “Heges” denildiği için aydınlar kendi ülkelerine Hakas adını vermişlerdir.²⁹

Hakasça: Hakasça, Uygurcaya yakındır. Moğolca ve Çince öğelerin de rastlandığı Hakasçanın sözcük dağarcığı daha çok ortak Türkçenin sözcüklerinden oluşur.

Hakas Tarihi: Hakas Türklerinin iki bin yılı aşan tarihleri onların bir Kırgız grubu olduğunu göstermektedir. Tanrı Dağı Kırgızlarının dünyaca ünlü büyük destanları Manas da bu tarihi olaydan bahsetmektedir. Manas Destanı'nın anlattığına göre Tanrı Dağı Kırgızları, Yenisey bölgesinden bugünkü vatanlarına Manas Han önderliğinde göç etmişlerdir. 9. yüzyıl Çin kaynakları Kırgızlardan “Heges” veya “KieKiaSe” adıyla bahsetmektedir. Sonraki yıllarda Tanrı Dağı Kırgız boylarının Müslümanlaşma ve yaşanan bölgeler arasındaki mesafenin uzak olması nedeniyle Yenisey Kırgızlarının ayrı bir kimlik benimsemesini ve Hakas adını kabullenmeleri sonucunu doğurmuştur.

Hakaslar, 1800'lü yıllarda Rus İmparatorluğu'na katılmış, 1930 da özerk bölge statüsüne kavuşmuşlardır.³⁰

Günümüzde Hakas Türkleri: Sibiry'a'da Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyet olan Hakas Cumhuriyeti, Orta Sibirya'nın güneyinde yer almaktadır. Hakas Cumhuriyeti, batıda Kemerovsk Oblastı, güneybatı ve güneyde Altay Muhtar Bölgesi ve Tıva ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 64.400 km² olan Hakas Cumhuriyeti'nin idari merkezi, Abakandır. Ayrıca Abakan dışında Minusinsk adlı bir şehri daha bulunmaktadır.

Nüfusu 498.384 olan Hakas Cumhuriyeti'nde nüfusunun yaklaşık %10'unu Ruslar oluştururken, nüfusun ancak %11,1'lik oran Hakas Türklerine aittir. Hakaslar bölgelerindeki %2'lik diğer Türk boylarına mensup

²⁹ Nadir Devlet (2002), age, s. 35-36.

³⁰ Hakas dili ve Hakas tarihi ile ilgili bilgiler, <http://tr.wikipedia.org/> adresinden 10. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

olanlar da dâhil olmak üzere etkili bir topluluk olmaktan uzaktırlar. Bölge tamamen bir Rus yerleşim merkezi görünümündedir. 16.379 Hakas Türk'ü, Rusya Federasyonu'nun başta Hakas Cumhuriyeti'ne komşu olan bölgelerine yerleşmişlerdir.

Hakas Cumhuriyeti, kömür, demir, altın, mermer gibi kaynaklar bakımından zengindir. Ayrıca kereste işletme sanayi gelişmiştir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa (özellikle küçükbaş) dayanan Hakas Cumhuriyeti'nde bitki üretimi de yeterli düzeydedir. Koyun ve keçi besiciliği hala önemli bir ekonomik etkinliktir. Rusların bölgeye yerleşmesinde etkili olan bakır madenciliği 18. yüzyıldan beri önemini korumaktadır. Abaza ve Teya'da zengin demir cevherleri; yukarı Çulım'da altın; Çemogorsk'ta kömür; Aksiz'de barit çıkartılmaktadır. Bölgede ayrıca bakır ve tungsten yatakları da vardır. Ormanlar ise önemli bir kereste kaynağıdır.

Hakas Cumhuriyeti'nde 269 ortaokul, 7 anaokulu, 1 üniversite bulunmaktadır. Eğitim sistemi devletin mülkiyetindedir.³¹

Hakas Destancılık Geleneği³²: Hakas Türklerinin kahramanlık destanları, *alıptıĝ nımah* ve seyrek de olsa *çaalıĝ nımah* yani, bahadırların askerî kahramanlıkları hakkındaki anlatmalar diye adlandırılmaktadır. *Nımah* terimi, Hakas Türkleri arasında masal ve efsane türlerini karşılamak amacıyla kullanılan bir terimdir. Bu terimin başına getirilen *alıptıĝ*, kahramanlık anlamına gelen bir kelime olup, *alıptıĝ nımah* birleşimi "kahramanlık destanı" anlamında kullanılmaktadır. Alıptıp nımah ya da *çaalıĝ nımah* diye adlandırılan metinlerin yanı sıra, *matırlardañar istoriya kip-çohtarı* diye adlandırılan metinlerden de söz etmek gerekmektedir. Tarihî efsaneler diye nitelendirilen bu tür anlatmalarda, Hakasların 13 ve 17. yüzyıllar arasındaki Moğol ve Cungar istilacılara karşı verdikleri mücadeleler anlatılmakta olup, anlatım sırasında tarihî bir zemine yaslanılmaktadır. Yani bunlar, bir tür tarihî

³¹ Nadir Devlet (2002), age, s. 36; <http://tr.wikipedia.org/> adresinden 10. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

³² Pervin Ergun (2010), *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Konya: Kömen Yayınları, s. 31-35.

hikâyelerdir. Alıptıĝ nımahlara nazaran çok daha gerçekçi olan bu anlatmalarda, istilacı düşmanların adı doğrudan “Mool” (Moğol) diye zikredilmekte, alıptıĝ nımahlardaki “ayna-çikter”, “körinmester” ve “çir çabızındaĝılar” gibi mitolojik karakterlerle fantastik unsurların yerini, tarihî toplumlar ve kahramanlar almaktadır. Bu yönleriyle alıptıĝ nımahlardan ayrılan matırlardañar istoriya kip-çohtarları, destan kavramı içerisinde ele almak ve Cungar feodallerinin istilalarına maruz kalan Kıpçak gruplarının “tarihî destanları” ile aynı kategoride değerlendirmek mümkündür.

Hakas alıptıĝ nımaahları, *haycı* adı verilen destancılar tarafından “homus” (kopuz), ya da “çathan” denilen millî müzik aletleri eşliğinde ölçülü ve ezgili bir şekilde *haylanarak* söylenmektedir. Gelenekte bir müzik aleti eşliğinde ezgili olarak anlatılan destanlar, geleneğin bozulması nedeniyle değişik usullerle de anlatılmaya başlanmıştır. Destanları haylayarak (“hay”, göğüsten, gırtlaktan çıkarılan ses) söyleyen destancıların yanı sıra, bu kahramanlık hikâyelerini özetleyerek manzum bir şekilde anlatanlarla, hikâye üslubuyla nesir cümleler halinde anlatanlar da ortaya çıkmıştır. Destanları özet halinde manzum bir şekilde anlatma geleneği, 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olup, daha çok kadın anlatıcıların tercih ettiği bir usuldür. Hikâye üslubuyla ve mensur olarak anlatma geleneği ise daha çok Hakasların *huruĝ haycı* dedikleri haycılar tarafından tercih edilmiştir.

Haycılar, Hakaslar arasında *uluĝ haycı*, *kiçig haycı* ve *huruĝ haycı* olmak üzere üç ayrı gruba ayrılmaktadır. Destanları “çathan” ya da “homus” eşliğinde en iyi şekilde anlatan haycılar, *uluĝ haycı* olarak adlandırılmaktayken, destanları kendilerinden bir şey katmadan olduğu gibi anlatan haycılara *kiçig haycı* denilmektedir. *Huruĝ haycı* ise destanları iyi anlatamayan, epizotlarını tam olarak bilmeyen, aktörlük ve taklit yeteneğine sahip destancıların adıdır.

Hakas Türklerinin destanlarında olaylar, Güney ve Kuzey Sibirya'nın diğer Türk topluluklarının destanlarında da olduğu gibi, genellikle “gök”, “yeryüzü”, ve “yeraltı”ndan oluşan üç katmanlı bir âlemde gerçekleşmektedir.

Mücadelelerini daha çok yer üstünde gerçekleştiren orta dünya kahramanları, çeşitli nedenlerle yeraltı dünyasıyla üst dünyaya da inip çıkmaktadırlar.

2.1.3.3. Şor Türkleri ve Şor Destancılık Geleneği

Şor Adı: Şorlar, 19. yüzyılın ortalarında Radloff tarafından “kızak” anlamına gelen Şor adıyla anılmış ve bu ad daha sonraki dönemlerde yaygınlaşmıştır.

Şorca: Şor Türklerinin dili, Şor Türkçesi veya Şorca adı verilen Türkçedir.

Şor Tarihi: Rusya'nın Kemerovo Oblastı bölgesinde yaşayan Şorların yaşadığı bölgenin eski adı, Şor Türklerinin ülkesi anlamına gelen Şoryadır. Rusların Şor Türklerini yok etmek için uğraşları neticesinde Şorya'nın adı değiştirilerek Kemerovo adını almıştır. Böylece nüfusu Rusların Şor Türklerine yaptığı soykırımı ile azalan Şor Türkleri, unutturulmaya çalışılmıştır. Rusların yaptığı baskılar sonucu Şorlardan ana dilini bilenlerin sayısı azalmıştır. Şorlar Ak Şor, Kızıl Şor, Kara Şor, Sarı Şor olarak ayrılırlar.

Günümüzde Şorlar: Rusya'da yaşayan bir Türk halkı olan Şorlar, Rusya'nın Kemerovo Oblastı bölgesinde yaşarlar. Şor Türkleri, dil ve kültür manasında en çok Tıva Türklerine yakındır. Bütün Rusya Federasyonunda 2002 yılı Rus kaynaklarına göre toplam 14.000 Şor Türk'ü yaşamaktadır. Şor Türkleri, Kemerovo Bölgesinde 11.554 kişi, Hakasya'da 1078 kişi, Krasnoyar'da 201 kişi, Altay Bölgesi'nde 165 kişi ve Altay Cumhuriyeti'nde 141 kişidir.

Şorlar çok eski zamandan beri demircilik sanatı ile meşhurdurlar. Yerleşik bir hayat sürmekte olan Şorlar, tarım ve hayvan beslemekle geçinirler.

Daha önceleri Şamanlık inancına bağlı olan Şorların önemli bir kısmı, 19. yüzyılda Ruslar tarafından Hristiyanlaştırılmıştır.³³

Şor Destancılık Geleneği³⁴: Şorlar, destan karşılığında esas olarak *kay* terimini kullanmakla beraber ayrıca, *nartpak*, *nıbak*, *narpak* ve *şörçek* terimlerinin de destan karşılığında kullanıldığı görülmektedir. Esasında *narpak*, *nartpak*, *nıbak* ve *şörçek* terimleri, efsane ve fıkra dışındaki uzun soluklu halk anlatmalarını adlandırmada kullanılan genel terimlerdir. Özellikle *nıbak* ve *şörçek* terimleri, zaman zaman şiir dışındaki bütün halk anlatmalarının ismi olarak kullanılırlar. Böyle durumlarda destanı, masal veya efsane gibi anlatmaya dayalı diğer türlerden ayırt etmek için Şor destancılık geleneğinde *kay şörçek* terimi kullanılmaktadır. Bunların dışında, Şor destancılık geleneğinde kullanılan bir de *kay komıs* terimi vardır ki bu terim, Sibiry'a'daki diğer Türk boylarının destancılık geleneklerinde görülmez ve destanın kopuz eşliğinde şarkı olarak söylenmesi anlamında kullanılır.

Kay, esasında destan söylenirken çıkarılan sese ve destan söyleme biçimine, yani icra usulüne verilen addır. *Kay*, göğüsten veya gırtlaktan çıkarılan boğuk ve makamlı sestir. Göğüsten çıkarılana *göğüs kayı*, gırtlaktan çıkarılana *gırtlak kayı* denir. Şorların dışında Altay, Hakas gibi Türk boylarında da görülen *kay* terimi, söz konusu Türk boylarının kaylarıyla temelde bir olmakla birlikte, icra usulü ve çıkış noktasına göre, gruptan gruba küçük bazı farklılıklar da gösterir.

Şor halk kültürü geleneğinde destan söyleyenler ile masal, efsane gibi anlatmaya dayalı türleri anlatanlar, farklı terimlerle adlandırılırlar. Masal, efsane türündeki metinleri anlatanlar için *nartpakçı* veya *nıbakçı* terimleri kullanılırken destanı icra eden kişiye *kayçı* denir. Kayçılar, destanları "komıs/komus" veya "kopuz" adı verilen müzik aleti eşliğinde söylerler. Kayçı eline kopuzunu alarak oba oba, ırmak ırmak, tayga tayga dolaşır, uzun kış

³³ Şor adı, Şor dili, Şor tarihi ve günümüzde Şorlarla ilgili bilgiler, <http://tr.wikipedia.org/> adresinden 09. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

³⁴ Metin Ergun (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 23-65.

gecelelerinde bazen sabaha kadar, bazen de geceler boyunca halk karşısında destan söyler. Bayramlar, ziyafetler ve toylar kayçısız geçirilmez.

Batı literatüründe “tale/folktale” kavramı içinde değerlendirilen masal ile “epos” terimi altında ele alınan destan/kahramanlık destanı türünü birbirinden ayıran belli özellikler vardır. Bu iki türün arasındaki en temel fark, destanın manzum, masalın ise mensur olmasıdır. Bütün dünya geleneklerindeki bu temel fark, Şor destan ve masalları için de geçerlidir. Bununla birlikte, Şor destanlarının bazıları, zamanla bozulmuş, kısalmış ve mensurlaşmıştır. Mensurlaşan bu metinler, acemi kayçıların ve asıl işi masal anlatmak olan nıbakçıların ağzında, masallarla birlikte anlatılarak git gide masallaşmışlardır. Bu form değişikliğinde, kayçılık geleneğinin zayıflaması ve bozulması da etkili olmuştur. Gelenek zayıfladıkça, usul değişmiş, bu değişiklikle birlikte uzun soluklu kahramanlık destanları da bozulmuş ve konusu kahramanlık olan masallara dönüşmüştür. Bazı destan metinleri, yine geleneğin bozulması, acemi anlatıcılar gibi etkenler nedeniyle mensurlaşmamışlarsa da kısalmışlardır. Bir kısım Şor destanı ise Anadolu-Türk halk hikâyelerinde olduğu gibi nazım-nesir karışık bir yapı göstermektedir. Bu tür destanların tahkiye ve tasvir kısımları mensur, kahramanların karşılıklı konuşma bölümleriyle başlangıç ve bitiş bölümleri manzumdur.

Şor kahramanlık destanlarının mısralarındaki ölçü standart değildir; çoğunlukla diğer Sibiry ve Türkistan Türk topluluklarının destanlarında görüldüğü gibi, 7, 8 ve 9 hecelidirler. Bununla birlikte, aynı bölüm içinde 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve daha fazla heceyle kurulu mısralarla da karşılaşmaktadır. Özellikle kopuz eşliğinde kaylanan destanlarda, bu hece değişikliği ile daha fazla görülmektedir. Destancı, müziğin ritmine ve melodisine göre mısraları uzatabilmekte ve kısaltabilmektedir. Yine de Şor destanlarının esas ölçüsünün hecenin 7, 8 ve 9’lu kalıplar olduğunu söylemek mümkündür.

Şor destanlarında, Anadolu-Türk halk şiirindeki benzer dörtlük nazım birimiyle karşımaz. Dörtlük, yerini kayçı fikrini kaç mısradan ifade edebilirse o kadar mısrayla kurulu ve adeta birbiri ardına sıralanan mısralar kümesi

halinde olan *tüydek* adı verilen nazım birimine bırakmıştır. Şor kayçıllarının bu nazım birimini benimsemelerinin sebebi, dörtlük yapısına göre irticalen şiir söylemeye çok daha elverişli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Dörtlük kesin kurallıdır; buna karşılık tüydek daha serbesttir. Kayçılar, savaş sahnelerini, kahraman tasvirlerini, kahramanın alt-üst dünyaya gitmesini, olayları arka arkaya sıralamayı tüydek birimiyle kesintisiz bir şekilde verebilmektedirler.

Şor destanlarında mısra sonu kafiye dikkat edilmez; şeklin esas belirleyici unsuru değildir. Birbiriyle sondan kafiyeli dört, beş mısrayla karşılaşmak hemen hemen imkânsızdır. Kafiyeli üç mısra bile nadiren görülür. Son kafiye genellikle mısralarda ikişer ikişer görülür. Destanlarda görülen mısra sonu kafiye, çoğunlukla tam, asonans ve yarım kafiye. Buna karşılık, Şor destanlarında Türk şiirinin temel özelliklerinden biri olan ve aynı sesin tekrarlanması (anafor) neticesinde oluşturulan mısra başı kafiyeyle daha sık karşılaşılır. Destancılar, adeta destanın ritmini müziğin yanında mısra başı kafiyeyle sağlamaktadır.

Şor destanlarında ritmi ve ölçüyü sağlayan ölçütlerden biri de aliterasyondur. Bilindiği gibi aliterasyon, mısra içinde u, ü, ö, o, a, e gibi belli seslerin tekrarlanmasıyla elde edilen bir mısra içi ölçüt birimidir. Aliterasyon, Şor destanlarına melodik bir özellik kazandırmaktadır. Destanların kopuz eşliğinde kaylandığı düşünüldüğünde aliterasyonun destanlara ezgisel ifade vermede ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Şor destanlarında redif de oldukça sık görülür. Destanlarda redifler, bazen normalde olması gerektiği gibi kafiyeden sonra gelir, bazen ise kafiyesiz bir halde, sadece redif oluşturan sözcüğün alt alta sıralanması şeklinde gelir. Sibiryadaki diğer Türk boylarının destancılık geleneğinde de görülen bu redif serbestliği, destanlarda esas olanın şekil özelliği değil, ezgi olduğunun bir göstergesidir.

Şor kahramanlık destanları, diğer Türk topluluklarının (Altay, Tıva, Saha gibi) destanlarında da olduğu üzere, genellikle uzun ve manzum giriş

formelleriyle başlamaktadır. Şor kahramanlık destanlarında sadece “giriş” formellerine değil, “geçiş” ve “bitiş” formellerine de yer verilmiştir.

Şor kahramanlık destanlarında, olayların anlatımına geçilmeden önce, olayların gerçekleştiği, kahramanların yaşadığı dönem hakkında bilgiler verilmektedir. Şor kahramanlık destanlarının anlatıcıları, anlatımları sırasında, çoğu uzun ve manzum olan giriş formellerinin yanı sıra, bağlayış/geçiş formellerini de kullanmışlardır. Destancılar, bu tür bağlayış/geçiş formellerinden destan ortasında geçişi sağlamak ve uzun zamanı kısaca ifade etmek için yararlanmışlardır. Şor destancıları, anlattıkları destanları genelde birbirlerine benzer manzum bitiş formelleri ile tamamlamışlardır. Bu tür bitiş formellerinde, uzun olanı kısaltmadıklarını, kısa olanı uzatmadıklarını, olanı biteni duydukları gibi anlattıklarını ifade etmişlerdir.

Şor kahramanlık destanlarının vazgeçilmez anlatım öğelerinden birisi de epitetlerdir. Destanlarda insanlar, hayvanlar, eşyalar, dağlar, ovalar, taygalar hep önlerine getirilen sıfatlarla zikredilmektedir.

Şor destanlarında karşılaşılan belli başlı motifler ise, mitolojik motifler, büyü-sihirle ilgili motifler ve sosyal hayatla ilgili motiflerdir.

2.1.3.4. Tıva Türkleri ve Tıva Destancılık Geleneği

Tıva Adı: Tıva adı, Çin'in Su sülalesinin (581-618) kayıtlarında Dubo-Tuba şekliyle yazılmıştır.³⁵

Tıvaca: Tıva Türklerinin kullandıkları dil, Sibir Türk dilinin bir kolu olup, Soyonca veya Uranhayca da denilmiştir. 1930'da yazı dili Latin harfleri esasına göre düzenlenmiş; fakat 1941'de diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Tıvaca için de Kril harfleri icat edilmiştir.³⁶

³⁵ Nadir Devlet (2002), age, 34.

³⁶ Nadir Devlet (2002), age, s. 34-35.

Tıva Tarihi: Antik yerleşim kalıntılardan Paleolitik Çağ'a kadar geriye gittiği öne sürülen Tıva Türkleri, Sayan Dağları yakınındaki Tayga bölgesinde avcılık ve balıkçılık yaparak yaşamışlar, M.Ö. 2. yüzyılda Hun İmparatorluğu'nda yerleşik yaşama birlikte göçebe yaşama da başlamışlardır.

M.S. 500 yılından sonra Türk yerleşimciler Erken-Ortaçağ'da Köktürk Devleti'nin parçası olarak bölgede yaşamaya başlamışlardır. M.S. 1000 yılında, Tuba (*Dubo*) kabileleri dağlık-Tayga'da, Sayan sahasında, Samodi halklarını devirerek bölgeye yerleşmişlerdir.

1207 yılında, Tıvalar Cengiz Han'a boyun eğmişler ve Moğollar bölgede etki alanlarını artırınca sonunda Moğol İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmişlerdir. 1634 yılında, Moğol lideri Ombo Erdeni Altan Han (1627–1651) Rusya'ya bağlılığa yemin etmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğolistan'ın hâkimiyeti altında bulunan Tıva, daha sonraları Çin hâkimiyetine geçmiştir. 1860'ta Çin-Rus antlaşması gereğince Rus tüccar ve göçmenlerine o günkü adıyla Uranhay-Uygurların ülkesine yerleşme müsaadesi verilmiştir. Milliyetçi Tıva halkı, nüfusunun azlığına bakmayarak 1911'de Çin'de Sun Yat Sen liderliğinde yapılan ihtilali fırsat bilerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bu bağımsızlık uzun ömürlü olamamış ve Tıvalılar, üç yıldan sonra Rusya'nın himayesini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Rusya'daki Bolşevik ihtilali'nden sonra ise komünistlerin etkisiyle 1921'de Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti edilmiştir. 1944'e kadar yarı bağımsız kalan Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti, tamamen Sovyetler Birliği'ne dâhil edilerek kendisine Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi (Otonom oblast) statüsü verilmiştir. 1961'de bu statü değiştirilerek yine Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti verilmiş; 1991'den sonra ise Rusya Federasyonu içinde bir cumhuriyet olmuştur.³⁷

³⁷ Nadir Devlet (2002), age, s. 34-35; <http://tr.wikipedia.org/> adresinden 09. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

Günümüzde Tıva Türkleri: Tıva Cumhuriyeti, güneyde Sibiryaya, batıda Sayan, Altay, Tannu-Ola, Sangilen ve Doğu Tıva Dağları, kuzeyde Krasnoyarsk Kray'ı, kuzeybatıda aynı kraya bağlı Hakas Cumhuriyeti, batıda Altay Krayı ve buna bağlı Gorno-Altay Cumhuriyeti, güneyde Moğol Cumhuriyeti ve doğuda Buryat Cumhuriyeti ile çevrilidir. Yüzölçümü 170.500 km² olan Tıva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl (daha önce Kızıl Hoto, ondan önce de Hem Beldiri) olup, belli başlı Turan ve Ersin adlı iki şehri de mevcuttur.

Nüfusun 1989 nüfus sayımına göre 308.557 olduğu Tıva Cumhuriyeti'nde %95,9 gibi ezici bir oranla nüfusun çoğunluğunu Tıva Türkleri oluştursa da Tıva Cumhuriyeti'nde Hakas, Rus, Tatar, Ukrain ve diğer halklarda da yaşayanlar bulunmaktadır. Bir miktar Tıva Türk'ü ise Moğolistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.

Ekonomisi esasında köy ekonomisine dayanan Tıva Cumhuriyeti'nde, koyun, sığır ve domuz gibi hayvanların dışında at, deve ve Ren geyiği besiciliği de yapılmaktadır. Yarısının ormanlık alanla kaplı olması nedeniyle ülke, vahşi kürk hayvanlarının avlanmasına da müsaittir. Besiciliğin dışında ziraat de yapılan Tıva Cumhuriyeti'nde buğday ve arpa üretilmektedir.

Yeraltı zenginlikleri yönünden önemli bir ülke olan Tıva Cumhuriyeti'nde asbest, kobalt, nikel, bakır, civa, çinko, kurşun, demir, taş kömürü ve madeni tuz çıkarılmaktadır. Ayrıca Başkent Kızıl'da ağaç, deri ve gıda sanayisi de bulunmaktadır.

Tıvalara bazı dönemlerde Soyon, Sayan, Soyot, Uranhay adları verilmiştir. Boy esasında ise Tıvaların Kırgız boyundan, bazıları da Tıvaların Uygur boyundan olduğu bilinmektedir. Üst kimlik olarak Tıva adı benimsenmiştir.

Tıva Türkleri hem Gök Tanrı inancının günümüze yansıması olan Şamanizm'i hem de Tibet Budizmi olan Lamaizm'i benimsemişlerdir. Özellikle

başkent Kızıl şehrinde ticaret ile uğraşan Kırgızlar ise İslam dinine mensuptur. Yine başkent Kızıl'da göç etmeye başlayan Ruslar ise Hristiyandır. Ülkede Hristiyan-Budizm çekişmesi vardır.³⁸

Tıva Destancılık Geleneği³⁹: Tıva Türkleri (Tıva'da ve Moğolistan'ın Sengel bölgesinde yaşayanlar), hem destan hem de masal türünü karşılamak amacıyla *tool* terimini kullanmaktadırlar. Kahramanlık destanlarına *maadırlıg tool* ya da *maadırlıg epos* denilirken destan için ayrıca *tooju* terimi de kullanılmaktadır.

Tıva Türklerinin kahramanlık destanları, geleneğin bozulması sonucunda nesir halinde anlatılan metinler ve destancılar tarafından manzum halde terennüm edilmelerine rağmen derleyiciler tarafından derlendikten sonra çoklukla özet halinde mensur bir şekilde yayımlanan metinlerin dışında manzumdurlar.

Tıva Türklerinde masal anlatıcılarına *toolçu* adı verilmektedir. Toolçular hem masal hem de destan anlatabilen sanatkârlardır. Tıva Türklerinde toolçuları sadece masal anlatanlar ya da destan terennüm edenler şeklinde sınıflandırmak zordur. Fakat yine de her toolçunun masala nazaran daha uzun soluklu bir tür olan be ustalık isteyen büyük destanları anlatması mümkün değildir. Büyük kahramanlık destanları, daha çok ustalık derecesi yüksek olan toolçuların repertuarlarında yer almıştır. Toolçular, masal ve destan anlatmayı, yaşlı akrabalarından ya da usta toolçalardan öğrenmişlerdir. Masal ve destan anlatma tarzı ya da üslubu, babadan oğula ya da ustadan çırağa geçtiği için farklı masalcılık ve destancılık mektepleri meydana gelmiştir. Tıva Türklerinde destan ve masal anlatıcıları, genelde orta yaşlı ve ihtiyar erkeklerden oluşmaktadır. Toolçular, 10-12 yaşlarından itibaren destancılığa başlayıp erken dönemlerde şöhret sahibi olmuşlardır. Toolçular, çoğunlukla okuma-yazma bilmeyen insanlardır; fakat bazı

³⁸ Nadir Devlet (2002), age, s. 34-35; <http://tr.wikipedia.org/> adresinden 09. 05. 2011 tarihinde özetlenerek aktarılmıştır.

³⁹ Metin Ergun-Mehmet Aça (2004), *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 25-133.

toolçuların Moğol ve Tibet dillerinin yanı sıra Kazak ve Altay Türkçelerini de bildiklerine şahit olunmuştur. Toolçular arasında kadınlar da yer almıştır; fakat bunlar daha çok çocuklara “kara tool” adı verilen sıradan masalları anlatmışlardır.

Kahramanlık destanlarının dizelerindeki hece ölçüsü standart değildir. Genelde diğer bazı Güney Sibirya Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi, 7 ve 8 heceli dizeler birbirini takip ederken aynı metin içerisinde 4, 6, 8, 9, 10, 11, 13 heceden oluşan dizelere de sık sık rastlamak mümkündür. Fakat ifade edildiği gibi, 7 ve 8 heceli dizeler, Güney Sibirya'nın diğer Türk halklarının destancılık geleneğinde olduğu gibi, Tıva Türklerinin destanlarında da ana ölçüyü oluşturmaktadır. 7 ve 8 heceli dizelerin destancılar tarafından 10-11 ve daha uzun heceli dizeler haline getirilmesi ya da 4-6 heceli dizelere indirgenmesi söz konusu olabilmektedir.

Destanlarda dörtlük nazım biriminin yerini *tüydek* ya da *tirad* olarak nitelendirilebilecek birbiri ardı sıra gelen dizeler kümesi almıştır. Kazak Türklerinin destancılık geleneğindeki “cır” nazım şekline ya da Kırgız folklorcularının “corgo söz”üne benzeyen bu şekil özelliğinde, her çeşit kafiye görülmekle birlikte çoğunlukla yarım ve asonans kafiye görülmektedir. Ayrıca, destanlarda dize başı kafiye olarak nitelendirebileceğimiz aynı sesin yinelenmesiyle sağlanan kafiye (anafor) de sık sık görmek mümkündür.

Tıva ve diğer bazı Türk topluluklarının (Altay, Şor, Hakas, Kırgız, Kazak) kahramanlık destanlarında görülen hece ölçüsü ve kafiye serbestliği, uzun soluklu kahramanlık destanları terennüm eden destancıların, kendilerini katı kurallara mahkûm ederek destan terennümünde zorlanmalarını engellemektedir. Dize başlarında tek ses benzerliğine dayanan kafiye sistemi ve serbest ölçü, destan anlatıcıları için kendi içerisinde kuralları olan dörtlük nazım birimine nazaran çok daha kullanılışlıdır.

Tıva kahramanlık destanlarında, tıpkı diğer Türk boylarının kahramanlık destanlarında olduğu gibi, toolçular tarafından şiir sanatının pek çok unsuru (“epitet”, “teşbih”, “mübalağa” ve “istiare”) unsuru yaygın olarak

kullanılmıştır. Destanlarda sadece destan kahramanıyla ilgili tasvirler (epitet) değil, düşman bahadırların ve atların da tasvirlerinin olağanüstü boyutlarda yapıldığı görülmektedir. Destanlar da destan kahramanlarının eşleri ya da peşlerinden gittikleri güzeller hakkında da ayrıntılı tasvirlerle yer verilmektedir.

Tıva kahramanlık destanlarında başlangıç-geçiş-bitiş formelleri de sık sık toolçular tarafından kullanılmıştır. Destanı anlatmaya başlayan toolçuların sade ve uzun başlangıç formellerini çok ustalıkla kullandıkları görülmektedir.

Motif bakımından çok zengin olan Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarında karşılaşılan motifler şöyledir: mitolojik motifler, dini motifler, büyü-sihir/şifalı-büyülü ot, sosyal hayatla ilgili motifler.

2.2. İlgili Araştırmalar

Bu bölüm, “Kitaplar” ve “Tezler” alt başlıklarından oluşmuştur. Bu bölümde tezin hazırlanması aşamasında yararlanılan destan konulu çalışmalar ile Orta Asya ve Güney Sibirya Türkleri hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar (kitaplar, tezler) tanıtılacaktır. Tanıtılan çalışmalar, incelediğimiz metinleri içeren kitaplar ve tezlerle, söz konusu Türk toplulukları hakkında bilgi veren yazılı kaynaklardan oluşmaktadır. Söz konusu Türk toplulukları arasında yapılan destan konulu çalışmaların tanıtımı, geniş bir taramayı ve buna bağlı olarak geniş bir zamanı gerektirdiği için çalışma konusuyla ilgili çalışmaların tanıtımı, Türkiye’de yapılan çalışmalarla sınırlı tutulmuştur.

2.2.1. Kitaplar

Wilhelm Radloff tarafından “Proben”in 5. cildinde yayımlanan *Manas Destanı*, Türkiye’de 1995 yılında Emine Gürsoy-Naskali tarafından hazırlanarak Türksoy Yayınları’nca (Ankara) yayımlanmıştır. Kitabın Naskali tarafından kaleme alınan “Manas Destanı” başlıklı giriş bölümünü, metin kısmı izlemiştir.

Annagılı Nurmemmet tarafından Türkmen Türkçesinden aktarılıp yayına hazırlanan *Türkmen Halk Destanı Göroğlu IV. Cilt*, Bilig Yayınları (Ankara) tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır. Eserde “Sapar Merhem”, “Bezirgan”, “Handan Bahadır”, “Harmandeli” metinlerine yer verilmiştir.

Saadetin Gömeç’in 1996 yılında Kömen Yayınları (Konya) tarafından yayımlanan *Türk Cumhuriyetleri Tarihi* adlı kitabında “Tarihte Günümüzde Azerbaycan”, “Tarihte Günümüzde Kazakistan”, “Tarihte Günümüzde Kırgızistan”, “Tarihte Günümüzde Özbekistan”, “Tarihte Günümüzde Türkmenistan” bölümleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Metin Ergun’un 1997 yılında Cemre Yayınları (Konya) tarafından yayımlanan *Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş* adlı kitabında “Altay Türklerinin Destanları Üzerine Araştırmalar”, “Altay Destancılık Geleneği ve Alıp Manaş”, “Dede Korkut Hikâyeleri ve Alıp Manaş”, “Alıp Manaş Destanının Teşekkül Tarihi” bölümleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra alıp Manaş destanının Altay, Özbek, Karakalpak, Kazak, Başkurt, Tatar varyantlarıyla birlikte Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metni verilmiştir.

Mehmet Aça’nın 2002 yılında Kömen Yayınları (Konya) tarafından yayımlanan *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği* adlı kitabında, “Kazak Türklerinin Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar”, “Kazak Türklerinin Destancılık Geleneği” bölümlerinde ilgili konularda bilgiler aktarıldıktan sonra Kazak Türklerinin destanlarına örnek olarak “Er Töstik”, “Dotan Batır”, “Toksan Üyli Tobır”, “Er Kosay”, “Bozcigit” destanlarının Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerine yer verilmiştir.

Editörlüğünü Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca’nın yaptığı ve 2002 yılında Yeni Türkiye Yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan *Türkler Ansiklopedisinin 20. Cildinde* yer alan, Nadir Devlet’e ait “*Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri*” bölümünde İdil-Ural, Kafkasya,

Sibiryaya ve Orta Asya (Batı Türkistan)'da yer alan Türk Cumhuriyetleri'nin tarihi, siyasi ve sosyal yapıları ile ilgili genel bilgiler aktarılmıştır.

Aynek Caynakova'nın 2004 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara) tarafından yayınlanan Kırgız destanı *Cañıl Mırza*'nın Abdıbalık Çorobayev Varyantı'nın Türkiye Türkçesine aktarımı Mehmet Aça tarafından yapılmıştır. Eserde metinlerden sonra "Olaylarda Geçen Kişi Adları" ve "Olaylarda Geçen Yer-Su Adları" bölümlerine de yer verilmiştir.

Metin Ekici'nin 2004 yılında Akçağ yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan *Türk Dünyasında Köroğlu* adlı kitabında, "Köroğlu Hakkında Yapılan Çalışmalar", "Türk Dünyasında Destan/Hikâye ve Köroğlu Anlatıcıları", "Köroğlu'nun ve Köroğlu Anlatmalarının Ortaya Çıkışı Hakkındaki Görüşler", "Doğu ve Batı Versiyonlarında Köroğlu'nun İlk Kol anlatmalarının Karşılaştırılması" bölümleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra Köroğlu destanının Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Doğu Türkistan (Uygur), Azerbaycan ve Türkiye Türkleri versiyonlarına yer verilmiştir.

Mehmet Aça ve Metin Ergun'un 2005 yılında Akçağ Yayınları (Ankara) tarafından iki cilt olarak yayımlanan *Tıva Kahramanlık Destanları* adlı kitaplarında, "Tıva Türklerinin Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar", "Tıva Türklerinin Destancılık Geleneği", "Tıva Türklerinin Destanlarının Motif Yapısı", "Tıva Kahramanlık Destanlarının Poetikası" bölümlerinde ilgili konularda bilgiler aktarıldıktan sonra 10 adet destan metni örnek olarak verilmiştir.

Metin Ergun'un 2006 yılında Akçağ Yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan *Şor Kahramanlık Destanları* adlı kitabında "Şor Destanları Hakkında Yapılan Çalışmalar", "Şor Destancılık Geleneği", "Şor Destanlarının Şekil Özellikleri", "Şor Destanlarının Motifleri" bölümleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra 15 adet kahramanlık destanı örnek olarak verilmiştir.

Abdıdalcan Akmataliyev, Muratalı Mukasov ve Gülbora Orozova'nın 2007 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan

Kırgız Destanları II adlı kitapları Caştegin Turgunbayer tarafından Türkçesine aktarılmıştır.

Metin Arıkan'ın 2007 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan *Kazak Destanları II* adlı kitabında "Kubıkul", "Dotan Batır", "Kulamergen-Joyamergen", "Karabek Batır" destanlarının özetleri verildikten sonra bu destanların Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerine yer verilmiştir.

Ekrem Arıkoğlu'nun 2007 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara) tarafından yayımlanan *Hakas Destanları I* adlı kitabında "Eserde Yer Alan Destanlar ve Anlatıcıları" hakkında bilgiler aktarılmış; "Altın Çüs", "Ak Çibek Arığ", "Ay Huucın" destanlarının özetleri verildikten sonra bu destanların orijinal metni ve Türkiye Türkçesi metinlerine yer verilmiştir.

Alimcan İneyet'in *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz* adlı kitabı, 2007 yılında İzmir, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Pervin Ergun'un 2010 yılında Kömen Yayınları (Konya) tarafından yayımlanan *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın* adlı kitabında "Hakas Destanları Üzerinde Yapılan Araştırmalar", "Hakas Destancılık Geleneği", "Ay Huucın Destanında Dünya, Kahramanlar ve Motifler", "Ay Huucın Destanında Anlatım Unsurları" bölümleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra Ay Huucın destanının Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerine yer verilmiştir.

Halil İbrahim Şahin'in 2010 yılında Kömen Yayınları (Konya) tarafından yayımlanan *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği* adlı kitabında "Türkmen Destanları ve Destancıları Üzerine Yapılan Çalışmalar", "Türkmen Destanlarının Tür Özellikleri, Tasnifi ve Kaynakları", "Türkmen Destancıları ve Destan Anlatımı", "Türkmen Destanlarının Yapısal Özellikleri", "Türkmen Destanlarında Tipler", Türkmen Destanlarının Motif Yapısı" bölümleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra "Tulum Hoca", "Ali Bey-

Balı Bey”, “Şah Senem-Garip” destanlarının Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerine yer veirlmiştir.

Abdıldalcan Akmataliyev ve Muratalı Mukasov tarafından hazırlanan Kırgız Türklerinin kahramanlık destanı *Canış-Bayış*'ın Orozbay Urmambetov Varyantı, Türkiye Türkçesine Mehmet Aça tarafından aktarılmıştır. Eser, henüz Türk Dil Kurumu'nda basım aşamasındadır.

2.2.2. Makaleler

Mustafa Aça tarafından kaleme alınan *Yirtöşlik Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme* isimli makale, “Milli Folklor” dergisinin Güz 2001 yılında yayımlanan 51. sayısında yer almaktadır. Bu makalede, Er Töştük destanının Tatar (Tümen) varyantındaki olağanüstü yardımcı kahramanlar (devler), anılan destanın diğer Türk topluluklarındaki varyantları ile Anadolu ve Kazak sahalarından derlenen bazı masallarla karşılaştırılarak incelenmiştir.

2.2.3. Tezler

Mehmet Aça'nın Prof. Dr. Saim Sakaoğlu danışmanlığında, 1998 yılında tamamladığı *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Konya) adlı üç ciltlik doktora tezi, Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanının Altay, Uygur, Kazak, Başkurt, Tatar (Kırım, Dobruca, Sibiry, Kazan) varyantlarını epizotları ve motifleri bakımından karşılaştırmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Türk Dünyası destanları ve destancılık gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra aşk konuku destanların/hikâyelerin oluşumu ve kaynakları hakkında ileri sürülen görüşler aktarılmıştır. Anılan destan üzerine yapılan çalışmaları da tanıtan yazar, çalışmasının ikinci bölümünde destanın varyantlarını epizotları bakımından karşılaştırarak incelemiş, üçüncü bölümde ise bu varyantları motifleri bakımından ele almıştır. Dördüncü bölümde anılan destanla ilgili problemleri ele alan yazar, kaleme aldığı sonuç bölümünden

sonra destanın anılan Türk toplulukları arasından tespit edilen varyantlarından bazılarına yer vermiştir.

Filiz Kırbaşoğlu'nun, Prof. Dr. Muhan Bali danışmanlığında, 2000 yılında tamamladığı *Köroğlu Destanı'nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma -Göroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Avazhan, Göroğlu'nun Ölümü- (İnceleme-Metinler)* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Erzurum) iki cilt halindeki doktora tezinin giriş bölümünde "Destan Tanımı", "Özbekistan'da Destan Geleneği", "Köroğlu Destanı'nın Coğrafi Yayılma Alanları ve Türkiye'de Bu Konu Üzerine Yapılan Çalışmalar", "Özbekistan'da Köroğlu Destanları", "Köroğlu Destanı Üzerine Özbekistan'da Yapılan Çalışmalar" başlıkları altında bilgi verilmiştir. Çalışmanın inceleme bölümünde ise adı geçen altı destan metni çeşitli yönlerden incelenmiş, ikinci ciltte ise bu metinlere yer verilmiştir.

Selami Fedakar'ın, Prof. Dr. Fikret Türkmen danışmanlığında, 2003 yılında tamamladığı *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-İzmir) adlı doktora tezinin giriş bölümünde "Özbek Destanları Hakkında Türkiye'deki Çalışmalar", "Özbek Destanları Hakkında Batı'da ve Diğer Ülkelerdeki Çalışmalar" başlıkları altında bilgiler verildikten sonra "Özbek Destan Geleneği", "Rüstem Han Destanı", "Rüstem Han Destanı'nın Yapı İncelemesi" bölümlerine yer verilmiş, son olarak da Rüstem Han Destanı'nın transkripsiyonlu ve Türkiye Türkçesi metinleri aktarılmıştır.

Ülkü Kara Düzgün'ün, Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında, 2007 yılında tamamladığı *Başkurt Destanlarının Tipolojisi* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Ankara) adlı doktora tezinin giriş bölümünde "Başkurt Türklerinin Tarihi", "Başkurt Türklerinin Destancılık Geleneği" başlıkları altında bilgi verilmiştir. Dört bölümden oluşan tezin birinci bölümünde "Edebi Eserde Tip Kavramı ve Tipin Özellikleri", "Sözlü Türk Edebiyatında Tip Kavramı ve Tipin Özellikleri"; ikinci bölümde "Sözlü Edebiyat Veirmelerinden Destan ve Destan Tiplerinin Özellikleri", "Türk Destan Kahramanı Kalıbı"; üçüncü bölümde "Başkurt Destanlarındaki Merkezî Kahraman Tipinin Türk

Destan Kahramanı Kalıbına Göre İncelenmesi”, “Başkurt Destanlarında Merkezî Kahraman Tipinin Değerlendirilmesi”; dördüncü bölümde ise “Başkurt Destanlarında Yer Alan Alt Tipler” başlıklarına yer verilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamız, metin merkezli olup, daha önce yayımlanmış olan destan metinlerinin yardımcı tipler açısından incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmanın “Sonuç” kısmında söz konusu destan metinlerinde yer alan yardımcı tipler arasında karşılaştırmalar da yapılmıştır.

Çalışmanın teorik olan kısmı, yazılı kaynak taraması yapılarak yazılmıştır.

3.2. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarındaki yardımcı tipleri tespit ederek üstlendikleri roller ve yerine getirdikleri işlevler açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın malzemesi, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanları konulu yazılı kaynaklardan alınmıştır. Bu Türk topluluklarının dilleri, coğrafyaları, ekonomik durumları, siyasi yapıları ve destancılık gelenekleriyle bilgiler de yazılı kaynakların yanı sıra, internet kaynaklarından alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanlarındaki yardımcı tipleri tespit ederek üstlendikleri roller ve yerine getirdikleri işlevler açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmaya, söz konusu Türk topluluklarının destanları ve destancılık gelenekleri üzerine yapılan çalışmaların tespitiyle başlanmıştır. Daha sonra tespit edilen bu çalışmalar hem metinler hem de destancılık gelenekleri açısından okunmuş, yardımcı

kahramanlar ya da tipler bakımından incelenmesine karar verilen metinlerdeki yardımcı tiplerle ilgili anlatımlar fişlenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Anılan Türk topluluklarının destanlarına ve destancılık geleneklerine yer veren çalışmaların okunmasıyla tespit edilen destancılık gelenekleri ve yardımcı tip merkezli bilgiler, bu çalışmada şu şekilde kullanılmıştır:

-Orta Asya ve Güney Sibiry Türkleriyle bu Türk topluluklarının destancılık gelenekleri hakkındaki bilgiler, "Kuramsal Çerçeve" başlığı altında Orta Asya Türklerinden başlanarak aktarılmıştır.

-Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerine ait kahramanlık destanlarından tespit edilen yardımcı tiplerle ilgili bilgiler ise "Bulgular ve Yorumlar" başlığı altında, Kazak Türklerinden başlanarak aktarılıp yorumlanmıştır. Yardımcı tiplerle ilgili tespitler, "insanlar", "hayvanlar" ve "doğaüstü varlıklar" başlıkları altında aktarılmıştır.

Söz konusu Türk topluluklarının kahramanlık destanlarında yer alan yardımcı tiplerle ilgili karşılaştırmalara ve genel değerlendirmeye "Sonuç" kısmında yer verilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR (ANA TARTIŞMA)

4.1. Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.1.1. Er Töstik Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Geçmiş zamanda, Ernazar adında oldukça varlıklı bir adam yaşamaktadır. Yılların birinde büyük bir kıtlık olunca Ernazar'ın sekiz oğlu anne ve babasının bir yıllık erzağını temin edip göç eder. Göç etmelerinin üzerinden yıllar geçer; fakat Ernazar'ın oğullarından hiçbir haber gelmez. Ernazar ve karısının erzağı tükenir, yerlerinden dahi kalkamaz hale gelirler. Bir gün Ernazar, çadır duvarında asılı duran doru kısırağın döşünü görür; hemen pişirip yiyen karı kocaya güç gelir. Çok geçmeden Ernazar'ın karısı hamile kalır. Dünyaya gelen erkek çocuğuna, "döşlük yedikten sonra dünyaya gelen çocuk" anlamında Töstik adını koyarlar. Çok geçmeden Töstik, büyüüp bambaşka bir çocuk olur. Ok atmayı öğrenir; avlanarak anne ve babasını besler. Bir gün yine avlanırken yanlışlıkla bir kocakarının örmeğinin bir sıra ipini koparır. Buna çok öfkelenen kocakarı, Töstik'e "Bütün gün avlanacağına, kaybolan sekiz ağabeyini bul." diye çıkarır. Töstik bu sözden çok etkilenir; çünkü daha önce anne ve babasından böyle bir şey duymamıştır. Eve gidip gerçekleri öğrenen Töstik, ağabeylerini bulmak için yola koyulur.

Aylar, yıllar boyunca yol yürüyen Töstik, pek çok il dolaşır ve en sonunda ağabeylerini bulup hep beraber evlerine dönerler. Ernazar oğulları için büyük bir toy düzenler ve toy dağıldıktan sonra oğullarını evlendirme işine girişir. Ernazar, dokuz oğlu için dokuz kız kardeş bulur. Oğullarıyla beraber gelinlerini almak için çıktıkları seferde peri kızı Bektör ile karşılaşır. Bektör, Töstik'i görüp ona âşık olur ve Töstik'i evleneceği kız olan Kencekey'den ayırmaya niyetlenir. Ernazar ve oğulları Kencekey'in obasına varıp orada toy yapar, geri dönmek üzere yola çıkarlar. Geri döndükleri yol üzerinde tekrar Bektör ile karşılaşır. Kencekey, Bektör'nin

kendisine kibirlenmesinden onun Töstik'e kötülük yapacağını anlar. Bektör'nin Töstik'i ele geçirmek için kullandığı kocakarının, Ernazar'ı ölümle tehdit ederek Töstik'i tuzağa düşürmeye çalıştığını öğrenen Kencekey, Töstik'i uyarır. Bunun üzerine Töstik, Kencekey'in atı Şalkuyruk'a binip kocakarının olduğu yere gelir ve kocakarıyla aralarında kaçıp kovalamaca başladığı sırada yer ikiye ayrılır; Töstik ile Şalkuyruk yerin altına düşerler. Yeraltında karşılaştığı Cılan Bapı Han, Töstik'i kendisine Temir Han'ın kızını almakla görevlendirir. Karşılığında da Töstik'e kendi kızını vereceğini söyler. Töstik bunu kabul eder ve yedi aylık uzaklıkta bulunan Temir Han'ın yurduna doğru yola koyulur. Yolda Celayak (hızlı koşucu), Sakkulak (her sesi duyan), Tavsagar (güçlü), Költavisar (obur) ile dikkatli ve kimseye sezdirmeden iş yapan yoldaşlarla karşılaşır ve yedi kişi olarak yola devam ederler.

Töstik, yoldaşları ve Şalkuyruk'ın yardımlarıyla Temir Han'ın yurduna varır, kızını alıp Cılan Bapı Han'ın yurduna geri döner. Burada yoldaşları Töstik ile vedalaşarak onun yanından ayrılırlar. Cılan Bapı Han, Töstik'in görevini yerine getirmesinden dolayı memnun olur ve isteğinin ne olduğunu sorar. Yeryüzüne çıkmak isteyen Töstik'in yanına kızını ve birkaç yoldaşını verir. Töstik, yanındakilerle birlikte altı ay sürecek olan yola çıkar. Uzun yolun zorluğuna dayanamayan Cılan Bapı Han'ın kızıyla yoldaşlar yolda helâk olur. Töstik'in yanında yoldaşlardan sadece Künke adlı kadın hizmetkâr ile Şalkuyruk kalır. Töstik yanındakilerle yola devam ettiği sırada Simurg adlı Alp Kara Kuş ile tanışır. Simurg, Töstik'in yavrularını ejderhadan kurtarması sebebiyle ona yardımcı olur. Töstik'i kanadına bindirip uçarak dar delikten geçirip onu yeryüzüne çıkarır. Ayrılırken de başı dara düştüğü zaman kendisini çağırabilmesi için bedeninden bir tüyü Töstik'e verir.

Peri kızı Bektör, kocakarıyı Töstik'i ele geçiremediği için öldürmüştü; onun oğlu olan Şoyunkulak'ı Töstik'in yeryüzüne çıkacağı yeri gözetlemekle görevlendirmiştir. Töstik'in yeryüzüne çıkışını saklandığı yerden gören Şoyunkulak, onu yakalayıp Bektör'ya teslim eder. Bektör da Töstik'i zindana atıp hizmetkârı Künke'yi Şoyunkulak'la evlendirir. Şoyunkulak, Töstik'in atı Şalkuyruk'ı da sahiplenir. Ata binip avlanmaya gittiği bir gün Şalkuyruk, Şoyunkulak'ın elinden kurtulup Töstik'in hapsoldüğü kuyuya gelir. Töstik,

Şalkuyruk'ın kuyuya attığı kemerin içinden aldığı çakmakla Simurg'un verdiği tüyü yakar ve tüyün yanmasıyla hemen yardıma gelen Simurg, Töstik'i kuyudan çıkarır. Töstik Şoyunkulak'ın evine giderek Künke ile konuşur; Künke'nin Töstik'ten kendisini Şoyunkulak'tan kurtarmasını istemesi üzerine beraber bir plan yaparlar ve Şoyunkulak'ın canını nerede sakladığını öğrenirler. Töstik, Künke'nin yardımlarıyla Şoyunkulak'ı öldürür; babasının intikamını almak isteyen Şoyunkulak'ın oğlunun beşiğini de suya bırakır. Böylece Bektör'ün kocakarisinden tamamen kurtulmuş olur ve yurduna geri döner.

Yeraltına düşmesinin üzerinden epey zaman geçmiş olan Töstik'in yaşadığından karısı dışında herkes umudunu keser. Tam Kencekey de Töstik'in öldüğünü düşünüp ağlamaya başladığı sırada Töstik, yurduna geri döner. Hepsi ayrıldıkları gündeki durumlarına geri dönüp gençleşir. Töstik genç bahadıra; Kencekey yeni geline; Şalkuyruk ise beş yaşındaki bir ata dönüşür, uzun yıllar mutlu yaşarlar.⁴⁰

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Kencekey:

1) Rolü – Özellikleri: Er Töstik, kırkın yılında yurtlarından göç edip bir daha geri dönmeyen sekiz ağabeyini bulup yurduna geri döndükten sonra babası Ernazar, dokuz oğlunu dokuz kız kardeş ile evlendirmek ister. Kencekey, annesinin sekiz kızından ayrı tuttuğu evladıdır. Tıpkı Ernazar'ın Töstik'i sekiz oğlundan ayrı tuttuğu gibi.

“ – Kencekey' imin küpesi idi. Bunu sekiz kızımın küpesiyle karıştırmam, sekiz kızım bir yana, Kencekey' im bir yana. Bundan dolayı Kencekey' imin küpesi onlarınkinden ayrı durur.” deyip küpeyi tekrar yerine asar.

Ernazar ona:

⁴⁰ Destan metni için bk. Mehmet Aça (2002), age, s. 129-150.

- *Senin sekiz kızın bir yana Kencekey' in bir yana ise benim de sekiz oğlum bir yana, Töstik' im bir yana idi. Kencekey' in Töstik' imin olsun, der."*

(Aça, 2002; 131)

Töstik ile evlenen Kencekey, babasının bindirdiği ata, yüklediği deveye, sunduğu çeyize razı olmaz. Babasının öfkesine rağmen Töstik'in faydalanması için Şalkuyruk atı, Asırmalı zırhı, boz dişi deveyi çeyiz olarak ister.

" Şalkuyruk' ı istememin sebebi ere layık olmasıdır. Er kişi binsin derdim. Boz dişi deveyi istememin sebebi er kişi yükünü yüklesin dememdir. Aksırmalı zırhı istememin sebebi, er olan Töstik' in giymesini istemedim, der."

(Aça, 2002; 132)

2) Yardımları: Töstik'i babasının Bektörü'nün calmavazından canını kurtarabilmek için kendisini feda edeceğini söyleyerek uyarır.

" Baban seni Bektörü' nın cavlamazına vermiş, sen benim değilsin, calmavazdan bir yol kurtulup gel, der."

(Aça, 2002; 135)

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Şalkuyruk:

1) Rolü – Özellikleri: Kencekey, babasından "ere layık olması" sebebiyle Şalkuyruk'ı ister. Şalkuyruk, yilkının bereketi, kutudur. Yilkıdan yakalanması için gönderilen adamları kendisine yaklaştırmazken Töstik'in yanına kendiliğinden gider, ses çıkarmadan durup koşum takımına başını kendiliğinden sunar.

2) Yardımları: Töstik ile beraber yeraltına düştüklerinde Töstik'e gideceği yer ve karşılaşıcağı kişilerle ilgili yol gösterir. Yapması gerekenler hakkında bilgi verir.

“ O sırada Şalkuyruk dile gelir:

- Biz şimdi yer altına düştük, bize bundan böyle yer altının halkı rast gelir. Biraz yürüdükten sonra Cılan Bapı Han'ın sarayına vardığımızda, beni uzakta bir yere bırakıp kendin saraya girersin. Saraya girdiğinde aklında bulunsun: “Eve girdiğinde iki kapı yanından iki kara alacalı yılan tıslayıp üzerine gelir, onlardan korkma. Onlar Cılan Bapı Han'ın eşiğini gözeten kullarıdır. Tör altına varıverdiğinde iki boz yılan tıslayıp gelir ve yeniden içeri girip koynundan çıkarlar; koynuna girip konçundan çıkarlar. Bunlar Cılan Bapı Han'ın oğlu ve kızıdır. Töre oturduğunda dev gibi iki sarı yılan tıslayıp üzerine gelirler, onlardan da çekinme. Bunlar Cılan Bapı Han'ın kendisi ile karısıdır. Eğer bunlardan korkarsan senin Er Töstik olduğuna bakmazlar, yeraltında değerimiz olmaz. Yol bulup yer üstüne çıkmadan yeraltında kalıveririz, -der.”

(Aça, 2002; 137)

Töstik'in Cılan Bapı Han'a Temir Han'ın kızını alması için kazanması gereken at yarışını kazanarak Töstik'e üstünlük kazandırır.

Temir Hanı'nın derin göle düşen kenarı kırk kulaç kazanını gölden çıkararak Törsti'in gerçek bahadır olduğunu kanıtlar.

Bektör, Töstik'i derin bir zindanda hapsettiği sırada Şoyinkulak'ın elinden kurtularak Töstik'in yardımına koşar. Onun yattığı kuyuya Şoyinkulak'ın çakmağının içinde olduğu kemeri atarak Töstik'in alp kara kuşun tüyünü yakıp onun yardımıyla zindandan kurtulmasını sağlar.

b. Alp Kara Kuş (Simurg) : (Söz konusu kuş, mitolojik bir karaktere sahip olduğu için doğaüstü yardımcı tipler başlığı altında da düşünülebilir.)

1) Rolü – Özellikleri: Töstik, temir Han'ın kızını alıp Cılan Bapı Han'a getirdikten sonra yer üstüne çıkmak için yola koyulur. Yolda bitkin düşüp de bir pınarın başında dinlenmeye koyulduğu sırada bir ejderhanın kuş yavrularını yemek üzere olduğunu görüp okuyla bu ejderhayı öldürür. Tekrar

uykuya daldığı sırada korkunç bir ses duyulur ve Töstik dev kara kuşun korkunç yüzüyle karşılaşır.

“ Bu dev kara kuş, Simurg imiş. Simurg o kadar büyükmüş ki, açıp yaydığında bir kanadı bir aylık mesafeyi kaplarmış.”

(Aça, 2002; 144)

“ Simurg’ un iki başı varmış. Başının birisi insanınki gibi, diğeri ise kuşunki gibiymiş.

(Aça, 2002; 144)

2) Yardımları: Yavru kuşlar, Töstik’in kendilerine yaptığı iyiliği anlatınca alp kara kuş Töstik’in ayaklarına kapanıp onunla ebedi dost olur. Alp kara kuş, Töstik’in hikâyesini dinledikten sonra onu kanadına bindirip dar delikten geçirerek yeryüzüne çıkarır. Vedalaşırken de kanadından bir tüy koparıp Töstik’e verir.

“ –Bedenimdeki özel vasfı olan tek tüyüm budur. Başın dara süştüğünde bu tüyü yakarsan hemen yanına gelir nasıl bir zor durumda kalırsan kal, seni kurtarırım. Eğer bunu kaybedersen benden yardım bekleme, - der.”

(Aça, 2002; 145)

Töstik, Bektörî’nin kendisini attığı zindandan Alp kara kuşun tüyünü yakmasıyla yardımına gelen alp kara kuş sayesinde kurtulur.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Yoldaşlar (Devler):

1) Rolü – Özellikleri: Töstik, Cılan Bapı Han’a Temir Han’ın kızını alıp getirmek için yedi aylık mesafedeki yola çıktığında kendisine yardımcı olacak altı yoldaşla karşılaşır. Birbirinden farklı yetenekleri olan bu yoldaşlar, Töstik’e Temir Han ve Keçe Han ile girişeceği mücadelede yardımlarda

bulunurlar. Er Töstik'e yardım eden bu yoldaşlar, Er Töstik destanının diğer Türk topluluklarındaki varyantlarının yanı sıra, Anadolu ve Kazak sahalarından derlenen bazı masal metinlerinde de yer almakta olup, yardımcı doğaüstü tipler ya da devler kategorisine dâhil edilebilirler.⁴¹

Yoldaşlardan ilkinin hüneri, aldığı insanlara sezdirmemektir. İkisi bir olup yola devam ederken ikinci yoldaş Celayak'a rastlarlar. Celayak ise hızlı koşucudur. Üçüncü yoldaş olan Sakkulak'ın hüneri, uzaktaki yakındaki her sözü eksiksiz duymaktır. Dördü bir olup yola devam ederken dördüncü yoldaş Tavsoğar'a rastlarlar. Tavsoğar'ın hüneri ise yerin altında da üstünde de gücüne denk düşecek kimse olmayan bir yiğit olmasıdır. Beşinci yoldaş ise Költavısar'dır. Költavısar, cihandaki her şeyin oburudur. Son olarak karşılarına yeraltının açıkgözü, dikkatlisi çıkar. Onun hüneri ise nerede bir şey olsa hepsini eksiksiz görmesidir.

2) Yardımları: Töstik, altı yoldaşıyla birlikte yedi ay yol yürüyüp Temir Han'ın halkının yaşadığı yere gelince halkın göç ettiğini görür. Sakkulak, yeri dinleyip halkın göç ettiği yeri işitir. Açıkgöz, dikkatlice bakıp halkın saklandığı dik kayanın altını görür. Tavsoğar, yol üstündeki dağları yerlerinden kaldırıp bir kenara koyar. Költavısar, gölleri ağzına doldurup kurutur. Böylece Töstik, yoldaşlarıyla birlikte göz açıp kapayıncaya kadar Temir Han'ın obasına gelir

4.1.2. Dotan Batır Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Geçmişteki Ormanbet zamanında kırk oğlu, kırk kızı, hesapsızca çok malı olan Kubakanbay adlı biri yaşamaktadır. Kubakanbay, çok zengin olmasına rağmen yurdu ıssız bir bozkırda bulunmaktadır. Kubakanbay'ın kırk oğlu ve kırk kızı, ona danışarak yakınlarda başka bir yurt aramaya karar verirler. Kubakanbay, kırk oğlunun arasında yalnızca ikinci hanımından olan Dotan'a gitmeleri gereken yeri tarif eder. Dotan,

⁴¹ Er Töstik destanının bu yardımcı doğaüstü tiplerinin Türk toplulukları arasından tespit edilen diğer bazı destan ve masallardaki yansımaları üzerine yapılan bir değerlendirme için bk. Mustafa Aça, "Yirtöşlik Destanının Sibiryâ (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme", *Milli Folklor*, S. 51, Güz 2001, s. 65-74.

ağabeylerini de yanına alıp silahlanarak yola düşer. On gün on gece yol gittikten sonra bir ormana varırlar. Sekseni birden etrafa dağılıp ormanın güzelliğine hayran olurlar; yiyip içip uykuya dalarlar. Gece çadırlarında uydukları sırada bir calmavız gelip Dotan dışındakilerin hepsini yutar. Uyurken gördüğü Dotan'a hayran olup onu da yutmaya kalktığı sırada Dotan'ın tayı calmavızı tepip ondan uzaklaştırır; Dotan'ı da uyandırır. Dotan hemen silahını alıp calmavızı öldürmeye kalkıştığı sırada calmavız, "Beni vurma." diye yalvarır. Dotan, "Muhtaç olduğun her şey bende bulunur." diyen calmavızı dinler. O sırada calmavız, Dotan ve tayını yutar; ama yemeden tekrar kusar ve Dotan'a "Eğer bana hizmet etmeyi kabul edersen ağabeylerini serbest bırakırım." der. Calmavız Dotan'dan yedi yıllık yol giderek oğlunun âşık olduğu Şintemir Han'ın kızı Künükey'i getirmesini ister. Dotan, calmavızın isteğini kabul edip kendisiyle beraber gelmeleri için ağabeylerine haber gönderir. Ağabeyleri Dotan'la gitmek istemeyince Dotan, Gök Tay'a binip Şintemir Han'ın yurduna doğru tek başına yola çıkar.

Uzun bir süre yol giden Dotan'ın tayı, bu süre içerisinde büyüyüp gelişerek tulpar olur. Tek başına yürümekten sıkılan Dotan, yolda karşılaştığı bir adamla konuşmaya başlar. Tınavş'ya başından geçenleri anlatır; o da Dotanla beraber gitmeye karar verir. İki kişi beraber bir yıl yol gittikten sonra bozkırda avlanan bir adamla karşılaşırlar. Adam da onlara katılır ve üç kişi olarak devam ettikleri yolda sırasıyla Celayak, Közbaylavş ve Dağtardan ile karşılaşırlar. Yola tek başına çıkan Dotan, artık yanındaki beş yoldaşıyla beraber Şintemir Han'ın yurduna doğru yol almaya devam eder.

Şintemir Han'ın kızı Künükey, bir gün rüyasında şehrine altı adamın geldiğini görür ve rüyasını en büyük ağabeyine anlatır. Ağabeyine biri atlı beşi yaya altı adamın gelip bütün düşmanları yeneceğini söylemesi üzerine ağabeyi Künükey'e, gönlünü ferah tutması gerektiğini söyler. Dotan ve yoldaşları, yedi yıl yolculuk edip sonunda Şintemir Han'ın yurduna varırlar. İlk olarak ırmağın kıyısında yoksul bir karı kocanın evine rastlayan Dotan ve yoldaşları, başlarından geçenleri onlara anlatırlar. Yaşlı adam da onlara Kalmakların hanı Caziya'nın Künükey'e âşık olup söz kestiğini; Şintemir Han ve beş oğlunun Caziya'dan çok korktuğunu ve eğer Caziya Dotan'ın niyetini

duyarsa onu öldüreceğini söyleyip Dotan'ı uyarır; fakat Dotan, niyetinden vazgeçmez, Künikey'i almadan geri dönmeyeceğini söyler.

Dotan ve yoldaşları, Şintemir Han'ın obasına doğru yol alırken Künikey'in rüyasını anlattığı ağabeyi Şorman, onları görüp Dotan'ı tanır; fakat tanıdığını belli etmeden önlerine çıkıp kim olduklarını sorar. Dotan, başından geçen bütün olayları anlattıktan sonra Şorman'dan Künikey'i almak için Şintemir Han'a haber götürmesini ister. Şorman, Künikey'le konuşup rüyasının çıktığını; Dotan ve yoldaşlarının şehre vardığını ve eğer uygun görürse kendisini Dotan'a vermek istediğini söyler. Duyduklarına çok sevinen Künikey, Caziya'ya, artık kendisinden umudunu kesmesi için haber gönderir.

Künikey'i almak için yurduna gelenlerin olduğunu öğrenen Şintemir Han, Baktiyar adındaki adamını gelenlerin kim olduğunu öğrenmekle görevlendirir. Baktiyar, Dotan'ın Kubakanbay'ın oğlu olduğunu; yedi yıllık yoldan gelip Künikey'i almak istediğini anlatınca Şintemir Han, Dotanla kendisi görüşür ve Dotan'a yurdunu korumak için Künikey'i Caziya'ya vermek zorunda olduğunu söyler. Bunun üzerine Dotan, Caziya'yla savaşmaya karar verir. Kalmakların üstüne giden Dotan, Caziya'yı öldürüp başını Şintemir Han'a getirir. Şintemir Han da sözünü tutarak kızını Dotan'a nikâhlamak için toy düzenler. Toya gelen Şintemir Han'ın Orman adlı beyi "Soyunu bilmediğin, yalnız gezen birine kızını neden veriyorsun?" diyerek Şintemir Han'ın aklını çeler. Sözünden vazgeçecek olup at yarışı düzenlemeye kara veren Şintemir Han, Dotan'ın karşısına üç yüz at çıkarır; ama Dotan, atı Kara Gök ile bütün atları geçip yarışı kazanır. Şintemir Han bu kez güreş yarışını şart koşar. Dotan'ın beş yoldaşından biri olan Tav pehlivan, Şintemir Han'ın pehlivanı Barak'ı güreşte yener. Bunun üzerine Şintemir Han, yaya yarışı yapmalarını ister ve karşılarına bir kocakarı çıkartır. Kocakarıyla Dotan'ın pehlivanlarından Celayak yarışır ve yarışı kazanır. Şintemir Han son olarak cambı vurma yarışı düzenler ve bu yarışı da Dotan'ın yoldaşlarından ak kuğu vuran kazanır. Şintemir Han, Dotan ve yoldaşlarının her yarışı kazanması üzerine Orman adlı beyine akıl danışır; onun söylediklerini yapıp Künikey'i gizlice bir sandığa saklayarak Dotan'dan kaçırmaya karar verir. Olan bitenleri duyan Dotan'ın yoldaşlarından

Certındavşı, öğrendiklerini Dotan'a haber verir. Dotan ve yoldaşları Künikey'i kurtarıp hep beraber yola çıkarlar.

Altı yıl yol yürüyen Dotan, Künikey ve yoldaşlar, Künikey'i Dotan'ın ağabeylerini yutan calmavıza teslim etmemek için bir plan yaparlar. Dotan, insandan ziyade güzel olan Celayak'ı kadın kılığına sokup Künikey diye calmavıza teslim eder. Dotan'ın getirdiği kişinin Künikey olmadığını anlayan calmavız, Dotan ve yoldaşlarıyla vuruşmaya başlar. Dotan, yoldaşların da yardımıyla calmavızı öldürür; calmavızın yedi saray dolusu hazinesini alıp yurduna doğru yola çıkar. Anne babası ve otuz dokuz ağabeyine kavuşan Dotan, beş yoldaşını mallarının başında yurdunda bırakarak otuz dokuz ağabeyine kız bulmak için yola çıkar. Yol üzerinde kırk bin evlik, kalabalık olmayan bir bir yurda rastlayan Dotan, bu yurdun Kalmaklardan zulüm çektiğini öğrenir ve onları kurtarmak için Kalmaklarla savaşmaya karar verir. Kalmakları yenilgiye uğratan Dotan'ı halk, kendisine han yapar. Orada üç ay kalan Dotan, yurduna dönmek isteyince halkı da onunla beraber göç etmek ister. Kırk bin ev, Dotan'ın peşine düşüp Kubakanbay'ın ıssız yurduna gelip orayı kalabalık yurt yaparlar. Dotan, yurdun hanı olup yurda adaleti hâkim kılar.⁴²

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Yaşlı Adam:

1) Rolü – Özellikleri: Dotan ve beş yoldaşı Şintemir Han'ın yurduna vardıklarında yaşlı bir karı kocanın yaşadığı eve rast gelirler.

*“ O evdekiler bir hanımla bir erkek,
Üstlerinde libasları var, yok gömlekleri.
Aç-çıplak oturan o yoksul,
Bunlara kimsiniz diye sordu.”*

(Aça, 2002; 185)

⁴² Destan metni için bk. Mehmet Aça (2002), age, s. 177-227.

2) Yardımları: Yaşlı adam, Dotan'ı Künikey'i almak isteyen Caziya hakkında uyararak Dotan'a Şıntemir Han'ın obasının yerini söyler.

*“ Caziya çok kuvvetli bir padişah,
Kendisinin askeri çok, gönü tok,
Künikey' i alayım deyip karar veren,
Hiç gayret gösteremedi toplanan kalabalık.*

(Aça, 2002; 186)

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Tay:

1) Rölü – Özellikleri: Kubankanbay, kırk oğlu ve kırk gelininin kendisine danışıp yaşadıkları bozkır yurttan daha iyi bir yurda göç etmek istediklerini söylemeleri üzerine onlara güney tarafındaki meyveli ormanın yerini tarif eder. Kırk oğlu ve kırk gelini içinde Kubankanbay için ikinci hanımının bir oğlu Dotan'ın yeri ayırır. Asıl sırrını Dotan'a verir. Yılıkdaki yeni doğmuş tayı alıp silahlanarak yola düşmesini söyler. Dotan, ağabeyleri ve kırk gelinle birlikte yola düşer.

2) Yardımları: Dotan ve ağabeyleri çadırda uydukları sırada üstlerine bir calmavız gelir. Dotan dışında uyuyan herkesi yutar. Dotan'ı fark edip onu da yutmaya kalkıştığı sırada tay, calmavızı teper. Tay teptikten sonra calmavız geri durur.

*“ Orada uyuyup yatan oğlanı gördü,
Hayran kalıp imrenerek baktı orada
Oğlanı yutayım diye geldiğinde
Tay calmavızı tepti orada.”*

(Aça, 2002; 178)

Şintemir Han'ın kızı Künükey'i Dotan'a vermek için şart koştığı at yarışını üç yüz atı geride bırakıp kazanarak Şintemir Han ve bütün halkı hayret içinde bırakır.

*“ Kara gök, üç yüz attan ayrı gelip,
Oturdular yolcular gönlü rahat edip.
Atı geçip Er Dotan'ın ödül aldı,
Atı geride kalıp han oturur dikkati dağılıp.”*

(Aça,2002; 194)

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Yoldaşlar (Devler):

1) Rolü – Özellikleri: Calmavız⁴³, Dotan'a kendisine hizmet etmesi karşılığında ağabeylerini serbest bırakacağını söyler. Dotan'a oğlunun batıda Şintemir adlı bir hanın kızı olan Künükey'e âşık olduğunu ve gidip o kızı kendisine getirmesini söyler. Bunun üzerine Dotan, ağabeylerinden ayrılıp tay ile birlikte yedi yıl sürecek olan yola koyulur. Yolda ilerlediği sırada Künükey'i almasında kendisine yardımcı olacak beş yoldaşla karşılaşır. Yoldaşlardan ilkinin adı Tınavşî'dir. Tınavşî'nin hüneri, olan biten olayları işitmesidir.

“ – Benim zattım Müslüman, adım Tınavşî' dir. Yurdumuzu düşman talan edip benim ıssız çölde gezdiğim yedi yıl oldu. Şimdi ben eğlencesiz kalınca yeraltında bir han kız evlendirip toy düzenliyor idi, onu dinleyip dururum. Şimdi ben de sizinle birlikte yurt bulayım, - deyip birlikte yaya yürür.”

(Aça, 2002; 181)

İkisi arkadaş olup yola devam ederken bir başına gölü mekân tutmuş eli silahlı, ak kuğu avlayan bir bahadıyla karşılaşılır. Üç arkadaş tekrar yola koyuldukları sırada Celayak ile karşılaşılır. Celayak'ın hüneri insanoğlunun en hızlısı olmasıdır. Dördüncü yoldaş Közbaşlavşî ise eğlence yapıp her

⁴³ Calmavız için bk. Alimcan İnyet (2007), *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları.

şeyle oynayıp gezen bir bahadırıdır. Böylelikle Dotan, tek başına çıktığı yola artık dört yoldaşıyla devam eder.

*“ İlk başlarda yalnız idi, beş kişi oldular,
Padişah Tanrı şimdi işleri yoluna koyacak
Az olsalar da gruptakilerin hepsi de güçlü,
Her birisi durdurur binlerce askeri.”*

(Aça, 2002; 183)

Dotan ve yoldaşları bir yıl yol yürüyüp son yoldaşla karşılaşırlar. Dağ Tortan da onlara katılarak Şintemir Han'ın yurduna hep beraber yürürler.

2) Yardımları: Yoldaşlar, Şintemir Han'ın Künikey'i vermek için şart koştuğu yarışlarda Dotan'a yardım ederler. Tavsallı aktavşısı, güreşte, Celayak koşuda, ak kuğu avlayan cambı vurma yarışında galip gelerek Dotan'ın Künikey'i almasını sağlarlar. Közbaylavşısı ise Şintemir Han'ın Dotan'a vermemek için kaçırdığı Künikey'i kurtararak Dotan'a kavuşmasını sağlar.

Dotan, Künikey'i aldıktan sonra yoldaşlarıyla birlikte altı yıl yol yürüyüp kocakarının yurduna döner. Künikey'i calmavıza vermemek için bir hile düşünürler. Celayak'ı kadın kılığına sokarak Künikey'i calmavızdan kurtarırlar.

4.1.3. Er Kosay Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Eski Nogaylı devrinde yaşayan Er Bökşe'nin altı kardeşi, Kalmaklardan Taktabolat ve Tasbolat adlı bahadırlar tarafından öldürülür. Kardeşlerin en küçüğü olan Er Bökşe, altmış yaşına geldiğinde Kosay adını verdiği bir oğlu olur. Er Bökşe, oğlu Kosay altı yaşına geldiğinde Nogaylılardan beş bin asker toplayıp altı ağabeyinin intikamını almak için savaşmaya karar verir. Kosay, babasının bu yaşında tek başına gitmesine razı olmayıp onun yerine gitmek istese de Er Bökşe, bunu kabul etmez; askerleriyle beraber yola koyulur. Er Bökşe, Kalmaklarla giriştiği birkaç*

mücadelede başarılı olsa da en son vuruşmada beş bin askeri ona yardım etmez. Tek başına kalan Er Bökşe, düşmanlardan aldığı ok darbesi sonucunda ölür.

Er Bökşe'nin gidişinin üzerinden iki yıl geçtikten sonra beş bin askerinden yüz tanesi geri döner. Kosay, geri dönen askerlerden babasının öldüğünü öğrenir ve aldıkları haber üzerine Kosay ve annesi günlerce Er Bökşe'nin yasını tutar.

Annesi, Kosay'a Aksarıbay'ın kızı Alevkeş'i almak ister. Bunun için Kodar'ı Aksarıbay'a elçi olarak gönderir. Aksarıbay, "Yetime kız vermem." diyerek Kodar'ı geri gönderir. Kodar, Kosay'ı atına bindirerek Alevkeş'in obasına götürür ve onların tanışmasını sağlar; fakat Kosay'ın akli babasının intikamını almaktadır. Kodar'a isteğini söyleyip ondan kendisine bir at bulmasını ister. Bunun üzerine Kodar, Kosay'ı babası ve altı amcasının atlarının mesken tuttuğu Tasbolat'a getirir. Burada pusu kurup en iyi atı seçmeye karar verirler. Sonuçta Er Bökşe'nin atı Sariat'ı seçerler. Kosay, Kodar'a geriye kalan altı attan birisini de kendisi için seçmesini söylese de Kodar bunu kabul etmez; ikisi de Sariat'ın sırtına binip Taktabolat ile Tasbolat'ın yurduna doğru yola çıkarlar.

Kosay ve Kodar, Taktabolat ile Tasbolat'ı öldürüp savaştan galip çıkarak Kalmaktan aldıkları ganimetlerle yurtlarına geri dönerler. Kosay, Alevkeş'i görmek için obasına gider. Bu sırada Karamanın kalabalık askeri de Kosay'dan intikam almak için yola çıkmıştır. Düşman askerler Alevkeş'in obasına geldiklerinde Alevkeş, çadırdaki uyuyan Kosay'ı sürükleyerek çadırdan çıkarır; ırmak kıyısına götürerek üzerini otlarla örtüp onu saklar. Kodar da düşman askerlerine kendisinin Kosay olduğunu söyleyerek teslim olur. Kodar'ın kendisini korumak için düşmana teslim olduğunu işiten Kosay, hemen saklandığı yerden çıkıp Sariat'la birlikte düşmanın üzerine gider. Kodarla birlikte düşmanla vuruşup tekrar düşmanı alt ederler.

Kalmuklardan babası Er Bökşe'nin intikamını alan Kosay, Alevkeşe nikâhlanıp Kodar'a da otuz iki güzeli alarak büyük bir toy yaparlar. Uzun yıllar mutlu bir şekilde yaşarlar.⁴⁴

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Kodar:

1) Rolü – Özellikleri: Eski Nogaylı devrinde yaşayan Er Bökşe, altı ağabeyinin ölümüne sebep olan Taktabolat ve Tasbolat adlı bahadırlardan intikam almak üzere yola çıkıp yurduna geri dönmeyince Kosay, babasının ardından gitmeye karar verir. Kosay'ın hizmetkârı olan Kodar, tüm yolculuğu boyunca onunla beraber olacaktır.

2) Yardımları: Kodar, ilk olarak Alevkeş'i Kosay'a istemek üzere Aksarıbay'a gider. Aksarıbay, kızını yetim olduğu için Kosay'a vermek istemeyince Kosay'ı Aksarıbay'ın obasına götürerek Alevkeş ile karşılaşmalarını sağlar.

*“- Sırtıma alsam Er Kosay,
Attan hızlı koşturup gelirim,
Özüm kâfir, özüm kul
Buna rağmen tutayım ayıbımı,
Karnın acıkıp aç olursan
Denizdeki yayın balığını bırakmayın,
İşte bu el senin kayınpederinin,
Bu obada var senin gelinin,
Bırakıp gittiğim yerimden
Kaçıp gitme bahadırım.
Diyerek Koasy'ı kuyunun başına bırakarak
Kendisi şunun gibi bir yere varıp yatar.”*

(Aça, 2002; 258)

⁴⁴ Destan metni için bk. Mehmet Aça (2002), age, s. 251-273.

Kosay'ın Taktabolat ve Tasbolat ile giriştiği mücadeleden galip çıkmasına yardımcı olur.

Kosay, babasının intikamını alıp Alevkeş'in yanına geri döndükten sonra Karaman'ın kalabalık askeri peşinden gelir. Her şeyden habersiz olan Kosay, çadırında uyurken olanları işiten Alevkeş, onu çadırdan çıkarıp ırmak kenarında saklar. Kodar ise kendisinin Kosay olduğunu söyleyerek Karaman'ın askerlerini Kosay'dan uzak tutmayı başarır.

*“ Karaman’ ın kalabalık askeri
Kodar’ a yetip varır,
Göğsüne çıkıp otururlar,
Göğsüne çıkıp oturduktan sonra,
O bağırıp feryat eder.
Koday bahadır bağırır,
Ben Kosay’ ım deyip haykırdı,
Kosay burada dedikten sonra,
Otağda yatan askerler,
Bu tarafa doğru toplandı.”*

(Aça, 2002; 270)

b. Yiğitler:

1) Rolü – Özellikleri: Kosay'ın babasının intikamını almak için yurdundan ayrılmadan önce aşık oynadığı kırk bala var idi. Kosay, altı yaşına gelip de babasının ardına düştüğünde bu kırk bala da onunla yola düşer.

2) Yardımları: Kırk yiğit, Kosay'ı çıktığı yolda yalnız bırakmaz ona güç verirler.

*“ Elkıssa: Orada yurdun hepsi kaçıp
Gittikten sonra Kosay’ ın aşık oynadığı kırk
Bala kalmış imiş. Şimdi kendisinin kırk
Yiğidiyle yola çıkayım der.*

*İki idi kırk oldu.
Kırk yiğidin yola koyulması
Gürültülü yol oldu.
Er Kosay' ın yanına
Kırk yiğidi geldikten sonra,
Kırk bin cihan bir doldu.”*

(Aça, 2002; 262)

c. Alevkeş:

1) Rolü – Özellikleri: Aksarıbay'ın kızı olan Alevkeş'i, annesi Kosay'a almak isteyip Kodar'ı elçi olarak gönderir; fakat Aksarıay, “Yetime kız vermem.” diyerek Kodar'ı geri gönderir. Buna rağmen Kodar, Kosay'ı Alevkeş'in obasına götürür ve onların tanışmasını sağlar.

2) Yardımları: Taktabolat ile Tasbolat'ı öldürüp Kalmaktan aldıkları ganimetlerle yurduna geri dönen Kosay, Alevkeş'i görmek için Alevkeş'in obasına gider. Bu sırada Karamanın kalabalık askeri de Kosay'dan intikam almak için yola çıkmıştır. Düşman askerler Alevkeş'in obasına geldiklerinde Alevkeş, çadırdaki uyuyan Kosay'ı sürükleyerek çadırdan çıkarır; ırmak kıyısına götürerek üzerini otlarla örtüp onu saklar; ölümden kurtarır.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Sarı At:

1) Rolü – Özellikleri: Kosay, babasının intikamını almak için yola çıkmaya karar verdiğinde Kodar'dan kendisine bir at bulmasını ister. Kodar, Er Bökşe'nin ağabeylerinin atları arasından Nar Bökşe Er'in atı olan Sarı At'ı seçer. Sarı At, yedi at içerisinde en iyi olanıdır ve Kosay'ın atı olmayı kabul eder.

*“ Nar Bökşe erin atı idim,
İşte şu altı atın içinde
Benden daha iyi yilkı yok,*

*İki adım attırmadan,
 Bir tepeden aşırımadan,
 Serbest bırakıp kaçırmadan,
 Altı ata bakıp durur idim.
 Kosay ne zaman büyür deyip,
 Ben çakal buna hazırlanıp,
 Arıklar gezer idim.”*

(Aça, 2002; 260)

2) Yardımları: Sarıca At, altı aylık mesafeyi bir günde aşarak Kosay'ı varmak istediği yerlere çok kısa zamanda ulaştırır.

4.1.4. Köroğlu Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Kızılbaş yurdunun hanı, birçok padişaktan daha güçlü, sahip olduğu hazineyi gaddarlığı ve zorbalığı sayesinde elde etmiş olan Şağdat Han'dır. Şağdat Han, bir gün vezirlerini ve komutanlarını toplayarak kendisine gücü yetip düşmanlık edecek biri olup olmadığını sorar. Mahrembek adlı cesur bir pehlivan, Şağdat Han'a Türkmen yurdunda şanlı bir han olduğunu ve bir gün kendisine düşman olup karşısına çıkabileceğini söyler. Bunun üzerine Şağdat Han, askerlerini toplayarak Türkmenlerin üzerine gönderir. Türkmen yurduna gelen Şağdat'ın askerleri, Türkmenlerin beyi olan Ravşanbek'i esir olarak alıp Kızılbaş yurduna götürürler. Şağdat, Ravşanbek'i cellâtlarına verip hapse attırır.*

O gece Şağdat bir kabus görüp gördüklerini Hakim adlı yaşlı bir cadıya yorumlattırır. Hakim, Şağdat'a Ravşanbek'in soyundan olan Köroğlu adlı bir yiğidin gelip yurdunu darmadağın edeceğini söyler. Bunun üzerine Şağdat, "Ravşan'ı darağacına asın." diye emir verir; fakat cellâtlardan birinin "Size bir yiğidi öldürmek yakışmaz." demesi üzerine Ravşan'ı pazarda köle olarak satmaya karar verir. Kızılbaş yurduna uzun zaman önce Türkmen yurdundan gelip yerleşmiş olan Gejdem Beğ, Ravşan'ı köle olarak satın alıp evinde

çalıştırmaya başlar. Kısa süre sonra Ravşan'ı çok beğenen Gejdem Beğ, onu kızı Akanay ile evlendirir.

Ravşan'ın sınçı olduğu kulağına giden Şağdat, onu huzuruna çıkarıp dener ve söylediklerinin sürekli doğru çıkması üzerine kendisini de sinamasın ister. Bunun üzerine Ravşan, Şağdat'ın aslında bir fırıncının oğlu olduğunu, padişah soyundan gelmediğini söyler. Duyduklarına çok öfkelenen Şağdat, Ravşan'ın gözlerini oydurur. Ravşan'ın bu halini gören karısı Akanay, artık Türkmen yurduna geri dönmesi gerektiğini, belki bir gün kendisinin de yanına gelebileceğini söyler. Kızılbaş yurdunda rahat yüzü göremeyeceklerini anlayan Ravşan ve Gejdem Beğ, Türkmen yurduna kaçmaya karar verirler. Gejdem Beğ, evini ve mallarını Babalı'ya emanet eder; Ravşan'ın özel olduğunu anladığı bir atı pazardan alarak Ürgenç'e doğru yola koyulurlar. Ravşan ve Gejdem Beğ birkaç gün yol alıp Ürgenç'e yaklaşırlar. Onların dönüşü Türkmen yurdunda büyük bir sevinç yaratır; Türkmenler ikisine de hürmet gösterip evlerine yerleştirirler.

Kızılbaş yurdunda kalan Akanay, hamiledir ve doğum yapmaya yaklaştığında rüyasına giren kırklar ona doğum yapamadan öleceğini, bebeğini mezarda doğuracağını, doğan bebeğin Şağdat'tan intikam alacağını söylerler. Akanay, doğum yapma günü yaklaştığında ölür, mezarda doğan çocuğu kırklar kundaklar, melekler besler; ona Köroğlu diye isim verirler. Bir gün Akanay'ın mezarı başına Kur'an okumak için giden Babalı mezarlıktaki çocuğu görür ve Akanay'ın annesi Külayım'a gördüklerini anlatır. Çocuğun Akanay'ın mezarda doğurduğu bebek olduğunu anlayınca onu mezarlıktan alıp eve getirmeye karar verirler. Babalı, Kırkların da yardımıyla Köroğlu'nu mezarlıktan alıp eve getirir.

Köroğlu, on bir yaşına geldiğinde Külayım, asıl yurtlarının Türkmen yurdu olduğunu, Şağdat'ın eline düşen babası Ravşan'ın başına gelenleri tek tek anlatır. Köroğlu, duyduklarından sonra, Ürgenç'e doğru yola çıkar. Birkaç gün yol gittikten sonra karşılaştığı bir çobandan babası Ravşan'ın öldüğünü öğrenen Köroğlu, Gejdem Beğ'in yerini öğrenip onun yanına gelir. Ravşan

öldükten sonra Barşayım ile evlenen Gejdem Beğ, Köroğlu'nu kendi çocuğu yerine koyar.

Köroğlu, on üç yaşına gelmiş yakışıklı, güçlü bir yiğit olmuştur. Gejdem Beğ'in kalabalık bir grupta ava çıktığı sırada Köroğlu, dağda gezerken Rayhan Arap'ın atını görüp çok beğenir ve kendi kısrağı ile çiftleştirmek ister. Gejdem Beğ'in karısı Barşayım'a âşık olan Rayhan Arap, bir oyun oynayarak Köroğlu'nu kandırıp Barşayım'ı kaçıırır. Köroğlu, avdan dönen Gejdem Beğ'e kısrağını atıyla çiftleştirmek uğruna Rayhan Arap'ın oyununa geldiğini, yengesinin kaçırıldığını anlatır. Dayısı Köroğlu'na üzülmemesini, zamanı gelince Rayhan Arap'tan intikamını alacağını söyler.

Köroğlu'nun Rayhan'ın atıyla çiftleştirdiği kısrağının doğurduğu tay, gündün güne büyür ve Köroğlu'na yakışır bir at olur. Köroğlu'nun Kırat adın verdiği atı, bir gün halk Köroğlu'nu oyalarken ortadan kaybolur. Köroğlu atını aramaya çıktığında ovada insanların atını yelesinden yakalayıp okşadığını görür. Bu insanları hırsız zanneden Köroğlu, onların Kırklar olduğunu anlar. Kırklar, Köroğlu'nu tıraş edip üzerine kaftan; başına taç taktıktan sonra dileğinin ne olduğunu sorarlar. Köroğlu onlardan uzun ömürlü olmayı, düşmanlarına hep üstün gelmeyi, Kırat'ın şöhretinin çok olmasını ister. Kırklar'ın duasını aldıktan sonra Rayhan'ın yurduna doğru yola çıkar. Yolda bir çobanla karşılaşan Köroğlu, ondan Rayhan ile ilgili bilgi alır. Çobanı bağlayıp bir mağaraya atan Köroğlu, onun giysilerini giyip Rayhan'ın yurduna gider. Rayhan'ın yurdunda dilenci kılığında dolaşıp kadınlara fal bakan Köroğlu'nu yengesi Barşayım tanır ve dere kenarında buluşmak için sözleşirler. Barşayım, yanında Rayhan'ın kızı Kurbangül'ü de götürür ve Köroğlu'na "Bunca yıl sonra benim geri dönmem uygun olmaz. Al Kurbangül'ü dayına götür." diyerek kızı Köroğlu'na verir. Barşayım, evine geri döndüğünde bir yiğit Kurbangül'ü kaçırdı diye feryat eder. Hemen atına binip kızının peşine düşen Rayhan, yoldaki izlerden Kırat'ı tanır ve kızını kaçıranın Köroğlu olduğunu anlar; fakat ne kadar hızlı gitse de ona yetişemeyeceğini anlayan Rayhan, kaderine razı olup geri döner.

Türkmen yurduna varan Köroğlu, Kurbangül ile Gejdem Beğ'i evlendirir. Bu sırada Rayhan, Barşayım'ın kendisine oynadığı oyunu anlar ve onu zindana atar. Kurbangül ile evlenmek isteyen Kızılbay'a haber yollayıp Köroğlu'nun kızını kaçırdığını bildirir. Kızılbay, bu haberi aldıktan sonra çok hırslanır; Jembil'e gidip Köroğlu'nu öldürerek Türkmen halkını yönetmeyi kafasına koyar.

Köroğlu'nun yaşı yirmiye geldiğinde Türkmen halkı onu kendisine bey seçer. Köroğlu, kırk yiğit kahraman seçerek yanına alır ve hepsini birbirine denk kabul eder. Köroğlu, bir gece rüyasına giren pirlerden Barşayım'ın zindana atıldığı ve düşman askerlerinin yurduna doğru geldiği haberini alır. Köroğlu, gördüğü rüyadan hiç kimseye bahsetmeden gidip Barşayım'ı kurtarır. Kırat'a bindirerek Türkmen yurduna getirdiği yengesini dayısına kavuşturur ve böylece verdiği sözü de tutmuş olur.

Köroğlu ve askerleri, deniz kıyısında pusu kurup Rayhan Arap ve Kızılbay'ın askerlerini bekledikleri sırada Rayhan, Barşayım'ı zindandan Köroğlu'nun kaçırdığını anlar ve öfkesi daha da artar. Rayhan ile Köroğlu'nun askerleri karşı karşıya gelirler. Rayhan'ın askerlerinin çoğu denizde boğulur; Rayhan, kalanlarla karşı kıyıya geçip Köroğlu ile savaşımaya başlar. Kırklar'ın verdiği güçle Köroğlu, Rayhan'a üstün gelir, onu alıp Gejdem'in karşısına çıkarır. Gejdem, Rayhan'a yaptığı hataları anlattıktan sonra Araplar'a hürmet gösterip onları misafir eder. Kubangül'ü de boşadığını söyleyip Rayhan'a geri verir. Bütün bunlar karşısında yaptıklarından çok utanan Rayhan, özür diler; geçmiştekileri unutup dost olurlar.

Bir süre sonra Gejdem Beğ, Rayhan'ı ziyaret eder. Rayhan'a Şağdat'tan gördükleri zulümleri, karısı ve sürülerinin Şağdat'ın elinde olduğunu anlatır. Bunun üzerine Gejdem ve Rayhan, Şağdat'a karşı birlikte mücadele etmeye karar verirler.

Köroğlu, bir gece rüyasında Şağdat'ın yurdunda kalan Gejdem'in karısını görür. Annesi ağlayıp ondan verdiği sözü tutmasını istemektedir. Sabah olduğunda Köroğlu, Gejdem'i yerine han olarak bırakıp Rayhan ve

Kızılbaş'ın askerleriyle birlikte Şağdat'ın yurduna doğru yola çıkar. Şağdat, bir gece gördüğü rüyayı yorumlatır ve Köroğlu'nun kalabalık askerleriyle yurduna geldiğini öğrenir. Saypor Han'ı bin yiğide başkan edip Köroğlu'nun üzerine gönderir. Köroğlu ve Kızılbaş'ın askerleri, Saypor'u öldürüp ordusunu dağıtırlar. Bunun üzerine Şağdat, Mahram'dan Köroğlu ile savaşmasını ister. Mahram ile Köroğlu, üç gün üç gece savaşır; sonuçta Köroğlu galip gelir. Şağdat'ı yakalayan Köroğlu, ona işkence edip darağacına astırır; Babalı'yı, Şağdat'ın halkına han ilan edip halkı ona tabi kıldıktan sonra annesi Akanay için bir mezar yaptırarak Gejdem'in karısı Küleyim'i alıp yurtları Jembil'e varırlar.⁴⁵

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Babalı:

1) Rolü – Özellikleri: Gejdem Beğ, Kızılbaş yurdunda artık rahat yüzü göremeyeceklerini anlayınca Ravşanbek ile asıl yurtları olan Türkmen yurduna göç etmeye karar verir. Karısı, kızı Akanay ve bütün malını hizmetçisi olan Babalı'ya emanet eder.

II- Yardımları: Mezarda doğan Köroğlu'nun varlığını ilk olarak babalı fark eder. Mezarlıkta gördüklerini Gejdem Beğ'in hanımına anlatarak onunla beraber Köroğlu'nu mezardan çıkarıp evine getirir.

Köroğlu, on iki yaşına gelip babasının başına gelenleri, Şağdat Han tarafından uğradığı zulümleri öğrenince intikam almak için Türkmen yurduna doğru yola çıkmaya karar verir. Yola çıkmadan önce Babalı, Köroğlu'na üç gün boyunca nişan alıp ok atmayı öğretir, pek çok nasihatte bulunur. Gejdem Beğ ve Ravşanbek'in gittiği yolun izini göstererek Köroğlu'nu onların izine salar.

⁴⁵ Destan metni için bk. Metin Ekici (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 192-281.

b. Çoban:

1) Rolü – Özellikleri: Köroğlu, Türkmen yurduna geri dönmek üzere çıktığı yolda kırk gün kırk gece gittikten sonra Jembil'e varır. Şehrin hemen dışında bir çobanla karşılaşır ona şehirle ilgili sorular sorar.

2) Yardımları: Çoban, Köroğlu'na Jembil şehri ve Akıl Han ile ilgili bilgiler verir. Köroğlu'na Ravşanbek'in öldüğünü, Gejdem Beğ'in ise hala hayatta olduğu haberini verir.

c. Rayhan Arap – Kızılbaş:

1) Rolü – Özellikleri: Rayhan Arap ile Köroğlu'nun yengesi Barşayım'ın karşılığında aldığı Kurbangül ile evlenmek isteyen Kızılbaş, aslında Köroğlu'nun düşmanıdır. İkisi bir olup Türkmen yurduna Köroğlu ile savaşmaya gelirler. Köroğlu, Kızılbaş ile giriştiği mücadeleden Kırklar'dan aldığı gayretle galip çıkar. Yenileceklerini anlayan Rayhan Arap ve Kızılbaş, Gejdem Beğ ile Köroğlu'na baş eğerler. Yaptıklarından utanarak geçmiştekileri unutup dost olurlar.

2) Yardımları: Köroğlu, Şağdat Han'ın yurdunda kalan Gejdem Beğ'in hanımı Külayım ile hizmetkârı Babalı'yı kurtarmak için sefer düzenler. Bu seferde Rayhan Arap ile Kızılbaş da kendi askerleriyle Köroğlu'nun yanında yer alırlar. Köroğlu'nun Şağdat Han'ın adamlarıyla giriştiği amansız mücadelede en büyük yardımcısı Kızılbaş olur. Düşmanlarla savaşarak mücadeleden üstün çıkarlar. Köroğlu, Babalı'yı Şağdat Han'ın yurduna han yapar, Külayım'ı da kurtarıp Türkmen yurduna Gejdem Beğ'in yanına getirir.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Kırat:

1) Rolü – Özellikleri: Köroğlu, kendi kısrağı ile Rayhan Arap'ın atını çiftleştirir. Doğan taya kendisi bakıp onu gözeterek günden güne

güçlenmesini sağlar. Küçükken Kırklar'dan dua almış olan Köroğlu'nun atı da kendisine yakışır bir hale gelir ve Kırat ismini alır.

2) Yardımları: Rayhan Arap, kendi atıyla Köroğlu'nun kısrağını çiftleştirmek için Köroğlu'nun yengesi Barşayım'ı görmeyi şart koşar. Daha sonra Köroğlu'nu kandırarak Barşayım'ı kaçıır. Köroğlu, hatasını telafi etmek için Kıratla birlikte Rayhan Arap'ın yurduna doğru yola çıkar. Kırat, bu yolculuk sırasında uzun mesafeleri çok kısa sürede alarak Köroğlu'nu Rayhan Arap'ın yurduna ulaştırır.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Kırklar – Melekler:

1) Rolü – Özellikleri: Ravşenbek'in eşi Akanay, doğum yapamadan ölünce bebeği mezarda doğar. Mezarda doğan bebeğin beslenip büyümesi önce Hak Teala'nın sonra kırklar ve meleklerin yardımlarıyla gerçekleşir.

2) Yardımları: Akanay, mezarda doğum yapınca kırklar gelip bebeği kundaklar, ona iyi bakıp hizmet eder. Melekler ise bebeği meyveyle besler, ona saygıyla bakar ve “mezarda doğan Köroğlu” diye isim verir.

*“ Akanay mezarda çocuk doğurdu,
Kırklar gelip kundakladı,
Kurumuş göğsünden süt çıkıp,
Bozulmadan diri yattı anne,
Mezarda doğan çocuğa isim ver diye,
Gönderdi melekleri Hak Teala.*

*Melekler gelip çocuğa meyve verdi,
Saygıyla ona iyi baktılar.
Pirlerle görüşerek bir arada,
Ad verdiler, “Mezarda Doğan Köroğlu” diye.”*

(Ekici, 2004; 201)

Köroğlu, intikam almak için Türkmen yurduna döndüğünde ona gerekli olan kılıç, süngü ve zırhları verip gönlünü şad etmek için uğraşırlar.

*“ Biri kolanını sağlamca çekip,
Getirdi kılıç, süngü, zırhları.
Biri hançer, kama bağlayıp verdi,
Biri yayı getirip sıkıca bağladı.
Biri bal Kıratı tutarak bekleyip,
Biri koltuğundan alıp “bin” diye işaret edip,
Çevresinde dört dönüp diğerleri ata bindirip,
Gönlünü şad etmek için çırpındılar.”*

(Ekici, 2004; 223)

Köroğlu'nun uzun ömürlü olma, düşmanlarına daima üstün gelme ve Kıratının şöhretinin arkasındakilere kalması dileklerini yerine getirirler.

4.1.5. Karabek Batır Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Konirat boyunun hanı olan Kadirhan'ın Karabek adında bir oğlu; Haniybi, Kanikey ve Tinikey adında üç kızı vardır. Kalmuk hanı Karaman, bir gün rüyasında çok güzel bir kız görür ve bu kıza âşık olur. Bu kızın Kadirhan'ın kızı Haniybi olduğunu öğrenince kalabalık askerleriyle Kadirhan'ın yurduna doğru yola çıkar. Bir felaketin geleceğini rüyasında gören Kadirhan, Kalmuk hanı Karaman'ın kızını almak için yurduna geldiğini öğrenince çok korkar ve ne yapacağını şaşırır. Hanın veziri Esengeldi Takıldak, Karaman'a sadece oğlu Karabek'in karşı koyabileceğini söyleyince Kadirhan önce şaşırır ama başka çaresi olmadığını anlayınca oğlunun bu sefere çıkmasına izin verir. Bunun üzerine Karabek, bir at seçerek tek başına Kalmuklara karşı savaşı. On bin Kalmuk askerini tek başına öldürdükten sonra Karaman'ı esir alır. Düşmanı yenip evine dönerken Hanbiybi karşısına çıkar ve Karaman'ı kendisine bağışlamasını ister. Karabek de Karaman'ı hizmetçi olarak kız kardeşi Hanbiybi'ye verir; fakat Hanbiybi Karaman'a âşık olur ve onunla birlikte Kalmukların yurduna gider.

Karabek yurduna döndükten sonra kötü bir rüya görür ve Hanbiybi'yi aramaya çıkar. Hanbiybi, peşinden kendisini aramak için gelen kardeşine karşı kurnazca davranarak onun ellerini bağlayıp Karaman'a teslim eder. Karaman, Hanbiybi'nin öz kardeşine vefasızlığını görünce "Öz kardeşine ihanet eden, bana iyilik yapar mı?" diye düşünür ve Karabek'i öldürmeye kıyamaz; onu serbest bırakır. Daha sonra Karaman ile Karabek dost olur. Karabek evine dönerken, Kalkan adlı kullarının Kadirhan'a ihanet edip babası Kadirhan'ın yerine tahta geçtiğini; Kanikey ve Tinikey adındaki ablalarıyla da evlenmek üzere olduğunu bir çobandan öğrenir. Karabek yurduna dilenci kılığında gelir; Kalkan'ı öldürerek Kanikey ve Tinikey'i Karamanla evlendirir. Hanbiybi'nin gözünü oyarak deli bir adamla evlendirip koyun güttürür.⁴⁶

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Çoban:

1) Rolü – Özellikleri: Hanyibi, Karaman'ın yanına gidip kardeşi Karabek'i tuzağa düşürür ve onu Karaman'a teslim eder. Karaman, Karabek'i öldürmeye kıyamayarak onu serbest bırakır. Karabek, ablasıyla beraber yurduna geri dönmek üzere yola çıktığında yolda bir çobanla karşılaşır. Çoban, dilenci kılığında olmasına rağmen Karabek'i tanır. Kucaklaşıp sohbet etmeye başlarlar.

2) Yardımları: Çoban, Karabek'e kendisi gittikten sonra anne ve babasının başına gelen kötü olayları, ablalarını almak isteyen Kalkan adlı bir kişinin onlara çektiği eziyetleri anlatır. Onu, yurduna döndüğünde Kalkan'a karşı dikkatli olması için uyarır.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Kulaşa At:

⁴⁶ Destan metni için bk. Metin Arıkan (2007), *Kazak Destanları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 389-491.

1) Rolü – Özellikleri: Kadirhan, gördüğü bir rüya üzerine Kalmukların kendi yurduna sefer yapıp liderleri Karaman'ın kızı Hanbiybi'yi alacağını öğrenir. Bunun üzerine tek oğlu olan Karabek'i Kalmukların üzerine gidip onlarla savaşmakla görevlendirir.

Karabek'in çıktığı yolda en büyük önemli yardımcısı Kulaşa attır. Aylar sürecek mesafeleri birkaç günde alarak Karabek'i Kalmukların yurduna ulaştırır.

*“ Atın yürüyüşünü sorarsan,
Yürüyüşü onun fırtına gibi,
Sırtındaki yiğidi,
Görmüyor bir eşya gibi,
Yürüyüşü rahat bu atın,
Yorga doğmuş tay gibi,
Hayvancağızın değeri,
Bir kavimlik yurt gibi,
Buna yetişecek yürük at yok.”*

(Arıkan, 2007; 415)

2) Yardımları: Kulaşa at, Karabek'in gitmesi gereken bir aylık yolu altı günde geçer.

*“ Küheylan gibi doğmuş kulaşa at
Ayaklarını top top basar.
Ağzından hayvancağız,
Kanlı köpükler saçar.
Bir aylık yol imiş,
Karaşa dağının yanından,
Taşbulak' ın başından,
Altı günde geçer.”*

(Arıkan, 2007; 407)

Karabek, Kalmukları beklemek için konakladığı dağda uyuya kalır. Bu sırada Karaman, onu öldürmek üzere oraya gelir. Hiçbir şeyden haberi olmayan Karabek'i kulaşa at uyandırarak Karaman'ın onu öldürmesini engeller.

*“ Çözüldü ayaklarına bağlanan ipi,
İyiliktir sahibinin adına düşündüğü,
Uyuyan balayı uyandırmak için,
Kulaşa at dile gelip konuştu şimdi:*

*Ey Karabek Karabek,
Sen göçtükten sonra dünyadan,
Ben biçareye fayda yok,
Kalk bala, kalksana,
Yüzünü çevirip baksana.”*

(Arıkan, 2007; 417)

4.2. Kırgız Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.2.1 Cañıl Mırza Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Çok eski zamanlarda yaşayan Sarseyit adlı bir bey ile oğulları Üçüko ve Tülkü, Kırgızlar üzerine seferler düzenleyip halkı yağmalarlar. Yine bir gün Saruu üzerine yaptıkları bir seferde halkı darmadağın edip şehri tarumar ettikleri bir sırada Tülkü, görüp beğendiği bir kızı zorla yurdundan ayırarak kendisine alır. Zamanı gelince bir oğulları olur.

Bir gün Sarseyit, göç etmeye karar verince göç kervanı toplanır, yola koyulurlar. Tülkü'nün karısı azarlanacağını bilse de ata bindiği sırada Tülkü'nün annesinden yerdeki beşiği kendisine vermesini ister. Bunun üzerine koca karı “Bana iş mi buyuruyorsun?” diyerek gelinine söylemediğini bırakmaz; oğluna gelinini şikâyet eder. Türlü sözlerle oğlunu ikna eden koca karı, gelinini bebeğinden ayırarak göç kervanından çıkarıp yurduna geri

gönderir. Gelini gittikten sonra annesi Tülkü'ye "Cañıl'ı almazsa evladım olmaktan çıksın." diye haber gönderir. Cañıl, silah atıp yay çeken, erkeklerden daha becerikli, halkını koruyan, güzel bir kadındır. Annesinin ısrarları üzerine Tülkü ve Üçüko, Cañıl'ı almak üzere Cañıl'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Cañıl'ın yurdunu yağmalayıp yilkısını ele geçirirler. Cañıl, Tülkü'nün annesinin isteğiyle kendisini almaya geldiğini işitir; ama bunu asla kabul etmez. Tülkü ve Üçüko ile mücadele edip onları öldürerek bütün yilkısını geri alır; şöhreti iyice yayılıp eskisinden daha güçlü hale gelir.

Kalmakların beyi Erdene Bey ile evlenmeyi kabul eden Cañıl, onunla düğün hazırlıkları yaptığı sırada Akkoçkor, Cañıl'dan Tülkü ve Üçüko'nun intikamını almak üzere yola çıkar. Akkoçkor, ilk olarak adamlarından Çınasıl'ı Cañıl'a elçi olarak göndermeye karar verir. Çınasıl, Cañıl'ı halka düğün yemeği verirken bulur ve kendisini yoldaş olarak tanıtip yemeğe katılır. Çınasıl'ın Cañıl'ın düğün eğlencesine katılıp onunla fazlaca ilgilenmesine sinirlenen Erdene Bey, Çınasıl'ı öldürmeye niyetlenir. Cañıl, Çınasıl'ın yoldaş olmadığını anlayıp da kim olduğunu sorduğunda Çınasıl, elçi olduğunu ve Tülkü ile Üçüko'nun intikamını almak için geldiklerini açıklar. Cañıl, "Elçiye ölüm yoktur." diyerek Çınasıl'ı affeder; başından geçenleri anlatıp namusu için Üçüko ve Tülkü'yü öldürdüğünü söyleyerek Akkoçkor'a selam söyler. Akkoçkor, Cañıl'ın iyi niyetli selamını dikkate almaz ve Cañıl'ı bulmak için yola düşer. Cañıl'ın kendisini affetmesi için ağlayıp yalvarmasına ve Çınasıl'ın araya girmesine rağmen Akkoçkor, Cañıl'a türlü işkenceler yaptıktan sonra onu yanına alıp Kalmatay'ın evine götürür. Uzun süre Kalmatay'ın evinde esir olarak kalan Cañıl'ı, halk yaşatmak istemez. Tülkü ve Üçüko'nun intikamını almak için onun kaplanla gürüşmesini isterler. Kaplanı alt eden Cañıl, halkın gözünde itibar kazanır ve halk artık Cañıl'a kötülük yapmaktan vazgeçip onu uygun biriyle evlendirmeye karar verirler.

Halk, Cañıl'ı Kalmatay'ın kardeşi Tölük ile evlendirmeyi uygun görse de Kalmatay bunu kabul etmez ve Cañıl'ı kendine almak ister. Bunun üzerine halk, Cañıl'ın oldukça ihtiyarlamış olan Kalmatay'a yardımcı olacak ikinci eş olacağını düşünerek bunu kabul eder; fakat Cañıl, Kalmatay ile evlenmek için kendisine asla eziyet etmemesi şartını koşar. Kalmatay, Cañıl'ın her şartını

kabul edip onunla evlenir; üç yıl evli kalan Cañıl ve Kalmatay'ın bir oğlu olur. Kalmatay, zamanla Cañıl'a verdiği sözü unutup ona eziyet etmeye başlar. Eski günlerindeki gibi ok atıp yiğitlik yapmayı özleyen Cañıl, oğlunu ardında bırakarak atına binip Kalmatay'ın yurdundan kaçır.

Cañıl, yolu üzerinde karşısına çıkan Ak-Atan, Kocagul ve Mayesil'i öldürür. Kalmatay, yanına oğlunu alıp Cañıl'ın yanına ulaşır; ona kendisini affedip geri dönmesi için yalvarır. Kalmatay, döktüğü onca dile rağmen özrünü kabul etmeyen Cañıl'a çok öfkelenir ve onu öldürmeye kalkar. Giriştikleri mücadelede Cañıl, galip gelir ve Kalmatay'ı öldürür; oğlunu yanına alarak yurduna doğru yoluna devam eder.

Cañıl, yurduna doğru gittiği sırada Akkoçkor'un deve kervanını alıp kaçan Çınasıl'la karşılaşır. Çınasıl'ın yiğit bir kişi olduğunu bilen Cañıl, onu yanına yoldaş olarak alıp yoluna devam ettiği sırada Cañıl'ın amcasıyla karşılaşır. Cañıl'ı tanıyamayan amcası, ona Cañıl'ın nasıl yiğit bir kişi olduğunu, o gittikten sonra Noygut halkının zor durumda kaldığını anlatırken Cañıl, dayanamaz ve kendini tanıtır. Cañıl'ın öldüğünü düşünen amcası onu karşısında görünce çok sevinir ve hep beraber yurtlarına dönerler. Halkına bir çocuk doğurduğunu söylemeye utanan Cañıl, Çınasıl ile bir plan yaparak oğlunu gizlice çocuğu olmayan amcasının yanına bırakır. Çocuğu bulan ihtiyar, buna çok sevinerek ona iyi bakıp çocuğu büyütür.

Cañıl, yurdundan ayrıldıktan sonra Noygut halkına türlü eziyetler çektiren Erdene Bey ile Kalmaklardan öcünü alır. Cañıl, artık yurdunda sükûnet içinde yaşamak istese de düşmanları buna izin vermez. Teyiş Han'ın oğulları Akkoçkor ile Kankı, asker toplayıp Noygut'a doğru yola çıkarlar. Akkoçkor, Şırdakbek ile görüşüp onun da kendileriyle gelerek Cañıl'da intikam almasını ister. Şırdakbek, bunu kabul etmeyerek Akkoçkor'u da bu davadan vazgeçirmeye çalışsa da Akkoçkor, Şırdakbek'i dinlemez. Öldürdüğü tüm yiğitlerin intikamını almak için Cañıl'la savaşmayı kafasına koyan Akkoçkor, Şırdakbek'ten atını ister. Şırdakbek, gönülsüz de olsa Akkoçkor ile arasının açılmasını istemediğinden atını vermeyi kabul eder. Şırdakbek'ten aldığı Boz Küheylan ile Cañıl'ın yurduna doğru yola devam

eden Akkoçkor, Cañıl'a bir elçi göndererek onunla teke tek vuruşmak istediğini söyler. Elçiden aldığı haberle hazırlıklarını tamamlayan Cañıl, Akkoçkor ile vuruşmak için yola çıkar. Karşı karşıya gelen Cañıl ve Akkoçkor arasındaki mücadeleyi Cañıl kazanır; Akkoçkor'u öldüren Cañıl, onun askerlerine de boyun eğdirir, diğer ganimetlerle Boz Küheylan'ı da alarak yurduna döner.

Cañıl'ın Akkoçkor'dan aldığı Boz Küheylan'ı Kalmaktan, Kıtaydan hanlar, beyler elçi gönderip almak isteseler de Cañıl, hiçbirini kabul etmez. Cañıl'ın hiç kimseye göstermediği Boz Küheylan, bir gün kaçıp Şırdakbek'in yanına geri döner. Hastalanıp yatağa düşen Şırdakbek, Boz Küheylan'ı görünce iyileşip kuvvet kazanır; Cañıl'a elçilerle selam ve ganimet yollar. Şırdakbek'in karısı Erke, eşinin uzun yıllar süren hastalığından sıkıldığı için Şırdakbek'in mollasını da ikna ederek Boz Küheylan'ı da alıp kaçar. Şıgay Han'ın yanına giden Erke, ondan kedisini almasını ister. Molla ve Erke'nin Şırdakbek'i hasta bir halde bırakıp kaçmasından hiç hoşlanmayan Şıgay Han ikisini de öldürür; Boz Küheylan'a sahip çıkar. Boz Küheylan'ın Şıgay Han'ın elinde olduğunu öğrenen Cañıl, elçi göndererek atı Şıgay Han'dan ister. Cañıl ile yüz yüze gelen Şıgay Han, Cañıl'a onunla savaşmaya gücünün yetmeyeceğini söyleyerek Boz Küheylan'ı vermeyi kabul eder. Boz Küheylan'ı geri alan Cañıl, onu eşinden ayrıldığı için çok üzülen Şırdakbek'e moral olması için geri verir. Bir daha kimseyle evlenmeyen Cañıl, ömrünün sonuna kadar mızrak tutup halkını korumaya devam eder.⁴⁷

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Çınasıl:

1) Rolü – Özellikleri: Çınasıl, Cañıl ile ilk kez elçi olarak tanışır. Tülkü ve Üçüko ile dört noyanı öldüren Cañıl'dan intikam almak isteyen Akkoçkor, Kırgızlardan kalabalık bir ordu hazırlayıp Cañıl'ın yurdu Noygut'a doğru yola çıkmaya karar verir. Yola çıkmadan önce Cañıl'a bir elçi göndermeyi uygun

⁴⁷ Destan metni için bk. Aynek Caynakova (2004), *Cañıl Mirza (Abdibalık Çorobayev Varyantı)*, (Aktaran: Mehmet Aça), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 11-193.

görür. Bu iş için Çınasıl gönüllü olur. Cañıl ile Erdene Bey'in düğünlerinin yapıldığı sırada Cañıl'ın karşısına elçi olarak çıkar.

Akkoçkor, Cañıl'ı ele geçirip Çon-Konur'u mesken tutan Kalmaltay'ın evine götürür. Kalmatay ile evlenen Cañıl, ondan gördüğü işkencelere dayanamayıp Kalmatay'ı öldürür ve onun yurdundan kaçar. Noygut'a doğru gitmek için yola düştüğü sırada Çınasıl, bu kez yoldaş olarak karşısına çıkar.

*“ Nasıl bir yoldaş çıkar acaba deyip
Bakıp durduğu sırada
Yoldaşı olmayan yalnız er
Tanrı' ya hayli yalvardı.
Can havliyle kaçıp gelen
Er Cañıl' ı tanıdı.
“Aman Cañıl, dur hele,
Korkmuşu benziyorsun!”-
Der de hızla koşarak bağırır:
“Hızlı gitme, yavaş git.
Yaklaşıp gel hele.
Atın yularını çekip de dur,
Eğer olmazsa yine koştur.”*

(Caynakova, 2004; 104)

2) Yardımları: Cañıl, Çınasıl'ın kendisine yoldaş olması ve yardımlarıyla Kalmak'la giriştiği mücadelede başarılı olur ve Kalmak'tan öcünü alır.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Boz Küheylan:

1) Rolü – Özellikleri: Hanlarla beylerin sahip olmak istediği, değeri ölçülemeyen Boz Küheylan, kanadı varmış gibi hızlı, tutulamayacak kadar güçlü bir attır.

“Düşmandan düşen ganimete
 Küheylanın değerini tahmin etmeye çalışma.
 Hanlarla beyler isteyip
 Ortaya çıkıp gelmişler
 Karşılığını vereyim deyip
 Kalmak’ tan çokça elçi gelmiş,
 Kadirleşeyim diye gelmişler.
 Kıtay’ dan çokça elçi gelmiş,
 Ata hevesleneyim deyip gelmişler.”

(Caynakova, 2004; 143)

Boz küheylan daha önce nerede büyümüş,
 Kız-Korgon adlı yerde büyümüş.
 Muzdak’ ta doğup çölde büyümüş.
 İnsanın arzu ettiği yeri
 Bir aş pişimi vaktine kadar göstermiş.
 Kanadı varmış gibi yaratılmış,
 Sıçrayıp geçer maralı.”

(Caynakova, 2004; 145)

2) Yardımları: Boz Küheylan, Cañıl’ın Kalmak’la giriştiği mücadelede en büyük yardımcısı olarak onun hep yanında olur.

4.2.2 Manas Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Cakıp Han, evlendikten dört yıl sonra çok istediği bir erkek evlada sahip olur. Adını Manas koyduğu oğlu, daha beşikteyken konuşarak babasına “Müslümanlığın yolunu açıp kâfiri sürüp çıkaracağım.” deyince Cakıp Han, Bay’ın oğlu Bakay Han’dan oğlu Manas’a yoldaş olmasını ister. Bakay’ın yardımları ve yol göstericiliği ile Manas, on yaşında ok atan, on dördüne girince de şehirler alt üst eden bir yiğit olur.

Oyrot asıllı soylu bir aileden olan Almambet, aslında Lamaist-Budist dinine mensuptur. Er Kökçö tarafından Müslüman yapılan Almambet, yurduna dönüp, anne ve babasını da Müslüman yapmak ister; fakat sözünü dinletemeyerek tekrar Er Kökçö'nün yanına döner. Daha sonraları Er Kökçö'nün eşi ile birlikte olmakla suçlanan Almambet'in, bu durumda bile asaletini bozmamasına rağmen çevresindekilerin oyununa gelerek bu iftiraya inanan Er Kökçö, Almambet'in değerini bilemez ve onu yanından kaçıır.

Bir gün Manas, bir rüya görür ve rüyayı yorumlatarak Almambet'in yanına geldiği haberini alır. Yüksek bir yerde Almambet'i beklemeye başlayan Manas, Almambet yanına gelince onun ayak izinin kendisinininkinden iki parmak daha büyük olduğunu görür ve kendisinden daha uzun boylu bir yiğit olduğunu anlar. Almambet'in, çevresini sarıp atının dizginlerini elinden alan Manas'ın yiğitlerine meydan okuyarak atının dizginlerini onlardan geri almasıyla da kırk yiğitten daha kıdemli olacağını anlayan Manas, Almambet'in kendisini tanıtmamasıyla çok sevinir. Babasına haber gönderip şenlik düzenlemesini isteyen Manas, Almambet'i evine götürür ve Almambet'i görünce göğsünden süt gelen annesinden birlikte süt emerek sütkardeş onunla sütkardeş olur.

Bir gün Manas'ın karşısına çıkan Er Kökçö, dövüşmek yerine sürülerini paylaşmayı teklif eder; fakat Manas, bu teklifi kabul etmeyince Er Kökçö onu ağır bir şekilde yaralar. Aldığı yaralar sonucunda ölen Manas, yeraltı dünyasına gider. Buradan kırk yiğidine seslenen Manas'ı yeraltı dünyasından kırk yiğidi geri getirir.

Çinli'lerle üç ay boyunca mücadele edip evine dönen Manas, babasına evlenmek istediğini söyleyince Cakıp Han, Manas'a Temir Han'ın kızı Kanıkey'le evlenmesinin uygun olacağını söyler. Temir Han'a gidip kızı Kanıkey'i isteyen Cakıp Han' Temir Han'dan sürekli savaşıp dövüşen Manas'ın ok atıp, adam öldürmekten vazgeçmediği sürece kızını ona vermeyeceği cevabını alır. Aldığı cevap üzerine öfkelenen Temir Han'ın yanından ayrılan Cakıp Han, olanları Manas'a anlatır. Kırk yiğidiyle birlikte yola koyulan Manas, Ak Padişa'ya uğrayıp, onun da fikrini aldıktan sonra yiğitleriyle birlikte yoluna devam eder.

Temir Han'a misafir olan Manas, Temir Han'ın fesatlık yapan danışmanı Mendi-Bay tarafından zehirli rakı içilerek öldürülür. Kırk yiğidi, ikinci kez ölen Manas'a bir mezar yapıp, bir süre başında bekledikten sonra çaresiz kalıp, Cakıp Han'ın yurduna geri dönmeye karar verirler. Oğlunun ölüm haberini aldıktan bir süre sonra eşi ve kızıyla sefil bir hayat yaşamaya başlayan Cakıp Han ve ailesine Temir Han'ın kızı Kanıkey bakmaya başlar. Bu sırada Manas'ın mezarının başından hiç ayrılmayan Manas'ın atı Ak Kula, kuşu Şumkar ve köpeği Ak-Taygan mezarın başında sürekli inlerler. Bu durumu fark eden Hazreti Teâlâ, bir melek gönderip, hayvanların kime ait olduklarını, neden bu kadar üzüldüklerini öğrenir ve bir meleği, at, kuş ve köpeğin iyi olmaları şartıyla efendilerini diriltme emri ile Manas'ın mezarına göndererek onu yeniden canlandırır. Kanıkey'in gördüğü rüyayı kendisine anlatmasıyla oğlunun dirilip yurduna gelmekte olduğunu anlayan Cakıp Han, kırk yiğit ve bütün halka haber gönderip, şenlikler düzenler. Yurduna döndükten sonra Kanıkey'in, yokluğunda zor durumda kalan ailesine yardım ettiğini gören Manas, onunla evlenerek mutlu bir yaşam sürer.⁴⁸

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Bakay Han:

1) Rolü – Özellikleri: Cakıp Han, evlendikten dört yıl sonra çok istediği bir erkek evlada sahip olur. Adını Manas koyduğu oğlu, daha beşikteyken konuşarak babasına “Müslümanlığın yolunu açıp kâfiri sürüp çıkaracağım.” deyince Cakıp Han, Bay'ın oğlu Bakay Han'dan oğlu Manas'a yoldaş olmasını ister.

*“ Şu Manas çocuğuma
Kazan asıp ateş yakıp
Yanında yoldaş ol, sen Bakay,
Görmediğini gösterip, Bakay,*

⁴⁸ Destan metni için bk. Wilhelm Radloff (1995), *Manas*, (Hzl. Emine Gürsoy-Naskali), Ankara: Türksoy Yayınları, s. 17-110.

Arkasından beraber yürü, Bakay
Bilmediğini öğretip, Bakay,
Beraber yürüyüp “ haydi, yürü ” de, Bakay.”

(Radloff, 1995; 19)

2) Yardımları: Bakay'ın yardımları ve yol göstericiliği ile Manas, on yaşında ok atan, on dördüne girince de şehirler alt üst eden bir yiğit olur. Bakay Han, artık Manas'ın daima yanında olan kırk yiğidinden birisidir.

b. Almambet – Kırk Yiğit:

1) Rolü – Özellikleri: Oyrot asıllı soylu bir aileden olan Almambet, aslında Lamaist-Budist dinine mensuptur. Er Kökçö tarafından Müslüman yapılan Almambet, daha sonraları Er Kökçö'nün eşi ile birlikte olmakla suçlanır. Er Kökçö, çevresindekilerin oyununa gelerek bu iftiraya inanır ve Almambet'in değerini bilemez ve onu yanından kaçıır.

Manas, gördüğü bir rüyayı yorumlatır ve Almambet'in yanına geldiği haberini alır. Yüksek bir yerde Almambet'i beklemeye başlayan Manas, Almambet yanına gelince onun ayak izinin kendisinkinden iki parmak daha büyük olduğunu görür ve kendisinden daha uzun boylu bir yiğit olduğunu anlar. Almambet'in yiğitlerine meydan okumasıyla da kırk yiğitten daha kıdemli olacağını anlar. Manas, Almambet'i evine götürür ve annesinden birlikte süt emerek sütkardeş olurlar. Almambet, bilgisi ve yiğitliği sayesinde Manas'ın kırk yiğidinin arasına katılır ve aslında kırkını da birbirinden ayırmayan Manas'ın gözünde ayrı bir yer edinir.

Kırk yiğit ise Manas'ın küçüklüğünden itibaren hep yanında olan yoldaşlarıdır. Manas, yiğitlerini birbirinden ayırmaz ve sürekli fikirlerini alır. Temir Han'ın kötü niyetli danışmanı Mendi-bay tarafından zehirlenerek ikinci kez ölen Manas ile yiğitlerinin yolu bir süreliğine ayrılır; fakat Manas dirilince tekrar bir araya gelirler ve Manas ölünceye kadar hep yanında olurlar. Ancak

Manas öldükten sonra oğlu Semetey'in adap bilmezliği nedeniyle gücenen yiğitler, Semetey'den uzaklaşırlar.

2) Yardımları: Almambet ve kırk yiğit, Manas'ı hiç yalnız bırakmaz; Manas, onlara her ihtiyaç duyduğunda yanında olurlar. Manas, her konuda onlara danışır ve onların fikirlerini alır. Er Kökçö, Coloy ve Közkaman ile giriştiği mücadelelerde de hep Manas'ın yanındadırlar ve galip gelmesinde önemli rolleri olur.

Manas, Er Kökçö ile giriştiği mücadelede ölür ve yeraltı dünyasına gider. Buradan kırk yiğidine seslenen Manas'ı yeraltı dünyasından kırk yiğidi geri getirir.

c. Kanıkey:

1) Rolü – Özellikleri: Manas'ın evlenmek istemesi üzerine babası Cakıp Han'ın oğlu için uygun gördüğü Temir Han'ın kızı Kanıkey, sadece Manas'a değil onun yokluğunda zor durumda kalan Cakıp Han ve ailesine de yardımcı olur.

2) Yardımları: Kanıkey, Temir Han'a misafir olan Manas'ın, Temir Han'ın fesatlık yapan danışmanı Mendi-Bay tarafından zehirli rakı içilerek öldürölmesiyle eşı ve kızıyla sefil bir hayat yaşamaya başlayan Cakıp Han ve ailesine bakar.

Kanıkey, Almambet ve kırk yiğidiyle Közakman'a karşı savaşıp, düşmanları tarafından zehirlenen Manas'ı babası Temir Han'dan aldığı ilaçla iyileştirir.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Ak Kula:

1) Rolü – Özellikleri: “Hörgücü büyük, üstün doğan, yatık yeleli, tam etli” sözleriyle tanıtılan Ak Kula, Manas’ın her daim yanında olan atıdır.

2) Yardımları: Manas ihtiyarlayıp ölünceye kadar hep onun yanında olan Ak Kula, Almambet ve kırk yiğidiyle beraber Manas’ın giriştiği her mücadelede onun yardımcısı olur.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Melek:

1) Rolü – Özellikleri: Manas, Temir Han’ın danışmanı Mendi-bay tarafından zehirlenerek öldürülünce kırk yiğidi ona bir mezar yapar. Manas’ın atı Ak Kula, kuşu Şumkar ve köpeği Ak-Taygan mezarın başından hiç ayrılmaz ve sürekli inlerler. Hazreti Teâlâ durumu görünce bir meleği, at, kuş ve köpeğin iyi olmaları şartıyla efendilerini diriltme emri ile Manas’ın mezarına gönderir.

2) Yardımları: Melek, mezarın başındaki at, kuş ve köpek ile konuşur, Manas’ın kim olduğunu öğrenir ve onu yeniden hayata döndürür.

“ Gökteki melek,
Manas’ın başındaki beyte
Gelip girdi,
Bu ak mezar bir ev oldu,
Bağrındaki kara taş
Hazret kızı Altınay oldu,
Manas kalkıp dirilip
Ak Kula atına bindi,
Ak zırhını giyinerek
Kılıcı taktı beline”

(Radloff, 1995; 100)

4.2.3. Er Eşim Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Sayısız malı, hayvanı olan Bey Tügöl, baharın gelmesiyle birlikte bir gün bütün hayvanlarını toplayıp bir ovaya yerleşmeye karar verir. Birçok yer gezip dolaştıktan sonra kendine uygun bir yer bulur; fakat yerleşmek istediği yer Er Eşim'in yurdudur. Nöbetçileri Er Eşim'e topraklarında hayvan sürüleri olduğunu haber verince o da kendisinden habersiz topraklarına yerleşen adamdan hayvanlarını almaya karar verir.

Er Eşim'in adamlarının Tügöl'ün hayvanlarının birçoğunu alıp kesmesine Tügöl'ün karşılık vermemesi Er Eşim'i şaşkırtır. Tügöl'ün nasıl biri olduğunu merak eden Er Eşim, adamlarıyla birlikte gidip onu ziyaret etmeye karar verir. Yanında götürdüğü sınıçından da Tügöl'ün sürüsünden kendisi için bir at seçmesini ister. Tügöl, Er Eşim'i çok iyi karşılar; ona hürmet eder. Bunun karşısında Er Eşim, yaptıklarından dolayı çok pişman olur. Tügöl'e Kalmuklarla savaşmak için bir ata ihtiyacı olduğunu söyleyen Er Eşim, sınıçının tavsiyesi üzerine ondan Sarp Kula'yı ister. Tügöl, bunu kabul edip Sarp Kula'yı Er Eşim'e verir.

Acımasız Kalmuk Acaan'ın Kırgızlara saldırması üzerine yurdunu Han Tursun'a emanet eden Er Eşim, Kalmukların üzerine gider. Er Eşim, üç yıl boyunca Acaan'la savaşıp onu mağlup ederek yurduna geri döner; fakat döndüğünde yurdunda hiç kimseyi bulamaz. Büyük bir şaşkınlık ve üzüntü yaşayan Er Eşim, halkını aramaya çıkar. Er Eşim'e yolda rastladığı ihtiyar bir adam eşlik eder ve halkını araması için hangi yollardan gitmesi gerektiğini ona söyleyerek yol gösterir. Er Eşim ve yanındaki ihtiyar adam bir köye vardıklarında dertli bir şekilde türkü söyleyen yaşlı bir kadınla karşılaşırlar. Kadın, türküsünde Er Eşim Kalmuklarla savaşmaya gittikten sonra halkı kendisine emanet ettiği dostu Han Tursun'un halka eziyet ettiğini anlatır. Er Eşim, kadınla konuşup kim olduğunu sorduğunda kendi eşi olduğunu anlar ve diğer eşinin de Han Tursun'la beraber olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Er Eşim, ihtiyar adamla birlikte Han Tursun'un kalesine gitmeye karar verir. Han Tursun'un kalesine varan Er Eşim, kendisini tüccar olarak tanıtır ve gece kalede kalmak için izin ister. Han Tursun, ona inanıp kale kapsını açtırır;

*kaleye giren Er Eşim, Han Tursun'la savaşmaya başlayıp onu öldürür; halkını esaretten kurtarır.*⁴⁹

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. İhtiyar Adam:

1) Rolü – Özellikleri: Er Eşim, Acaan ile üç yıl savaşmış onu mağlup ettikten sonra yurduna geri döner; fakat halkının yurdundan göç ettiğini görünce şaşkınlık ve üzüntü içinde kalır. Bu sırada ihtiyar bir adam yanına gelir ve kendisini tanıtır.

2) Yardımları: Halkının yurdundan göç ettiğini gören Er Eşim, ihtiyar adamla birlikte halkını aramak için yola çıkar. İhtiyar adam Er Eşim'e yol gösterir.

*“ Şafak sökerken ihtiyar adam
Er Eşim'e gösteriyor
İşte bunu gördün mü?
Tam olarak kemirilmemiş
Kemikler var yığılmış.
Gidip bulalım güneşli taraftan.
Gölgeli dağ tarafına doğru gitmişlerdir,
Hepsine kaygı ulaşmıştır.
Halkın açlık içinde,
Kalmışa benziyor herhalde.”*

(Akmataliyev-Mukasov-Orozova, 2007; 107)

⁴⁹ Destan metni için bk. A. Akmataliyev-M. Mukasov-Gülboro Orozova (2007), *Kırgız Destanları II*, (Aktaran: Çaştegin Turgunbayer), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 20-133.

b. Er Eşim'in Karısı:

1) Rolü – Özellikleri: Er Eşim köyüne varınca dertli bir şekilde türkü söyleyen bir kadınla karşılaşır. Kadın, türküsünde Er Eşim Kalmuklarla savaşmaya gittikten sonra halkı kendisine emanet ettiği dostu Han Tursun'un halka eziyet ettiğini anlatmaktadır. Er Eşim, kadınla konuşup kim olduğunu sorduğunda kendi eşi olduğunu anlar.

2) Yardımları: Er Eşim, düşmanla savaşmaya gittikten sonra halkının başına gelenleri eşinden öğrenir. Dost bilip yurdunu, halkını emanet ettiği Han Tursun'un ihanetini öğrenip ondan intikam almaya karar verir.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Şarp Kula:

1) Rolü – Özellikleri: Er Eşim, kendisinden habersiz topraklarına yerleşen Tügöl'ün çokça sürüleri olduğunu öğrenince bir sınçıyı gönderip sürüden kendisine uygun bir at belirlemesini ister. Sınçının tavsiyesi üzerine Er Eşim, Tügöl'den Şarp Kula'yı ister. Tügöl, Er Eşim'in sözünü iki etmez ve Şarp Kula'yı ona verir.

*“Benekli alaca kısa yelesi,
Yuvarlak toynaklı, basık sırtlı hayvan.
Dağ geyikleri gibi görünüyor.
Papağanınki gibi tüyleri parlıyor
Savaş atı özellikleri görünüyor.”*

(Akmataliyev- Mukasov- Orozova, 2007; 59)

2) Yardımları: Acımasız Kalmuk Acaan, Kırgızlara saldırınca yurdunu savunmak üzere Acaan ile savaşa giren Er Eşim'in en büyük yardımcısı Şarp Kula olur.

“ Acele edip Er Eşim,
 Şarp Kula'nın böğürlerine vuruyor.
 Deh diyince hayvan,
 Kuş gibi daha da hızlı koşuyor.
 Siyah gözlerinden yaş sıçrayıp,
 Etekleri yenleri uğulduyor.
 Dağ sırtında zurna çalar gibi,
 Yele kuyruğu ses yapıyor.
 Uçurum çıkınca karşıdan.
 Yay gibi fırlayıp koşuyor.
 Örtülü bedenleri tepecikleri,
 Yere doğru eğip yıkıyor.
 Git gide yaklaşıp,
 Göğe tozu döndürüyor.
 Ayakları yuvarlatarak,
 Top gibi taşları aşağı deviriyor.
 Fıskırtarak köpüğü,
 Ayaklarını kaplıyor.
 Dizlerinin arka tarafına kuyruğunu,
 Gürültüyle vuruyor.
 Yer ocağı kadar yerleri,
 Dört toynağı oyuyor.
 Kalmukların Acaanı'nı
 Çaprazlama vuruyor.”

(Akmataliyev- Mukasov-Orozova, 2007; 93)

4.2.4. Şırdakbek Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Seyitbek'in hamile olan eşinin çok fazla sancısı vardır. Vakti gelince Şırdakbek adını verdikleri bir erkek çocuk doğar. Seyitbek, oğlu olduğu için çok sevinir, şölenler düzenler. Oğlunun büyüyünce halkını düşmanlardan koruyacağına inanan Seyitbek, sınıçların da Şırdakbek'in ileride yiğit biri olacağını söylemesiyle daha da mutlu olur.

Gün gelip Seyitbek öldüğünde Şırdakbek sekiz yaşında yetim kalır; fakat babası öldükten sonra Şırdakbek babası hayattaymış gibi yaşantısını sürdürür, asla şırmarmaz. Kendisi için “Seyitbek’in oğlu serseri oldu.” diyenlerin sözlerine bile karşılık vermeden kendini ispatlamak için uğraşmaz. On beş yaşına geldiğinde ise güçle dolar, baş kaldırmaya başlar. Bu sırada rüyasına giren aksakallı ihtiyar, onu artık kendisine gelip halkının başına geçmesi için uyarır; kendisine uygun bir at bulması için ise Boz Corgo’nun yerini tarif eder. Şırdakbek, ihtiyarın tarifine uyup Boz Corgo’yu bulur. Atıyla beraber Kalmukların üstüne giden Şırdakbek, bütün Kalmukları sürer; artık onunla boy ölçüşecek kimse kalmaz.

Şırdakbek, atı Boz Corgo’yu çok sever ve vakit buldukça onunla gezintiye çıkar. Bir gün eşi, ondan Boz Corgo’yu ister. Atla gezinen kadını görüp çok beğenen Çagayhan, elçi gönderip kadını kendisine ister. İyi huylu bir kadın olmayan Şırdakbek’in karısı, kocasını bırakıp Çagayhan’a gider. Vakit geçtikçe kadının nasıl biri olduğunu anlayan Çagayhan, kadından soğuyarak onu öldürür. Boz Corgoyu da Şırdakbek’e geri veren Çagayhan ve Şırdakbek dost olurlar.⁵⁰

1. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Boz Corgo:

1) Rolü – Özellikleri: Şırdakbek, Boz Corgo’ya rüyasına giren aksakallı ihtiyarın kendisine yol göstermesiyle sahip olur. Boz Corgo, Kalmuklarla mücadele ederken Şırdakbek’e yardım edecek özelliklere sahip, üstün nitelikleri olan bir attır.

*“ Kanatlı kuş gibi Boz Corgo,
Koruyup söylediği gerçek var.
Babası dağların Toburçak’ı,*

⁵⁰ Destan metni için bk. Akmataliyev- Mukasov-Orozova (2007), age, s. 250-309.

*Annesi çölün Muzburçak'ıdır.
 Çok sadık bir kazanat atı,
 Kalbur ciğerli, bakır kanatlı
 Eskiden söylenen rivayetlerde,
 Onun kanatları vardır.
 Asil yürük atın,
 Ateş yanar gözlerinde.
 Bütün uzuvları güzel,
 Karaca bacaklı sağrısı geniş,
 Bütün uzuvları görüp,
 Sınçılar gelip beğenirler.*

(Akmataliyev-Mukasov-Orozova, 2007; 287)

2) Yardımları: Şırdakbek, Boz Corgo'ya sahip olduktan sonra bütün Kalmukları sürer, onunla boy ölçüşecek kimse kalmaz.

*“ Boz Corgo ele geçtiğinde
 İşleri iyi giderken,
 Asil Seyit beyimin,
 Çocuğu iyi oldu diye,
 Onun yokluğunu hissettirmeyip,
 Yerini aldı diye,
 Şırdak'ın gönlü hoş olur,
 Bindiği atı boz olur.
 At getirerek, koyun keserek,
 İnsanların hepsi dost olur.
 Bu dönemde Şıdakla,
 Boy ölçüşecek hiçbir insan kalmaz.
 Kalmukların hepsini sürer.”*

(Akmataliyev- Mukasov- Orozova, 2007; 271)

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Ak Sakallı İhtiyar:

1) Rolü – Özellikleri: Şırdakbek, babası Seyitbek öldüğünde sekiz yaşındadır. Babası öldükten sonra bile babası varmış gibi davranır, hiç şımarmaz hatta halkın “Seyitbek’in oğlu serseri oldu.” sözlerine bile karşılık vermeden kendini ispatlamak için uğraşmaz. On beş yaşına geldiğinde ise güçle dolar, baş kaldırmaya başlar. Bu sırada rüyasına giren aksakallı ihtiyar, onu artık kendisine gelip halkının başına geçmesi için uyarır; kendisine uygun bir at bulması için ise yol gösterir.

*“ Uyurken rüyasında,
Ak sakallı bir ihtiyar adamla karşılaşır.
Ak sakallı ihtiyar adam söyler,
Söylerken de şöyle söyler:
Şırdak böyle yatma,
Yatıp kaygılanma.
Eskisi gibi zenginliğin yok,
Altında bindiğin atın yok.
Attan başka bir çaren yok.”*

(Akmataliyev-Mukasov-Orozova, 2007; 265)

*“ Bu sözümü dikkatle dinle,
Bu gölden suyu içen,
Tayı olan bir boz kısrak var.
Hangi yerde otlayıp,
Geldiğini, insan bilmez.
Hangi yerde yaşadığını,
Gezdiğini, insan bilmez.
Kendisi Kayıp'ın neslidir,
Üç günde bir gelir pınara.
Hiç takılmaz tuzaklara.
Bu tayı boz kısrığın,
Doğuralı çok olmuştü.*

*Baştan beri övülen tay,
 Senin için muhafaza edildi.
 Altı ay yol yürüse bile
 Yorulmaz bir hayvandır.
 Tay senin eline geçerse,
 Bahtını Allah'ın sana vermesidir.”*

(Akmataliyev-Mukasov-Orozova, 2007; 265)

2) Yardımları: Aksakallı ihtiyarın, rüyasında kendisini uyarmasıyla Şırdakbek, babasının ölümünden sonra büründüğü suskunluktan sıyrılarak halkının başına geçer ve çok sevdiği atı Boz Corgo'yu bulur.

*“ Genç Şırdak azimle,
 Yola çıkar yürür,
 Kibleye doğru yönelir,
 Boz Corgo'yu aklına koyup.
 Az değil çok yürür,
 Sıkıntılı geçen on gün yürür.
 Gücü tükenip halsizleşip,
 Kendinden geçer şaşırır.
 Çölün kenarına gelir,
 Kumun üzerine gelir.
 Aradığım yitiğimi buldum, der,
 Bu da benim bahtım, der.”*

(Akmataliyev-Mukasov-Orozova, 2007; 267)

5- Canış-Bayış Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Kırgızların sık sık düşman saldırılarıyla zulüm gördükleri yıllarda başlarında Nurkan Bahadır vardır. Nurkan Bahadır'ın yaşı elliyi geçtikten

sonra Canış ve Bayış adını verdiği iki oğlu olur. Canış ve Bayış, iyi bir eğitim görüp, herkes tarafından sevilen, terbiyeli birer yiğit olurlar.

Bir gün Canış ve Bayış, yiğitleriyle birlikte çıktıkları bir gezide bir grup kızla karşılaşır ve yollarından dönüp bu kızlarla eğlenmek isterler. Kızların ablası Asılşaa, Canış ve Bayış'a daha önce hiç kimseden duymadığı sözler söyleyerek Kırgız halkının yıllardır Kalmuklardan zulüm görüp vergi verdiğini; Kalmukların Nurkan Bahadır'a haber gönderdiğini; yakında gelip vergi olarak kendisini ve diğer kızları alacağını anlatır. Bayış, duydukları üzerine hem kızları kurtarmak hem de halkının intikamını almak için Canış'la beraber Nurkan Bahadır'ın huzuruna çıkarak Kalmuklarla savaşmak istediklerini söyler. Yıllardır bunun hayalini kuran Nurkan Bahadır, duydukları karşısında çok sevinir; at, mızrak ve zırlı kıyafetler hazırlatarak oğulları ve onların kırk yiğidini uğurlar.

Canış ve Bayış, çıktıkları yolda ilk olarak bir köprü engeli ile karşılaşırlar. Eskiden babaları Nurkan Bahadır'ın yaptırdığı köprüyü nasıl aşacaklarını bilemezler. Kırk yiğidin içerisinde en deneyimli olan Er Bilaalı, krnn nasıl yapıldığını çok iyi bildiğinden onlara köprüyü nasıl aşabileceklerini tarif eder. Er Bilaalı'nın sayesinde köprüden geçen Canış, Bayış ve bahadırlar Aydın-Kl'e varıp geceyi burada geçirirler. Bayış gece bir rüya görür ve Canış, bu rüyayı Kalmukların hanı Sıyadat ile savaşacakları şeklinde yorumlar. İki kardeş, yattıkları yerden kalkıp niyet ettikleri işi tamamlayarak düşmanla savaşmaya karar verirler. İlk olarak Kalmuklara elçi gönderip bugüne kadar Kırgızlardan aldıkları vergileri geri göndermelerini söylemeyi uygun bulan Canış, Bayış ve yiğitleri, Aydın-Kl'den ayrılarak Kalmukların yurduna doğru yola çıkarlar. Gelen kalabalığı gören Kalmukların nöbetçisi Sıyadat Han'a haber verir. İlk olarak Canış, Kalmukların Ayaz adlı pehlivanıyla güreşmeye başlar. Tam ona yenilmek üzereyken Bayış'ın gelip Azat'ı öldürmesiyle Sıyadat Han, askerlerine savaş emri verir. Askerlerin zerine tek başına giden Bayış, Sıyadat'a yenilip onun işkencelerine maruz kalır. Kardeşinin halini görüp çok üzülen Canış, onu atı Ak Yorga'ya bindirip oradan kaçırmak ister. Canış ve Bayış ata beraber binerler; fakat bir süre sonra Bayış ortadan kaybolur. Ak Yorga, yaralı halde olan Canış'ı

düşmandan kaçırıp güvenli bir yere getirir. İssiz bir yerde tek başına kalıp acı çeken Canış, kendine geldiğinde heybesinin içinde Asılşaa'nın koyduğu ilaçları bulur. İçtiği ilaçlarla iyileşmeye başlayan Canış, bu ıssız yerde Bayış ve yiğitlerinin kaybolduğunu düşünerek yedi gün yedi gece geçirir.

Kalmukların askerleri Canış ve Bayış'ın öldüğünü düşünerek, kırk yiğidin peşine düşerler. Kırk yiğit ise Kalmuklarla savaşmaktan kaçınmaz; onlarla savaşmaya başlar. Bu savaşta yiğitlerin çoğu ölür; geriye sadece beş yiğit kalır. Bu beş yiğit de Canış ve Bayış'ın öldüğünü düşünüp onların cesetlerini aramaya çıkar. İlk önce Ak Yorga'yı bulan yiğitler daha sonra Canış'ı da bulurlar; fakat yaraları tekrar şişen Canış'ın durumu pekiyi değildir. Yiğitler Canış'a bakarak onun iyileşmesini sağlarlar; fakat Canış, sürekli Bayış için üzümlü ağlamaktadır. Yiğitler onu yurtlarına geri dönüp daha sonra Bayış'ın intikamını almak üzere geri gelmek için ikna ederler.

Sıyadat, Bayış'ı yurduna getirerek herkese onun Azat'ın katili olduğunu söyler ve kızı Celkayıp'tan Bayış'a verilecek cezayı belirlemesini ister. Celkayıp, onun yiğit bir kişi olduğunu anladığından babasına Bayış'ı öldürmeyip bir çukura atmaya önerir. Bayış'ı öldürülmekten kurtaran Celkayıp, ona atıldığı çukurda gizlice bakıp onun ihtiyaçlarını karşılar ve kendisini bir yıl beklemesini ister.

Canış, yiğitleriyle birlikte yurduna döndükten sonra iki yıl tedavi görüp iyileşir. Asılşaa ile evlenip bir oğlu olan Canış, artık Bayış'ı bulmak için yanına aldığı bin adamla beraber Kalmukların yurduna gider. Daha önce Kalmuklar için çalışmış olan Kulaalı'yı onların için eajan olarak gönderir. Kulalı, yanına askerlerden Kurmanaalı'yı alarak dilenci kılığına girip Kalmukların arasına karışır. Bir yıl Kalmukların arasında kalan Kulalı ve Kurmanaalı, Bayış'ın öldürülmediğini; bir çukura atıldığını öğrenip çukurun yerini bulurlar. Çukura gidip kendilerini tanıtarak onu kurtarmaya geldiklerini söyleyince Bayış onlarla "Canış beni iki yıl daha beklesin." diye haber gönderir. Bayış, çukura gireli altı yıl bitip de yedinci yıla girdiklerinde Celkayıp, Bayış'tan artık çukurdan çıkarak kendisini yurduna götürmesini ister. İki sevgili anlaşip kaçmaya karar verirler. Bayış, Celkayıp'ın

yardımlarıyla çukurdan çıkar; yola düşerler. Bu sırada Celkayıp'ın Bayış'a yardım edip onunla kaçtığına anlayan Sıyadat Han, adamlarıyla beraber onların peşine düşer. Sıyadat'ın peşlerinde olduğundan haberleri olmayan iki sevgili göle kenarı bir yere gelip orada dinlenmeye karar verirler. Bayış gece gördüğü rüyayı Celkayıp'a anlatınca Celkayıp, Sıyadat Han'ın peşlerinde olduğunu anlar. Ertesi gün Sıyadat Han ve adamları, Bayış ve Celkayıp'ın olduğu yeri bulur; Sıyadat Han ve Bayış vuruşmaya başlar. Tam yedi yıl çukurda kalan Bayış, güçten düştüğü için Sıyadat karşısında çok iyi mücadele edemezken birden Cayış ortaya çıkar. Cayış'ı gören Bayış'ın gücü birden geri gelir; Sıyadat'ı öldürüp hep beraber yurtlarına dönerler. Bayış, Celkayıp'ın yardımıyla Sıyadat Han'ın yıllarca Kırgız halkından aldığı ganimetleri sakladığı yeri öğrenir; geri almak için Coluu şehrine doğru yola çıkar. Coluu'nun Sıyadat Han öldükten sonra yerine geçen hanı Zulkar Han, halkına Bayış'ın yiğit bir kişi olduğunu ve ona karşı gelmenin iyi olmayacağını söyleyince Zulkar Han ve halkı, Bayış'a hürmet eder; yıllarca Kırgızlardan alınan bütün ganimetleri ona geri verirler.

Bayış, ganimetlerle yurduna geri döner, Nurkan Han bu ganimetleri halkına eşit olarak paylaşır, Kırgız halkı zenginleşir. Artık oldukça yaşlanan Nurkan Han'ın yerine Canış Han olarak seçilir, mutlu bir şekilde yaşarlar.⁵¹

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Asılşaa:

1) Rolü – Özellikleri: Canış ve Bayış, yiğitleriyle beraber avlanmaya çıktıkları sırada ovada eğlenen kızlarla karşılaşır. Kızların gülüşleri yiğitleri yollarından döndürür, Bayış yiğitlerle beraber gidip kızlarla eğlenmek ister; fakat kızların yiğitleri önemsemeyip onlarla dalga geçmesi Bayış'ı öfkelenendir. Öfkesinden kızlara çıkışan Bayış, karşısında kızların başı olan Asılşaa'yı bulur.

⁵¹ Destan metni için bk. Abdıldalcan Akmataliyev-Muratalı Mukasov, *Canış-Bayış*, (Girişi Yazan ve Aktaran: Mehmet Aça), s. 2-112. (Eser, henüz Türk Dil Kurumu'nda basım aşamasındadır)

“Kızların güzeli Asılşaa,
 O kızların başında
 Sır vermeyen bahtsızın
 Möörkan, Kanış yanında
 Hiç çekinmeden gülümseyerek
 Yaklaşıp geldi Bayış’a
 Yaralayıp canını yakar
 Alevli sözden söylemeye
 Diyeceği sözüne başladı,
 Göz ucuyla bakıp Canış’a:
 Urgan kesip kız düşürüp
 Bu nedir yaptığın,
 Küheylan binen güçlü yiğit,
 Merhametsiz koca yiğit,”

(Akmatalıyev-Mukasov; 6)

2) Yardımları: Asılşaa, Bayış’a Kırgızların yıllardır Kalmuklar tarafından yağmalanıp her yıl vergi olarak kırk kız ile bin su samuru vergi verdiğini, Kalmuklara boyun eğdiğini ve halkın çaresiz kaldığını anlatır. Daha önce ne babasından ne de halktan bunları duyan Bayış, duydukları karşısında çok üzülür ve kızlara düşmanlığı bir tarafa bırakarak Asılşaa’nın uyarısıyla Kırgız halkını Kalmukların zulmünden kurtarmaya karar verir.

“Şaa kızın gözleri yaşardı
 Ağlayınca güzel, teselli edip
 Mendilini alıp Er Canış
 Gözünün yaşını sildi.
 Güzelin yaşı döküldüğünde
 Bakıp durmuş Er Canış
 Düşman dediğinde öfkesi
 Gelmiş Er Canış,
 Asılşaa’nın sözünü kesip
 “Yiğitler” diye bağırıp
 Sıçrayıp kalktı.

İşitip üzüldüm,
 Halkımın gördüğü eziyeti
 Katlanıp tahammül etmiş,
 Kalmuk'un yaptığı zorbalığa.
 Kuş yavrusu gibi kanatlanıp
 Yetişkin er oldum.
 Halkımın gördüğü elemi
 Düşmana sınırını çiğnetmeden,
 Yurdumu koruyayım."
 Düşman hazırlığını yapmadan
 Arayıp halkına varayım."

(Akmatalıyev-Mukasov; 9,10)

Kardeşi Bayış'ı Sıyadat'ın elinden kurtarıp kaçığı sırada Kalmukların
 avcılarının mermileriyle ağır bir şekilde yaralanan Canış, saklandığı yerde tek
 başına acı çekerken heybesinin içinde Asılşaa'nın kendisi için koyduğu
 ilaçları görür. Bu ilaçlar yaralarına iyi gelir, eski gücünü kazanmasını sağlar.

"Avuç içi kadar torba
 Yürüyormuş baksa
 Heybesinin içinde.
 Eline alıp onu
 Süsleyip yazdığı mektubu var
 Canış'a ithaf ediyorum diyen
 Asılşaa kızın adı var
 Çengelini tutup döndürdü
 Ne vardır deyip içinde
 Bağını çözüverdi.
 Ağzına koysa eriyen
 Ağzına kadar doldurmuş
 Kuruttuğu kara üzümünden.
 Arasında var imiş
 Kâğıda sardığı
 Apı denilen ilaçtan.

*Bin çeşit ottan toplatıp
 Gölge yerde kuruttuğu
 Zemzeme koyup terbiyelettiği
 Darı gibi yendikten sonra
 Ağrıyı dindiren.
 Bunu alıp er Canış
 Ağızına atıp
 Sorup kaldı.
 Kanayan yeri durulup
 Gözleri faltaşı gibi açılıp
 Boynuna vuran şişi
 Dağılıp gidip
 Yine de yaralarını
 Çözüp yeniden bağlayamayıp
 Günden güne güçlenip
 Hiç boş durmuyor.”*

(Akmatalıyev-Mukasov; 52)

b. Bilaalı Han:

1) Rolü – Özellikleri: Canış ve Bayış'ın kırk yiğidinden biri olan Bilaalı Han, yaşı elliye yakın olmasına rağmen en az bir genç yiğit kadar güçlüdür. Kararlılığı ve ağırbaşlılığı sebebiyle de bütün yiğitler arasında sevilip saygı duyulan bir kişidir. Tecrübeleriyle, Kalmukların üstüne sefere çıkan Canış ve Bayış'a yardımcı olur.

2) Yardımları: Canış ile Bayış, çıktıkları seferde ilk engel olarak bir köprüyle karşılaşılır. Nasıl geçeceklerini bilemedikleri köprünün yapımında çalışmış olan Bilaalı Han onlara köprüyü nasıl geçebileceklerini anlatır. Bilaalı Han'ın söylediklerini yapan yiğitler köprüden geçmeyi başararak yollarına devam ederler.

Canış, Bayış ve yiğitleri Kalmukların yurduna varınca Canış, dūřmanın ũstüne tek başına gitmek konusunda ısrar eder. Bunun tehlikeli olduğunu sŕyleyen Bilaalı Han hemen bir plan yapar ve bu plana gŕre Kalmukların ũstüne saldırmaya karar verirler.

*“Bahadır Canış sŕz sŕyler
 Ululuk yoludur benimkisi
 Teke tek vuruşmaya
 Ben gideyim diye sŕyler.
 Yiğitlerin arasından
 Sŕz sŕyledi Bilaalı.
 Dinlesene Canış sŕzũmũ
 řŕyle bir akıl danışalım
 Ululuk yoludur seninkisi
 Herhalde çıkacak gibisin.
 Kalmukları aldatıp
 Başka bir çare bulalım.
 Őldũrũrler yoksa
 Tedbirliye horluk yoktur.
 Gizlice varıp bir kişi
 Yanında bakıp duralım
 Gũcũn yetmez ise
 Yanından saldırıp
 Saplayıp mızarak sunalım.
 Geri kalanımız gŕrũnmeden
 şu boyda gizlenelim
 Kuşatırsa eğer kalabalık dũřman
 Oradan saldırıp çıkalım.
 Ondan sonra çaresine
 Her halde bakarız bahadırım
 Diye sŕyleyince Bilaalı
 Dedikleri hepsine
 Uygun gelmiş.”*

(Akmatalıyev-Mukasov; 33,34)

c. Beş Yiğit:

1) Rolü – Özellikleri: Canış ve Bayış'ın öldüğünü düşünen Kalmuklar, Sıyadat'a övünerek Canış ve Bayış'ın öldüğü haberini verip kırk yiğidin peşine düşerler. Kırk yiğit, Kırgız halkına mahcup olmaksızın şehit olmayı göze alıp Kalmuklarla savaşmaya karar verir. Yirmisi savaşırken ölür, bir kısmı da kendi eceliyle öldükten sonra geriye sadece beş tane yiğit kalır. Bu beş yiğit Canış ve Bayış'ın öldüğünü düşündükleri için onları yurtlarına götürüp gömmek amacıyla aramaya başlar. Canış'ın kamçısını bulan yiğitler, Ak Yorgayı da görünce Canış'ın yaşadığını anlarlar.

2) Yardımları: Bir mağaranın içinde buldukları Canış'ın yaralı ve çok zayıf düştüğünü gören yiğitler, hemen ona yardım ederler. Yarım ay kadar bir süre Canış'a bakıp, onu tedavi ederler. Sürekli kardeşi Bayış için ağlayan Canış'ı ikna ederek geri dönüp Kalmuktan Bayış'ın intikamını almak üzere yurtlarına götürürler.

*“Yiğitler gözyaşlarını sildiler
Baktıklarında er Canış
Bir deri bir kemik kalmış
Yardım edecek adam yok.
Yarası hepten azıp
Fena halde şişmiş.
Elbisesini çözüp çıkarıp
Başkasını giydirdiler değiştirip.
Kırma kızıl ilaçtan
Ilık suya kattılar
Kuruyan kanını yıkayıp
Tekrar düzeltip sardılar.
Yemekten iyice verip
Yarım ay kadar baktılar.
Yiğitleri sevindirdi*

*Başını kaldırıp yatışı.
Kendisine geldi”*

(Akmatalıyev-Mukasov; 60)

d. Celkayıp:

1) Rolü – Özellikleri: Celkayıp, Kalmukların hanı Sıyadat'ın kızıdır. Sıyadat, esir olarak aldığı Bayış'ı ne kadar işkence yaptıysa da konuşturamaz ve halkın gözü önünde, cezasını kızı Celkayıp'ın vermesini ister; fakat Celkayıp, Bayış'ın yiğit bir kişi olduğunu anlar ve ona âşık olur.

2) Yardımları: Sıyadat, halkın gözü önünde Bayış'ı öldürmek üzereyken Celkayıp, babasını ikna ederek Bayış'ı ölümden kurtarır. Onu öldürmek yerine bir çukur kazıp orada hapsetmeye babasını ikna eder.

*“İşte bu sırada Celkayıp
Acımayan adama benzeyip
Er Bayış'a bakıp
Ben bilecek isem ey babacığım
Şöyle etsek uygundur.
Sonuncu kaldı gibi
Ölüm denilen bir ayıp.
Bir oğlana takılıp
Avare dolaşmadan
Başka bir iş yapalım.
Başını kesip bir kez
Bununla huzur bulalım.
Eğer olmazsa babacığım
Kırk kulaçlık çukur kazalım
Kepekli çorba içirip
Karanlık yerde besleyelim.
Öldürmeden eziyet edip
Argın ile Ayaz'ın*

Acımasızca öcünü alalım.”

(Akmatalıyev-Mukasov; 70)

Celkayıp, Bayış'ı ölümden kurtardıktan sonra atıldığı çukura gizlice gidip onun her ihtiyacını görür; Bayış çukura gireli tam altı yıl bitip de yedince yıla girildiğinde Celkayıp da on dokuz yaşına basar ve artık Bayış'ın çukurdan çıkıp kendisini de alarak yurduna götürmesini ister. Gizlice yardım ederek Bayış'ı çukurdan çıkarır ve Kalmukların yurdundan beraber kaçarlar.

*“İpin bir ucunu
Kara ala ile Sarı alanın
Beline sıkıca bağladı.
Diğer ucunu da hemen
Çukur dibine saldı.
Güzel Celkayıp'ın sesini duyunca
Sevgili Bayış'ın sevindi
İçinden tekrar tekrar söyleyip
Kıyamet gününde dahi
Senden razı oldum.
İpi eline aldı
Sıkıca beline bağladı.
Bir tarafını er Bayış
İki eliyle kavradı.
Hazırım diye seslenince
Yürük atlara vurup
Çıkardı bahadırı
Güzel Celkayıp
Kuvvetlice çektirip.
Güzeli ile er Bayış
Kucaklaşıp görüştü.”*

(Akmatalıyev-Mukasov; 85)

e. Kulaalı– Kurmanaalı:

1) Rolü – Özellikleri: Beş yiğidiyle beraber yurduna dönen Canış, kardeşi Bayış'ı bulmak için seçtiği bin adamıyla birlikte Kalmukların yurduna doğru yola çıkar. İlk olarak adamlarından birini Kalmukların yurdunda keşif yapması için göndermeye kara verir. Adamları arasında altmış yaşındaki ihtiyar Kulaalı'yı seçer. Kulaalı, gençliğinde Kalmuklara uşaklık ettiği için onların dillerini çok iyi bilmektedir. Kulaalı, yanına yoldaş olarak askerlerin arasından Kurmanaalı'yı alarak dilenci kılığına girip Kalmukların arasına karışır.

2) Yardımları: Dilenci kılığına giren Kulaalı ve Kurmanaalı, tam bir yıl Kalmukların arasında kalıp, onların dillerini konuşarak yabancı olduklarını hiç sezdirmeden Bayış'ın Sıyadat tarafından bir çukurda hapsedildiğini öğrenirler. Çukurun yerini öğrenip Bayış'ın yanına giderek kendilerini tanıtır; Canış'tan ve Kırgız halkından haberler verirler. Geriye dönüp Canış'a da kardeşinin iyi olduğu müjdesini götürürler.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Ak Yorga:

1) Rolü – Özellikleri: Canış'ın atı olan Ak Yorga, insan gibi akıllı, yiğidin yoldaşı olan bir hayvandır.

2) Yardımları: Canış, Kalmukların hanı Sıyadat'ın eline düşüp türlü işkenceler çeken kardeşi Bayış'ı kurtarmaya Ak Yorga ile gelir; tam kardeşini ata bindirip kaçacakları sırada kendisi avcılarının mermisiyle yaralanır. Bayış attan düşüp de Canış Ak Yorganın üzerinde tek kalınca Ak yorga düşmanları yanına yaklaştırmaz ve hızlıca oradan uzaklaşarak sahibini düşmanlardan kurtarır.

“Mermi değince gözünden

Ateş çaktı parlayıp

Köprücük kemiğinin uçları
 Kırılıp gitti.
 Atın boynunu kucaklayıp
 Er Canış güçten kesilip
 Ak yorganın yelesine
 Kızıl kan yayılıp
 Yiğidin yoldaşı
 İnsan gibi akıllı hayvan
 Er Canış'ın yorgası
 Zor durumda kalınca
 Azabı çekip yorgası
 Tüfek atan usta avcılar
 Koşup atılıp vardılar
 Tutarız diye düşünüp
 Ak yorga ile Canış'ı
 Halini görüp düşmanın
 Pıskırdı şimdi
 Yaklaştırmadan yanına
 Bahadırı alıp kaçıp
 Geniş adımlarla yola koyuldu şimdi.”

(Akmatalıyev-Mukasov; 50)

4.3. Özbek Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.3.1. Köroğlu Destanının İlk Kolunda Yardımcı Tipler

Özet: Urganç padişahlığı yıkılınca Taka, Yevmit, Ersarı ve Köklen Türkmenleri'nin aksakalları toplanıp Ağalibek'i padişah seçerek Yevmit'te uygun gördükleri bir yeri ona karargâh yaparlar. Dağınık halde yaşayan Türkmenler'e Kızılbaşların sürekli saldırılarda bulunmasına hiç sesi çıkmayan Ağalibek'in, Gacdumbek, Hasanbek ve Ahmetbek adlı üç oğlu vardır. Ahmetbek, daha çok küçük olduğundan Ağalibek, iki oğlu ve kırk yiğidi ile

yurdunu korur. Yine Kızılbaşların bir saldırısında düşmanlar, Ağalibek'i öldürüp iki oğlunu esir alır. Daha sonra Türkmenlerin ayaklanmasından korktukları için Kızılbaşların padişahı Hunharbek, onları serbest bırakıp Kızılbaş yurdundaki bir grup Türkmen'le beraber şehrin kenarındaki bir koruya yerleştirir. Başlarına da Gacdumbek'i getirir.

Ağalibek'in ölümüyle başsız kalan Türkmenler, Cığalı Beğ'i padişah seçerler; fakat Cığalı Beğ çok yaşlı olduğundan oğlu Ravşanbek büyüüp yiğit bir kişi olduğu vakit kırk yiğidiyle beraber yurdu korumaya başlar. Türkmenlerin yeniden toparlandığını duyan Hunharbek, Türkmenleri tekrar kendine bağlamak için askerleriyle beraber Türkmen yurdunu basar; Cığalı Beğ'i öldürüp Ravşanbek'i esir alır. Cığalıbeğ'in en küçük oğlu Ahmetbek'i ise Türkmenlerin başına geçirip onu haraca bağlar.

Kızılbaşların elinden türlü işkenceler gören Ravşanbek'e eğer Hunharşah'tan özür dilerse başlarında Gacdumbek'in olduğu Türken koruluğuna gönderileceği söylenir. Hunharşah, bunu kabul etmeyen Ravşanbek'i köle olarak satmaya karar verir. Gacdumbek'in aynı babadan, farklı anneden olma kız kardeşi Hilalay, Kızılbaşların bir Türkmen'i sürükleyerek köle pazarına götürdüklerini görünce ağabeyine, ev işlerini yapacak bir köleye ihtiyaçları olduğunu söyleyip onu köle pazarına gönderir. Gacdumbek, pazarda Ravşan'ı beğenerek satın alıp evine getirir. Köle olarak satın aldığı kişinin aslında Cığalı Beğ'in oğlu olduğunu öğrenen Gacdumbek, ona kendisinin de Türkmen olduğunu; resmiyette köle olarak görünse de kendisine köle gibi davranılmayacağını söyleyerek Ravşan'ı rahatlatır. Gacdumbek'in evinde hizmet etmeye başlayan Ravşanbek ile Hilalay, birbirlerine âşık olurlar. Ravşanbek, ilk başlarda köle olduğu için kendini Hilalay'a layık görmese de sonradan o da Hilalay'ın aşkına karşılık verir. Bir gün ziyaret için gittiği Türkmenlerin yanından evine dönen Gacdumbek, Ravşanbek ve Hilalay'ı misafirhanede beraber uyurken görünce hiddetlenip onları öldürecek gibi olur; fakat gençlere kıyamayan Gacdumbek, Ravşanbek'i kölelikten azat edip Hilalay'la evlendirmeye karar verir.

Gacdumbek, kardeşiyle Ravşanbek'in nikâhını kıydıktan sonra Ravşanbek'i de yanına alıp Türkmenlerin korusuna kardeşi Hasanbek'i ziyarete gider. Üç gün üç gece Türkmenlere misafir olduktan sonra yola çıktıklarında Ravşanbek sürekli sınçı olduğunu ıspatlayan tespitlerde bulunur. Onun sınçı olduğu söylentisi yavaş yavaş bütün Türkmenlerin arasında yayılarak en sonunda Hunharşah'a kadar ulaşır. Hunharşah, huzuruna çağırdığı Ravşan'a ahırındaki otuz bin at arasından tulpar olanlarını seçmesini emreder. Ravşan atların arasından bir defa durduğunda tekrar koşamayan bir kara at, güne baktığında koşamayan bir ala at, taşlı yerde koşamayan bir ak at olmak üzere üç atı tulpar olarak seçince Hunharşah kendisiyle dalga geçildiğini düşünüp Ravşanbek'in gözlerini oydurur. Gacdumbek, Ravşanbek'i azat ettiği için Hunharşah'ın onun diyetini ödemesi gerektiğini söyleyince Hunharşah diyet olarak beş yüz altın vermeyi kabul eder; fakat o sırada oradan geçmekte olan bir helvacının zayıf atının ayak sesinden onun tuplar olduğunu anlayan Ravşanbek, beş yüz altın yerine diyet olarak o atı satın almalarını ister. Hunharşah atı satın aldıktan sonra Ravşanbek ve Gacdumbek evlerine geri dönerler.

Gacdumbek, Ravşanbek'in beş yüz altın yerine neden zayıf ve güçsüz bir atı istediğini anlayamasa da ata onun tarif ettiği gibi bakarak tulpar olmasını sağlar. Gacdumbek, daha fazla Hunharşah'ın yurdunda yaşayamayacaklarını anlayınca hep beraber oradan kaçmaya karar verir. İlk olarak Ravşanbek'le birlikte yola çıkan Gacdumbek peşlerine düşen Hunharşah'ın askerlerini atının hünerleri sayesinde atlatarak Yevmit'e varır; geriye dönüp Hilalay ve kendi hanımını kurtaramayacaklarını anlayınca da kaderlerine razı olurlar. Yevmit'te karşılaştıkları pazarcılardan kim olduklarını saklayarak Hunharşah'ın elinden kaçan Türkmenler olduklarını söyleyince pazarcılar, Ravşanbek'i alıp Yevmit pazarına götürürler. Ravşanbek, artık işime yaramaz diye düşünerek atını pazarda satar; onun derviş olduğunu sanan Türkmenler de Ravşanbek'i bir mescide götürüp yerleştirirler.

Gacdumbek ve Ravşanbek kaçtıktan sonra geride kalan eşlerine Hasanbek sahip çıkar; onları Türkmenlerin koruluğuna yerleştirir. Hamile olan Hilalay, doğum yapmadan ölür ve mezardayken doğurur. Hasanbek'in

sürüsündeki yavrusu ölmüş bir keçi, Hilalay'ın mezarının üstünden bebeği beslemeye başlar. Keçinin her gün mezarlığa gidip bir bebeği emzirdiğini gören çobanın Hasanbek'e haber vermesi üzerine Hilalay'ın mezarda doğum yaptığı anlaşılır. Hasanbek, bebeği mezarlıktan alarak evine getirir; toy düzenler; Türkmenlerin en yaşlısı bebeğe Göroğlu adını koyar.

Hasanbek, Göroğlu'na bakar, büyütür, okula gönderir; fakat Göroğlu sürekli herkesle kavga eder, kimseyle geçinemez. Buir gün bir Kızılbaş çocuğu öldürünce Hasanbek ve Türkmenler toplanıp Göroğlu'na Kızılbaşların yaptığını duyarsa onu yaşatmayacaklarını; onun da babası gibi kaçıp Türkmen yurduna gitmesini; orada babası ve dayılar Gacdumbek ve Ahmetbek'i bulmasını söylerler. Bunun üzerine Göroğlu, dayısından Türkmen yurdunun yerini sorup yola çıkar.

Henüz yedi yaşında olan Göroğlu, kısa sürede Türkmen yurduna varacağını sanırken Bedbaht dağına bile varamadan yorulup ağlamaya başlar. Bu sırada karşısına çıkan ihtiyar bir adam onu gözünü yumup açana kadar Yevmit'e ulaştırır. Yevmit sokaklarında avare bir şekilde dolaşan Göroğlu, karn acıkınca ağlamaya başlar. O sırada mescitte olan Ravşanbek, duyduğu sesi Hilalay'ın sesine benzeterek çocuğu yanına çağırır. Konuşup baba oğul olduklarını anladıkları anda Ravşanbek ölür. O sırada oradan geçen Ahmetbek, ölen dervişin aslında kardeşi Hilalay'ın kocası, dervişin oğlunun da yeğeni olduğunu öğrenince Ravşanbek'in cenazesini toprağa verir; Göroğlu'na da sahip çıkar.

Dayısının evinde rahat bir hayat yaşamaya başlayan Göroğlu, atını bir tulparla çiftleştirmek niyetindedir. Gözü Ahmetbek'in eşi Halcuvanay'da olan Araplar yurdunun padişahı Rayhan Arap, Ahmetbek'in evinde olmadığı bir sırada evinin etrafında dolanırken Göroğlu'nun atını çiftleştirme isteğini işitir. Çok kurnaz bir adam olan Rayhan, Göroğlu'nun atını kendi atıyla çiftleştirmesini kabul eder; su isteme bahanesiyle de Göroğlu'nu kandırıp yengesi Halcuvanay'ı kaçıtır. Birkaç gün geçip de Ahmetbek evine dönünce Göroğlu, üzüntülü bir halde olanları anlatır; dayısı ona "Üzülme, bana başka kız bulunur." diyerek onu rahatlatır.

Göroğlu'nun Rayhan'ın atıyla çiftleştirdiği kısrağı, tazı yavrusuna benzeyen çirkin bir tay doğurur. Buna çok sinirlenen Göroğlu, atını yumruklayarak öldürür; tayını ise besleyip büyütmeye başlar. Büyüdükçe çirkinliği ortadan kalkan taya Göroğlu, Gırat adını koyar. Göroğlu, bir gün atıyla Yevmit'te gezerken kalender olduklarını söyleyen kişiler, Göroğlu'na "Seni Türkmen yurduna han yapmak istiyoruz." diyerek onu mescide sokup oyalarken Gırat'ı alıp ortadan kaybolurlar. Günlerce atını arayan Göroğlu, en uzaktaki dağa bile bakıp da bulamayınca umudunu kesmek üzereyken Yunus ve Miskal perinin ruhlarıyla karşılaşır. Onların, "Atını insanların olduğu yerde ara, dağlarda değil." sözü üzerine Gırat'ı bulan Göroğlu, bu sefer de ihtiyar bir adamın atına sahip çıktığını görür. Gırat'ı Göroğlu'na vermeyi kabul etmeyen ihtiyarla Göroğlu güreşmeye başlarlar. Üç kez ihtiyara yenilen Göroğlu, yine de atı almak da ısrar edince kadıya gitmeye karar verirler. İhtiyarın Göroğlu'nu kadı diye götürdüğü mağara kırkların alevhanesi çıkar ve Gırat da orada durmaktadır. Kırklar, Göroğlu'na buraya Gırat'ın sebep olmasıyla geldiğini ve ona üç dilek vereceklerini söyler. O gece kırklara misafir olan Göroğlu'nun rüyasına giren Gavsul-Gıyas, ona uzun ömürlü olması; Çandibil şehrine sahip olması ve Yunus ve Miskal perilerin yâri olması dilekleriyle beraber bir kılıç da verir. Sabah olup da uyanan Göroğlu, kılıcını beline takıp Gırat'a binerek Yevmit'e doğru yola çıkar.

Yevmit'e, dayısının evine, dönen Göroğlu, bir yandan da kendi şehrini kurmaya başlar. Hocatav dağının su akan yamacına şehrini kurmaya karar veren Göroğlu, buraya bir çardak yaptırıp burayı kendine mesken tutar; gelip geçen kervanlardan, tüccarlardan zekât toplamaya başlar. Kısa zamanda Çardaklı Çambil olarak adı Türkmen yurdunda yayılmaya başlayan Göroğlu'nun mekânına bir gün Haldarbek ve beraberindeki dokuz yiğit gelir. Göroğlu'na tabi olmak istediklerini söyleyen yiğitler, onunla kardeş gibi olup Çambilli olurlar. Kendine daha kalabalık ve büyük bir şehir kurmak isteyen Göroğlu, Çambil'i Haldarbek ve yiğitlerine emanet ederek adam aramak için yola çıkar.

Ravşanbek, Hunharşah'a esir düşünce onun kırk yiğidi de Hunharşah'a bağlı olmak istemedikleri için Hunhar dağına kaçıp burada yaşamaya başlarlar. Göroğlu, yurdu için adam aramaya çıkıp da Hunhar dağından geçerken onu gören yiğitler, onun nasıl bir yiğit olduğunu anlamak için onunla güreşmeye karar verirler. Güreşte yiğitleri yenen Göroğlu, onlara kendisini tanıttınca yiğitler, ölen beylerinin oğlu olduğunu öğrendikleri Göroğlu'na tabi olmayı kabul edip onunla Hunharşah'ın yurduna giderler. Birçok Kızılbaşı öldürüp eşya, at ve silahlarını ganimet olarak alırlar. Çambil'e dönen Göroğlu ve yiğitleri, Çambil'i mamur bir şehir haline getirirler.⁵²

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Hasanbek:

1) Rolü – Özellikleri: Keçinin her gün mezarlığa gidip oradaki bebeği emzirdiğini fark eden çoban, bu durumu Hasanbek'e anlatır. Hasanbek mezarlıktaki bebeğin dayısıdır ve hemen adamları ile mezarlığa gider. Erkek olduğunu belirledikleri bebeği mezarlıktan alıp Hasanbek'in evine götürürler.

2) Yardımları: Hasanbek, mezarlıktan alıp evine getirdiği bebek için bir toy düzenler ve toya davet ettiği bütün Türkmenler' den bebeğe bir isim koymalarını ister. Türkmenler'den en yaşlısı bebeğin adını Goroğlu koyar. Goroğlu'nu kendi evinde büyötmeye başlayan Hasanbek, onu okula gönderir; ancak okulda sürekli kavga eden ve bir Kızılbaş çocuğunu öldüren Goroğlu'na, Kızılbaş yurdunda kalmaması, Türkmenlerin yaşadığı Yevmit'e gidip babası Ravşan'ı bulmasını söyler.

b. Haldarbek ve Dokuz Yiğit:

1) Rolü – Özellikleri: Goroğlu, Girat'a kavuştuktan sonra dayısının evine gelir, işleriyle meşgul olmaya başlar. Bir dölene ağacının dibini kendine mesken tutarak Çambil şehrini buraya kurmaya karar verir. Goroğlu'nun

⁵² Destan metni için bk. Metin Ekici (2004), age, s. 283-311.

mekânının adı Türkmen yurdunda yayılmaya başladığı sırada Goroğlu'nun namını duyan Haldar adlı bir yiğit, yanındaki dokuz yareniyle beraber Goroğlu'na tabi olmak için Çambil'e gelir. Haldar ve Goroğlu, ağabey kardeş gibi olurlar.

2) Yardımları: Goroğlu, “ Eğer yanımda benden başka kimse yoksa, Çambil nasıl bir şehir olur” diye düşündüğü sırada ona tabi olmak isteyen Haldar ve dokuz yiğit, onu yalnız bırakmazlar ve Çambil yurdunun ilk yurttaşları olurlar.

c. Kırk Yiğit:

1) Rolü – Özellikleri: Hardalbek ve yiğitlerin Çambil'e yurttaş olmalarına rağmen bu sayı yeterli değildir ve Goroğlu'na daha fazla adam gerekmektedir. Goroğlu, Çambil'e adam aramak için yola çıkar. Geçtiği yoldan Ravşan'ın kırk yiğidine yakalanır. Kırk yiğit, Ravşan öldükten sonra Hunhar Şah' a bağlanmayı reddedip dağlara kaçmışlardı. Goroğlu'nun Hunhar tarafından geldiğini gören yiğitler, onun etrafını sarıp içlerinden en güçlüsü onunla güreşmeye başlar. Güreşi kazanan Goroğlu, kendini tanıtır; Ravşan'ın oğlu olduğunu söyleyince kırk yiğit onunla kucaklaşıp onun adamı olmaya karar verir.

2) Yardımları: Goroğlu'nun ölen beylerinin oğlu olduğunu öğrenen kırk yiğit, onunla birlikte Kızılbaş yurduna giderek Kızılbaşlarla savaşır; birçok at, silah ve eşyayı ganimet alarak Çambil yurduna dönerler. Haldarbek, onun yiğitleri ve kırk yiğit, Goroğlu'na yardım ederek Çambil'i mamur bir şehir yaparlar.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Keçi:

1) Rolü – Özellikleri: Ravşan'ın eşi Hilalay, Ravşan Gacdumbek'le Türkmen yurduna döndüğü sırada hamiledir; ancak doğum yapamadan ölür.

Mezardayken doğum yapan Hilalay'ın bebeğini, yavrusu ölmüş bir keçi besler.

2) Yardımları: Mezarda doğan bebeği besleyerek onun hayatta kalmasını sağlar.

“Bu keçi Hilalay’ ın mezarının üstüne geldi. Mezarın üstündeki o küçük aralığı ayağı ile oyarak mezarın içine düştü. Mezarın içinde Hilalay’ ın doğurduğu bebek ağlayıp yatıyordu. Keçi bu bebeğe şefkat göstererek onu emzirmeye başladı. Bundan sonra keçi her gün mezara gelerek bebeği emzirdi.”

(Ekici, 2004; 294)

b. Bahadırın Atı Gırat:

1) Rolü – Özellikleri: Goroğlu'nun, baytalını Rayhan Arap'ın atıyla çiftleştirmesiyle doğan taydır. İlk doğduğunda tazıya benzeyen tayı, erkek olması umuduyla besleyen Goroğlu, tayın zaman geçtikçe tüylerinin çıkıp tazıya benzeyen taraflarının kaybolduğunu görür. Aradan bir yıl geçtikten sonra tay oldukça büyür ve çok uzun boylu olduğu için de Goroğlu, adını Gırat koyar.

2) Yardımları: Gırat, Goroğlu'nun Çambil şehrini kurarken yanında olarak onun yardımcısı olur.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. İhtiyar Adam Görünümündeki Hızır:

1) Rolü – Özellikleri: Dayısı Hasanbek'in sözü üzerine yola çıkan Goroğlu, kısa bir süre içerisinde Yevmit'e varabileceğini sanmaktaydı; ancak çok yol yürüyüp yorulmasına rağmen henüz Bedbaht dağına dahi varamaz. Geri dönerse yolu şaşırırmaktan da korktuğu için ne yapacağını bilemeden

oturup ağlamaya başladığı sırada karşısına bir ihtiyar çıkar. Goroğlu'na Yevmite'e gitmek istiyorsa, ona yolu göstereceğini söyler.

2) Yardımları: Goroğlu'nun Yevmit'e gitmek istediğini anlayan ihtiyar adam, onun gözünü kapatıp açmasıyla Yevmit'e ulaştırır.

“ Dönüp bakınca gördü ki bir ihtiyar; “ Ey oğlum, öyle deme. Yevmit'e gidiyorsan orası çok yakın, sen gözlerini yum. Ben sana Yevmit'in yolunu göstereceğim.” dedi. Goroğlu; “Bu yaşlı adam benim Yevmit' e gitmekte olduğumu nasıl bildi” diye düşünerek çok şaşırdı. İhtiyar Goroğlubek' e; “ Şaşıрма, sen gözünü yum” dedi. Goroğlubek ihtiyarın dediği gibi gözünü yumdu ve tekrar açtı. Gözünü açtığıında etrafa bakındı, fakat ihtiyarı göremedi. Kendisi atının yanında yularını tutmuş bir şekilde pazarın yanında duruyordu. O gün Yevmit' te Pazar günüydü ve pazarın da çok kalabalık olduğu bir zamandı.”

(Ekici, 2004; 296)

b. Yunus ve Miskal Peri:

1) Rolü – Özellikleri: Goroğlu, atı Gırat ile Yevmit mescidinin önünden geçerken mescide gelen kalenderler, Goroğlu'nu Türkmen yurduna han yapmak istediklerini söyleyerek onu oyalayıp Gırat'ı çalarlar. Goroğlu, bir yıl boyunca atını arar; ama Gırat'tan bir haber yoktur. Tam ümidini kesmek üzereyken dağ yamacında Yunus ve Miskal perinin ruhlarını görür. Goroğlu'na âşık olan Yunus ve Miskal Peri, atının yerini bulması için ona yardımcı olur.

2) Yardımları: Yunus ve Miskal Peri, Goroğlu'na atını yanlış yerde aradığını; asıl araması gereken yerin insanların olduğu yerler olduğunu söyleyerek onun Gırat'ı bulmasını sağlarlar.

“ Goroğlu, onlara; “ buradan dört yaşına girmiş gök bir tay geçti mi?” diye sordu. Yunus ve Miskal perinin ruhları Goroğlu'na doğru eğilip, kaşlarını kaldırarak, sanki bir kişiden olmuş iki kişi gibi durarak, güldüler ve naz

ederek; “ Atını kaybeden güzel yiğit! Atını insanların olduğu yerde ara. Hiç kimsenin olmadığı bu dağlarda ne yaparsın” dediler.

O gün neşe içinde dağın üstüne çıkarak oturdu. Diğer taraftaki yamaçları bir bir gözden geçirirken karşıdaki yamacın birinde dölene ağacına bağlı bir at gördü. Atın ne renk olduğuna baktı. Onun gök renkli ve Gırkök’e benzeyen bir at olduğunu gördü.”

(Ekici, 2004; 304)

c. Kırklar:

1) Rolü – Özellikleri: Goroğlu, Gırat’ı Yunus ve Miskal perinin yardımıyla bulur; fakat bir ihtiyar Gırat’a sahip çıkarak kendi atı olduğunu söyler ve ona vermek istemez. Bunun üzerine güreşe tutuşurlar ve her seferinde Goroğlu, ihtiyara yenilir. Goroğlu’nun çok üzüldüğünü gören ihtiyar, kadiya gitmeyi teklif eder. Beraber gittikleri bir mağarada Goroğlu Kırklar ile karşılaşır. Kırklar, ona dileğinin ne olduğunu sorduğunda Goroğlu her seferinde Gırat’ı istediğini söyler. Kırklar da ona Gırat ile birlikte üç dilek daha ekleyip verirler.

2) Yardımları: Kırklar, Goroğlu’nun Gırat’a kavuşmasını sağladıkları gibi ona üç dilek daha verirler.

“ *Sonra Gavsul-Gıyas; “Olmazsa biz sana üç şey daha ekleyip vereceğiz. Birincisi, kendi dileğin olarak bu Gırat senin olsun ve onun da senin ömrün kadar ömrü olsun. İkincisi, ömrün bol olsun, yaşın yüz yirmiye yetsin. Üçüncüsü, Yunus ve Miskal periler yarin olsun, Çambil şehrin olsun. Dördüncüsü, bir şekilde yaralanırsan yıldızlara bakarak iyileşen biri ol, amin” dediler.”*

(Ekici, 2004; 306)

4.3.2. Göroğlu'nun Doğuşu Kolunda Yardımcı Tipler

Özet: Eski zamanlarda Meri adlı yurdun beyi Kaviştah, Yavmit yurdunun padişahı olan Adilhan'ın pazarcı tüccarlarını yolda talan eder. Bunun üzerine Meri yurdunu yerle bir edip Kaviştah'ı öldüren Adilhan, Kaviştah'ın yedi yaşındaki oğlu Tolıbay Sınçı'yı da esir alarak yurduna getirir. Tolıbay Sınçı'yı kendisine hizmetkâr yapan Adilhan, Tolıbay Sınçı on dört yaşına girip çok edepli, iyi bir genç olunca onu kızı Bibi Ayşe ile evlendirir. Tolıbay Sınçı ile Bibi Ayşe'nin Ravşanbey adını verdikleri bir oğulları olur. Ravşanbey sekiz yaşına geldiği sıralarda Zerger şehrinin padişahı Şahdarhan'ın Yavmit'i talan etmek için gönderdiği askerler tarafından dağda beraber gezdiği öğrencilerle birlikte kaçırlır. Bu olaydan sonra Adilhan'a elçi gönderip kendisine tabi olmasını isteyen Şahdarhan ile Adilhan arasında çok büyük bir savaş başlar ve yenileceğini anlayan Şahdarhan, Adilhan'dan biraz süre ister. Bunun üzerine Adilhan, Şahdarhan'dan Aksar dağında Ravşanbey ve esir düşen diğer öğrencileri geri vermesini ister; fakat Şahdarhan'ın Hamza isimli adamı Ravşanbey'i oğul edinmek istediğinden onu bir sandığa saklar. Adilhan'ın beylerinden biri olan Cigalihan'ın oğlu Gecdumbey ile kızı Bibi Hilal de Şahdarhan'ın yanında esir olarak kalır. Savaş sona erdikten sonra Ravşanbey'in geri dönmemesi üzerine onun öldüğünü düşünen Adilhan, Ravşanbey'den ümidini keser.

Şahdarhan, yurduna ulaştıktan sonra esiri olan Gecdumbey'e kendisini koruma görevini vererek ona şehirden uzak, sekiz evlik bir yurt yaptırır. Gecdumbey ve kız kardeşi burada yaşamlarını sürdürürken Bibi Hilal, büyüüp çok güzel bir kız olur. Bu arada Hamza'nın oğlu gibi baktığı Ravşanbey de büyüyerek görenlerin çok beğendiği bir genç olur.

Bir gün gördüğü rüyanın adamlarından biri tarafından Yavmit'ten gelen iki kişinin kendisini öldüreceği şeklinde yorumlanması üzerine Gecdumbey ve Ravşanbey'i huzuruna çağıran Şahdarhan, onları öldürmeye kıyamaz ve

serbest bırakır. Ravşanbey'in öldürülmemesine çok sevinen Hamza, onun için ziyafet verip onu her gün gezmeye çıkarır. Etrafı öğrendikten sonra her gün kendi başına gezmeye çıkan Ravşanbey'i bir gün Gecdumbey'in kardeşi Bibi Hilal görür ve onun bu şehirden olmadığını anlar. Ravşanbey, kendisine kim olduğunu soran Bibi Hilal'e ağlayarak Yavmit yurdunun padişahı Adilhan'ın torunu olduğunu, Şahdarhan'a esir düşüp yurdundan ayrıldığını anlatır. Bunun üzerine Bibi Hilal, ağabeyi Gecdumbey'in kendisinin her söylediğini yaptığını, kendisini Hamza'ya köle olarak sattırmayı başarırsa ağabeyinin onun satın alacağını söyler. Bibi Hilal'le anlaştıktan sonra Hamza'nın evine gelen Ravşanbey, ağlayarak Hamza'ya "Beni ya yurduma gönder ya da köle olarak sat." diye yalvarır. Ravşanbey'in bu halini gördükten sonra onun kendisine oğul olmayacağını anlayarak Ravşanbey'i köle pazarına götürür. Bu sırada Bibi Hilal, ağlayarak Gecdumbey'e kendisine yardımcı olacak bir köle almasını istediğini söyler. Köle pazarına giden Gecdumbey, çok beğendiği Ravşanbey'i satın alarak evine getirir. Evde Bibi Hilal'in hizmetini gören Ravşanbey'in iyi biri olduğunu gören ve kardeşi ile birbirlerini sevdiğini anlayan Gecdumbey, kardeşiyle Ravşanbey'i evlendirir.

Bir gün şehirden çıkıp avlanmaya giden Gecdumbey ve Ravşanbey, yoldaki bir çayın yanında yağınla insan ve at kemikleri görürler. Kemikleri eline alıp, burada daha önce bir savaş olduğunu ve çok sayıda insan ve atın öldüğünü anlayan Ravşanbey'in ünü kısa sürede yayılır. "Gecdumbey'in damadı, ölüp giden kırk yıllık tulparı kemiğinden tanırmış." sözü kulağına gelen Şahdarhan, Ravşanbey ve Gecdumbey'i huzuruna çağırıp Ravşanbey'den atları arasından tulpar olanı seçmesini ister. Ravşanbey, Şahdarhan'ın sayısız atı içinde bir tulpar olmadığını, o sırada oradan geçmekte olan helvacının bakımsız atının tulpar olacağını söyler. Bunun üzerine öfkelenen Şahdarhan, Ravşanbey'in gözlerini oyduktan sonra kendisinden bir şey istemesini söyler. Ravşanbey, Şahdarhan'dan helvacının atını ister. Helvacının atını aldıktan sonra Gecdumbey'den onu altı ay boyunca beslemesini isteyen Ravşanbey, atın kendilerini Şahdarhan'ın yurdundan kaçırabileceğini söyler. Gecdumbey, atı Ravşanbey'in söylediği gibi güneş görmeyen bir yerde altı ay boyunca besler ve sonunda tulpara

dönüşen ata binen Ravşanbey ve Gecdumbey, o sırada hamile olan Bibi Hilal'i Şahdarhan'ın yurdunda bırakarak Yavmit'e doğru yola koyulurlar.

Yavmit'e vardıktan sonra Gecdumbey kendi yurdu olan Teke Türkmen'e gider; Ravşanbey de yurdunda karşılaştıklarına kendisini tanıtıp başından geçenleri anlatır. Kimsenin sözüne itibar etmediği Ravşanbey'i saray sahibi biri görür ve onun durumuna acıyarak kendi sarayına götürür. Ravşanbey, Yavmit'te, Gecdumbey ise Teke yurdunda rahat bir hayat sürerken Şahdarhan'ın müneccimleri, ona Bibi Hilal'in doğuracağı çocuğun kendisine ve Zerger şehrine zarar vereceğini, bu yüzden de Bibi Hilal'i öldürmeleri gerektiğini söyler. Gecdumbey'in hizmetkârı olan Rüstem, Şahdarhan ve adamlarının Bibi Hilal'i öldürme niyetinde olduklarını öğrenir ve bu durumu Bibi Hilal'e haber verir. Rüstem'in kendisini Yavmit'e götürmek istemesine rağmen eşi ve kardeşinden başka bir erkekle yola çıkmasının doğru olmayacağını söyleyen Bibi Hilal, bir süre sonra üzüntüsünden ölür. Bibi Hilal'i mezara gömen Rüstem, Gecdumbey'den kalan bütün mal ve paraya sahip olur. Öldüğünde altı aylık hamile olan Bibi Hilal, ölümünün üstünden üç ay geçtikten sonra mezarda bir çocuk doğurur. Bibi Hilal'in bedeni canlanmaz; fakat bebeğini üç yıl boyunca göğsünden gelen sütle besler. Bir gün Bibi Hilal'in göğsünden süt gelmez ve aç kalan Göroğlu, mezardan dışarı çıkar ve Rüstem'in mezarlığa gelen yavrusu ölmüş baytalını emmeye başlar. Baytalın her gün üç vakit mezarlığa gittiğini fark eden Rüstem'in yilkıcıları, bir gün baytalı takip edip, onun mezarlıkta bir çocuğu beslediğini görürler. Çocuğu cin zannedip korkan yilkıcılar, olan biteni Rüstem'e anlatırlar. Bunun üzerine Bibi Hilal'in öldüğünde hamile olduğunu anlayan Rüstem, Göroğlu'nun onun mezarda doğurduğu çocuk olduğunu anlar ve mezarlığa gidip Göroğlu'na dayısı olduğunu söyleyerek onu evine getirir.

Aradan geçen dört yılda Göroğlu büyüyüp diğer çocuklarla aşık oynamaya başlar; ancak Göroğlu'nun çocuklara yaptığı eziyetler Zerger şehrinde kulaktan kulağa yayılmaya ve bu durum herkesi rahatsız etmeye başlar. Günün birinde Göroğlu, Rüstem'e Zerger'den ayrılıp asıl yurdu olan Yavmit'e gitmek istediğini söyleyince Rüstem, ona babasının Ravşanbey

olduğunu söyler ve babasının başından geçenleri tek tek anlatır. Öğrendikleri üzerine Rüstem ve ailesi ile vedalaşan Göroğlu, yanına hiçbir şey almadan yollara düşer. Uzun uzun yollar yürüyüp, çöllerden geçerken bitkin düşen Göroğlu'nun karşısına iyi giyimli iki yiğit çıkar. Adları Kallıbey ile Ballıbey olan bu yiğitler, kendilerine Yavmit'in yerini soran Göroğlu'nun perişan halini görüp ona acırlar ve Yavmit'e ulaşmış olduğunu söyleyerek yollarına devam ederler. Bu sırada Teke yurdundaki Gecdumbey, Ravşanbey'i görmek için Yavmit'e gelir. Ravşanbey, Gecdumbey için sarayında hazırlıklara başladığı sırada Yavmit'e gelen Göroğlu, halkın topluca bir yere gittiğini görüp "Bunlar ziyafete gidiyorlar." diye düşünerek onların peşine takılır. Halkın arasına karışıp Ravşanbey'in sarayına gelen Göroğlu, Ravşanbey'e kendisini tanıtıp, anne ve babasının başından geçenleri anlatarak babasını aradığını söyler. Bunun üzerine Göroğlu'nu tanıyan Ravşanbey ve Gecdumbey, başlarından geçenleri ona anlatır. Baba ve oğul kucaklaştıktan sonra Ravşanbey'in gözleri görmeye başlar. Bütün bu olanları gören Kallıbey ve Ballıbey, zamanında "Körden kardeş mi olur!" diyerek Ravşanbey'e değer vermeyen Ureyhan padişaha olanları anlatırlar. Yaptıklarına utanan n Ureyhan, Almet ve Halmet adlı iki bekçisiyle beraber Hannan adlı şairini Ravşanbey'in sarayına gönderir. Kendilerini tanıtıp, Ureyhan padişahın kendilerini sarayına davet ettiğini söyleyen görevliler, Ravşanbey, Göroğlu ve Gecdumbey'i Ureyhan'ın sarayına getirirler. Büyük bir ziyafet düzenleyen Ureyhan, yıllar önce yakınlık göstermediği için kendisine kırılan Ravşanbey'in gönlünü alır. Bu ziyafete katılan ve zamanında yaşaması için Ravşanbey'e sarayını vermiş olan Ahmedbey, çocuğu olmadığı için Göroğlu'nun kendi oğlu olmasını ister. Ziyafetin sonunda Ravşanbey ve Gecdumbey, kendi saraylarına dönerken Göroğlu, Ahmedbey'in oğlu olarak onun evine gider. Göroğlu, sekiz yaşına geldiğinde babası Ravşanbey ölür.

Bir gün Göroğlu'nun baytaliyla gölde çiftleşen atından bir tayı olur. Aradan yıllar geçip, tay üç yaşına geldiğinde tayıyla çiftleştirmek için bir aygır arayan Göroğlu, Ahmedbey'in eşi Halcuvan'a âşık olan Şirvan şehrinin padişahı Reyhan Arap'ın atını görür. O sırada avlanmak için şehrin dışına çıkmış olan Ahmedbey'in yokluğunu fırsat bilip, Halcuvan'ı görmek için Yavmit'e gelen Reyhan Arap'ın atının, kendi atıyla çiftleştirecek kadar iyi bir

at olduğunu anlayan Göroğlu, Reyhan Arap'tan atını ister. Reyhan Arap'ın Halcuvan'ın elinden su içme karşılığında atını verebileceğini söylemesi üzerine Göroğlu, durumu yengesine anlatır. Reyhan Arap, kendisine hizmet etmeyi kabul eden Halcuvan'ı kaçıırıp kendi yurduna götürür.

Göroğlu, on iki yaşına girdiğinde Yavmit'e geri dönen Ahmedbey, kendisini karşılayanlar arasında Göroğlu'nu göremeyince adamlarını gönderip onu yanına çağırır. Göroğlu, yanına gelen adamlardan, uzun zamandır beklediği, Ureyhan padişahın kendisini komutan yapıp, Reyhan Arap'tan intikamını almak için Şirvan'a gönderme haberini alamayınca sinirlenip adamların bir kısmını öldürür, bir kısmının da kolunu kırıp gönderir. Göroğlu'nun elinden yaralı olarak kurtulan adamların Ahmedbey'e durumu anlatmasına rağmen Ahmedbey, ne olursa olsun Göroğlu'nun yanına dönmesini ister; ancak Göroğlu dönmeyi kabul etmez. Bu sırada Göroğlu'nun Reyhan Arap'ın atıyla çiftleşen atı, bir tay doğurur. Göroğlu, atını besleyip büyütür. On üç yaşına giren Göroğlu'nu halk, ölen Ureyhan padişahın yerine seçer. Göroğlu, halkıyla söyleşirken dışarıya bağladığı tayını Hazreti Hızır gelip götürür. Günlerce yürüyüp tayını arayan Göroğlu, yorgun düşüp uykuya daldığı sırada rüyasında kızıl yüzlü, ak sarıklı, yüzlerinden nur damlayan bir grup adam görür. Bu adamlar içinden en büyüğü, hizmetkârına Göroğlu'nun tayını aradığını ve bu dileğinin yerine getirilmesini söyler. Bunun üzerine Baba Kamber, Göroğlu'na tayını nerede bulabileceğini söyler. Hemen yola koyulan Göroğlu, uzun yollar yürüdükten sonra Efserdağ adlı bir dağa varır. Burada gördüğü peri kızlarının içindeki Miskal Peri, Göroğlu'na üzülmemesini ve tayını bulacağını söyler. Miskal Peri'nin evinden çıkıp, kıra giden Göroğlu, tayını sedef bir çiviye bağlanmış bir şekilde bulur. Tayını bulduğu için çok sevinen Göroğlu, tayının yanında karşısına çıkan Hızır Dede'yle taya sahip olabilmek için bir mücadeleye girişir. En sonunda Hızır Dede, Göroğlu'na kim olduğunu açıklayarak doğduğu günden itibaren aslında ona yardımcı olduğunu söyler. Duydukları karşısında çok şaşırın Göroğlu'nun yanına bu sırada bazısı saçı sakalı ağarmış, bazısı kara sakallı sekiz atlı adam gelir. Göroğlu, karşısına çıkan adamların hırsız olduğunu düşünüp onlardan korkar; fakat adamların içinde en yaşlı olanı, Göroğlu'na ileride Yavmit yurduna sahip olacağını söyler. Göroğlu'nun korkup kaçmaya niyetlendiğini

anlayan Hızır Dede, ona tayını alıp gidebileceğini söyler. Bunu duyduğuna sevinen Göroğlu, içinde adamların bulunduğu mağaraya girer. İçeride erenlerin kendisine sunduğu şaraptan içen Göroğlu, onlardan Gırgök ata sahip olmayı, Yunus ve Miskal Peri'lerle evlenmeyi, Reyhan Arap'tan intikamını almayı ve Yavmit'e padişah olmayı diler. Göroğlu'nun bu istekleri üzerine Gırgök at ile Göroğlu'nu hazırlayan erenler, onu uğurlarlar. Hızır Dede, Göroğlu'na veda etmeden önce onu Reyhan Arap'ın Yavmit'e on bir kez geleceği konusunda uyarıp, ona Yavmit'te peyda olacak şehri görüp korkmamasını söyler. Cuma akşam vaktinde bir kargaşa olup Yavmit yurdunun halkını bu kargaşadan koruması gerektiğini söyleyen Hızır Dede, Sakibülbül'ün Yavmit'e gelip kendisine yardımcı olacağını ve Yavmit'in padişahı yapacağını söyleyerek Göroğlu'nu uğurlar.

Atına binip Reyhan Arap'ın yurduna gitmek için yola koyulan Göroğlu, günlerce yol aldıktan sonra büyük bir şehre varır. Şehre girmeden önce Kökbulak denen çeşmeye giden Göroğlu, çeşmede uzun boylu, sarı renkli, aslan göğüslü bir kadınla karşılaşır. Göroğlu'nun şehrin sahibinin kim olduğunu sorduğu kadın, ona şehrin Reyhan Arap'a ait olduğunu söyler ve onu Reyhan Arap'a karşı uyarır. Sonunda Reyhan Arap'ın yurduna vardığı için çok sevinen Göroğlu, bu sırada yengesi Halcuvan'ın geldiğini görür. Kucaklaşıp hasret giderdikten sonra Göroğlu, hemen Halcuvan'ı alıp Yavmit'e gitmek ister; fakat üç yıldır Reyhan Arap'ın yanında olan Halcuvan, dönüşünün halk tarafından iyi karşılanmayacağını söyleyerek Göroğlu'yla gitmeyi kabul etmez. Göroğlu'na Reyhan Arap'ın kızı Zeydinay'ı kaçıırıp Ahmedbey'le evlendirmesini ve böylece namusun eşit olacağını söyleyen Halcuvan, Zeydinay'ı çamaşır yıkama bahanesiyle Göroğlu'na getirir. Göroğlu, Zeydinay'ı atına bindirip kaçırdıktan sonra Reyhan Arap'ın yanına dönen Halcuvan, ona kızının sevdiği kişiyle kaçtığı yalanını söyler. Hemen atına binip Göroğlu'nun peşine düşen Reyhan Arap, denizden geçmeyi başaramaz. Göroğlu, denizden çıkamayan Reyhan Arap'ı öldürmek üzereyken Zeydinay'ın kendisine babasını öldürmemesi için yalvarmasıyla bundan vazgeçip yoluna devam eder.

Halcuvan ve Göroğlu'nun gidişinden sonra üzüntüsünden kendisini üç yıl boyunca eve kapatan Ahmedbey, Göroğlu'nun gelişiyile sevince boğulur ve Yavmit halkının "Padişahımız geldi!" diye coşkuyla karşıladığı Göroğlu'na devlet yönetimini verir. Göroğlu, Ahmedbey ve Zeydinay için kırk günlük büyük bir düğün yapar ve Yavmit'teki mutlu hayatına devam eder.⁵³

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Rüstem:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun dayısı Gecdumbey'in hizmetkârı olan Rüstem, Şahdarhan'ın Bibi Hilal'i öldürteceğini öğrendikten sonra Bibi Hilal'i uyarır ve onu Yavmit'e götürmek ister. Ancak Bibi Hilal'in eşi ve ağabeyi dışında başka bir erkekle yola çıkmak istememesi ve sonra da ölmesi üzerine onu mezara gömer ve Gecdumbey'in malına sahip çıkar.

2) Yardımları: Yılkıcılarının kendisine haber vermesiyle Bibi Hilal'in mezarda bir çocuk doğurduğunu anlayan Rüstem, Göroğlu'nu mezarlıktan alıp evine getirir. Büyüyene kadar Göroğlu'na bakan Rüstem, Göroğlu'nun Zerger'den ayrılıp asıl yurdu Yavmit'e gitmek istemesi üzerine ona babası Ravşanbey ve annesi Bibi Hilal'in başından geçenleri tek tek anlatır.

b. Halcuvan:

1) Rolü – Özellikleri: Çocuğu olmadığı için Göroğlu'nun oğlu olmasını isteyen Ahmedbey'in eşi Halcuvan, Reyhan Arap tarafından kaçırıldıktan sonra Göroğlu, Reyhan Arap'tan intikamını almak üzere yola koyulur. Hazreti Hızır ve erenlerin yardımıyla üç yılın sonunda Reyhan Arap'ın yurduna varan Göroğlu, Halcuvan'ı geri götürmek istese de Halcuvan, uzun süre Reyhan

⁵³ Destan metni için bk. Filiz Kırbaoğlu (2000), *Köroğlu Destanı'nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma (Göroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasan-Han, Miskal Peri, Avazhan, Göroğlu'nun Ölümü) II. Cilt*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 511-672.

Arap'ın yanında kaldıktan sonra geri dönmesinin Yavmit halkı tarafından iyi karşılanmayacağını düşünerek geri dönmeyi kabul etmez.

2) Yardımları: Göroğlu'nun kendisini götürmesini kabul etmeyen Halcuvan, kendi namusu karşılığında Göroğlu'na Ahmedbey'le evlendirmek üzere Reyhan Arap'ın kızı Zeydinay'ı kaçırmalarını söyler. Çamaşır yıkama bahanesiyle Zeydinay'ı Göroğlu'nun yanına götüren Halcuvan, Göroğlu'nun peşine düşen Reyhan Arap'a da çeşitli zorluklar çıkararak onun Göroğlu'na yetişmesini engeller.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Baytal:*

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun dayısı Gecdumbey'in hizmetkârı olan Rüstem'in sürüsündeki hayvanlardan biri olan batyal, yavrusunun ölümüne üzüldüğü için yandıktan sonra mezarlığa kadar yürür. Burada gördüğü Göroğlu'na gözü düşen batyal, onu çok sever.

2) Yardımları: Öldüğünde altı aylık hamile olan Bibi Hilal, ölümünün üstünden üç ay geçtikten sonra mezarda Göroğlu'nu doğurur. Bibi Hilal'in bedeni canlanmaz; fakat bebeğini üç yıl boyunca göğsünden gelen sütle besler. Bir gün Bibi Hilal'in göğsünden süt gelmez ve aç kalan Göroğlu, mezardan dışarı çıkar. Bu sırada Göroğlu'nu gören batyal, onu emzirmeye başlayıp Göroğlu'nun açlığını giderir. Baytalın her gün, üç vakit beslediği Göroğlu, bu sayede büyüyüp "As, bas" diyerek mezarlara vurup, oynamaya başlar.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. *Baba Kamber (Pir, Evliya):*

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, Reyhan Arap'ın atıyla çiftleştirdiği atının doğurduğu tayını, Hazreti Hızır'ın alıp götürmesiyle tayını aramak

üzere yollara düşer. Günlerce yürüyüp tayını arayan Göroğlu, tayını bulamaz ve yorgunluktan uyuyakalır. Göroğlu, rüyasında kızıl yüzlü, ak sakallı, yüzlerinden nur damlayan bir grup adam görür. Bunların en büyüğü, büyük bir ihtimalle Hz. Ali'dir. Çünkü Baba Kamber, bu ikişinin hizmetkârıdır. İnanca göre Baba kamber, Hz. Ali'nin hizmetkârı, seyisi ve yoldaşdır.

2) Yardımları: Göroğlu'nun rüyasına giren adamların içinden en büyüğü (Hz. Ali), kendi hizmetkârı olan Baba Kamber'e Göroğlu'nun kaybolan tayını aradığını ve onun bu dileğinin yerine getirilmesini söyler. Bunun üzerine Baba Kamber, Göroğlu'na tayını nerede bulabileceğini açıklar.

b. Hazreti Hızır ve Erenler:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, Baba Kamber'in yardımıyla tayını bulduktan sonra tayı elinde tutan Hazreti Hızır ile bir mücadeleye girişir. Güreşte yenilip, tayını Hazreti Hızır'dan alamayacağını anlayan Göroğlu pes ettiği sırada Hazreti Hızır, içinde ukde kalmaması için ona kim olduğunu ve ona yaptığı yardımları açıklar. Ayrıca, Hazreti Hızır, bu sırada yanlarına gelen bazısı saçlı sakalı ağarmış, bazısı kara sakallı sekiz atlı adamı hırsız sanıp korkan Göroğlu'na adamlardan korkmamasını söyleyerek ondan adamların bulunduğu mağaraya girmesini ister.

2) Yardımları: Hazreti Hızır, Göroğlu'nun annesi Bibi Hilal'in mezarda doğum yapabilmesini, baytalin mezarlığa gelip Göroğlu'nu emzirerek beslemesini sağladığını, babasını aramak için yollara düştüğünde çöllerden geçerken hep yanında yürüdüğünü, kaybolan tayını ararken onun karşısına çıktığını Göroğlu'na açıkladıktan sonra Göroğlu, erenlerin kendisine sunduğu şaraptan içer. Göroğlu, erenlerden Gırgök atı, tayını aramak için çıktığı yolda karşılaşmış âşık olduğu Yunus ve Miskal Peri'leri, Reyhan Arap'tan intikamını almayı ve Yavmit'e padişah olmayı diler. Bunun üzerine Hazreti Hızır ve erenler, Göroğlu ile Gırgök atı hazırlarlar. Hazreti Hızır, Göroğlu'na Yavmit'e döndükten sonra Reyhan Arap'ın on bir kez şehrine geleceğini, Yavmit'te dağın aşağısında peyda olacak şehri görünce korkmamasını, cuma akşam vakti çıkacak bir kargaşada kendisine yardımcı olmak için Sakibülbül'ün

geleceğini ve kendisini padişah yapıp tahta oturtacağını söyler. Hazreti Hızır ve erenler, Göroğlu'na biri siyah diğeri beyaz iki kanat ile Yunus ve Miskal Peri'lerle nikâhının yapıldığını gösteren iki mektup verip, dua ederek onu uğurlarlar.

4.3.3. Yunus Peri Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Göroğlu, Yavmit şehrine padişah olduktan sonra Ahmedbey onu Yavmit'ten bir kızla evlendirmek ister. Göroğlu, Ahmedbey'in kendisinin bir daha Yavmit'ten çıkıp uzaklara gitmesini istememesine rağmen onu dinlemez ve hazırlıklarını tamamlayıp, sevdiği kişi olan Yunus Peri'yi almak için yola koyulur. Yolda bir değirmen ve değirmenin sahibi Perdevay Düzenbaz adlı kişiye rastlayan Göroğlu, değirmenciden aldığı yiyecekleri hurcuna koyup yoluna devam eder. Uzun uzun yollar giden Göroğlu, yolu izi belli olmayan bir yerde bir kulağı yorgan, bir kulağı sofra gibi, boyu minare, kirpikleri çınar gibi biriyle karşılaşır. Adı Bela Dev olan ve Yunus Peri'nin bu taraftan gelen biri olursa yesin diye bekçi olarak koyduğu bu kişi, Göroğlu'nun gelişine "Avım geldi!" diye sevinirken Göroğlu'nun kendisinden korkmaması ve meydan okumasıyla ondan korkar. Devin kendisinden korktuğunu anlayan Göroğlu, Girat'ına devin kaçmaması için dikkatli olmasını söyler. Girat'ın kişnemesi ve yeri tepmesinden çok korkan dev, Göroğlu'na kendisini öldürmemesi için yalvarır. Göroğlu'nun sırtına bindirip Kafdağı'na üç günde varan dev, Göroğlu'na başı sıkıştığında yakar yakmaz yanına gitmesini sağlayacak kılını verir ve Girat'ın da iznini alarak yoluna devam eder.*

Bu sırada Yunus Peri, yanına diğer peri kızları alıp eğlenmek için gülşen bağına gider. Göroğlu, Girat'a tedbirli olup kendisi dönene kadar saklanmasını söyleyerek Yunus Peri'yi almak için gülşen bağına girer. Yurduna yabancı birinin geldiğini ve bu kişinin Göroğlu olduğunu hisseden Yunus Peri, yanındaki kızlara etrafı iyice gözetmelerini tembihleyerek gülşen bağındaki köşküne gider. Yunus Peri'nin peri kızlarından biri olan Gülkızcan, Gülşen bağında saklanmakta olan Göroğlu'nu fark eder ve onu Yunus Peri'nin kendisini görmesi halinde onu öldürteceği konusunda uyarır.

Gülkızcın'a kendisini tanıtan Göroğlu, ondan Yunus Peri'ye kendisi hakkında iyi Şeyler söylemesini ister. Gülkızcın, Göroğlu'yla iki saat boyunca sohbet ettikten sonra köşke geri döner. Gülkızcın'ın uzun bir süre ortadan kaybolmasından Őüphelenen Yunus Peri, Gülkızcın'ı bir sevdiği olduğu ve onunla buluŐmakla suçlar. Bunun üzerine Yunus Peri'ye uyuyakaldığını ve düşünde bir adam gördüğünü söyleyen Gülkızcın, ona Göroğlu'nu anlatmaya başlar. Duydukları üzerine Miskal Peri'yle birlikte, önceki bir zamanda kaybolan tayını arayan Göroğlu'yla dalga geçtiklerini hatırlayan Yunus Peri'nin yüreği yumuşar. Akşam olunca uyuyor numarası yapan Yunus Peri'nin gerçekten uyuduğunu zanneden Gülkızcın, gizlice Göroğlu'yla buluşur. Göroğlu'na kendisine bir Şey vermesi karşılığında onu Yunus Peri'yle buluŐturacađını söyleyen Gülkızcın ile Göroğlu arasında geçen konuŐmaları gizlice dinleyen Yunus Peri, Gülkızcın'ı utandırmak istemediği için sesini çıkarmaz ve geri dönüp uyuyormuŐ gibi yapmaya devam eder. Göroğlu'ndan her ne isterse vereceği sözünü alan Gülkızcın, onu uyumakta olan Yunus Peri'nin yanına götürür.

Bu sırada Göroğlu'nun vaktiyle kızı Zeydinay'ı kaçırıp Ahmedbey'le evlendirdiği Reyhan Arap, bütün Arap'ları toplayarak Yavmit'e gidip intikamını almak ve kızını Türkmen'lerin elinden kurtarmak ister. Reyhan Arap'ın büyük bir hazırlık yapıp, Yavmit'i ele geçirmek üzere yola çıkmaya niyetlendiğini gören Göroğlu'nun yengesi Halcuvan, bir adamını Yavmit'e olacaklar hakkında bilgi verir. Göroğlu'nun naibi Temirhan, elçinin getirdiği haber üzerine bütün beylerine haber gönderip, Arap'lara karşı hazırlık yapmaya başlar. Halk, Reyhan Arap'ın kızını alan ve ona meydan okuyacağını söyleyen Ahmedbey'i ordunun komutanı olarak seçer.

Öte yandan Göroğlu, kırk gün uyuyan Yunus Peri'nin yanında onunla birlikte uyur. Kırk gün sonunda uyanıp yanında bir adamın yatmakta olduğunu gören Yunus Peri, çok öfkelenir ve Göroğlu'nu uyandırarak ona kim olduğunu sorar. Kendisini Yunus Peri'ye tanıtan Göroğlu, erenlerden kendisi ve Miskal Peri'yle evlenmeyi dilediğini söyler. Bunun üzerine Allah'ın takdirine inandığını söyleyen Yunus Peri, Göroğlu'na eşi olmayı kabul ettiğini söyler. Göroğlu ve Yunus Peri'nin konuŐtuklarını işiten Gülkızcın, onları kendisine

bir şey vermemeleri durumunda olan biteni Yunus Peri'nin ailesine anlatmakla tehdit eder. Bunun üzerine olanları ailesine kendisinin anlatacağını söyleyen Yunus Peri, Göroğlu'nu saklanması için Gülkızcan'la birlikte gönderir. Gülkızcan'ın havuz başına götürdüğü Göroğlu'nu, hile ile kazdığı yere hapsedmesiyle Yunus Peri'nin bekçisi peri ve devler, insan kokusunu alırlar. Tam bu sırada Göroğlu'nun atı Gırat, sahibinin nerede olduğunu anlar ve Yunus Peri'nin devlerinden biri olan Tohtamış'ın gözünü şahlanıp, iki ayağıyla vurarak kör eder; Kara Dev'in de kulağını ısırır. Bütün devler Gırat'tan korkup kaçarken Göroğlu da hapsedildiği yerden çıkıp atının yanına gelir. Göroğlu'nun bütün devlerini öldürdüğünü gören Yunus Peri, Gülkızcan'ı onun yanına gönderip, artık durmasını ister. Göroğlu'nun yanına varıp yaptıkları için affını dileyen Gülkızcan, kendisiyle Yunus Peri'nin düğünlerinin yapılacağını söyler. Bu sırada da Yunus Peri'nin babası ile konuşan annesi Kariya Peri, ona kızı ve Göroğlu'nun zaten kırk gün boyunca beraber uyduklarını ve artık düğünlerinin yapılması gerektiğini söyler. Kızını Göroğlu'yla evlendirmeyi kabul eden Rahmet Peri, onarın düğünlerini yapar. Göroğlu, düğünden sonra yurduna gitmek istediğini söyleyerek Rahmet Peri'den izin ister. Daha önce kendisine verdiği kılı yakarak Bela Dev'i yanına çağıran Göroğlu, onun sırtına binerek gökyüzüne uçar ve çok kısa bir sürede Beladağ'a ulaşır. Beladağ'ın üstünden Yavmit'e baktığında kızıl, ala, yeşil dumanlar gören Göroğlu, yurdunda bir şeyler olduğunu anlar. Reyhan Arap'ın yokluğunu fırsat bilip yurduna saldırdığını anlayan Göroğlu, Gırat'ına binip, Bela Dev'le birlikte Arap'larla vuruşmaya başlar. Bela Dev'in de yardımıyla Arap'ları mağlup eden Göroğlu, Reyhan Arap yurduna kaçtıktan sonra Arap'lardan kalan malları paylaşır, üç gün süren bir eğlence düzenler.

Bu sırada Rahmet Peri ve Kariya Peri, kızları Yunus Peri için ustalara padişahlıkta gerekli olan ne varsa (imaretler, maslahathane, hücre, okul, cephanelik) yaptırıp, onu Yavmit'e göndermeye karar verirler. Anne ve babasıyla vedalaştıktan sonra teçhizatları, devleri ve peri kızlarıyla birlikte yola koyulan Yunus Peri, Yavmit'e ulaştıktan sonra bütün beyler ve halk yurtlarına gelen bu kalabalığın kimler olduğunu merak eder ve onların kendilerine zarar vereceğinden korkar. Yunus Peri, Gülkızcan'la Göroğlu'na haber gönderip bütün teçhizatıyla yurduna yerleştiğini söyler. Bunun üzerine

Göroğlu, bütün halkını toplayarak Yunus Peri'nin yanına gider. Ahmedbey, bütün beylerine haber gönderir ve bütün halkını toplayarak Göroğlu ve Yunus Peri'ye üç gün üç gece süren bir düğün yapar. Düğünde icazet alıp konuşma yapan Sakibülbül, Göroğlu'nun şehrine Çembil adını verir. Sakibülbül, Göroğlu'na Yunus Peri, Gırat ve kırk yiğidiyle birlikte uzun ömürler diler.⁵⁴

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Gülkız:

1) Rolü – Özellikleri: Yunus Peri'nin peri kızlarından birisi olan Gülkız, Yunus Peri'yi almak için Gülşen başına gizlice giren ve saklanan Göroğlu'nu görür ve onunla iki saat sohbet ederek kim olduğunu ve ne istediğini öğrenir.

2) Yardımları: Göroğlu'nun Yunus Peri'yle evlenmek istediğini öğrenen Gülkız, Yunus Peri'ye rüyasında gördüğünü söylediği Göroğlu'nu anlatıp, tanıtır. Göroğlu'nun kendisinden istediği gibi Yunus Peri'ye onunla ilgili güzel sözler söyledikten sonra bir gece Göroğlu'nu uyumakta olan Yunus Peri'nin yanına getirir.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Gırat:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, Ahmedbey'in kendisini Yavmit'ten bir kızla evlendirmek istemesini kabul etmeyerek Yunus Peri'yi bulmak üzere Gırat'la birlikte yola koyulur.

2) Yardımları: Göroğlu, yolda Yunus Peri'nin o taraftan gelen biri olursa onu yemesi için bekçi olarak koyduğu Bela Dev'le karşılaşır. Bela Dev, Göroğlu'nun gelişine "Avım geldi." diye sevinirken Gırat, devin üstüne basıp

⁵⁴ Destan metni için bk. Filiz Kırbaşoğlu (2000), age, s. 673-844.

başından geçer. Bunun üzerine korkup, Göroğlu'na kendisini öldürmemesi için yalvaran Bela Dev, sonrasında Göroğlu'na yardımcı olur.

Yunus Peri'nin yanındaki peri kızlarından birisi olan Gülkız, hile ile Göroğlu'nu havuz başında kazdığı çukura hapseder. Bu sırada Göroğlu'nun kokusunu alıp, ona zarar vermeye kalkışan Yunus Peri'nin devlerinden Tohtamış ve Kara Dev'e saldıran Girat, şahlanıp iki ayağıyla teptiği Tohtamış'ın gözünü kör eder, Kara Dev'in ise kulağını ısırır. Hapsedildiği çukurdan kurtulan Göroğlu, Girat'la birlikte devlere karşı vuruşmaya başlar ve sonunda devleri öldürür.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. *Bela Dev:*

1) Rolü – Özellikleri: Yunus Peri'nin yola bekçi olarak koyduğu Bela Dev, bir kulağı yorgan, bir kulağı sofraya gibi; boyu minare, kirpikleri çınar gibi biridir. Göroğlu'nu görünce kendisine yiyecek bir av bulduğunu sanıp sevinen Bela Dev, Göroğlu'nun atı Girat'ın üstüne basıp başından geçmesiyle korkuya kapılıp, Göroğlu'na kendisini öldürmemesi için yalvarmaya başlar.

2) Yardımları: Göroğlu'nu sırtına alan Bela Dev, onu üç gün içerisinde Yunus Peri'nin yaşadığı Kafdağı'na ulaştırır. Kendisinin artık Göroğlu'nun hizmetkârı olduğunu söyleyen Bela Dev, Göroğlu'na başı sıkıştığında yakar yakmaz onun yanına ulaşacağı kılını verdikten sonra Girat'ın da iznini alarak kendi yoluna gider.

Yunus Peri'yle evlendikten sonra Yavmit'e dönmek isteyen Göroğlu, Bela Dev'in kendisine verdiği kılı yakarak onu yanına çağırır. Göroğlu'nu sırtına alan Bela Dev, gökyüzüne uçarak kısa sürede onu Beladağ'a ulaştırır. Yavmit'e ulaştıktan sonra yokluğunu fırsat bilip Reyhan Arap'ın yurduna saldırdığını gören Göroğlu, Bela Dev'in de yardımıyla Arap'larla vuruşmaya başlar ve onları mağlup eder.

4.3.4. Hasan Han Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Göroğlu'nun şehri Çembil'in mertebesi günden güne yükselip, şöhreti her tarafa yayılırken bir gün Göroğlu, Ahmedbey, Temirhan, Cigalihan, Hıdırali Elbeği ile bir araya toplanıp sarhoşluk ettikleri sırada "Hay yazık, ortada bir saki yok!" derler. Bunun üzerine Göroğlu, mecliste "Ya zengin çocuklarından ya da bey çocuklarından biri getirilse oturuşun eksiği olmaz." der ve halkın dedikodusunu engellemek için birinin getirilip saki yapılması gerektiğini söyler. Yanındaki adamlarına hangi şehrin güzelinin çok olduğunu, hangi şehirden saki alıp gelmeleri gerektiğini soran Göroğlu'na, adamları hiçbir şehri gezip görmediklerinden cevap veremezler. Aynı soruyu sorduğu eşi Yunus Peri'den yeryüzünün en güzel çocuğu olan, Vayengen şehrinde Temirhan'ın oğlu olan Hasan Han cevabını alır. Bunun üzerine Göroğlu, Hasan Çapsan ve Hasan Kölber'i asker başı; Ahmed Serdar'ı da tuğbaşı yaparak Sakibey'e Girat'ını hazırlatıp Çembil'i ve Yunus Peri'yi güvendiği adamı Asker'e emanet eder ve pirlerin duasını alarak bütün serdarları ve beyleriyle birlikte on bin kadar adamla Hasan Han'ı almak üzere Vayengen'e doğru yola koyulur.*

Bu sırada Temirhan'ın Sahman adlı veziri, bir gece yere dayayıp yeri dinlediği kepçe aracılığıyla Vayengen'e gelmek üzere olan Göroğlu ve on bin adamının atlarının ayak seslerini işitir. İşittiklerini hemen Temirhan'a anlatan Sahman, sekiz gün içinde çok askerin geleceğini ve hazırlık yapılması gerektiğini söyler. Duydukları karşısında endişeyle halkını toplayan Temirhan, onlara düşmana karşı hazırlık yapmalarını söyler. Bu sırada Vayengen'e yaklaşmakta olan Göroğlu, şehre girmeden önce adamlarından birinin şehre gizlice girip, şehir hakkında bilgi edinmesini ister. Adamlar arasından Sakibey, bu görevi üstlenerek yanına Hasan Çapsan'ı da alarak Vayengen'e gitmeyi kabul eder. Öncesinde Hasan Çapsan'ı herkesin güldüğü ilginç bir kılığa büründüren ve yapacağı hileleri öğreten Sakibey, kendisi de değerli taşlarla süslü taç ve gösterişli bir kıyafet giyerek Hasan Çapsan'la birlikte Vayengen'e giderler.

Temirhan, kendisine bir yetim olan Göroğlu'ndan korkmaması gerektiğini söyleyen diğer veziri Tohman'ı şehrin dışında bekçi olarak görevlendirir ve ona Göroğlu'yla birlikte bütün Çembil halkını öldürme emrini verir. Bu sırada Vayengen'e yakın bir yerde dinlenmekte olan Hasan Çapsan ve Sakibey, şehrin dışarıdan askerlerle donatıldığını görür ve şehre girebilmek için bir oyun düşünürler. Hasan Çapsan'a zillerle süslenmiş garip kıyafetini giydiren Sakibey, Hasan Çapsan'ın omzuna binip, yürüdükçe zil sesi çıkararak askerlerin yanına gelirler. Zil sesini duyan bütün halk, "deccal geldi!" diye meraklanıp başlarına toplanınca Sakibey, halka kendisini Temirhan'ın babasının hayaleti olduğunu, birkaç gün yurdunda kalıp oğluyla görüşeceğini, kendisinden korkmamalarını ve gönlünü hoş etmelerini söyler. Hizmetkârları hemen Temirhan'a babasının hayaletinin geldiği müjdesini verir, Temirhan da oğlu Hasan Han'ı hazırlayıp altın tahta bindirerek dedesi görsün diye Sakibey ve Hasan Çapsan'ın yanına götürür. Hasan Han'ı gören Hasan Çapsan, türlü oyunlar yaparak halkı güldürür, Sakibey de oğlu Temirhan ve torununu gördüğü için çok sevindiğini söyleyerek Temirhan ve halkı, babasının hayaleti olduğuna inandırır. Temirhan, oğlu Hasan Han'ı dedesinin duasını alması için onun omzuna bindirir. Hasan Çapsan ve Sakibey, bir yandan Hasan Han ve halkı eğlendirirken bir yandan da halkın getirdiği yemeklerden yerler. Bu sırada Temirhan'ın veziri Sahman, Temirhan'ın babasının hayaleti olduğunu söyleyenlerin aslına Göroğlu'nun casusları olduğunu, hile ile Temirhan'ı kandırıp Hasan Han'ı kaçıracaklarını anlar. Sahman'ın bu düşünceleri, Hasan Han'ın güzeller güzeli kız kardeşi Gülçehre'nin kulağına gidince Gülçehre, çok öfkelenir ve Sahman'a öfke dolu sözler söyler. Gülçehre'nin sözlerinden cesaret alan Sakibey'in onu yalan söylemekle suçlamasına rağmen Sahman, bu kez de Temirhan'a babasının hayaleti olduğunu söyleyen kişinin onları kandırdığını ve Hasan Han'ı alıp kaçıracığını söyler. Temirhan da Sahman'ın sözlerine inanmaz ve babasının hayaletine saygısızlık yaptığı için vezirini kötü sözlerle azarlar. Bu olayların üzerine Hasan Çapsan, Sahman'ın üzerine yürüyüp onu öldürmek ister; fakat araya giren Temirhan, dosta düşmana karşı babasının hayaleti vezirini öldürdü dedirtmemek için Sahman'ın affını ister. Bunun üzerine Hasan Çapsan, Temirhan ve torunlarının hatırına Sahman'ı affettiğini söyler. Buna rağmen Sahman'ın doğru bildiğinden şaşmayıp, halka hayalet sandıkları

kişinin aslında iki casus olduğunu ve Hasan Han ile Gülçehre'yi alıp Çembil'e götürceğini söylemesinden etkilenen, onun kararlı bir kişi olduğunu anlayan Hasan Çapsan ve Sakibey, ona gerçeği açıklayarak kendileriyle işbirliği yapmasını, ondan kendilerini halka rezil etmemesini isterler. Hasan Çapsan ve Sakibey'in halk karşısındaki inandırıcılığından etkilenen Sahman da bu teklifi kabul eder. Antlaşmaları gereğince bütün halkın gözü önünde Hasan Çapsan ve Sakibey'in kendisine verdiği yüz altın ve yüz zili alan Sahman, halkın gözünde hayalet dededen altın ve zil alarak veli oldu diye itibar kazanır. Aldığı altınlar karşılığında ağız değiştirip, hayaletin kıymetli bir evliya olduğunu söyleyen Sahman, Hasan Han ile Gülçehre'nin yanlarındaki kızlarla birlikte dedelerinin omzuna binip veli olmalarını söyler. Temirhan'ın oğlu, kızı ve elli kızı omzuna alan Hasan Çapsan, "İnsan kokusuna dayanamadım." diyerek aniden Vayengen şehrinden kaçar. Halk, "İmdat!" diyip matem tutar; fakat kimse onun hızına yetişemez.

Hasan Çapsan ile Sakibey, çocukları Çembil'e Göroğlu'na götürdükten sonra Temirhan ve Vayengen halkı perişan olur. Temirhan, Sahman'a inanmadığı için pişman olup Seri Pehlivan isimli adamını Sahman'a göndererek onu yanına çağırır ve ondan Göroğlu'nu öldürüp, kızı ve oğlunu kurtarmasını ister. Sahman, Temirhan'a Göroğlu'yla savaşmak yerine onunla iyi geçinmesini ve kızı ile oğlunu geri vermesi için ona yalvarmasını söyler. Vayengen halkının da Sahman'ın sözlerini desteklemesiyle yanına elli pehlivan alan Sahman, hediyelerle Göroğlu'nun yanına gider. Bu arada Hasan Han ve Gülçehre, Göroğlu'nun kendilerine iyi bakmasından dolayı çok mutlu olurlar ve kendi yurtlarını aramaz olurlar. Hasan Çapsan ve Sakibey'in, hediyelerle Göroğlu'nun huzuruna çıkan Sahman'ın, kendilerine yardımcı olduğunu ve onun sayesinde çocukları kaçırdıklarını söylemesi üzerine Göroğlu memnun olup Sahman'a iş verir. Temirhan ile de anlaşan Göroğlu, eğlence düzenler ve mutlu bir şekilde yaşarlar.⁵⁵

⁵⁵ Destan metni için bk. Filiz Kırbaçoğlu (2000), age, s. 845-943.

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Sakibey ve Hasan Çapsan:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun şehri Çembil'in mertebesi günden güne yükselip, şöhreti her tarafa yayılırken Göroğlu bir gün arkadaşlarıyla sarhoşluk ettiği sırada mecliste saki olmadığını fark eder. Göroğlu, bunun üzerine zengin çocuklarından ya da bey çocuklarından birinin getirilip saki yapılmasını söyler. Böyle bir çocuğu nereden bulacağını adamlarına sorup cevap alamayan Göroğlu'na eşi Yunus Peri, Vayengen şehrinin padişahı Temirhan'ın oğlu Hasan Han'ın yeryüzünün en güzel çocuğu olduğu cevabını alır. Bunun üzerine adamlarını toplayıp, on bin kişiyle birlikte Vayengen'e gitmeye hazırlanan Göroğlu, Hasan Çapsan'ı da asker başı yapar. Sakibey'e de Girat'ını hazırlatıp yola koyulur.

2) Yardımları: Askerleriyle birlikte Vayengen'e yaklaşan Göroğlu, şehre girmeden önce adamlarından birinin gizlice şehre girip bilgi edinmesini ister. Göroğlu'nun adamlarının içinden Sakibey, bu göreve talip olur. Yanında Hasan Çapsan'ın da gelmesini isteyen Sakibey, Vayengen'e gitmeden önce Hasan Çapsan'a zillerle süslü, ilginç bir kıyafet giydirip, kendisi de Hasan Çapsan'ın omzuna binerek Vayengen'e giderler. Yürüdükçe zillerin çıkardığı seslerle halkın ilgisini çeken Hasan Çapsan ve Sakibey, halka kendilerini Temirhan'ın babasının hayaleti olarak tanıtip herkesi buna inandırır. Temirhan'ın vezirlerinden Salman'ın durumu anlayıp Temirhan'ı uyarmasına rağmen durumu oldukça iyi idare ederek Temirhan'ı da babasının hayaleti olduğuna inandıran Hasan Çapsan ve Sakibey, Temirhan'ın oğlu Hasan Han ile kızı Gülçehre'yi alarak Vayengen'den kaçırıp, Göroğlu'nun yanına getirirler.

4.3.5. Avazhan Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Göroğlu'nun yurdu Çembil, yıllar geçtikçe daha da gelişmekteyken bir gün bir mecliste Göroğlu, kırk yiğidi ve Haldar, Şamdan

ve Sahman pehlivanlarına bir eksikleri olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Sahman, diğer pehlivanları ve kırk yiğit adına söz alarak Göroğlu'na, onun evladının olmamasının tek eksikleri olduğunu söyler. Sahman'ın bu sözü karşısında hüznelenen Göroğlu'na, kırk yiğidi sefer düzenleyerek Hunhar Şah'ın yurduna gidip padişahın hizmetini gören Avaz'ı getirmek istediklerini söylerler. Yiğitler, Göroğlu'na güzelliği aya benzeyen Avaz'ı getirip sohbetle saki yaparlarsa, avlara götürürlerse çok mutlu olacaklarını, dileklerinin yerine geleceğini söylerler. Yiğitlerinin bu sözleri üzerine Göroğlu, Vayengen şehrinde getirip, oğlu yerine koyduğu Hasan Han'a güzel giysiler giydirip, merteye vererek kırk yiğidine onun sözünü yerine getirmelerini emreder ve Hasan Han'ı kırk yiğidinin başında Avaz'ı almaları için Hunhar Şah'ın yurduna gönderir. Göroğlu'nun Girat'ına binip, kırk yiğitle beraber yola koyulan Hasan Han, kırk beş gün yol gittikten sonra Bedbaht dağına varırlar. Geceyi dağda geçiren yiğitler, sabah olunca dağın başını kaplayan yeşil, aladumanı görüp yolculuğun tehlikeli olduğunu, Hunhar şehrine girince şehir halkının kendilerini öldüreceğini anlar ve Avaz'ı almaktan vazgeçerek Çembil'e dönmeye karar verirler. Hasan Han'ın şehre girip, Avaz'ı almadan geri dönmeyeceklerini söylemesine rağmen Vayengen'den Hasan Han için gelmiş olan Sahman da dâhil olmak üzere yiğitlerin hiçbiri Hasan Han'ı dinlemez ve Çembil'e dönüş yoluna koyulurlar. Bu durum karşısında çaresiz kalan Hasan Han da üzüntüyle Çembil'e doğru tek başına yola koyulur.

Çembil'e girişlerinde askerlerini toplamış bir şekilde Göroğlu'nu gören kırk yiğit, Göroğlu'yla yüzleşmeye cesaret edemez ve gizli saklı, tepeleri aşarak Çembil'e girerler. Şehrin girişinde bekleyen Göroğlu, tek başına gelmekte olan Hasan Han'ı görünce kırk yiğidin onun sözünü dinlemediğini ve onu tek başına bıraktıklarını anlar. Oldukça üzgün olan Hasan Han'ı teselli eden Göroğlu, Çembil'i ona emanet edip Girat'ına binerek Avazhan'ı almak için yola koyulur. Bir süre yol gittikten sonra Bedbaht dağına ulaşan Göroğlu'nun karşısına kalabalık bir ordu çıkar. Ordunun karşısında tek başına ve savunmasız bir şekilde kalan Göroğlu, Girat'ıyla birlikte askerlerden kaçmaya başlar. Göroğlu ve Girat, yorgunluktan bitkin düşer ve Göroğlu, geride yurdunu bırakacak kimsesi olmadan ölüp gideceğini düşünerek dertlenip, ağlamaya başlar. Göroğlu, kendisini bu zor durumdan

kurtarması için Allah'a yalvardığı sırada gözünü açıp baktığında ordunun yok olduğunu, ordunun yerinde süslü bir çadır durduğunu görür. Hazreti Hızır, Kırk Çiltan ve bütün erenlerin oturduğu çadıra selam verip giren Göroğlu'na Hazreti Hızır, Bedbaht dağına aşır Kemik İhtiyar adlı çobanı bulmasını söyler. Avazhan'ı çok seven Kemik İhtiyar'ın, her kurban bayramında Avazhan'ın babası Bulduruk Kasap'tan aldığı iki tenge bayram harçlığı karşılığında koyunlarını Avazhan'a gösterdiğini anlatan Hazreti Hızır, Göroğlu'na Kemik İhtiyarı yakalayıp, koyunlarını alarak Hunhar şehrine girmesini söyler. Hazreti Hızır, ayrıca Göroğlu'na koyunlarını satın almak isteyecek olan Bulduruk Kasap'a kendisinin Avazhan'ın annesi Gülayım'ın kardeşi Konğırbay olarak tanıtmasını ve böylece Bulduruk Kasap'ın kendisine sahip çıkacağını da söyleyerek Avazhan'ı kolayca alabileceğini anlatır. Derken gözünü açıp bakan Göroğlu, ortada ne Hazreti Hızır ne erenler ne de çadırın olmadığını görür.

Hazreti Hızır'ın sözlerini dinledikten sonra yoluna devam eden Göroğlu, koyunlarını gütmekte olan Kemik İhtiyar'ı görür. Avazhan'ı almaya geldiğini söyleyerek Kemik İhtiyar'ı kızdıran Göroğlu, çobanla vuruşmaya başlar. Sonunda çobanın burnuna parmağıyla on yedi kere vurup, canını çıkartan Göroğlu, çobanın giysilerini çıkarıp giyer ve Girat'a Kemik İhtiyar'ın başında bekleyip kaçmaması için ona sahip çıkmasını tembih ederek tek başına Hunhar şehrine doğru yola koyulur.

Kemik İhtiyar'ın koyunlarıyla beraber Hunhar şehrine gelen Göroğlu, koyunları satmak için çıktığı pazarda Bulduruk Kasap'la karşılaşır. Hazreti Hızır'ın kendisine öğrettiği gibi Bulduruk Kasap'a kendisini Yavmit'ten gelen kayınbiraderi Konğırbay olarak tanıtan Göroğlu'nu, Bulduruk Kasap sevinçle kucaklar. Hemen Hunhar Şah'a haber gönderen Bulduruk Kasap, hizmetindeki oğlu Avazhan'a dayısını görmesi için bir gün izin vermesini ister. Hunhar Şah, çok sevdiği Avazhan'a bir günden fazla zaman harcamamasını söyleyerek izin verir. Göroğlu, yanına gelen Avazhan'ı yeğenim diye sevinçle kucaklar; ancak Avazhan, Göroğlu'nun dayısı Konğırbay olduğuna inanmaz ve onu küçümseyici sözler söyler. Bu tavrı karşısında Avazhan'a öfkelenen babası, oğluna Göroğlu'nu alıp annesi Gülayım'ın yanına götürmesini söyler.

Göroğlu, kendisini kardeşim diye kucaklayan Gülayım'ın evinde bir an rol yapmayı unuttur ve kendisini Çembil'deymiş sanarak Avazhan'a "Benimle ve beylerle birlikte Çembil'de yaşamak ister misin?" diye sorar. Bunun üzerine Göroğlu'nun dayısı olmadığını öğrenen Avazhan, hızla evden çıkar ve kapıyı Göroğlu'nun üzerine kilitlet. Bütün bekçileri çağıran Avazhan, omlara dayısı olduğunu söyleyen kişinin aslında Göroğlu olduğunu söyler. Bu sırada evine gelmekte olan Bulduruk Kasap'a hiç kimse korkusundan olan biteni anlatamaz ve Bulduruk Kasap, hâlâ Konğırbay zannettiği Göroğlu'na ondan satın aldığı koyunların parasını verir. Parayı dörde bölen Göroğlu, kendi payını aldıktan sonra Bulduruk Kasap, Gülayım ve kızları Balayım'a da paylarını verir. Anne ve babasının Avazhan'ın para almamasına üzüldüğünü gören Göroğlu, yanında getiremeyip Bedbaht dağda bıraktığı kuzularını gidip Avazhan'a getirebileceğini söyler. Sabah olunca Avazhan'ı da alıp yola çıkmaya hazırlanan Göroğlu, Gülayım'a kendisinin kardeşi Konğırbay olmadığını açıklar. Göroğlu'nun oğlunu götürüp bir daha getirmeyeceğini anlayan Gülayım, oğlunu Göroğlu'na emanet eder. Kendisini hâlâ Konğırbay zanneden Bulduruk Kasap ile Avazhan'ı yanına alıp yola çıkan Göroğlu, Bedbaht dağa geldiklerinde Bulduruk Kasap'a kendisini tanıtır ve ona Hunhar Şah'a gidip olan biteni anlatarak şahın gelip kendisiyle savaşmasını ister. Avzhan'ı Göroğlu'nun yanında bıraktığı için ağlayarak Hunhar şehrine doğru yola koyulan Bulduruk Kasap, Hunhar Şah'ın yanına ulaşarak şaha olan biteni anlatır. Duydukları karşısında çok öfkelenen Hunhar Şah, hemen ordusunu hazırlatıp, askerlerine Göroğlu'nu öldürme emrini verir. Hunhar Şah'ın oldukça kalabalık olan ordusunun Bedbaht dağa doğru geldiğini gören Göroğlu, Avazhan'ı bir tepeye bırakıp Girat'la birlikte düşmanla savaşmaya başlar. İki gün süren savaşın sonunda bütün düşmanları öldüren Göroğlu'nun kahramanlığından etkilenen Avazhan, fikrini değiştirip onunla Çembil'e gitmeye karar verir. Avazhan'la birlikte Çembil'e varan Göroğlu'nu karşılayan Yunus ve Miskal Peri'ler ile Göroğlu'nun bütün beyleri, Avazhan'ın güzelliğinden çok etkilenirler. Göroğlu, başına taç giydirip makam verdiği Avazhan için üç gün süren bir düğün yapar; bütün Çembil halkı mutlu olup yaşamlarını sürdürmeye devam eder.⁵⁶

⁵⁶ Destan metni için bk. Filiz Kırbaçoğlu (2000), age, s. 1011-1091.

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. *Kırk Yiğit:*

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun yurdu Çembil, yıllar geçtikçe daha da gelişmekteyken bir gün bir mecliste Göroğlu, kırk yiğidine bir eksikleri olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Sahman, kırk yiğit adına söz alarak Göroğlu'na, onun evladının olmamasının tek eksikleri olduğunu söyler.

2) Yardımları: Sahman'ın sözleri karşısında hüznlenen Göroğlu'na, kırk yiğidi sefer düzenleyerek Hunhar Şah'ın yurduna gidip padişahın hizmetini gören Avaz'ı getirmek istediklerini söylerler. Güzelliği aya benzeyen Avaz'ı getirip sohbete saki yaparlarsa çok mutlu olacaklarını söyleyen kırk yiğit, Göroğlu'na yol gösterirler.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Gırat:*

1) Rolü – Özellikleri: Adamlarının kendisinden Avazhan'ı getirmesini istemeleri üzerine Hunhar Şah'ın yurduna doğru yola çıkan Göroğlu'nun yanında sadece atı Gırat vardır.

2) Yardımları: Göroğlu, Hazreti Hızır'ın kendisine yol göstermesiyle Kemik İhtiyar'ı bulur. Avazhan'ı almaya geldiğini söyleyerek Kemik İhtiyar'ı kızdıran Göroğlu, çobanla vuruşmaya başlar. Sonunda çobanın burnuna parmağıyla on yedi kere vurup, canını çıkartan Göroğlu, çobanın giysilerini çıkarıp giyer ve Gırat'a Kemik İhtiyar'ın başında bekleyip kaçmaması için ona sahip çıkmasını tembih ederek tek başına Hunhar şehrine doğru yola koyulur. Gırat, Göroğlu gittikten sonra kendine gelip böğürmeye başlayan Kemik İhtiyar'ı göbeğinden ısırarak onu yerin yedi kat altına girmiş gibi yere yatırır ve korkusundan kıpırdamayan çobanın başında Göroğlu'nun dönmesini bekler.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Hazreti Hızır ve Kırklar:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, bir mecliste kırk yiğidi ve pehlivanlarına kendisinden bir isteği olup olmadığını sorar ve adamlarından Hunhar Şah'ın hizmetkârı Avazhan'ı getirip meclislerine saki yapmasını istemeleri üzerine Avazhan'ı almak için Hunhar Şah'ın yurduna doğru yola koyulur. Girat'ıyla birlikte Bedbaht dağına ulaşan Göroğlu'nun karşısına Hunhar Şah'ın kalabalık ordusu çıkar. Ordunun karşısında tek başına ve savunmasız bir şekilde kalan Göroğlu, Girat'la birlikte askerlerden kaçmaya başlar. Bir süre sonra yorgunluktan bitkin düşen Göroğlu, geride yurdunu bırakacak kimsesi olmadan ölüp gideceğini düşünerek dertlenip ağlamaya başlar. Göroğlu, kendisini bu zor durumdan kurtarması için Allah'a yalvardığı sırada gözünü açıp baktığında ordunun yok olduğunu, ordunun yerinde süslü bir çadır durduğunu görür. Göroğlu, selam verip içine girdiği çadırda Hazreti Hızır ve erenlerle karşılaşır.

2) Yardımları: Hazreti Hızır, Göroğlu'na Bedbaht dağına aşırp Kemik İhtiyar adlı çobanı bulmasını söyler. Avazhan'ı çok seven Kemik İhtiyar'ın, her kurban bayramında Avazhan'ın babası Bulduruk Kasap'tan aldığı iki tenge bayram harçlığı karşılığında koyunlarını Avazhan'a gösterdiğini anlatan Hazreti Hızır, Göroğlu'na Kemik İhtiyarı yakalayıp, koyunlarını alarak Hunhar şehrine girmesini söyler. Hazreti Hızır, ayrıca Göroğlu'na koyunlarını satın almak isteyecek olan Bulduruk Kasap'a kendisinin Avazhan'ın annesi Gülayım'ın kardeşi Konğırbay olarak tanıtmasını ve böylece Bulduruk Kasap'ın kendisine sahip çıkacağını da söyleyerek Avazhan'ı kolayca alabileceğini anlatır. Derken gözünü açıp bakan Göroğlu, ortada ne Hazreti Hızır ne erenler ne de çadırın olmadığını görür.

4.4. Türkmenlerin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.4.1. Köroğlu Destanının İlk Kolunda Yardımcı Tipler

Özet: *Çardaklı Çandibil denilen yurdun bütün vaktini zevk ve sefa içinde geçiren, halkın halinden hiç haberi olmayan bir beyi vardır. Vakti gelip de bu bey ölünce Çandibil halkı, herkesin sevip saydığı; sözüne önem verdiği, hanın seyisi Cığalı Beğ'i han olarak seçer. Cığalı Beğ, han olduktan sonra üç oğlunu da evlendirir. En büyük oğlu olan Gencim, evlendikten sonra dünya malına dalıp babasına destek vermez. Akli hoş, gözleri şaşsı ve hastalıklı olan ortanca oğlu Mümin'den de Cığalı Beğ'e fayda gelmez. En büyük oğlu Adı Beğ ise akıllı, cesur, millete faydalı bir yiğit olarak yetişip Cığalı Beğ yaşlandığı vakit yurdun yönetimini ondan teslim alarak han olur. Günlerden bir gün halk toplanıp Adı Beğ'in evlenerek neslini devam ettirecek bir oğlunun olmasını istediklerini bildirirler. Halkının isteği üzerine Adı Beğ evlenir; hanımı hamile kalıp doğum yapamadan ölür. Buna çok üzülen Adı Beğ de vakti dolunca dünyadan ayrılır.*

Oğlunun ölümüne çok üzülen Cığalı Beğ, bir gün rüyasında bir oğlunun olduğunu ve gelininin mezarına gidip, yoklaması gerektiği haberini alır. Bu sırada Cığalı Beğ'in diğer oğlu Gencim'in çobanlarından biri, ona sürüdeki bir keçinin sürekli mezarlığa giderek mezardan çıkan bir bebeği beslediğini haber verir. Bunun üzerine Gencim ve Cığalı Beğ, Adı Beğ'in hanımının mezarına giderek mezardan çıkan bebeği yakalayıp eve getirirler. Cığalı Beğ, halkına haber salıp Adı Beğ'in ardında bir oğlunun kaldığını ve beraber bu oğlana bir isim koymalarını istediğini bildirir. Herkes farklı bir isim önerirken yoksul bir ihtiyar "Göroğlu olsun." der, fakat hiç kimse ihtiyarın önerdiği ismi kabul etmez; bebeğin ismini Rövsen koyarlar.

Cığalı Beğ'in büyüttüğü Rövsen, daha küçüklükten itibaren ortalığı birbirine katmaya; satıcılara, pazar esnafına nefes aldırmamaya başlar. Ünü iyiden iyiye yayılmaya başlayan Rövsen'e artık herkes Göroğlu demeye

başlar. Göroğlu'nun kendilerine yaptığı eziyetlerden bıkan satıcılar ve pazar esnafı, bir araya gelerek Göroğlu'nu yurtlarından uzaklaştırmak için bir plan yaparlar. Satıcılar, yedi memleketin padişahına hükmedip onlardan vergi alan Hünkâr Sultan'a Adı Beğ'in öldüğünü, Cığalı Beğ'in de artık eski gücünde olmadığını haber verirler. Bunun üzerine Hünkâr Sultan, askerlerine Türkmen iline saldırıp bütün halkı öldürmelerini; sadece Cığalı Beğ ve ailesini esir alıp getirmelerini emreder. Kendisine esir düşen Cığalı Beğ'in bilgili biri olduğunu anlayan Hünkâr Sultan, ona şehirde bir mekân verip yıllık sürülerinin seyisi yapar. Bütün hünerlerini gösteren Cığalı Beğ, üç yıl içinde Hünkâr Sultan'ın güvenini kazanıp onun veziri olur. Bu durum karşısında kendi değerlerinin azalmasını hazmedemeyen diğer vezirler, Hünkâr Sultan'ı Cığalı Beğ'e karşı kışkırtıp ondan Hünkâr Sultan'a dünyada eşi görülmemiş bir at bulup getirmesini isterler.

Hünkâr Sultan'ın emri üzerine Cığalı Beğ üç ay dolaştıktan sonra bir kısrağ bulup getirir. Getirdiği kısrağtan doğan tayın köpek yavrusu gibi çirkin olmasına rağmen Hünkâr Sultan'ın Cığalı Beğ'i cezalandırmadığını gören vezirler, onu kışkırtmaya devam edip Cığalı Beğ ile ilgili yalanlar söylerler. Bunun üzerine Hünkâr Sultan, cellâtlarına emir verip Cığalı Beğ'in iki gözünü de oyduktur. Yine vezirlerinin kışkırtmasıyla Hünkâr Sultan'ın oğlu Mümin'in başını kestirmesinden sonra Cığalı Beğ, artık Hünkâr Sultan'ın yurdunda kalamayacaklarını anlar. Hünkâr Sultan'ın beğenmeyip kendisine verdiği kısrağı da alarak gelini Gülendâ ve Göroğlu ile Hünkâr Sultan'ın yurdundan kaçıp Üçgümmez dağında bir çardak yapıp orayı mesken tutarlar.

Cığalı Beğ'den ok atıp, avlanmayı öğrenen Göroğlu, bir gün avlanırken İsfahan'dan gelip Mekke'ye Medine'ye doğru giden kırk dervişle karşılaşır. Cığalı Beğ'in çardağına Tanrı misafiri olan dervişler, Gülendâ'nın güzelliğine hayran kalıp, kör bir adam ve bir çocukla kalmasına hayret ederler. Cığalı Beğ'in çardağından ayrılıp Arabistan'a varan dervişler, Rayhan Arap'a Tanrı misafiri olurlar. Rayhan Arap'a Gülendâ'nın güzelliğinden bahsedince Rayhan, onun daha önce almak istediği ama kendisinden kaçan, Şirvan valisinin kızı olduğunu anlar ve Üçgümmez dağına gidip Gülendâ'ı almaya karar verir. Rayhan Arap'ın geldiğini atının sesinden anlayan Gülendâ,

Göroğlu'na başından geçenleri; geçmişte Rayhan'ın kendisini almak istediğini anlatır. Daha sonra Göroğlu'na Rayhan'ın atını isteyerek kendi kısırağıyla çiftleştirmesini, doğacak tayın Göroğlu'na her zaman faydalı olacağını söyler. Göroğlu ormana gidip Rayhan'ı karşılar; Rayhan atını vermeyi kabul edince kısırağıyla çiftleştirir. Rayhan da su içme bahanesiyle Cığalı Beğ'in çardağına gidip Gülendam'ı alıp kaçar. Olanlara çok üzülen Göroğlu'nu, dedesi "Büyüdüğün zaman kısırağından doğan tayınla Rayhan'dan intikamını alırsın." diye teselli eder.

Günler geçer, Göroğlu'nun kısırağı çirkin bir tay doğurur. Tayı gören Göroğlu, umutsuzluğa kapılarak dedesinin tarif ettiği şekilde tayını büyütmeye başlar. Bir gün dedesinin sözü üzerine tayını Aras Nehri'nin kenarına götürerek Göroğlu, tayı fırlayıp kaçınca dedesini suçlayıp onu öldürmeye karar verir. Bunun üzerine Cığalı Beğ, Göroğlu'nun derdini dinleyip ona tayını kendisine verecek olan erenlerin yerini tarif eder. Bunun üzerine Göroğlu, yola çıkıp iki gün yol yürüdüktan sonra dedesinin tarif ettiği yere çınarın altına gelir. Burada uyuyakalan Göroğlu'nun rüyasına giren erenler, ona dileklerini sorup kutsal şaraptan kırk bir bardak içirirler. Şir-i Hüda "benden sana bir nişan olsun" diyerek Göroğlu'nun beline kılıcını da taktıktan sonra erenlerle beraber yok olur. Sabah olup da Göroğlu uyanınca karşısında tayını görüp sevinçten delirecek gibi olup dedesinin çardağına doğru yola çıkar. Göroğlu, dedesinin yanına varıp olanları anlatınca Cığalı Beğ, torununa erenlerin verdiği kılıcın yeterli olmayacağını; Isfahan'a gidip dört ustanın yakut, altın ve gümüşten yaptığı oku almasını söyler. Bunun üzerine Göroğlu, Isfahan'a varıp daha önce çardaklarına misafir olan kırk dervişin başı Abdullah Derviş'i bulur; kendisini tanıtır. Rayhan Arap'ın Gülendam'ın yerini öğrenmesine sebep olduğundan dolayı Göroğlu'na mahcup olan Abdullah Derviş, Göroğlu'na hürmet gösterir; onu almak üzere geldiği yayı yapan ustaların dükkânına götürür. Göroğlu, ustaların şartını yerine getirerek yaya sahip olur. Eksik kalan bütün silah ve teçhizatını da Abdullah Derviş karşıladıktan sonra Göroğlu, onunla vedalaşıp dedesinin çardağına doğru yola çıkar. Göroğlu dedesinin yanına geldiğinde Cığalı Beğ, onun böylesine silahlanıp kuşandığını görüp duygulanarak bugüne kadar

başlarından geçenleri tek tek anlatır. Çandibil'e giderek intikam almasını istediği Göroğlu'ndan yeğeni Habib Beğ'i de bulmasını ister.

Göroğlu, Kırat'la yola düşüp Habib Beğ'in kapısına varır, kendisini tanıtip olan biteni anlattıktan sonra Habib Beğ, Cığalı Beğ'in çardağına gidip onu Çandibil'e getirir. Adı Beğ ölüp Cığalı Beğ de Hünkâr Sultan'a esir düştüğünden beri lidersiz kalan halk, Göroğlu'nu kendine han olarak seçer; herkes malından mülkünden bir parça getirir; onun için asker toplamaya başlar. Göroğlu için toplanan askerlerin arasından onunla birlikte Hünkâr Sultan'a karşı savaşmayı göze alamayan namertler çıkar. Bunlar Göroğlu'nun yanından ayrıldıktan sonra Göroğlu, başta Habdan Batır olmak üzere gerçek yiğitlerle beraber Hünkâr Sultan'ın yurduna doğru yola çıkar.

Göroğlu'nun babası Adı Beğ'in kırk yiğidi, o öldükten sonra Çandibil'den kaçıp dağlık bir yeri mesken tutarlar. Göroğlu, yiğitleriyle onların meskeninin olduğu yerden geçerken kırklar onları görüp yağmalamak isterler. Kırkların başı olan Sapar Köse, Göroğlu ile güreşe tutuşup yenilince ona kim olduğunu sorar; ölen beyinin oğlu olduğunu öğrenince de onun yiğitleri olmak istediklerini söyler. Göroğlu, sahip çıktığı kırklar ve kendi yiğitleriyle Hünkâr Sultan'ın yurduna gidip onun ordusunu dağıtırlar. Dedesi ve amcası Mümin'in intikamını alan Göroğlu, yiğitleriyle beraber Çandibil'e dönüp mutlu bir hayat yaşar.⁵⁷

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Cığalı Beğ:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun dedesi olan Cığalı Beğ, Çardaklı Çandibil denilen yurdun hanının seyisidir. Cığalı Beğ'i iyi davranışları sebebiyle herkes tarafından sevilip, söylediği sözler ve verdiği öğütlerle halkın gönlüne taht kurmuştur. Günlerden bir gün hanın vakti gelip dünyadan göçtüğünde Çandibil halkı Cığalı Beğ'i han olarak seçer.

⁵⁷ Destan metni için bk. Metin Ekici (2004), age, s. 140-190.

Cıġalı Beġ, han olduktan sonra üç oġlunu da evlendirir. En büyük oġlu olan Gencim, evlendikten sonra dünya malına dalıp babasına destek vermez. Akılı hoş, gözleri şaşu ve hastalıklu olan ortanca oġlu Mümin'den de Cıġalı Beġ'e fayda gelmez. En küçük oġlu Adı Beġ ise akıllu, cesur, millete faydalı bir yiġit olarak yetişip Cıġalı Beġ yaşlandıġı vakit yurdu ondan teslim alır, yurdun hanı olur.

Bir zaman sonra gebe olan Adı Beġ'in hanımının doğum sancuları başlar; fakat zavallı kadın çocuġunu doğuramadan ölür. Bir zaman sonra Adı Beġ de vaktini doldurup dünyadan göçer.

Cıġalı Beġ, oġullarının en iyisi olan Adı Beġ'in bir çocuk bile bırakmadan dünyadan göçmesine çok üzölür. Oysaki annesinin karnındayken mezara gömülen torunu Göroġlu'na yakın bir zaman sonra kavuşacak ve onun bir yiġit olmasında en büyük yardımcısı olacaktır.

2) Yardımları: Cıġalı Beġ, mezardan çıkan torunu Göroġlu'nu kendi eliyle yetiştirmeye başlar. Yedi yaşına gelince onu hocanın yanına verir. Göroġlu'nun mescitte hocaya eziyet ettiġini öğrenince “şimdilik öğrendiklerin yeter.” diyerek onu okuldan alır.

“Cıġalı Beġ torunun okuldan alarak, eline altın teġbent (ellik), beline altın kemer, ayaġına altın ökçeli edik (çizme), başına çakmak telpek (kalpak), eline altın kenek (aşık kemiġi) verip;

- Var oġlum, sen çocuklarla oyna. Bize hocalık lazım deġil, deyip torununu oyuna gönderdi.”

(Ekici, 2004; 148)

Göroġlu daha küçüklükten kendi yaşlılarına baş olup gezer. Oyunlarda zayıf olan çocukların tarafını tutar, yenilmeye razı olmayanlara türlü eziyetler çektirir, Pazar esnafına nefes aldırılmaz. Böylece Göroġlu adı gün geçtikçe ün kazanmaya başlar. Göroġlu'ndan bıkan satıcılar, Türkmen yurduna

hükmetmek için epey zamandır can atan Hünkar Sultan'a Adı Beğ'in öldüğünü haber verirler. Hünkar'ın ordusu Çandıbil'e akın düzenleyip Cığalı Beğ ile gelini Gülendam ve Göroğlu'nu esir alır. Cığalı Beğ, gelini ve torunuyla Hünkar'ın elinden kurtulduktan sonra Göroğlu'nun atlanıp silahlanarak bir gün yurduna geri dönmesi Çandıbil yurdunu Hünkar'ın elinden alarak han olması için bildiği her şeyi torununa öğretir. Bir anlamda Cığalı Beğ, Göroğlu'nun mezardan çıkıp yurdunun hanı olması arasında geçirdiği süreçte onun en önemli yardımcısı, rehberidir. Hatta Göroğlu, dedesinin aşırı titiz davranmasından bıkip onu öldürmeye karar verse bile Cığalı Beğ, ondan asla vazgeçmez ve onun bir yiğit olup yurdunu Hünkar'ın elinden alacağına dair güvenini hiç kaybetmez.

Göroğlu, atı Kırat'ı Aras Nehri'nin kenarında kaybettiğinde Cığalı Beğ, onu atının yerini bilen erenlerin yanına gönderir.

“Şimdi sen bir gömme çörek pişir, yarısını bana bırak yarısını da kuşağına koy, tayın izini bulup kibleye doğru git. İki gün gittikten sonra üçüncü gün bir çınarın altına varacaksın. Orada bir aksakal baba namaz kılıyordur. O, yatma zamanında on iki, gece yarısında kırk kişi olur. Tan atmaya yakın üç yüz altmış eren orada toplanırlar. Tayını orada eline verirler oğlum, dedi.”

(Ekici, 2004; 169)

Göroğlu, atına kavuştuktan sonra yurdunu Hünkar'dan geri almasında gerekli olan yayı elde etmesi için onu yay ustalarının yanına gönderir.

“İsfahan, Niscibicihan denilen memlekette dört usta varmış. Onlar en iyi yakuttan, gümüştan, altından, mercandan bir yayı, üç yılda yaparlarmış. Bunu almak için tek şart yayı çekebilmekmiş. Çekemeyenler ise dört yüz lira kaybederlermiş diye duydum. Sen artık yiğit oldun, kollarında güç, belinde kuvvet varsa, bunu göstermenin zamanı geldi. Oraya giderek gücünü göster, o yayı almalısın oğlum, dedi.

(Ekici, 2004; 173)

b. Abdullah Derviş:

1) Rolü – Yardımları: Göroğlu, dedesinin sözüne uyup yayını almak için İsfahan' a vardığında karşısına çıkan medresede Abdullah Derviş' i bulur. Abdullah Derviş, Göroğlu ve Cığalı Beğ Üçgümmez dağında kaldıkları sırada dervişleriyle beraber onların çardağında misafir olmuş idi. Göroğlu, kendisini tanıyamayan Abdullah Derviş'e bunu hatırlatınca o da Göroğlu'nun silahlanması için elinden gelen yardımı yapar.

2) Yardımları: Abdullah Derviş, Göroğlu'nu ilk olarak almak için İsfahan'a geldiği yayı yapan ustaların dükkanına götürür. Göroğlu ustaların yapmasını istediği şartları yerine getirerek yakut işlemeli yayı alıp, ustalarla helalleşir.

Abdullah Derviş, Göroğlu'nu bir de yeşil bir nazya (mızrak) alması için başka bir dükkana götürür. Ustabaşı, Göroğlu'nun yakut işlemeli yayı aldığını görünce “ bu nazya da kullanmayı başarırısın” diyerek nazya Göroğlu'na vermekle kalmaz onun bütün silahlarını, techizatını tamamlar.

c. Habib Beğ:

1) Rolü – Özellikleri: Habib Beğ, Cığalı Beğ'in yeğenidir. Göroğlu atlanıp silahlanarak Çandıbil'e doğru yola çıkmaya karar verdiğinde Cığalı Beğ, ondan Habib Beğ'i bilmesini ister.

2) Yardımları: Göroğlu, Habib Beğ'e dedesiyle başlarından geçen olayları anlattıktan sonra Habib Beğ, Cığalı Beğ'in yanına giderek onun çardağını toplar, Çandıbil'e kavuşmasını sağlar.

“ Bir ay kırk gün geçtikten sonra Çandıbil halkı toplanıp, “Adı beğ öldükten sonra, Cığalı Beğ gittikten beri yurdumuz lidersiz kaldı, belli bir sahibi olmadı. Şimdi Göroğlu gerçek bir koç yiğit olmuş, yetişmiş. Artık bizim derdimize derman olacak odur, onu yurdumuza han seçelim.” Diye meşveret kurdular. “

Eskiden babadı hanımızdı, babasının yerine onu koyalım” diyerek göroğlu’nu ham seçtiler.

(Ekici, 2004; 181)

d. Handan Batır:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, Çandibil’e han olduktan sonra pek çok yiğidi oldu. Bu yiğitlerin arasında iyiyi kötüden ayıranlardan birisi de Handan Batır’dır.

2) Yardımları: Handan Batır, Göroğlu’nun yiğitleri arasında yalnızca yiyip içip, keyif çatmak için bulunanları uyarır. Niyeti bozuk olanları, oynadıkları oyunları Göroğlu’na bildirir. Göroğlu’nu Çandibil’i Hünkar’ın elinden almak için çıktığı yolda, bütün yiğitleri vazgeçse de, yalnız bırakmaz.

e. Sapar Köse ve Kırk Yiğit:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu’nun babası Adı Beğ ile beraber gezen kırk atlısı, Adı Beğ öldükten sonra uğradıkları zulümlere dayanamayarak dağlık bir yeri mesken tutarlar. Kırk atlının lideri ise Sapar Köседir.

2) Yardımları: Sapar Köse, mesken tuttıkları dağlık yerden geçen Göroğlu ve Handan Batır’ı görünce onları yağmalamak ister. Göroğlu ile tuttuğu güreşte yenilen Sapar Köse, Göroğlu’nun kendisini tanıtmaması üzerine artık kendi adamlarıyla beraber onun yanında olduğunu söyler. Göroğlu’nun Çandibil’i Hünkar’ın elinden almasında ona yardımcı olur.

“ Göroğlu yiğitleriyle Çandibil’ e geldi, atını bağlayıp oturdu. Çektiği bunca çileye, zulme, garipliğe rağmen sonunda muradına erip, babasının yurduna, yiğitlerine sahip oldu. İhtiyar dededinin ve Mümin amcasının intikamını aldı.”

(Ekici, 2004; 190)

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Erenler:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu dedesinin sözü üzerine atını bulmaları için erenleri aramaya çıkar. Üç gün yol giden Göroğlu, yorulup bir çınarın altında uyuya kaldığında rüyasında erenleri görür. Erenler ona kutsal şaraptan kırk bir bardak içirip atının dizginlerini eline verirler.

2) Yardımları: Erenler, atını Göroğlu'na verdikten sonra bu dünyadan ve öteki dünyadan ne arzun varsa bizden dile derler. Ona üç fırsat verirler. Göroğlu kendine ve atına yüz yirmi yıl ömür, düşman eline düştüğünde çabucak kurtulmayı ve yetmiş iki dil öğrenmeyi ister. Erenler onun bütün isteklerini yerine getirir. Göroğlu, son olarak öldüğü zaman adını yaşatacak bir evlat ister; fakat bu isteği üç hakkı bittiği için kabul edilmez.

“Şir-i Hüda;

- Ah oğlan, eksiğin kalmasın diyerek sana üç defa fırsat verdik, şu fırsatların içinde olsaydı olurdu, fakat şimdi bu söylediğin olmaz. Sen yine de üzülme, ben sana kendim bir nefes vereyim, ta kıyamete kadar adın yediden yetmişe herkesin dilinde ebedi dolaşsın, yeraltında yatmasın, deyip, bir nefes verdi.”

(Ekici, 2004; 170)

4.4.2. Sapar Merhem Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Göroğlu'nun ata dostu olan Sapar Merhem adlı bir yiğidi vardır. Bütün yiğitlerin ağabeyi olan Sapar Merhem'e Göroğlu'na yakınlığından dolayı Merhem dense de herkes onu Sapar Köse olarak tanır.*

Günlerden bir gün Göroğlu, Şehr-i Bostan yurdundan Usta Badam'ın kızı Gülşirin'i kaçırap Sapar Köse'yle nikâhlar. Buna çok memnun olan Sapar Köse, kırk yiğidine ziyafet verir; damatlık elbiselerini giyip gelinin yanına

giden Köse, Gülşirin'in ata binip gitmek üzere olduğunu görünce onu gitmekten vazgeçirmeye çalışır. Ne söylese kabul etmeyen Gülşirin, "Bir şartım var; eğer onu yerine getirirsen geri dönerim" diyerek Şehr-i Bostan'a doğru yol alır. Gülşirin'in gitmesi üzerine ne yapacağını bilemeyen Sapar Merhem, akıl danışmak için Göroğlu'na gider. Göroğlu'ndan Övez Han'ı yanına alıp Şehr-i Bostan'a gitmek için izin ister. Göroğlu, Köse'nin haşhaş tiryakisi, Övez'in de genç ve tecrübesiz olması sebebiyle başarılı olamayacaklarını düşündüğünden bunu kabul etmez; fakat Köse'nin kendilerine güvenmesi için fazlaca ısrar etmesine dayanamayarak Kırat'ı yanlarına verip onları uğurlar.

Köse ve Övez, üç gün üç gece yol gittikten sonra kırk kalenderlerin toplanıp sohbet ettikleri bir havuz boyundaki gücümün altına varırlar. Kalenderlerin başı Şah Kalender, ikisinin yabancı olduğunu anlayıp onlarla sohbet etmeye çalışır. Şah Kalender'den korkan Köse ve Övez, onu öldürmeye çalışır; fakat daha sonra iyi niyetli olduğunu anlayıp ona nereye gittiklerini anlatırlar. Köse ve Övez'in Gülşirin'i aradıklarını öğrenen Şah Kalender, onlara Gülşirin'i almak isteyen Yazım Berzengi adlı pehlivanın Gülşirin kaçırdıktan sonra babası Usta Badam'ı köle ettiğini; o ildeki insanları da bıktırdığını; Gülşirin'in şartının Yazım Berzengi'yi yenmekten başka bir şey olamayacağını söyler. Bunun üzerine hep beraber bir plan yaparak Yazım Berzengi'nin çadırına misafir olup onun niyetini öğrenmeye karar verirler. Gülşirin'i görmek isteyen Köse, Övez'i Şah Kalender'in yanında bırakıp Gülşirin'in evine gider, onunla konuşup onu Berzengi'den kurtarmaya geldiğini söylediği sırada Berzengi'nin adamları onu yakalayıp Berzengi'ye götürürler. Köse, Berzengi'ye Göroğlu'nun borcunu ödemek için geldiğini söylese de Berzengi onu hapse attırır. Bu sırada Kırat oradan kaçarak Övez'in yanına gelir ve Kırat'ın yalnız döndüğünü gören Övez, Köse'nin Berzengi'ye yakalandığını anlayıp şah Kalender'e akıl danışır. Övez, Şah Kalender ve diğer kalenderlerle birlikte Berzengi'nin dergâhına gider. Berzengi, kalenderlere saygı gösterip onlara ikramlarda bulunur. Gece yarısı yaklaştığında Şah Kalender, Berzengi'yi ilaçla bayıltır. Bu sırada Övez, Köse'yi bulup onu hapisten çıkarır; Köse'yle beraber ok ve yay alıp, kılıç ve hançer kuşanarak silahlanırlar. Olup biteni gören Usta Badam'ın nöbetçileri

gidip Berzengi'yi ayıltırlar ve Berzengi ile Köse arasında çok kanlı bir savaş başlar. Köse, Övez ve Kırat'ın yardımlarıyla Berzengi'yi yener; Usta Badam'ı kurtarıp Gülşirin'i alarak esir ettiği Berzengi ve onun yiğitleriyle birlikte Çandibil'e doğru yola çıkarlar.

Sapar Köse ve yanındakilerin geldiğini rüyasında gören Göroğlu, gidip onları karşılar. Elleri kolları bağlanmış olan Berzengi ve adamlarını gören Göroğlu, Köse'nin onları öldüreceğini öğrenince Köse'den onları bağışlamalarını ister. Köse, esirleri bağışlar; Berzengi ve askerleri de imana gelip tövbe ederler. Berzengi, Göroğlu ile kucaklaşıp dost olurlar; hep beraber Köse ile Gülşirin'in toyunu yapıp eğlenirler.⁵⁸

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Övez Han:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun kendisine en yakın yiğidi olan Sapar Merhem'le nikâhladığı Gülşirin'in düğün günü yurduna kaçması üzerine Sapar Merhem, onun peşine düşer. Gülşirin'i geri döndürmek için yola çıkan Sapar Merhem, Göroğlu'ndan Övez Han'ın yanında gelmesi için izin ister. Göroğlu, Övez Han'ın genç ve tecrübesiz olmasından dolayı Sapar Merhem'e yardımının dokunmayacağını düşünse de onunla gitmesine izin verir. Göroğlu'nun izniyle Sapar Merhem ve Övez Han Şehr-i Bostan'a doğru yola çıkar.

2) Yardımları: Gülşirin'in Sapar Merhem'le dönmek için şartı babasını ve yurdunu Yazım Berzengi'nin zulmünden kurtarılmasıdır. Sapar Merhem'in Şehr-i Bostan'a geldiğini öğrenen Yazım Berzengi, onu yakalayıp hapseder. Kendisini kalenderlerin yanında bırakıp Gülşirin'i görmeye giden Sapar Merhem'in geri dönmemesi üzerine Yazım Berzengi'ye esir düştüğünü anlayan Övez Han, kalenderlerle birlikte hareket ederek Sapar Merhem'i hapsedildiği yerden kurtarır.

⁵⁸ Destan metni için bk. Annagulu Nurmehmet (1996), *Türkmen Halk Destanı Göroğlu IV. Cilt*, Ankara: Bilig Yayınları, s. 109-147.

Sapar Merhem ve Övez Han, atlarına binip silahlarını kuşanarak Yazım Berzengi'yle vuruşmaya başlarlar. Sapar Merhem ile Yazım Berzengi arasındaki kanlı vuruşmada Sapar Merhem'in güçten düştüğü bir sırada Övez Han, Kırat'la birlikte onun yardımına yetişip Yazım Berzengi'yi etkisiz hale getirirler.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Bahadırın Atı Kırat:*

1) Rolü – Özellikleri: Gülşirin düğün günü Şehr-i Bostan'a kaçtığında Sapar Merhem, onun peşine düşmek için Göroğlu'ndan Övez Han'ı ister. Göroğlu, Övez Han'la birlikte Kırat'ı da Sapar Merhem'in yanına verir. Çıktıkları yolun tehlikeli olduğunu düşünen Göroğlu, başlarına bir şey gelmesi halinde Kırat'ın kendisine haber vereceğini düşünür.

2) Yardımları: Sapar Merhem, Yazım Berzengi'ye yakalanıp hapsedilince Kırat, oradan kaçarak Övez Han ve kalenderlerin yanına gelir. Kırat'ın ağzından köpükler saçarak tek başına geldiğini gören Övez Han, Sapar Merhem'in yakalandığını anlayarak onun yardımına gider.

Sapar Merhem, Yazım Berzengi'yle vuruşurken zor durumda kaldığında Övez Han, Kırat'la Yazım Berzengi'nin üstüne giderek Sapar Merhem'i kurtarır. Vuruşmada Sapar Merhem'in galip gelmesinde Övez Han ne kadar yardımcı olursa Kırat da o derece etkili olur.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. *Şah Kalender ve Kırk Kalenderler:*

1) Rolü – Özellikleri: Sapar Merhem ve Övez Han, Gülşirin'i geri getirmek için düştükleri yolda üç gün üç gece gittikten sonra kırk kalenderlerin toplanıp sohbet ettikleri yere gelirler. Kalenderlerin başı, ikisinin

yabancı olduğunu anlayıp onlarla sohbet etmeye çalışır; fakat Şah Kalender'den korkan Sapar Merhem ve Övez Han, onu öldürmeye çalışır. Şah Kalender'in kötü bir niyetinin olmadığını anlayınca da onunla sohbet edip yola neden düştüklerini açıklarlar.

2) Yardımları: Şah Kalender, Sapar Merhem ve Övez Han'a Gülşirin'i almak isteyen Yazım Berzengi adlı pehlivanın Gülşirin Sapar Merhem'le nikâhlandıktan sonra babası Usta Badam'ı kendisine köle yaptığını, Şehr-i Bostan halkına da zulümler yaptığını anlatır. Gülşirin'in dönmek için Sapar Merhem'den yerine getirmesini istediği şartın babası ve yurdunu Yazım Berzengi'den kurtarmak olduğu konusunda uyarır; onlarla birlikte Yazım Berzengi'yi yenmek için plan yapar.

Sapar Merhem, Yazım Berzengi'ye esir düştüğünde Övez Han, Şah Kalender'e akıl danışır. Daha öce yaptıkları planı uygulayarak kırk kalenderle birlikte Yazım Berzengi'nin dergâhına giderler. Yazım Berzengi ve adamlarının yemeklerine bayıltıcı ilaç atıp Sapar Merhem'i hapsedildiği yerden kurtarırlar.

4.4.3. Bezirgan Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Göroğlu'nun Ağayunus adlı peri hanımı, Göroğlu'nun gücünü küçümseyince Göroğlu, kendini övmeye başlar. Ağayunus, asıl er denilen kişinin Akbeyoğlu Bezirgân olduğunu; on sekiz yıldan beri Göroğlu'nun üstüne basıp onun alması gereken haracı aldığını söyler. Bunun üzerine Göroğlu, Bezirgân'ın geçeceği yolu ve zamanı Ağayunus'tan öğrenip Kırat'ına binerek Köse ve kırk yiğidiyle beraber oraya doğru gider. Yiğitlerinin başına Köse'yi bırakıp Bezirgân'ın olduğu yere varan Göroğlu, önce kendisini Göroğlu'nun adamı olarak tanıtır; on sekiz yıllık haracı ister. Bezirgân bunu kabul etmeyince Göroğlu, onun heybetinden korkmuş bir şekilde yiğitlerinin yanına döner ve "Sağ salim yurdumuza geri dönelim." der. Bunun üzerine Köse, Övez Can'dan Göroğlu'yla konuşmasını ister. Övez, Göroğlu'yla konuşup onu Bezirgân'ın üzerine bir kez daha gitmesi için ikna eder.*

Bezirgân, haracı vermeyi bu kez de kabul etmez. Kırk yiğit dağılınca tek başına kalan Göroğlu'nu Bezirgân öldürecek olur. Tam bu sırada Göroğu, "Ne çocuğum var ne kardeşim. Keşke senin gibi güçlü bir kardeşim olsaydı." diyince Bezirgân'ın yüreği yumuşar; Göroğlu'nu affedip kardeş olurlar. Bezirgân, Göroğlu'na ganimetsiz dönmesin diye beş yüz altın verip vedalaşırlar.

Kırk yiğidinin yanına dönen Göroğlu, olanları anlatsa da yiğitler yine de Bezirgân'ı öldürmeye heveslenir. Bunu kabul etmeyen Göroğlu, bir zaman ana oğul gibi oldukları ihtiyar kadını görmeye gider. İhtiyar kadına başından geçenleri ve Bezirgân'la kardeş olduklarını anlatınca ihtiyar kadın, ona hata yaptığını, Bezirgân'ı öldürmeden rahat yüzü göremeyeceğini söyler. İhtiyar kadının söylediklerine kanan Göroğlu, kırk yiğidiyle beraber tekrar Bezirgân'ın peşine düşer. Kendini gizleyip uzaktan attığı üç okla Bezirgân'ı yaralayan Göroğlu, Bezirgân devesinin üstünden düşünce yanına gidip onu Osmanlı'nın tüccarı sanıp yanlışlıkla vurduğunu söyler. Bezirgân, ondan kendisini mezara gömmesini ve kız kardeşi Aysultan'ı düşmanı Karahan Dev'den kurtarmasını ister ve ölür.

Göroğlu ve yiğitleri, Bezirgân öldükten sonra onun istediklerini yapmadan malını mülkünü alıp yurtlarına geri dönerler. Göroğlu'nun yaptığı her şeyi tırnağından gören Ağayunus, Göroğlu'na yiğitler ve ihtiyar kadının sözüne uyup onu kardeşi yerine koyan Bezirgân'ı öldürerek verdiği sözü tutmamasının yiğitliğe sığmadığını söyler. Bunun üzerine Göroğlu, Bezirgân'ın cesedini getirip kümbet yaptırarak gömer; ihtiyar kadını şişletip öldürür; Bezirgân'ın mallarını da kırk yiğidiyle beraber sarayına geri gönderir. Kırk yiğit, Bezirgân'ın mallarını getirdikleri sırada Aysultan'la karşılaşır ona ağabeyinin Göroğlu'yla dost olup onun kalesinde kaldığı vakit hastalığa kapılarak eceliyle öldüğü yalanını söyler. Yiğitlerin söylediklerine inanan Aysultan, onlar gittikten sonra bir tüccardan ağabeyinin eceliyle ölmediğini; Göroğlu tarafından öldürüldüğünü öğrenir. Bunun üzerine Aysultan, kendisine âşık olan Karahan Dev'in ağabeyinin ölümünü duyması üzerine gelip kendisini alacağından korkarak "Burada duracağıma gidip ağabeyimin intikamını alayım." der ve erkek kılığına girerek Çandibil'e doğru yola çıkar.

Göroğlu, yiğitleriyle beraber avlanmaya çıktığı vakit Aysultan'la karşılaşır. Aysultan, kendisini tanıtip ağabeyinin intikamını almak için Göroğlu'nu aradığını söyleyince Göroğlu ve yiğitler ona oyun oynayıp kendilerinin Göroğlu'nun yiğitleri olduğunu; Göroğlu'nun sefere çıktığını söylerler. Aysultan'ı ağabeyi için yapılan kümbete götürdüklerinde Göroğlu, artık yalan söylemeye dayanamayarak kendisinin Göroğlu olduğunu; silahını çıkarıp Aysultan'ın kendisini öldürmesini söyler. Bunun üzerine Aysultan, ağabeyi için kümbet yaptıran Göroğlu'nu affedip ondan ağabeyi olmasını ve kendisini Karahan Dev'den kurtarmasını ister. Aysultan'ın isteğini kabul eden Göroğlu, kırk yiğidiyle beraber yola çıkar. Yiğitlerden Köse ve Metel, onlara katılmak istemese de Göroğlu, onları da yolda yanına alıp yoluna devam eder. Göroğlu, yiğitleri ve Aysultan'la beraber Aysultan'ın kalesine vardığı sırada Karahan Dev de kendi adamlarıyla beraber Aysultan'ı alıp düğün yapmak için gelir. Karahan Dev'i görüp korkan kırk yiğit, Göroğlu ile Aysultan'ı tek başına bırakır. Göroğlu ile Aysultan bir plan yapıp Karahan Dev'i tek başına yakalarlar. Göroğlu, Karahan Dev'i öldürdükten sonra kırk yiğidini yanına çağırır.

Göroğlu ve kırk yiğit, Aysultan'ın kalesinde dinlendikleri sırada Karahan Dev'in kız kardeşi Aysultan'ın kalesine gelir. Göroğlu yiğitleriyle beraber Karahan Dev'in kardeşine karşı on gün savaştıktan sonra yiğitlerinden Köse'yle beraber on tanesinin eksildiğini fark eder. Yiğitleri için endişelenen Göroğlu, uykuya daldığı sırada rüyasına giren pirden on yiğidini bulacağı haberini alır. Uyanınca atlanıp yola düşen Göroğlu, bir müddet sonra Karahan Dev'in eski kadınları olan keceler ile on yiğidine rastlar. Kecerlerin hepsini Köse'ye veren Göroğlu, Aysultan'ın yurduna bir han koyup onu da yanına alarak Çandibil'e döner. Serçemen adlı bağını Aysultan'a bağışlayan Göroğlu, onu Taymaz Bey adlı yiğidiyle evlendirir, kırk gün kırk gece toyunu yapar.⁵⁹

⁵⁹ Destan metni için bk. Annagülü Nurmehmet (1996), age, s. 181-249.

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Köse ve Kırk Yiğit:

1) **Rolü – Özellikleri:** Göroğlu, Ağayunus'tan Bezirgân'ın geçeceği zamanı öğrenince Köse'ye haber verip kırk yiğitle beraber yola çıkar.

2) **Yardımları:** Köse ve kırk yiğit, Göroğlu'nu Bezirgân'la mücadelesinde yalnız bırakmaz; Göroğlu'yla beraber Bezirgân'la vuruşurlar. Aysultan, Göroğlu'ndan kendisini Karahan Dev'den korumasını isteyince Göroğlu, yiğitleriyle beraber Aysultan'ın kalesine doğru yola çıkar. Her ne kadar yiğitler korkup bu yola çıkmak istemeseler de Göroğlu onları ikna eder. Göroğlu, Bezirgân'ı tek başına öldürür; fakat yiğitler ona Karahan Dev'in kardeşiyle olan mücadelesinde yardımcı olurlar.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Ağayunus Peri:

1) **Rolü – Özellikleri:** Göroğlu'nun peri olan hanımı Ağayunus, Göroğlu'nun yaptıklarından övünmesi karşısında onu kendisiyle bu kadar fazla övünmemesi gerektiği konusunda uyarır. Obadakilerin, onu küçümseyerek kendisi için "er" demeyip "ercağız" dediklerini söyler.

2) **Yardımları:** Ağayunus, Göroğlu'nu halkın gözündeki yeri konusunda uyardıktan sonra ona Akbeyoğlu Bezirgân hakkında da bilgi verir. Onu, Bezirgân'ın on sekiz yıldan bu yana kendisinin üstüne basarak alması gereken haracı aldığı konusunda uyarır. Cadı duası okuyup tırnağına bakarak Bezirgân'ın kervanıyla geçeceği zamanı Göroğlu'na haber verir. Göroğlu, Bezirgân'ın kendisini kardeş yerine koymasına rağmen ana-oğul gibi oldukları ihtiyar kadının kendisi etkilemesiyle Bezirgân'ı öldürür. Göroğlu'nun, Bezirgân ölmek üzereyken verdiği sözü tutmayarak Bezirgân'ın cenazesini ortada bıraktığını gören Ağayunus, Göroğlu'na yaptığının yanlış olduğunu söyleyerek onu ihtiyar kadın konusunda uyarır. Ağayunus'un

uyarılarıyla yaptığı yanlışı anlayan Göroğlu, kümbet yaptırarak Bezirgân'ın cenazesini gömer; Bezirgân'dan aldığı ganimetleri kırk yiğidiyle beraber Aysultan'a geri gönderir.

b. Pir:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu, Karahan Dev'in kardeşiyle mücadele ettikten sonra başta Köse olmak üzere on yiğidinin kaybolduğunu fark eder. Yiğitlerinin öldüğünü mü yoksa esir mi düştüğünü anlayamayan Göroğlu, gece uyuyakalır; rüyasına giren Pir'in söyledikleriyle uyanır.

2) Yardımları: Pir, Göroğlu'na rüyasında "Oğlum, sen üzülüp yatma, ezanla bana bir gürültü göstersen kendi kendine yok olup gider." dedikten sonra Göroğlu uyanır; diğer yiğitlerini toplayıp namaz vakti yola düşer. Pir, ona rüyasında "On yiğidini bulursun." dedikten sonra Göroğlu, Köse ve diğer yiğitleri bulur.

4.4.4. Handan Bahadır Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Göroğlu, Harmandeli'den borç almak için Şirvan'a gittiğinde yiğitlerinin başına Sapar Köse'yi bırakır. Sapar Köse, yiğitlere baş olup onlara yaptırdığı işlerle yiğitleri canlarından bezdirir. Yiğitlerin içinde Handan Bahadır adlı akıllı bir yiğit bulunmaktadır. Handan Bahadır, bir gece avdan dönüp de diğer yiğitlerin yorgunluktan uyuyakaldığını görünce içlerinden birinin para dolu kesesini Köse'nin kolunun altına koyar. Sabah uyanıp da keseyi Sapar Köse'nin elinde gören yiğitler, onu hırsızlıkla suçlayıp öldürecek gibi olurlar. Olanlar karşısında yaptığından pişman olan Handan Bahadır, aralarına girip Köse'yi yiğitlerin elinden alır. Sapar Köse, "Artık bu yurttan yaşayamam." diyerek atına binip yola koyulur. Yaptığının Göroğlu'nun kulağına gitmesinden korkan Handan Bahadır, Köse'ye gitmemesi için yalvarsa da Köse onu dinlemez, yoluna devam eder. Çaresiz kalan Handan Bahadır, Ağayunus Peri'ye gidip yaptığı hatayı anlatır. Ağayunus ona

endişelenmemesi, Köse'nin elbet geri döneceğini söylese de Handan Bahadır, Köse'yi bulmak için yola düşer.

Bu sırada Köse, yurdundan ayrıldığına pişman olsa da geri dönmeye utandığı için yoluna devam ederken Hünkâr Padişah'ın yiğitleri onu yakalayıp atlarına bindirerek götürürler. Handan Bahadır, Köse'nin atının izini sürüp onun Hünkâr Padişah'a esir düştüğünü görür; fakat tek başına Hünkâr Padişah'ın adamlarıyla başa çıkamayacağını anlayınca bir plan düşünmeye başlayıp yoluna devam eder. Yolunun üzerinde Hünkâr Padişah'ın ordubaşısının hizmetkârı olan bir ihtiyar kadının kapısını çalıp ona misafir olan Handan Bahadır, kadının işlerini yapmaya başlar. İhtiyar kadının soranlara oğlum diye tanıttığı Handan Bahadır'ı gören ordu başının kızı Servigül, onun kadının oğlu olmadığını anlar. Servigül'le birbirlerine âşık olan Handan Bahadır, bir gün Servigül'e asıl niyetini açıklayıp Köse'den bahseder. Servigül'ün amcasının oğlu Köse'nin yerini öğrendikten sonra Handan Bahadır, Servigül'ün babasının kıyafetlerini giyerek ordu başı kılığında gidip Köse'yi kurtarır. Üçü hep beraber yola çıkıp Göroğlu gelmeden Çandıbil'e varmaya çalışırlar.

Yolda dinlenmek için durup uykuya daldıklarında Köse, Handan Bahadır ve Servigül'ü ilaçla bayıltır. Handan Bahadır'ın elini ayağını bağlayıp Servigül'ü alarak kaçır. Servigül kendine geldiğinde olanları anlayıp Köse'den kaçmayı başararak Handan Bahadır'ın yanına döner. Handan Bahadır ve Sevigül, Köse'nin yanına geldiklerinde af dileyip yalvaran Köse'yi affederek tekrar Çandıbil'e doğru yol almaya devam ederler. Üçü Çandıbil'e varduktan iki gün sonra Göroğlu da Çandıbil'e gelir. Köse'nin yaptıklarından habersiz olan Göroğlu, ona söz verdiği gibi Usta Badam'ın kızı Gülşirin'i getirir. Handan Bahadır'ın da Servigül'ü getirdiğini Ağayunus Peri'den öğrenen Göroğlu, memnun olup iki toyu birleştirerek büyük bir eğlence düzenler. Herkes muradına erip Çandıbil'deki özgür hayat devam eder.⁶⁰

⁶⁰ Destan metni için bk. Annagülü Nurmehmet (1996), age, s. 151-177.

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Yaşlı Kadın:

1) Rolü – Özellikleri: Handan Bahadır, Sapar Köse'yi bulmak için yola düşer ve iki gün yol gittikten sonra onun Hünkâr Şah'a esir düştüğünü öğrenir; fakat Hünkâr Şah'ın adamlarıyla tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca bir plan düşünmeye başlayıp yoluna devam eder. Yolunun üzerinde Hünkâr Şah'ın ordubaşısının hizmetkârı olan yaşlı bir kadının evine rastlar ve ona Tanrı misafiri olmak ister.

2) Yardımları: Yaşlı kadın, Handan Bahadır'ın misafir olma isteğini kabul ederek onu evine alır; ikramlarda bulunur. Yaşlı kadının soranlara oğlum diye tanıttığı Handan Bahadır, bir yandan kadının işlerini yaparken bir yandan da ondan Hünkar Şah'la ilgili durumları öğrenir.

b. Servigül:

1) Rolü – Özellikleri: Hünkâr Şah'ın ordubaşısının kızı olan Servigül, bir gün Handan Bahadır'ı görüp onun ihtiyar kadının oğlu olmadığını anlar. Servigül ile Handan Bahadır Zamanla birbirlerine âşık olurlar. Handan Bahadır, Servigül'e kim olduğunu ve Sapar Köse'yi aradığını açıklar.

2) Yardımları: Servigül, Handan Bahadır'ın sapor Köse'yi aradığını öğrenince yanına amcasının oğlunu verir; o da Sapar Köse'nin yerini öğrenir. Handan Bahadır, Servigül'ün babasının kıyafetini giyerek ordubası kılığında Sapar Köse'yi kurtarır. Üçü hep beraber yurtlarına geri dönerler.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Ağayunus Peri:

1) Rolü – Özellikleri: Göroğlu'nun Şirvan'a gittiği sırada yiğitlerin başına koyduğu Sapar Köse, yaptırdığı işlerle yiğitleri canından bezdirir.

Bunun üzerine yiğitlerden biri olan Handan Bahadır, ona bir oyun oynar. Handan Bahadır'ın oyunu ile herkesin gözünde hırsız olarak görünen Sapar Köse, utancından yurdunu terk etmeye karar verir. Sapar Köse'nin gitmesiyle yaptığından pişman olan Handan Bahadır, yaptıklarının Göroğlu'nun kulağına gitmesinden de korkarak onu yolundan çevirmeye çalışır. Bunun için de ilk olarak kendisine akıl vermesi için Ağayunus Peri'ye danışır.

2) Yardımları: Handan Bahadır, Ağayunus Peri'ye yaptıklarından çok pişman olduğunu anlatınca Ağayunus Peri, ona üzülmemesi gerektiğini ve Sapar Köse'nin bir gün geri döneceğini söyleyerek Handan Bahadır'ın kendisine gelmesini sağlar.

4.4.5. Harmandeli Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Rum vilayetinde Arslan Zengin adında çok zengin bir bey yaşar. Arslan Zengin'in tek eksiği çocuğunun olmamasıdır. Belki çocuğum olur diye on iki kadınla evlenen Arslan Zengin'in on ikinci karısından bir kızı olur. Harmandeli adını koydukları kız, on dört yaşına geldiğinde babasına eğer uygun görürse yârini kendisinin bulmak istediğini söyler. Hazinenin yarısıyla kendisine bahçe içinde köşk yaptıran, güreştiği pehlivanları yıkan, yiğitlerin kendisine almak istediği Harmandeli, on yedi yaşına geldiğinde falcıların ustası ihtiyar bir kadını yanına çağırıp ondan kendisine münasip yârini nerede olduğunu söylemesini ister. Falcı kadın, Çandibil'de Göroğlu Bey adlı yiğidin kendisine uygun olduğunu söyleyince Harmandeli, kadından gidip Göroğlu'nu getirmesini ister. Çandibil'e giden falcı kadın, Göroğlu'na Harmandeli'ni selamını ileterek gidip onu görmesini söyler. Falcı kadın, Göroğlu'ndan önce yola çıkıp Harmandeli'nin yanına vararak ona Göroğlu'nun geleceği haberini verir.*

Göroğlu'nun bir yere gitmeden önce danıştığı perisi Ağayunus, Göroğlu'na gitmemesini; eğer gidecekse de Bostan şehrindeki Âşık Aydın Pir'in hayır duasını alıp gitmesini söyler. Ağayunus'u dinlemeyen Göroğlu, Kırat'ına binerek yola koyulur. Harmandeli, cariyesini yanına alıp havuz başında Göroğlu'nu bekler. Göroğlu gelip onların karşısında durarak

Harmandeli'yle söyleşmeye başlar. Söyleşmede yenilen Göroğlu, bu kez Harmandeli'yle güreşir ve güreşte de yenildikten sonra Harmandeli, Göroğlu'na "Çandibil'e geri dön; Mirim ve Gammar adlı çıraklarını yanıma getir, hangisini beğenirsem ona varayım." der. Göroğlu, çıraklarını ava gitme bahanesiyle kandırıp Harmandeli'nin bahçesine getirir. Mirim ve Gammar'ın bahçede gezdiğini gören cariyeler, çırakları yakalayıp Harmandeli'ye götürürler. Çırakları öldürmeye niyetlenen Harmandeli, onların Göroğlu'nun çırakları olduğunu öğrenince affedip, onlarla Göroğlu'na "Buradan gitsin." diye haber gönderir. Göroğlu, Harmandeli bu kez de kendisini kabul etmeyince Ağayunus'un bahsettiği Âşık Aydın Pir'i bularak onun hayır duasını almaya karar verir.

Âşık Aydın, Şehr-i Bostan'a gelen Göroğlu'nu önce kabul etmez; ama Göroğlu kalmakta ısrar edince "Gelene git demek olmaz." diye düşünerek Göroğlu'nun giysilerini, silahlarını alıp ona eski kıyafetler giydirecek onun sofi olarak yanında kalmasını kabul eder.

Bir gün Âşık Aydın, gördüğü düşü sofilerine yorumlatmak ister; fakat üç yüz altmış sofiden hiçbiri rüyayı doğru yorumlayamayınca Göroğlu'na sorarlar. Göroğlu, Âşık Aydın'ın rüyasını Kızılbaşların üzerine gidip savaşmaları gerektiği şeklinde yorumlayınca Âşık Aydın, savaşmanın, yağmacılık yapmanın kendilerine uygun olmadığını söyleyip Kızılbaşların üzerine gitmeyi reddeder. Bunun üzerine Göroğlu da Âşık Aydın'ın ona giyirdiği giysiyi, sarığı çıkararak müritlikten vazgeçer; Mirim ve Gammar'ın yanına dönerek Çandibil'e doğru yola çıkar.

Âşık Aydın, sofilerinin içindeki Kerem Can'a rüyasını yorumlatır. Kerem Can, Âşık Aydın'a rüyasında gördüğü kızın Rum vilayetindeki Harmandeli olduğunu söyleyince Âşık Aydın, Kerem Can'ı yanına alarak Rum vilayetine doğru yola çıkar. Harmandeli'nin bahçesine varan Âşık Aydın, önce Kerem Can'ı Harmandeli'nin nasıl bir kız olduğunu öğrenmesi için onun sarayına yollar. Harmandeli'nin karşısına âşık olduğunu söyleyip çıkan Kerem Can, eline saz alıp name söylemeye başlar. Kerem Can'dan hoşlanıp söylediği nameyi beğenen Harmandeli, bunu belli etmez ve Kerem Can'ı hor

görerek onu dövmeye başlar. Kendisini öldürmeye niyetlenen Harmandeli'nin elinden zor kurtulan Kerem Can, Âşık Aydın'ın yanına varıp başına gelenleri anlatır; Âşık Aydın'dan intikamını almasını ister. Âşık Aydın, Kerem Can ile bir plan yaparak Harmandeli'yi evliya mezarlığında ayağına getirir. Orada Harmandeli'yle söyleşmeye başlayan Âşık Aydın, en sonunda ona üstünlüğünü kabul ettirir. Harmandeli, Âşık Aydın ve Kerem Can ile sarayına dönerken babası Arslan Zengin onları görüp "Hanı, sipahiye beğenmeyip bu aksakallıyı mı beğendin?" diyerek üçünü birden kırbaçlar. Harmandeli sarayına; Âşık Aydın ve Kerem Can da Harmandeli'nin bahçesinde mesken tuttıkları yerlerine dönerler.

Âşık Aydın, bir gün Arslan Zengin'in yurdunun padişahı Hünkâr Sultan'ın rüyasına girip onun ayağına gelmesini sağlar. Âşık Aydın, Hünkâr'a Arslan Zengin'in kendisini horladığını, kendisiyle söyleşip yenilen Harmandeli'yi almak istediğini anlatır. Hünkâr, Arslan Zengin'den alacağı olan otuz altı yıllık zekâtının yerine Harmandeli'yi ister. Bunun üzerine Arslan Zengin, Âşık Aydın'ın ayağına gider, özür dileyip Kerem Can'la beraber onu sarayına getirir. Hünkâr, Arslan Zengin'e Âşık Aydın'ın bir dediğini iki yapmamasını; Harmandeli'nin Âşık Aydın ve Kerem Can ile yola çıkmak için hazırlıklara başlayıp mal mülkünün yarısını almasını hükmeder. Kerem Can'ın yurdu Şehr-i Şirvan'a sayısız mal mülk ile Harmandeli'yi alıp geliyorlar diye haber ulaşır. Âşık Aydın, Şehr-i Şirvan'da Kerem Can ile Harmandeli'nin toyu var diye ilan ettirip onların nikâhını kıyar. Nikâhtan sonra dönmek isteyen Âşık Aydın'la beraber Kerem Can da gider; Harmandeli ise yaptırdığı bahçede saray kurup, eski yurdundaki gibi keyifle yaşamaya devam eder.

Kırk yiğidiyle beraber yol kesip kervanlardan zekât alan Göroğlu, bir gün bir kervanbaşından Şehr-i Şirvan'daki Usta Badam'ın oğlu Kerem Can'ın Harmandeli ile evlendiğini öğrenir. Almak istediği haberi işitince de küçüklüğünden beri yanında olan Köse'ye gönlündeki derdi açıklayıp Şehr-i Şirvan'a gideceğini söyler. Köse de ona Usta Badam'a uğrayıp kendisi için bir saz almasını ve münasip bir kız bulmasını söyleyerek Göroğlu'nu uğurlar. Göroğlu, Şehr-i Şirvan'a varıp Usta Badam'ın dükkânına gelir. Usta Badam, Göroğlu'nun kendisine seslenme şekliyle pek hoşlanmasa da Göroğlu

kendisini tanıınca içinden gelmediği halde ona saygı gösterip, akşam evinde kalması için davet eder. Akşam yemeğinde Göroğlu, yemeğe ilaç atıp Usta Badam, karısı ve çıraklarını bayıltarak Harmandeli'nin başına gider. Göroğlu'nun geldiğini işiten Harmandeli, giyinip süslenerek onun karşısına çıkar ve ikisi söyleşmeye başlar. Bu sefer Harmandeli, Göroğlu'na bilerek yenilir. Geceyi beraber geçirip Göroğlu muradına erdikten sonra ertesi gün Usta Badam'ın başında gördüğü kızlardan birini Köse'ye götürmek ister. Usta Badam'ın kızlarından en büyüğünü atına alan Göroğlu, peşine düşen Usta Badam'ı atlatıp Köse'nin yanına gelir; Köse'yle Usta Badam'n kızına toy düzenleyip nikâhlarını kıyar.⁶¹

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Falcı Kadın:

1) Rolü- Özellikleri: Arslan Zengin'in kızı Harmandeli, on dört yaşına geldiğinde babasına evlenmek istediğini söyler. Babasının uygun görmesi durumunda evleneceği kişiyi kendisinin seçmek istediğini söyleyen Harmandeli, on yedi yaşına girdiğinde falcıların üstadı olan yaşlı bir kadını yanına çağırıp ondan kendisine münasip yârin nerede olduğunu söylemesini ister.

2) Yardımları: Falcı kadın, Çandibil'de Göroğlu Bey adlı yiğidin kendisine uygun olduğunu söyleyince Harmandeli, kadından gidip Göroğlu'nu getirmesini ister. Çandibil'e giden falcı kadın, Göroğlu'na Harmandeli'nin selamını ileterek gidip onu görmesini söyler. Falcı kadın, Göroğlu'ndan önce yola çıkıp Harmandeli'nin yanına vararak ona Göroğlu'nun geleceği haberini verir.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Ağayunus:

⁶¹ Destan metni için bk. Annagülü Nurmehmet (1996), age, s. 5-105.

1) **Rolü- Özellikleri:** Göroğlu, falcı kadının kendisine getirdiği haberden sonra, bir yere gitmeden önce kendisine danıştığı perisi Ağayunus'a olanları anlatır.

2) **Yardımları:** Ağayunus, Göroğlu'na Harmandeli'nin yanına gitmemesini; eğer gidecekse de Bostan şehrindeki Âşık Aydın Pir'in hayır duasını alıp gitmesini söyler. Ancak Ağayunus'u dinlemeyen Göroğlu, Kırat'ına binerek yola koyulur.

4.5. Altay Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.5.1. Ösküs Uul Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Çok eski çağlarda yaşayan Ösküs Uul, anne ve babası Aranay Kağan'la yaptıkları savaşta yenilerek esir alındığı için nehir kıyısındaki ottan yapılmış evinde tek başına bir yaşam sürer. Nehirden balık tutup, dağdan avlanarak yaşamını sürdüren Ösküs Uul, bir gün kalabalık halkı ve malıyla Karatı Kağan'ın yurduna geldiğini görür. Karatı Kağan, karşılığında yiyecek, giyecek ve hayvan vermek üzere Ösküs Uul'dan halkını ve malını nehirden karşıya geçirmesini ister. Bunun üzerine Ösküs Uul, kağanın bütün halkı ve malını zarar gelmeyecek şekilde nehirden geçirir; fakat Karatı Kağan, Ösküs Uul'a vaad ettiği hiçbir şeyi vermez. Bay Bülütiy Sadu Kağan'ın yurduna savaşmaya gittiğini söyleyen Karatı Kağan, dönüşünde Sadu Kağan'ın yağmaladığı malından kendisine de pay vereceğini söyleyerek gider. Aradan günler geçer ve dönüş yolunda olan Karatı Kağan, Ösküs Uul'dan yağma sonucunda sayısını iyice arttırdığı malı ve halkını nehirden karşıya geçirmesini ister. Kağan'ın isteğini bir kez daha kabul eden Ösküs Uul, dokuz gün sonunda kağanın malı ve halkının ancak yarısını nehirden karşıya geçirmeyi başarır. Sayısı oldukça fazla olan mal ve halkı nehirden geçirmek için çok çalışan Ösküs Uul, açlıktan ve yorgunluktan bitkin düşer ve Karatı Kağan'dan kendisine söz verdiği yiyeceklerden artık vermesini ister. Ösküs Uul'un halini görüp endişelenen halkının da isteğiyle Karatı Kağan, Ösküs

Uul'a küçük bir parça et verir. Eti bir çırpıda yiyip gücünü toplayan Ösküs Uul, kağana malının ve halkının geri kalan kısmını da karşıya geçireceğini; ancak kendisine verdiği sözü tutup servetinden hak ettiği kısmı kendisine vermesini söyler. Bunun üzerine servetini Ösküs Uul'la paylaşmak istemeyen Karatı Kağan, bir kurnazlık düşünerek Ösküs Uul'a nehirdeki altın balığı tutabilirse yeraltındaki kendisinden daha fazla malı ve halkı olan Talay Kağan'ın gelip kendisinden altın balığı isteyeceğini söyler. Ösküs Uul'a Talay Kağan'ın altın balığa karşılık vaad ettiği hiçbir şeyi almamasını söyleyen Karatı Kağan, ona sadece kağanın kızı olan Altın Küskü'nün dönüştürüldüğü köpek cesedini almasını tembihler. Ösküs Uul, Karatı Kağan'ın Altın Küskü'yü aldıktan sonra ottan yapılan evinin altına, kendisinin de bir bahadıra dönüşeceğini söylemesiyle çok sevinir ve dokuz gün daha çalışarak kağanın geride kalan malı ve halkını da nehirden karşıya geçirir.

Ösküs Uul, Karatı Kağan ve halkının yurduna doğru yola koyulmasından sonra altın balığı tutmak için altın nehre yedi oltaya atar. Ösküs Uul'un bakır oltalarına gelen altın balıkla Ösküs Uul arasında bir mücadele başlar. Ne Ösküs Uul altın balığı karaya çıkartabilir ne de altın balık Ösküs Uul'u nehre çekebilir. Yedi günün sonunda Ösküs Uul, altın balığı nehirden çıkarmayı başardığı sırada nehrin içinden çıkıp gelen Talay Kağan, Ösküs Uul'a altın balığı öldürmemesi için yalvarır ve kendisine yerin yedi kat altındaki altın sarayından istediği şeyi vereceğini söyler. Bunun üzerine Karatı Kağan'ın kendisine söylediklerini hatırlayan Ösküs Uul, altın balığı serbest bırakır. Altın balığın serbest kalmasıyla Talay Kağan da Ösküs Uul'a verdiği sözü tutmadan tek başına nehre dalıp gözden kaybolur. Karnı iyiden iyiye acıkan Ösküs Uul, yedi gün boyunca tavşan avlayıp yer. Yedi günün sonunda nehirdeki oltasına gelen altın balıkla tekrar mücadeleye giren Ösküs Uul, sonunda balığı nehirden çıkarmayı başarır. Ösküs Uul'un altın balığı nehirden çıkarmasıyla Talay Kağan bir kez daha nehrin dibinden çıkıp, altın balığı serbest bırakması için Ösküs Uul'a yalvarır. Kağanın kendine vaad ettiklerine inanan Ösküs Uul, altın balığı bu sefer de serbest bırakmayı kabul eder. Tam balığı nehre atmasıyla aynı anda nehre dalıp kaçmaya niyetlenen Talay Kağan'ın atının kuyruğundan yakalayan Ösküs Uul, kağanla birlikte nehre dalıp onun sarayına gelir. Talay Kağan, sofraya hazırlatıp karnını

doyurduğu Ösküs Uul'a ne isterse vereceğini söyler; fakat Ösküs Uul, kağandan kendisine sadece ölmüş köpeğin cesedini vermesini ister. Ösküs Uul'un bu istediğine şaşırıp itiraz edecek olan Talay Kağan, Ösküs Uul'un ısrarı karşısında elini boş göndermemek için köpeğin cesedini vermeyi kabul eder. Köpek cesedini alan Ösküs Uul, dokuz gün boyunca yüzerek altın nehrin yedi kat altından çıkıp Altay yurduna geri döner.

Ottan yapılma evine geri dönen Ösküs Uul, Talay Kağan'ın servetinden bir şey almadığı için pişman olup ak beze sarılı köpek cesedine sarılarak uykuya dalar. Yedi gün boyunca uyuyan Ösküs Uul, uyandığında kendini altın sarayın içinde ve yedi kat pamuk döşeğin üzerinde altın yorgana sarılı bir şekilde bulur. Rüya gördüğünü sanıp kendisini yoklayan Ösküs Uul, yaşadıklarının gerçek olduğunu anlar ve sarayın içerisinde güzeller güzeli bir kız görür. Karatı Kağan'ın kendisine söylediklerinin doğru olduğunu anlayan Ösküs Uul, nehirde yıkanıp kızın yaptığı yemeklerden yiyerek güç toplar ve bakır oltalarını yanına alıp avlanmaya gider. Bu sırada kendisi de avda olan Karatı Kağan, Ösküs Uul'un yoksul biri olduğunu söyleyerek ve istemesi halinde ona hiçbir şey vermemeleri konusunda bahadırlarını uyararak avladığı tavşanı Ösküs Uul'un evinde pişirmeleri için bahadırlarını gönderir. Yedi gün boyunca yol giden bahadırlar, sonunda altın nehrin kıyısına varıp güneşte ışıldayan altın sarayı görürler. Gördükleri karşısında çok şaşırarak bahadırlar, çekinerek de olsa saraya girerler ve Ösküs Uul'un karısı Altın Küskü'nün güzelliği karşısında büyülenirler. Altın Küskü, avladıkları tavşanı pişirmek için geldiklerini söyleyen bahadırlara altın kazanını verir; fakat bahadırlar kızın güzelliğine bakmaktan kazandaki tavşanı unutup yakarlar. Bunun üzerine Altın Küskü, Karatı Kağan'ın öfkesinden korkup ona ne cevap vereceklerini bilemeyen bahadırlara vermek için Ösküs Uul'un avladığı tavşanı pişirip, bahadırları gönderir. Bahadırlarının getirdiği tavşanı yiyen Karatı Kağan, tavşan etini çok beğenip tekrar avlanmaya çıkar ve avladığı tavşanı pişirmek için bahadırlarını bir kez daha Ösküs Uul'un evine gönderir. Altın Küskü, evine gelen bahadırlara bronz kazanını verir ve tavşanı pişiren bahadırlar Karatı Kağan'ın yanına geri dönerler. Karatı Kağan, bu kez bahadırlarının pişirdiği tavşanı beğenmez ve çok öfkelenir. Bunun üzerine bahadırlar, kağana gerçeği açıklayıp Ösküs Uul'un eskisi gibi fakir biri

olmadığını, altın sarayda güzeller güzeli karısıyla yaşadığını ve ilk tavşanı Altın Küskü'nün pişirdiğini söylerler. Bunları öğrenen Karatı Kağan, Altın Küskü'yü Ösküs Uul'un elinden almak için yola çıkar. Ösküs Uul'un evinin olduğu yere gelen Karatı Kağan, ottan yapılmış evin yerine altın sarayı görünce Ösküs Uul'u çok kıskanır ve onun sahip olduklarını ele geçirmek için iyice hırslanır. Bu sırada Karatı Kağan'ın kötü niyetle saraya geldiğini hisseden altın Küskü, kağanı karşılayıp ona yemek sunar. Karatı Kağan, Ösküs Uul'un eskiden kendisine çok yardımcı dokunduğunu, kendisini oğlu gibi sevdiğini, avdan döndükten sonra kendisine misafir olmasını ve ona malıyla halkından vereceğini söyleyip ormandaki kampına geri döner.

Ösküs Uul, avdan döndükten sonra Altın Küskü'nün kendisine ona olan biteni anlatmasıyla büyük ormana gitmek için yola koyulur. Karatı Kağan, Ösküs Uul'u karşılayıp ona yemek sunduktan sonra üç defa saklanıp birbirini bulma şeklinde bir oyun oynama teklifinde bulunur. Karatı Kağan, Ösküs Uul'a yarışmayı kazanması halinde ona kağanlığıyla birlikte sahip olduğu her şeyi vereceğini; ancak kendisinin kazanması durumundaysa Ösküs Uul'dan karısını ve sarayını alacağını söyler. Karatı Kağan'ın teklifini kabul eden Ösküs Uul, hemen sarayına döner ve Altın Küskü onu bir iğneye dönüştürür. Ösküs Uul'un peşinden altın saraya gelen Karatı Kağan, onu bulamaz. Saklanma sırası kendisine gelen Karatı Kağan, altın saraydan ayrıldıktan sonra Altın Küskü, Ösküs Uul'a kağanın ormanda boz bir dala dönüştüğünü ve onu nasıl bulabileceğini anlatır. Altın Küskü'nün söylediklerini yerine getiren Ösküs Uul, kağanı bulur ve böylelikle ilk yarışı Ösküs Uul kazanmış olur. Ösküs Uul ve Karatı Kağan, yedi gün boyunca eğlendikten sonra ikinci kez saklanmak için sarayına gelen Ösküs Uul'u, eşi bu kez havana dönüştürerek sarayın kenarına bırakır. Karatı Kağan, her yerde aramasına rağmen Ösküs Uul'u bu sefer de bulamaz. Altın Küskü'nün eşine ikinci kez saklanan Karatı Kağan'ın ormanda bir kayın ağacına dönüştüğünü söylemesiyle Ösküs Uul, kağanı bulur ve ikinci yarışı da kazanmış olur. Üçüncü yarışta Altın Küskü'nün bir at kılına dönüştürdüğü Ösküs Uul'u Karatı Kağan bulamaz ve Ösküs Uul'un Altın Küskü'nün yardımıyla yurdunda bir koça dönüşen Karatı Kağan'ı bulmasıyla da yarış biter. Üç yarış da kaybeden Karatı Kağan, verdiği sözde durmak yerine bir

kurnazlık düşünüp Ösküs Uul'a yeni bir oyun oynama teklifinde bulunur. Oyuna göre dağın ötesine kadar en çok altını döken, en çok ipeği seren oyunu kazanacaktır. Teklifi kabul eden Ösküs Uul, sarayına döner ve Karatı Kağan'ın kötü niyetini sezen Altın Küskü, ona iki kat sihirli ipekle, arpa tanesi kadar iki altın verir. Karnını doyurup dinlendikten sonra yola çıkan Ösküs Uul, Karatı Kağan'ın yurduna gelir ve eşinin verdiği ipek ve altını atınca uçsuz bucaksız ipek ve çok fazla altın ortaya çıkar. Ösküs Uul'un bu oyunundan da galip çıkması karşısında ne yapacağını şaşırarak Karatı Kağan, son olarak boğalarını karşılıklı toslaştırmayı teklif eder. Hiç hayvanı olmayan Ösküs Uul, ne yapacağını bilemeyerek sarayına döner ve durumu Altın Küskü'ye anlatır. Altın Küskü, hazırladığı içki ve yazdığı mektubu vererek Ösküs Uul'u yerin yedi kat altındaki babası Talay Kağan'a gönderir. Ösküs Uul'a öfkeli olan Talay Kağan, kızının gönderdiği içkiden içtikten sonra yumuşar ve damadına yardımcı olmak için yeni doğan bir buzağıyı ona verir. Buzağıyı alıp yerin üstüne çıkan Ösküs Uul, Karatı Kağan'ın yurduna gelir ve buzağıyı orada bırakıp, gidip sarayını kontrol etmek için Karatı Kağan'dan izin ister. Ösküs Uul, sarayına gittikten sonra Karatı Kağan, adamlarına emir verip Ösküs Uul'un buzağını ateşe attırır. Ateşe atılan buzağının böğürmesiyle yer gök sallanıp, dağlar ateşe bürünür ve Karatı Kağan ile askerleri yanıp kül olur. Ösküs Uul, zaferine çok sevinen halka servetini dağıtıp Altın Küskü'yle birlikte huzur içinde yaşar.⁶²

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Altın Küskü:

1) **Rolü – Özellikleri:** Karatı Kağan, malı ve halkını nehirden geçirmesi karşılığında Ösküs Uul'a vaad ettiklerini vermek yerine nehirden altın balığı tutmasını ve altın balık aracılığıyla yeraltındaki Talay Kağan'a ulaşarak ondan beyaz beze sarılı köpek cesedini istemesini söyler. Karatı Kağan'ın söylediklerini yerine getirerek Talay Kağan'ın altın sarayına ulaşan Ösküs Uul, kağandan köpek cesedini alıp evine döner. Aslında Talay

⁶² Destan metni için bk. İbrahim Dilek (2007), *Altay Destanları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 136-216.

Kağan'ın kızı Altın Küskü olan köpek cesedini almasıyla Ösküs Uul'un hayatı birden değişir. Köpek cesediyle ottan yapılma evinde bir gece geçirdikten sonra evinin altın bir saraya, köpek cesedinin ise güzeller güzeli bir kıza dönüştüğünü görmesiyle büyük bir şaşkınlık yaşayan Ösküs Uul, artık eskisi gibi yoksul ve kimsesiz bir kişi değildir.

*“Altın sarayın köşesinde
Altın oturak varmış.
O oturağın üstünde,
Kız oturmuş dikiş dikiyormuş.
Aydan daha güzel görünüşlü
Altın gibi parlıyormuş,
Güneşten daha güzel görünüşlü
Güneş gibi ışıldıyormuş.
Dolunay gibi yüzlü,
Gökkuşağı gibi kaşlı,
Gören gözü çoban yıldızı gibi,
Genç kız saf altın giymiş.
Giydiği elbisenin düğmesi
İnsan gözünü kamaştırır,
Bu bahadır kızın güzelliğine
Bütün dünya şaşırırılmış.”*

(Dilek, 2007; 154)

2) Yardımları: Kimsesi olmayan Ösküs Uul'un hayattaki tek yakını eşi Altın Küskü, Karatı Kağan'la oynadığı oyunlarda galip gelmesi için Ösküs Uul'a yardımcı olur. Karatı Kağan'ın karşılığında kaybedenin her şeyini vereceği saklanma oyunu teklifini kabul eden Ösküs Uul, oyunun her aşamasında altın Küskü'nün yardımını görür. Ösküs Uul'u üç farklı oyunda sihirle ip, havan ve at kılına çeviren altın Küskü, ona Karatı Kağan'ın saklandığı yerleri ve onu nasıl bulabileceğini de söyleyerek eşinin oyunları kazanmasını sağlar.

Ösküs Uul'un bütün oyunları kazanmasına rağmen sözünde durmayan Karatı Kağan, en çok altın döküp gümüş serecek olanın kazanacağı bir oyun daha oynama teklifini sunar. Bu oyunu oynamayı da kabul eden Ösküs Uul'un oyunu kazanmasını yine Altın Küskü sağlar. Karatı Kağan'ın kötü niyetini sezen altın Küskü, Ösküs Uul'a iki kat sihirli ipekle arpa tanesi kadar iki altın verir. Eşinden aldığı ipek ve altını saçtıktan sonra uçsuz bucaksız ipek ve çok fazla altının ortaya çıkmasıyla Ösküs Uul, bu oyunu da kazanır.

Ösküs Uul'un son oyunu da kazanmasıyla ne yapacağını şaşırان Karatı Kağan, son bir oyun oynama teklifinde bulunur. Hiç hayvanı olmayan Ösküs Uul, boğalarını karşılıklı olarak tokuşturacakları bu son oyunda ne yapacağını bilemez haldeyken yardımına yine Altın Küskü yetişir. Hazırladığı içki ve yazdığı mektubu eşine veren Altın Küskü, onu yerin altındaki babası Talay Kağan'ın yanına gönderir. Ösküs Uul'a olan öfkesi kızının gönderdiği içkiyi içtikten sonra geçen Talay Kağan, damadına yeni doğan bir buzağı verir. Talay Kağan'dan aldığı buzağısıyla yerin üstüne geri dönen Ösküs Uul, Karatı Kağan'ın karşısına çıkar. Kendisi yanlarında olmadığı bir sırada, Karatı Kağan'ın askerlerine yaktırtmak istediği buzağının böğürmesiyle Karatı Kağan ve askerleri yanıp kül olur. Böylelikle Karatı Kağan tehlikesinden kurtulan Ösküs Uul, Altın Küskü'yle birlikte huzurlu bir yaşam sürer.

4.5.2. Kan-Ceeren Attu Kan-Altın Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Tanrı Ülgen'in kızı Altın Çaçak ile evli olan Kan Altın, yurdunda huzur içinde yaşar. Ülgen Biy, kızının çeyizi olarak Kan Altın'a ölüyü diriltten bir altın kaval ile hayvanı çoğaltan bir gümüş kaval verir. Kan Altın, altın kavalını çalınca kuru ağaçtan kök çıkar, yeraltı ülkesinin halkı ürker, sönmüş ateşler yanar; gümüş kavalını çalınca da taş başından çiçek çıkar, meyvesiz ağaç çiçek açar, canlı hayvana güç eklenir. Kan Altın'ın kavallarının sesini işiten karanlık yerin savaşıları, büyük şeytana karşı gelen, küçük şeytani yöneten Kan Altın'la nasıl savaşılır ve yeraltı cehennemine nasıl getirilir diye düşünmeye başlarlar. Sonunda yeraltı cehenneminin halkı, Kan Altın'la savaşmak için ak aydınlığa çıkmaya başlar. Bunun üzerine Kan Altın da, atı

Kan Ceeren'i eyerleyip yanına kavallarını alarak savaşmak için yeraltına inmeye hazırlanır. Karısı Altın Çaçak, kendisine geleneklerinde savaşma ve yağma olmadığını, yeraltına inmemesi gerektiğini söylese de Kan Altın, onu dinlemez. Karısının kendisine ne olur ne olmaz diye verdiği altın tulumu da yanına alan Kan Altın, halkının kendisiyle beraber yeraltına inme isteğini kabul etmez ve altın ve gümüş kavalını çalıp halkını rahatlatarak atıyla yeraltı cehennemine iner.

Kan Altın yeraltına indiğinde karşısına ilk olarak Kara Muza atlı Cer Ceñes çıkar. Atı Kan Ceeren, Kan Altın'a Cer Ceñes ve atı Kara Muza'nın tüm özelliklerini ve onunla nasıl savaşması gerektiğini anlatır. İkisi de kılık değiştirdikten sonra Kan Altın, Cer Ceñes'i; Kan Ceeren de Kara Muza'yı yener. Atının tavsiyesiyle Cer Ceñes'in cebinden çıkanları alan Kan Altın, kutsal kitabını açıp inceleyerek iki devin geldiğini öğrenir. Atına binip dörtnala giderken iki kavalını çalan Kan Altın'ın kavallarının sesinden Erlik Biy'in iki kulağı da sağır olur. Bunun üzerine gece gündüz oturup kendisini bekleyen Erlik Biy'in yerine yaklaşan Kan Altın, önce Erlik Biy'in bacçıklarından olan, tek gözlü Kan Kapçıkay'la karşılaşır. Kan Kapçıkay'a kavallarını çalarak niçin savaş başlattıklarını sorar ve kendisine karşı çıkan Kan Kapçıkay'ı yenerek Erlik Biy'in yerine yönelir. Yolda karşısına çıkan büyük canavar, küçük canavar ve yedi başlı şeytan yılanı kavallarını çalarak yenen Kan Altın, kendisinin ve atının çok zayıflayarak bitkin düştüğünü fark eder ve kutsal kitabını açıp bakarak yurdundan ayrılalı yedi yıldan fazla zaman olduğunu görür. Bu sırada gördüğü sönmüş ateşini yakmaya çalışan bir ihtiyar kadına yardım eden Kan Altın, ateşli çelik çakmağıyla kadının ateşini tutuşturur. Aynı anda gökten yağmaya başlayan nohut ve arpayı yiyen Kan Altın'ın atı Kan Ceren, eski güçlü haline döner. İhtiyar kadının kendisine sunduğu arpa ve nohuttan yiyen Kan Altın da eski gücünü kazanır ve kadından duyduğu iki canavara ait iki altın saraya gitmek ister. Atına da fikrini soran Kan Altın, atının savaştan kokmazsan git cevabını vermesiyle atına binerek iki altın sarayın yolunu tutar. Çok uzun zaman geçmeden sarayın kapısına gelen Kan Altın'ı büyük ve küçük canavarların eşleri karşılar. Kan Altın, hemen kavallarını çalar; fakat canavarların eşi olmadan önce güneşli Altay yurdunda yaşadıklarını söyleyen gelinler, kaval sesine alışık oldukları için bayılmazlar.

Gelinler, iyi niyetli olduklarını ve kendilerinden ona zarar gelmeyeceğini söyleyerek Kan Altın'ı saraya davet edip yiyecek ikram ederler. Altın tulumunu açıp bir kadeh dolduran Kan Altın, eğer aydınlık dünyanın insanıysanız kadehimden için diyerek gelinlere kadehini sunar; kadehten yudumlayan gelinler yıkılıp kalırlar. Bu sırada altın saray açılarak Erlik Biy'in küstah kızı Abram Moos Kara Taacı, Kan Altın'ın yanına gelip ona güneşli Altay'dan yeraltına niçin geldiğini sorar. Öfkelenen Kan Altın, kavallarını çalarak kendisini yeraltı dünyasına savaşmak için yeraltı halkının çağırdığını anlattığı sırada Cebelek isimli yabancı bir ihtiyar gelip Kan Altın'a yaptığı yemekleri sunar. Atının tavsiyesiyle ihtiyarın sunduğu yemekleri yiyen Kan Altın, ihtiyarın boğa başlı sopasını da alarak yeraltında göreceğimiz bu kadar galiba der ve atıyla birlikte yurduna doğru yola koyulur. Atını yedi gün koşturan Kan Altın, yer üstüne çıkıp yurduna varır.

Kan Altın, yurdu Altay'a çıktıktan sonra göğün üçüncü katından şiddetli bir gök gürültüsü ve ayak sesi duyar. Kan Altın, baktığında gökyüzünden işlemeli ipek giysisi ve Ölö Çookır atıyla karısı Altın Çaçak'ın inmekte olduğunu görür. Sağdaki zirveye inen Ölö Çookır at, ak geyiğe dönüşerek büyük ormana girer; sol zirveye inen Altın Çaçak ise saraya gelir. Uzun yola gittiği için eşinin yorulduğunu ve giysilerinin eskidiğini gören Altın Çaçak, Kan Altın'a yurdunda her şeyin sorunsuz olduğunu, halkının ve malının arttığını; fakat kara gölden çıkan bir arpanın ettikleri bütün tahılı yok ettiğini, dağdan inen azgın bir geyik, tavşan ve kartalın da bütün hayvanları dağıttığını söyler. Bunun üzerine dinlenmek için dokuz günlük bir uykuya yatan Kan Altın, bahadırlarını yanına alıp ormana gider. Kan Altın, önlerine çıkan geyikleri vurdurtmaz, balıklı göldeki balıklardan tutup yedirtmez ve sonunda yurduna felaket getiren tavşanı sık ormanda bulur. Tavşan, Kan Altın'a kendisini Altay yurdunu lanetlemesi için daha önce Kan Altın'ın yeraltındaki sarayda karşılaştığı Cebelek isimli ihtiyar kadın tarafından gönderildiğini söyler. Kan Altın, bir daha yurduna zarar vermeyeceğini söyleyerek affını dileyen tavşanı serbest bırakır.

Kan Altın, daha önce hiç çıkmadığı bu iki dağın zirvesinde inerken birden ay ve güneşin önüne perde çekilir ve her yer karanlık olur. Kan Altın'ın

karısı Altın Çaçak, kendisinden altı yıl boyunca haber alamayınca göğe çıkıp ağabeyi ve ablasının kutsal kitaba baktığını; büyük canavarın ölmeyip beşikteki çocuğa, küçük canavarın da boğa başlı sopaya dönüştüğünü ve Altay yurduna felaket geleceğini öğrendiğini söyler. Bunun üzerine atı Kan Ceeren'e nasıl olup da bunları sezemezsin diye sitem eden Kan Altın'a atı, yerin altındayken kendisini uyardığını ve Erlik Biy'in kızının yemeklerini yiyip sopasını almamış olsaydı sağ salim dönemeyeceğini söyler. Kan Altın ve atı Kan Ceren, bunları konuşurken birden ay ve güneşin önündeki karanlık kalkar ve Altay yurduna yaz güneşi değer. Bununla birlikte ova dolusu öküz güden bir bahadır, deve güden bir pehlivan, keçi güden bir genç kız ve domuz güden bir gelin çıkıp Kan Altın'ın yanına gelir. Domuz güden gelin silkinerek birden yeraltında Kan Altın'a boğa başlı sopayı veren ihtiyar kadın Cebelek'e dönüşür. Kan Altın, Cebelek'e yemeğin iyisini sunarak ondan olup bitenleri anlatmasını ister. Cebelek, Kan Altın'a kendisine ve atı Kan Ceeren'e bir zarar gelmemesi için onunla birlikte yeraltına indiğini; hedefine ulaşabilmesi için boğa başlı sopayı verdiğini; Erlik Biy'in kızı Abram Moos'la yedi yıl boyunca şatra oynadığını anlatır. Kan Altın'a şeytanı, yılanı yenerek yeraltını huzura kavuşturduğunu ve Altay yurdunun kutsal olduğunu söyleyen Cebelek, keçileri ve develeri halka dağıttıktan sonra yaban domuzuna dönüşüp, ak tavşanına biner ve büyük ormana girer. Kan Altın ise halkı ve malıyla Altay yurduna döner ve yurdunda uzun yıllar yaşar.⁶³

1. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Kan Ceeren:

1) Rolü – Özellikleri: Tanrı Ülgen Biy'in, kızı Altın Çaçak'la evli olan Kan Altın'a kızının çeyizi olarak verdiği altın ve gümüş kavalın sesini işiten yeraltının savaşçıları Kan Altın'la savaşmak ister. Yeraltı savaşçılarının kendisiyle savaşmak istediklerini öğrenen Kan Altın, atı Kan Ceeren'le birlikte yerin altına inmeye karar verir. Kan Ceeren, sahibine çıktığı yolda yoldaş olur

⁶³ Destan metni için bk. İbrahim Dilek (2007), age, s. 343-393.

ve ona yeraltı savaşçıları hakkında bilgi vererek, onlarla olan m¼cadelesinde yardımcı olur.

*“Çatallı at direğinin dibinde
Kıymetli at dinlenmede
Yırtıcı dişli Kan Ceeren’in
Altın dizgin başında.
Yerin, suyun iyesi
Cerenkey’in yavrusu
Yelesi, kuyruğı yayılmış
Gökkuşığı gibi duruyordu.*

(Dilek, 2007; 345)

2) Yardımları: Kan Altın, karanlık yerin savaşçılarıyla m¼cadele etmek için yeraltına indiğinde karşısına ilk olarak Kara Muza atlı Cer Ceñes çıkar. Kan Ceeren, sahibine Cer Ceñes ile atı Kara Muza’nın tüm özelliklerini ve onunla nasıl savaşması gerektiğini anlatır. Kan Altın, Cer Ceñes’le savaşırken Kan Ceeren de Kara Muza’yla m¼cadele edip, onu yener.

Kan Altın, yerin altındayken Kan Ceeren’in tavsiyeleriyle altın saraya gidip, burada karşılaştığı Cebelek’in kendisine verdiği boğa başlı sopayı alarak yurduna geri döner.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Cebelek:

1) Rolü – Özellikleri: Kan Altın, yeraltı savaşçılarını yenip Altay yurduna geri döndükten sonra hayvanlarını dağıtan geyik, tavşan ve kartalı bulmak için gittiği ormanda Cebelek’le karşılaşır. Kan Altın’ın karşısına domuz güden bir gelin olarak çıkan Cebelek, silkinerek birden gerçek ihtiyar haline döner. Aslında Kan Altın’ın daha önce yerin altındayken karşılaştığı Cebelek, Kan Altın’a yeraltı dünyasında kendisi ve atına bir zarar gelmemesi için onlarla birlikte yeraltına indiğini ve Erlik Biy’in kızı Abram Moos’la yedi yıl

süresince şatra oynadığını açıklayarak yaban domuzuna dönüşüp büyük ormanda gözden kaybolur.

2) Yardımları: Kan Altın, yeraltı savaşçıları Cer Ceñes, Kan Kapçıkay, büyük ve küçük canavar ile yedi başlı şeytan yılanı yendikten sonra kendisi ve atının çok zayıflayarak bitkin düştüğünü fark eder. Kutsal kitabını açıp baktığına yurdundan ayrılalı yedi yıldan fazla zaman olduğunu gören Kan Altın, bu sırada sönmüş ateşini yakmaya çalışan Cebelek'le karşılaşır. Kan Altın, ateşli çelik çakmağıyla ihtiyar kadının ateşini yakar yakmaz gökten arpa ve nohut yağar. Kan Ceeren, gökten yağan, Kan Altın ise Cebelek'in kendisine sunduğu arpa ve nohutu yedikten sonra yiyerek eski güçlerine kavuşurlar. Güçlerini toplayan Kan Altın ve Kan Ceeren, Cebelek'ten altın sarayın yerini de öğrenirler.

Kan Altın, altın saraya gidip Erlik Biy'in kızı abram Moos'la karşılaştığı sırada Cebelek, saraya gelip Kan Altın'a yemek sunar ve ona hedefine ulaşabilmesi için boğa başlı sopayı verir.

4.5.3. Temene-Koo Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Yoksul ve ihtiyar bir çift olan Ölöñ Bagay ile Bargaa Bagay, tek oğulları Ösküs Uul ile birlikte yaşar. Bargaa Bagay, vakti gelip de kocası öldükten sonra oğluna biriktirdiği bütün altın parasını verir ve ondan bütün kağanların sarayını dolaşarak kendileri için yiyecek bir şeyler ve bir at satın almasını ister. Annesini isteğiyle yola çıkan Ösküs Uul, bütün Altay'ın altını ve üstünü defalarca gezmesine rağmen kendisine yiyecek ve at satacak kimseyi bulamaz. En sonunda bir kağanın sarayına varan Ösküs Uul, burada gördüğü ala köpeği satın alarak evine döner. Bütün altın parasıyla bir köpek aldığını gören annesi Ösküs Uul'a çok sinirlenir. Bir süre sonra annesi, Ösküs Uul'a biriktirdiği gümüş parasını vererek ondan tekrar bütün kağanların sarayını dolaşıp yiyecek ve at satın almasını ister. Bir kez daha yola koyulan Ösküs Uul, yine bütün Altay'ın altını ve üstünü dolaşip satın alacak yiyecek ve at bulamayınca bir kağanın evinde gördüğü ala kediyi alıp evine döner.*

Oğlunun bu kez de bütün parasıyla bir kedi almasına iyice öfkelenen Bargaa Bagay, Ösküs Uul'u evden kovar.

Köpek ve kedisini yanına alarak yola koyulan Ösküs Uul, yolda bir delikanlının iki başlı bir kartal tarafından öldürülmek üzere olduğunu görür. Kartalı öldürerek delikanlının hayatını kurtaran Ösküs Uul, delikanlının Sarı Kağan'ın oğlu Erke Möndür olduğunu öğrenir. Erke Möndür, Ak Kağan'ın kızını almak için yola çıktığını söyleyip bir mektup yazarak Ösküs Uul'u babasının yurduna gönderir; fakat ne olursa olsun babasının altın sandığının içindeki altın yüzüğü istememesi için Ösküs Uul'u tembihler. Bunun üzerine Ösküs Uul, Erke Möndür ile vedalaşarak köpeği ve kedisine birlikte Sarı Kağan'ın yurduna doğru yola koyulur. Yolda Erke Möndür'ün mektupta kötü şeyler yazmış olabileceği şüphesine kapılan Ösküs Uul, mektubu okuyup güzel şeyler yazdığını gördükten sonra içi rahatlar ve köpeği ile kedisini yolda bırakarak tek başına Sarı Kağan'ın taş sarayına varır. Sarayın kapısında karşılaştığı Sarı Kağan'ın kızları ve oğulları üzerindeki eskimiş kıyafetleri nedeniyle Ösküs Uul'u aşağılar; fakat Ösküs Uul, saraya girip Sarı Kağan'a kendini tanıtarak Erke Möndür'ün yazdığı mektubu verir. Oğlunun gönderdiği mektubu okuyan Sarı Kağan, Ösküs Uul'un kıyafetlerini baştan aşağıya değiştirir; eşi de karnını doyurur. Sarı Kağan, karnı doyup dinlenen Ösküs Uul'a Tepkir Cereen adlı bir at hediye ederek adını da Temene Koo olarak değiştirir. Ayrıca Sarı Kağan, bahadıra altın sandığın içindeki sol ele takılan, çıkarılıp avuç içine altı defa vurulduğunda her şeyi yerine getirmeye hazır yiğitlerin ortaya çıktığı sihirli altın yüzüğü de hediye eder. Sarı Kağan'ın kendisine verdiği giysileri giyip, çelik kılıcını takınan Temene Koo, atı Tepkir Ceeren'e binip Sarı Kağan'la vedalaşarak yurduna doğru yola koyulur. Kara dağın başında bıraktığı köpeği ve kedisini de yanına alan Temene Koo, evine varır. Görünümüyle annesini çok şaşırtan Temene Koo, yüzüğü sol elinden çıkartıp avucuna vurunca ortaya çıkan pehlivanlara kuş kirazı evinin yerine bir altın saray yaptırır. Yok yerden halk ve hayvanların ortaya çıktığı Temene Koo'nun yurdunda anne ve oğul bolluk içinde yaşamaya başlarlar.

Bir gün Temene Koo, Karatı Kağan'ın kızını almaya karar verir ve yola koyulur. Karatı Kağan'ın taş sarayına varıp kağanın huzuruna çıkan Temene

Koo, kendini tanıtip kağandan kızını ister. Temene Koo ile dalga geçen Karatı Kağan, ona sarayının yanındaki nehrin üstüne demir köprü yapması karşılığında kızını vereceğini söyler. Bunun üzerine sihirli altın yüzüğünü avucuna altı defa vuran Temene Koo, ortaya çıkan pehlivanlara demir köprüyü yaptırır. İsteğinin çok kısa bir sürede yerine getirilmesiyle yüzüğün sihirli olduğunu anlayan Karatı Kağan, Temene Koo'dan çekinip kızını vermeyi kabul eder. Temene Koo, Karatı Kağan'ın kızıyla birlikte halkının ve servetinin yarısını da alıp yurduna geri döner.

Temene Koo, yurduna dönüp huzur içinde yaşamaya devam ederken onun, servetinin yarısını alıp götürmesine çok öfkelenen Karatı Kağan, bir kara kartalla haber gönderip Temene Koo'dan kendisi için bir atın kapısından zor geçeceği, bacasındaki delikten bir kuşun zor sığabileceği bir demir çit ve bir demir zindan yapmasını ister. Bunun üzerine Temene Koo, sihirli altın yüzüğü vasıtasıyla ortaya çıkan pehlivanlarını Karatı Kağan'ın yurduna gönderip, onun istediklerini yaptırır. Temene Koo, tekrar huzurlu yaşantısına geri döndükten sonra Karatı Kağan'ın elçisi gelip kağanın kendisini şölene davet ettiği haberini verir. Davete katılmak için Karatı Kağan'ın sarayına gelen Temene Koo'yu kağan ve karısı karşılayarak yemek ve içki ikram ederler. Karatı Kağan, içkinin etkisiyle sarhoş olan Temene Koo'nun sihirli yüzüğünü alarak onu yaptırdığı demir zindana, atını da demir çite hapseder. Arnay ve Şarnay adlı iki bahadırını Temene Koo'nun yurduna gönderen Karatı Kağan, bahadırlarına malı ve halkıyla birlikte kızını da geri getirmelerini emreder. Yedi gün sonunda kendine gelen Temene Koo, Karatı Kağan'ın kendisine oyun oynayıp atını da kendisi gibi hapsettiğini ve sihirli altın yüzüğünü aldığını fark eder. Temene Koo, açlık ve susuzluktan bitkin düşmüş bir halde zindanda günlerini geçirirken köpeği ve kedisi sahiplerinin zor durumda olduğunu sezer ve Karatı Kağan'ın yurduna doğru yola koyulur. Karatı Kağan'ın yurduna vardıktan sonra Temene Koo'nun kedisi, sahibinin ve atının atıldığı zindanların yerini ve sihirli altın yüzüğün Karatı Kağan'ın eşinde olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Temene Koo'nun köpeği ve kedisi ormandan ormandan avladıkları hayvanlar ve topladıkları bitkileri zindanın bacasından atarak Temene Koo ve atını beslemeye başlar. Daha sonra Karatı Kağan'ın eşini büyüyle bitlendiren kedi, baca deliğinden kadını

gözetleyip, kadın giysilerini çıkarıp yıkandığı sırada sihirli altın yüzüğü alıp kaçar. Kedisi ve köpeğinin sihirli altın yüzüğünü zindanın bacasından atmasıyla yüzüğüne kavuşan Temene Koo, hemen yüzüğü avucuna vurup ortaya çıkan pehlivanlarından kendisini ve atını zindandan çıkartmalarını ister. Zindandan çıktıktan sonra pehlivanlarına Karatı Kağan'ı öldürtüp yurdunu dağıttıran Temene Koo, Karatı Kağan'dan kurtardığı annesi, eşi, halkı ve malıyla yurduna döner. Sihirli altın yüzüğünü parmağına takan Temene Koo, ailesi, köpeği ve kedisiyle huzurlu bir şekilde yaşar.⁶⁴

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Sarı Kağan:

1) Rolü – Özellikleri: Ösküs Uul, tüm parasıyla kedi ve köpek alınca buna çok öfkelenen annesi tarafından evden kovulur. Kedisi ve köpeğini yanına alan Ösküs Uul, yola koyulur ve yolda iki başlı bir kartal tarafından öldürülmek üzere olan bir delikanlıyla karşılaşır. Kartalı öldürerek hayatını kurtardığı delikanlının Sarı Kağan'ın oğlu Erke Möndür olduğunu öğrenen Ösküs Uul, Erke Möndür tarafından Sarı Kağan'ın yurduna gönderilir. Erke Möndür, Ösküs Uul'la ilgili güzel şeyler yazdığı mektubu, babasına ulaştırmak üzere Ösküs Uul'a verir ve kesinlikle babasının altın sandığı içindeki altın yüzüğünü istememesini tembihleyerek onu babasının sarayına gönderir.

2) Yardımları: Ösküs Uul, Erke Möndür'ün yazdığı mektupla Sarı Kağan'ın taş sarayına varıp mektubu Sarı Kağan'a verir. Sarı Kağan, oğlunun gönderdiği mektubu okuduktan sonra Ösküs Uul'un eskiyip yıpranmış kıyafetlerini baştan aşağıya değiştirip karnını doyurur. Adını Temene Koo olarak değiştirdiği Ösküs Uul'a Tepkir Ceeren isimli bir at hediye eden Sarı Kağan, daha sonra ona zor durumda kaldığında yardımcı olacak, altın sandığındaki sihirli altın yüzüğünü verir.

⁶⁴ Destan metni için bk. İbrahim Dilek (2007), age, s. 394-414.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Kedi ve Köpek:

1) Rolü – Özellikleri: Kocasını öldükten sonra yoksulluk içinde kalan Bargaa Bagay, biriktirdiği tüm altın ve gümüş parasını oğluna verir ve ondan bütün kağanların sarayını dolaşarak kendileri için yiyecek bir şeyler ve bir at satın almasını ister. İsmi daha sonra Sarı Kağan tarafından Temene Koo olarak değiştirilecek olan Ösküs Uul, annesinin verdiği paraları alarak yola koyulur. Bütün Altay'ın altını ve üstünü defalarca gezmesine rağmen kendisine yiyecek ve at satacak kimseyi bulamayan Temene Koo, sonunda tüm parasıyla bir kağanın sarayında gördüğü bir ala köpek ile bir kağanın evinde gördüğü bir ala kediyi satın alıp evine döner. Temene Koo, annesinin tüm parasıyla bir kedi ve köpek almasına çok öfkelenip kendisini evden kovmasıyla kedi ve köpeğini yanına alıp yola koyulur.

2) Yardımları: Karatı Kağan, Sarı Kağan'ın Temene Koo'ya verdiği sihirli altın yüzüğü ele geçirmek için Temene Koo'yu sarayına davet eder. Teklifi kabul edip sarayına gelen Temene Koo'yu içirdiği içkilerle sarhoş eden Karatı Kağan, atı Tepkir Ceeren'le birlikte Temene Koo'yu daha önce kendisine yaptırdığı demir zindan ve demir çite hapseder. Sahiplerinin zor durumda olduğunu sezen kedi ve köpek, Temene Koo'yu zindandan kurtarmak için Karatı Kağan'ın yurduna gelir. Kedi, Temene Koo ve atının hapsedildiği zindanın yerini öğrenir ve ormandan avladıkları hayvanlar ile topladıkları bitkileri, bacasındaki delikten bir kuşun zor sığabileceği demir çit ve bir demir zindanın bacasından atarak, açlıktan bitkin düşen Temene Koo ve atını beslerler. Daha sonra Karatı Kağan'ın karısını sihirle bitlendiren kedi, kadını gözetler ve kadının giysilerini çıkarıp yıkandığı sırada sihirli altın yüzüğü alıp kaçar. Kedi ve köpeğinin sihirli altın yüzüğünü zindanın bacasından atmasıyla yüzüğüne kavuşan Temene Koo, hemen yüzüğünü avucuna vurup ortaya çıkan pehlivanları sayesinde atıyla birlikte zindandan kurtulur ve Karatı Kağan'dan intikamını alır.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Sihirli Altın Yüzük ve Pehlivanlar:

1) **Rolü- Özellikleri:** Sarı Kağan, oğlu Erke Möndür'ün hayatını kurtaran Ösküs Uul'a altın sandığında sakladığı sihirli altın yüzüğü verir. Temene Koo, sol ele takılan, çıkarılıp avuç içine altı kez vurulduğunda kendilerinden istenilen her şeyi yapmaya pehlivanların ortaya çıktığı bu sihirli yüzüğün yardımıyla birçok zorluktan kurtulacaktır.

2) **Yardımları:** Temene Koo, Sarı Kağan'ın verdiği sihirli altın yüzükle evine döner ve yüzüğü avucuna vurduktan sonra ortaya çıkan pehlivanlara annesiyle birlikte yaşadığı kuş kirazı evinin yerine bir altın saray yaptırır. Yok yerden halk ve hayvanların ortaya çıktığı Temene Koo'nun yurdunda anne oğul, eski yoksul hayatlarının aksine bolluk içinde bir yaşam sürmeye başlarlar.

Karatı Kağan'ın kızını almaya karar veren Temene Koo, kızının karşılığında kendisinden sarayının yanındaki nehrin üstüne bir demir köprü yapmasını isteyen Karatı Kağan'ın bu isteğini sihirli yüzüğü ve pehlivanları sayesinde çok kısa bir sürede yerine getirir ve kağanın kızıyla birlikte servetinin yarısını da alıp sarayına döner.

Karatı Kağan, kızını ve servetinin yarısını almasına çok sinirlendiği Temene Koo'ya haber gönderip kendisi için bir atın kapısından zor geçeceği, bacasındaki delikten bir kuşun zor sığabileceği bir demir çit ve bir demir zindan yapmasını ister. Bunun üzerine Temene Koo, sihirli altın yüzüğü vasıtasıyla ortaya çıkan pehlivanlarını Karatı Kağan'ın yurduna gönderip, onun istediklerini yaptırır.

Karatı Kağan, sihirli altın yüzüğü Temene Koo'dan alabilmek için bir şölen düzenleyip, onu sarayına davet eder. Karatı Kağan'ın davetini kabul eden Temene Koo, içtiği içkiler yüzünden sarhoş olup Karatı Kağan'ın tuzağına düşer. Karatı Kağan, Temene Koo ile atını, daha önce kendisinin

yaptığı demir zindan ve demir çite hapseder. Temene Koo, hapsedildiği zindandan kedisi ve köpeğinin kendisine bacadan attığı sihirli altın yüzüğü ile yüzüğü avucuna vurunca ortaya çıkan pehlivanlarının sayesinde kurtulur ve Karatı Kağan'dan intikamını alır.

4.5.4. Kara-Taacı Kıs Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Anne ve babası esarete ölen Kara Taacı adlı genç kız, güzel dağın koltuğu ile gök nehrin yakasındaki evinde sahip olduğu tek kara keçisiyle birlikte yaşar. Birbirinden lezzetli yemekler pişirerek huzur içinde bir yaşam süren Kara Taacı, bir gün yetmiş dağın ötesinden gelen ayak sesleri ile gök gürültüsünü andıran bağırtılar duyar. Hemen sesleri dinlemeye başlayan Kara Taacı, kara dağın koltuğundan naralar atarak gelen bir bahadırın evine yöneldiğini görür. Sadu Kağan'ın emrini yerine getirip dönmekte olan Temir Bökö adlı bahadır, şimdiye kadar kimsenin misafir olmadığı Kara Taacı'nın evine misafir olarak girer. Kara Taacı, kendisini tanıtan ve aç olduğunu söyleyen bahadıra hemen lezzetli yemeklerinden ikram eder. Kara Taacı'nın yemeklerini çok beğenen Temir Bökö, hayır duası ederek Kara Taacı'nın evinden ayrılır.

Sadu Kağan'ın yurduna dönen Temir Bökö, kağana artık kendisi için çalışmayacağını, misafir olup lezzetli yemeklerinden yediği Kara Taacı'nın yanına dönüp onunla evleneceğini söyler. Duydukları karşısında öfkelenen Sadu Kağan, hemen pehlivanlarını toplayıp onlara Kara Taacı'nın yanına gitmeye karar verdiğini söyler ve hazırlıklarını görüp yola koyulur. Bu sırada Sadu Kağan'ın kötü niyetle evine doğru geldiğini hisseden Kara Taacı, doksan çeşit yiyeceğine baharat katıp kaynatır. Sadu Kağan, kızım diyip selam vererek Kara Taacı'nın evine girer ve yanında getirdiği yiyecek ve içkisini ortaya koyar. Kara Taacı, kendisinin hiç akrabası olmadığını ve Sadu Kağan'ın kendisine neden misafir olduğunu anlamadığını söyleyerek kağandan getirdiği içkiyi önce kendisinin içmesini ister. Sadu Kağan, içkisinden bir kadeh içtikten sonra Kara Taacı da içer ve kağanın kötü niyetle geldiğini anlar. Bunun üzerine Kara Taacı, yemeğinin kötü insanın dilini

acittiğini söyleyerek hazırladığı yemekten Sadu Kağan'a ikram eder. Sadu Kağan, yemekten yer yemez etin kemikleri burnundan püskürür ve kibirli bir şekilde Kara Taacı'nın evinden çıkıp bahadurlarını toplayarak onlara Kara Taacı'yı esir almalarını emreder. Sadu Kağan'ın emriyle Kara Taacı'nın evine gelen askerler, onu öldürüp yurduna dağıtmakla tehdit ederler; fakat Kara Taacı, Sadu Kağan'ın ırgatı olmayacağını söyleyerek yetmiş kulaç demir sopasını ateşte ısıtıp kara keçisine biner ve kağanın askerlerinin karşısına çıkar. Kara Taacı, Sadu Kağan'ın askerleriyle korkusuzca savaşırken ordudaki askerlerin arasında bulunan Temir Bökö, Kara Taacı'nın yanına gelip askerlerin yarısını öldürdüğünü, geriye kalanları da beraber savaşarak öldürebileceklerini söyler. Bunun üzerine Temir Bökö ve Kara Taacı, Sadu Kağan'ın bütün askerlerini öldürüp halkı kağanın zulmünden kurtarır. Kazandıkları zafere çok sevinen Kara Taacı ve Temir Bökö evlenir ve bundan sonra Kara Tacı, kendisiyle savaşmaya gelenlerin hepsini yenip Temir Bökö'yle yurdunda huzurla yaşar.⁶⁵

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Temir Bökö:

1) Rolü – Özellikleri: Hiçbir yakını olmayan Kara Taacı, anne ve babası da esarete öldükten sonra gök nehrin yakasındaki evinde sahip olduğu tek keçisiyle birlikte yaşar. Sadu Kağan'ın emrini yerine getirip dönmekte olan Temir Bökö, oldukça lezzetli yemekler yapan Kara Taacı'nın evine misafir olur. Kara Taacı'nın yaptığı birbirinden lezzetli yemekleri yiyip Sadu Kağan'ın yurduna geri dönen Temir Bökö, kağana artık kendisi için çalışmayacağını ve Kara Taacı'nın yanına dönüp onunla evleneceğini söyler.

2) Yardımları: Temir Bökö'nün kendisine söylediklerinden sonra bahadurlarını toplayıp Kara Taacı'nın evine gidip onun yaptığı yemeklerden yiyen Sadu Kağan, Kara Taacı'yı yurduna götürüp kendisi için çalıştırmak ister. Sadu Kağan'ın kötü niyetini sezen Kara Taacı, kağan için

⁶⁵ Destan metni için bk. İbrahim Dilek (2007), age, s. 415-425.

çalışmayacağını söyleyince Sadu Kağan'ın askerleri, kağanın emriyle Kara Taacı'yı öldürüp evini dağıtmakla tehdit eder. Bunun üzerine Kara Taacı ve kağanın askerleri arasında bir savaş başlar. Kara Taacı, askerlerle tek başına korkusuzca savaşırken kağanın askerleri arasında bulunan Temir Bökö, askerlerin yarısını öldürür. Askerlerin geriye kalan kısmını da Temir Bökö'nün yardımıyla öldüren Kara Taacı, halkı kağanın zulmünden kurtarır ve Temir Bökö'yle evlenir.

4.5.5. Altın Ergek Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Anne ve babası olmayan Altın Ergek, Altay yurdundaki taş sarayında tek başına huzurlu bir şekilde yaşar. Altın Ergek, bir gün sarayında otururken göğün gürlemesiyle dışarı çıkıp gökyüzünü inceler ve birbirine eş iki boz doğanın yarışarak geldiğini görür. Kanatları şimşek, nefesleri rüzgâr gibi olan bu iki boz doğan, Altın Ergek'e bir mektup bırakarak uçup giderler. Altın Ergek, mektubu okuduktan sonra yerin altını yöneten Şeytan Cer Tekpenek'in Agay Taacı ile Kögöy Taacı bahadırların yurtlarını dağıtıp, bütün malı ve halklarıyla birlikte kız kardeşleri Altın Küskü'yü de zorla alıp götürdüğünü öğrenir. Bunun üzerine zırhını giyiniş silahlarını kuşanan Altın Ergek, kendisinden yardım isteyen bahadırlara yardım etmek üzere atı Kan Ceeren'le birlikte yola koyulur.

Yolda dörtnala giden Kan Ceeren'in birden durmasıyla atına sebebini soran Altın Ergek, atından kara taşta yuva kuran kızıl tilkinin karşısına çıkıp kendisiyle dalga geçeceğini ve bu tilkiyi yakalamaları gerektiği cevabını alır. Tekrar atına binip yola koyulan Altın Ergek, bir süre sonra atının bahsettiği kızıl tilki ile karşılaşır. Kızıl tilkinin kendisini aşağılaması ve Cer Tekpenek'e geldiğini söylemekle tehdit etmesi üzerine tilkinin peşine düşen Altın Ergek, kızıl tilkiyi yakalar. Altın Ergek'e kendisini öldürmemesi için yalvaran kızıl tilki, bunun karşılığında geldiğini Cer Tekpenek'e haber vermeyeceğini ve kendisine yolda nelerle karşılaşacağını anlatacağını söyler. Bunun üzerine Altın Ergek, affettiği kızıl tilkiyi demir kavak ağacının dibine bağlar. Kızıl tilkiden yolda karşılaşacağı engelleri tek tek öğrenen Altın Ergek, atına binip

Cer Tekpenek'in işgal ettiği Agay Taacı ile Kögöy Taacı bahadırların yurduna doğru yol alır. Altın Ergek, ilk olarak Cer Tekpenek'in gelenin karşıya geçmesini engellemekle görevli iki bahadırına meydan okuyarak onları nehre atar ve karşıya geçer. Yoluna devam eden Altın Ergek, Cer Tekpenek'in gelene geçene yol vermeyen, aç gözlü, yedi başlı dostu Celbegen'i görür ve kendisi uzun bir ota, atı Kan Ceeren de boz doğana dönüşerek bu engeli de aşar. Celbegen'i atlatıp yola devam eden Altın Ergek ve atı, bu sefer de sarı nehrin başında nöbet tutan bahadırlarla karşılaşır. Altın Ergek, balığa dönüşür, atı Kan Ceeren de yine boz doğan olup uçarak sonunda Cer Tekpenek'in işgal ettiği Agay Taacı ile Kögöy Taacı bahadırların yurduna varırlar. Burada Cer Tekpenek'in halka eziyet ettiğini gören Altın Ergek, ona yaklaşmak için kılık değiştirmeye karar verir ve kendisi ihtiyar bir kadına, atı da ihtiyar bir adama dönüşerek halkın arasına karışırlar. Halk, kendisini altmış yaşına ulaşmış Aduçı, atını da eşi olarak tanıtan Altın Ergek'e saygı gösterip onlara ikramlarda bulunur. Altın Ergek, içtiği içkinin de etkisiyle Cer Tekpenek'i yenecek, halkı hür kılacak gücünün olduğunu anlatan bir türkü söyler. Altın Ergek'in söylediği türkünün kulağına ulaşması üzerine cayzanlarını gönderen Cer Tekpenek, Altın Ergek'i sarayına getirtir. Cer Tekpenek'in karşısına çıkan Altın Ergek, silkinip kendi görüntüsüne kavuşur ve Cer Tekpenek'e meydan okuyarak onunla güreşmeye başlar. Dokuz gün boyunca devam eden güreşte yenileceğini anlayan Cer Tekpenek, bağırarak anne ve babasından yeraltında beslediği iki köpeğini kendisine yardım etmesi için göndermelerini ister. Yeraltından havlayarak çıkan korkunç iki kara köpeğin atı Kan Ceeren'in peşine düştüğünü gören Altın Ergek, acı acı bağırarak Agay Taacı ile Kögöy Taacı bahadırlardan yardım ister. Bunun üzerine yardıma gelen Agay Taacı ile Kögöy Taacı'nın köpekleri öldürmesiyle Cer Tekpenek, anne ve babasından bu kez de iki yutucu yılanını göndermesini ister. Göz açıp kapayınca kadar gelen altın başlı iki yılanla Agay Taacı ve Kögöy Taacı mücadele ederken Kan Ceren, Cer Tekpenek'in atını; Altın Ergek de Cer Tepenek'i öldürür. Altın Ergek'in çelik yayını çekip iki kara yılanı tam ortasından vurmasıyla iki bahadır kurtulur ve yılanların ağzından çıkıp gelirler. Cer Tekpenek'in ölmesiyle özgürlüğüne kavuşan halk, sevinip şölen yapar. Bu sırada gördüğü Agay Taacı ile Kögöy Taacı'nın kız

kardeşi Altın Küskü'ye âşık olan Altın Ergek, bahadırlarla vedalaşıp yurduna döner.

Altın Ergek, yurduna döndükten sonra altmış yüce pehlivanını çağırıp Altın Küskü'ye yazdığı mektubu verir ve onlardan Agay Taacı ve Kögöy Taacı bahadırların yurduna dünür olarak gitmelerini ister. Pehlivanlar, iki bahadırın yurduna ulaşıp Altın Ergek'in isteğini iletirler. Altın Ergek'in kendisine yazdığı mektubu okuyan Altın Küskü, onunla evlenmeyi kabul eder ve pehlivanlarla birlikte Altın Ergek'in yurduna gelir. Altın Küskü yurduna ulaştıktan sonra halkıyla birlikte onu karşılayıp toy düzenleyen Altın Ergek, huzurlu bir yaşam sürer.⁶⁶

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Agay Taacı ve Kögöy Taacı Bahadırlar:

1) Rolü – Özellikleri: Atıyla birlikte kılık değiştirip, yaşlı bir karı koca şeklinde Cer Tekpenek'in yurduna giden Altın Ergek, halkın kendisine sunduğu içkileri içip sarhoş olunca bir türkü söyler. Cer Tekpenek'i yenecek gücü olduğunu anlattığı türkünün Cer Tekpenek'in kulağına gitmesiyle cayzanları gelip Altın Ergek'i Cer Tekpenek'in huzuruna götürürler. Cer Tekpenek'in karşısında silkinip gerçek haline geri dönen Altın Ergek, Cer tekpenek'le vuruşmaya başlar. Dokuz gün boyunca süren güreşte yenileceğini anlayan Cer Tekpenek, anne ve babasından yerin altında beslediği köpeklerini göndermelerini ister. yerin altından çıkıp gelen iki köpeğin, atı Kan Ceeren'in peşine düştüğünü gören Altın Ergek'in acı acı bağırmasıyla Agay Taacı ve Kögöy Taacı bahadırlar, yardıma yetişir.

2) Yardımları: Altın Ergek'in bağırmasıyla hemen yardıma gelen Agay Taacı ve Kögöy Taacı bahadırlar, demir yaylarını alıp yolun kavşağında beklerler ve iki kara köpeği yıkıp, Kan Ceeren'i kurtarırlar.

⁶⁶ Destan metni için bk. İbrahim Dilek (2007), age, s. 446-464.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Atı Kan Ceeren:

1) **Rolü – Özellikleri:** Anne ve babası olmayan Altın Ergek, Altay yurdundaki taş sarayındaki tek başına yaşarken iki boz doğanın kendisine getirdiği mektupla Agay Taacı ile Kögöy Taacı bahadırların yardımına ihtiyaçları olduğunu öğrenir. Bahadırların, yerin altını yöneten şeytan Cer Tekpenek'in zulmünden kurtulmak için kendisinden yardım istemesiyle giyinip silahlarını kuşanan Altın Ergek, atı Kan Ceeren'le birlikte yola koyulur.

2) **Yardımları:** Cer Tekpenek'le giriştiği mücadelede sürekli Altın Ergek'in yanında olan Kan Ceeren, sahibi üstüne biner binmez şahlanarak yetmiş yılda alınacak yolu yedi günde alır. Altmış dağı aşır, yetmiş vadiyi geçen Kan Ceeren, üç parçalı dağa çıktığı vakit birden durur ve Altın Ergek'i karşısına çıkacak kızıl tilki hakkında uyarır.

“Kıymetli at şöyle dedi:

Bu dağın koltuğunda

Yer göbeği kara taşta

Yuva kurup uyuyan,

Yetmiş kulaç kuyruklu

Kızıl tilki varmış.

Altay üstünü dolaşan

Altmış kağanın yolunu bilir,

Yerin üstünü dolaşan

Altmış kağanın dilini bilir,

Seni gördüğü zaman

İt yemez, iğneye bile gelmez hale getirip,

Yetmiş şekilde alay eder.

İleriye doğru koşsa,

Altmış dağ öteye koşar.

Yetişip onu tutmak gerek...

Yetişmesi benden olsun,

Tutması senden olsun dedi.”

(Dilek, 2007;449)

Altın Ergek, Cer Tekpenek’le ve onun yerin altından gelen iki yutucu yılanıyla mücadele ettiği sırada Kan Ceeren de Cer Tekpenek’in atıyla mücadele edip, onu öldürür.

“Anlı şanlı Kan Ceeren

Boynuzlu kara atın

İki boynuzunu kırıp,

İçini, böğrünü yarıp,

Kara dağın koltuğunda

Kağanın atını yendi.”

(Dilek, 2007;458)

b. Kızıl Tilki:

1) Rolü- Özellikleri: Kendisiyle dalga geçmek ve geldiğini Cer Tekpenek’e söylemek niyetinde olan kızıl tilkiyi, atı Kan Ceeren’in kendisini uyarmasıyla yakalayan Altın Ergek, öldürmek üzere olduğu tilkiyi bağışlanması için yalvarınca affeder.

2) Yardımları: Kızıl tilki, Altın Ergek’in kendisini bağışlaması üzerine Cer Tekpenek’in engellerini ona bir bir anlatır.

4.6. Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.6.1. Ay Huucın Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Yerin ilk defa yaratıldığı, kızıl bakırların bulunduğu zamanlarda Hanım nehrinin kıyısında bir halk-oymak yaşamaktadır. Hanım nehrinin ortasına sapanan Hanım sırtının nehre ulaşan yerindeki dokuz kenarlı Hızıl kaya tarafında uzanan kumlu yazıda güdülen sayısız malın ve orada yaşayan oymağın hani, korkunç yüzlü bir kız olan Hıs Han’dır. Han Migren adlı erkek*

kardeşinden başka kimsesi olmayan çirkin yaratılışlı Hıs Han, obasında kardeşiyle birlikte yaşar.

Bir gün Hanım sırtını aşip Hıs Han'ın obasına gelen Kün Töñis Han adlı bir erler eri, Hıs Han'ın altın otağına girerek babasının yeraltı yurdundan Pay Sarığ Han'ın kızıyla evlenmesine izin vermediği için onunla kavga edip evinden ayrıldığını söyler. Han Mirgen'den kendisiyle yeraltı yurduna inip kendisine yardımcı olmasını isteyen Kün Töñis Han, karşılığında da Han Mirgen'e Hara Ninci ile Pora Ninci isimli kızlardan hangisini beğenirse alabileceğini söyler. Kün Töñis Han'ın henüz altı yaşında olan Han Mirgen'e yaptığı bu teklife çok öfkelenen Hıs Han, ona gideceği yere tek başına gitmesini söyler. Hıs Han'ın öfkesinden çekinen Kün Töñis Han, ak otağdan ayrılır.

Hıs Han ve Han Mirgen obalarında halklarıyla birlikte yaşamaya devam ederken bir gün Hıs Han, kardeşine gidip güdülen malları kontrol etmesini, mallara zarar veren bir kurt olup olmadığına bakmasını söyler. Ablasının, mallara zarar veren kurdu bulup getirmesi karşılığında ona evleneceği kişinin kim olacağını söylemesiyle hazırlığını yapıp yola koyulan Han Migren, Hanım sırttan inip malların güdüldüğü yazıya gelir. Burada kulağı, kuyruğu olmayan bir boz kurdun ala kula kuluna saldırdığını gören Han Migren, hemen kamçısını kavrayarak kurtla dokuz gün boyunca mücadele etmeye başlar. Han Migren, sonunda boz kurdu ağır bir şekilde yaralayıp onu alarak obasına geri döner ve Hıs Han, oba halkına kurdu yaktırdıktan sonra söz verdiği gibi kardeşine evleneceği kızın Hanım nehrinin kıyısında güdülen malın sahibi olan dokuz yaşındaki Han Hıs olduğunu söyler. Bunun üzerine Han Migren hazırlığını görüp ablasıyla vedalaştıktan sonra Han Hıs'ı almak üzere yola koyulur.

Uzun yollar gidip Hanım sırtını aştıktan sonra Han Hıs'ın obasına varan Han Migren, burada Han Hıs'a eşlik eden Ay Töñis, Han Töñis ve Timir Teek adlı üç alpla karşılaşır. Kendisine kim olduğunu soran Han Hıs'a kendisini almaya ve kendisine bağlı olan dokuz beyi de kendisine bağlamaya geldiğini söyleyen Han Mirgen'in bu sözleri karşısında öfkelenen Han Hıs,

alplarına Han Mirgen'i öldürme emri verir. Günlerce üç alpla vuruşup üçünü de öldüren Han Migren'le bu kez de Han Hıs vuruşmaya başlar. Bir türlü yenilemeyen Han Migren ve Han Hıs, vuruşmaya başlayalı bir yıl bitmek üzereyken Han Migren gücünü kaybetmeye başlar. Han Migren, tam Han Hıs ve onun kara kuzgunları ile kara itlerine yenilmek üzereyken uzaktan bir kanat sesi duyar. Yerin üstü ve göğün dibini uğuldatarak kanat çırpıp gelen bir boz şahin, Han Hıs'ın iki kara kuzgunu ve kara itini tepip parçalar. İnsan sesiyle konuşup Han Mirgen'e obasını iblislerin talan ettiği haberini veren boz şahin, kanat çırpıp kaybolur. Bu sırada tekrar canlanan Han Mirgen, yeniden Han Hıs'la vuruşmaya başlayıp, onu yener. Ellerini bağladığı Han Hıs'ı direnmesine rağmen zorla atına bindirip obasına götüren Han Mirgen'i obanın girişinde küçük bir kız karşılar. Kızı görünce ilk olarak ablası Hıs Han'ın bir erkekle birlikte olup çocuk doğurduğunu düşünen Han Mirgen, daha sonra ablasının kendisine söylemesiyle küçük kızın kim olduğunu öğrenmek için onu takip eder. Küçük kızın peşinden Hanım sırtın arka tarafındaki ak yazıya gelen Han Mirgen, kızın burada yıldı gibi kışnediğini ve yıldıların da kışneyerek ona cevap verdiğini görür. Ak otlulu yazıda ala kısrağı emen küçük kız, anne ve babası olan yıldılara güdülen malın arasında mı yoksa başka bir yerde mi yaşaması gerektiğini sorar. Dile gelen ak kula aygır, kızına yıldıdan doğmuş olsa da halkın arasında, Hıs Han'ı abla, Han Mirgen'i de ağabey edinerek onlarla birlikte yaşaması gerektiğini söyler. Kızının kendisine ad vermesini istemesi üzerine ak kula aygır, ona dokuz kulaç boylu, üç kulaklı ala kula adlı yıldıdan doğan Ay Huucın adını verir. Babası ala kula aygırdan bu adı alan Ay Huucın, aynı anne ve babadan dünyaya gelen üç kulaklı ala kulaya binerek obaya geri döner. Hıs Han'ın otağına girip ondan da kendisine ad vermesini isteyen Ay Huucın'a, Hıs Han da aynı adı verir ve dokuz kilitli kara sandığını açıp sandıktan çıkardığı giysi ve zırhlarla Ay Huucın'ı donatır. Ay Huucın, yeni giysilerini giydikten sonra Hıs Han ve Han Mirgen'e hepsinin aynı otağda yaşayamayacağını ve kendisinin ayrı bir otağ kurmak istediğini söyler. Hıs Han'ın otağından çıkan Ay Huucın, Hıs Han'ın otağının alt tarafında altın örtüsünü çıkarıp atar ve altın otağ oluşuverir. Altın yüzüğünü çıkarıp atmasıyla oluşan kazığa da üç kulaklı ala kula atını bağlar ve orada yaşamaya başlar.

Aradan yıllar geçer ve herkes obada mutlu bir şekilde yaşamını sürdürürken bir gün Ay Huucın, Hıs Han ve Han Mirgen'e daha önce obalarına gelip yerin altına inmek için Han Mirgen'den yardım isteyen Kün Töñis Han'ın yerin altındaki görünmez iblislerin kötü oklarıyla vurulduğu haberini verir. Kün Töñis Han'ın yurdunu emanet ettiği iki Han Kiret kuşunun Kün Töñis Han'ı iyileştirmek için altın gölün dibindeki üç tutamlık ak otu almaya gittiğini ve burada bu ak otu korumakla görevli olan Hıyğa Çiçen tarafından eziyet gördüklerini söyleyen Ay Huucın, Hıyğa Çiçen'le vuruşmaya gideceğini söyler. Hıyğa Çiçen'in bulunduğu yere varıp, onunla dokuz yıl boyunca vuruşan Ay Huucın, sonunda Hıyğa Çiçen'i öldürüp obasına geri döner.

Hıs Han, Han Mirgen, eşi Han Hıs ve Ay Huucın, obalarında yaşamlarını devam ettirirken bir gün Han Mirgen'in eşi Han Hıs, eşi ve ablasına Tanrı'nın Han Mirgen için belirlediği kişinin kendisi olmadığını; bu kişinin Kün Han'ın kızı Kün Arığ olduğunu söyler. Bunun üzerine hazırlanan Han Mirgen, obada barış içinde yaşamalarını öğütleyerek Kün Arığ'ı almak üzere yola koyulur.

Han Mirgen obadan ayrıldıktan bir süre sonra Hıs Han ölür. Hıs Han'ın ölümünün ardından çok üzülen Ay Huucın, ağlarken bir anda tabiatına döner ve sesi at kişnemesi şeklinde çıkar. Ay Huucın, kendisinin bu durumuyla dalga geçen yengesi Han Hıs'ı dövüp cezalandırdıktan sonra Hıs Han'ın cenazesini üç kulaklı ala kula ata bindirip yüksek Hanım sırtı aşarak ak yazının bittiği yerdeki altı köşeli Ah Haya'nın içindeki parlak taştan lahite yatırır. Lahitin başında Hıs Han için ağlayıp gözyaşı dökerken birden Ah Haya yere batmaya başlar. Ah Haya'nın dışında sahibini bekleyen ala kula at, sahibini uyarmak için kişner; fakat Ay Huucın ne atının sesini duyar ne de Ah Haya'nın battığını hisseder. İkinci kişnemesi de sahibi tarafından duyulmayan ak kula at, başını Ah Haya'nın içine sokup Ay Huucın'ı uyarır. Atının uyarısıyla hemen Ah Haya'nın çıkışına koşan Ay Huucın, eşiğin küçücük kaldığını görür. Eşiği açmak için çabalayan Ay Huucın, atının yardım etmesiyle Ah Haya'dan çıkmayı başarır ve atına binip obasına varır. Ay Huucın, obada kendisini karşılayan yengesi Han Hıs'ın önüne cebinden

çıkardığı altın yüzüğü atınca ortaya altından ve gümüşten yapılmış göğüslüklü, altmış örgülü bir kız çıkar. Ay Huucın, bu kızın Han Mirgen'in ikinci eşi olacak Ah Çibek Ariğ olduğunu söyleyerek ağabeyi gelene dek Ah Çibek Ariğ'ı yengesine emanet edip obadan ayrılır. Türkü söyleyerek yola düşen Ay Huucın, Hanım sırtını aştıktan sonra gözden kaybolur.

Han Hıs, kuması Ah Çibek Ariğ'la ak otağda yaşamını sürdürmekteyken aylar sonra doğum sancıları başlar. Han Hıs'ın kendisine yardım edecek birisini bulmasını istemesi üzerine yola koyulan Ah Çibek Ariğ, gördüğü bir ak otağdan içeri girer ve burada gözleri görmeyen ihtiyar bir kadın ile küçük bir kız çocuğuyla karşılaşır. Otağdakilere kendini tanıtip, yaşlı kadından doğum sancuları başlayan Han Hıs'a yardım etmesini isteyen Ah Çibek Ariğ, yaşlı kadından "Gözüm görmez, nasıl gideyim?" cevabını alır. Ah Çibek Ariğ'in kendisine yalvarmasına rağmen gitmekte nazlanan yaşlı kadın, küçük kızın ısrarıyla yardım etmeyi kabul eder ve üçü birlikte ak otağa doğru yola koyulur. Ak otağa vardıktan sonra Ah Çibek Ariğ ve küçük kıza otağa girmelerini söyleyen yaşlı kadın, merdiven altını eşeleyip kara itin doğurduğu iki eniği alarak göğsüne sokar ve kendisi de ak otağa girer. Hemen Han Hıs'ın yanına gidip ona doğum yaptıran yaşlı kadın, Han Hıs'ın doğurduğu erkek çocuğu kimse görmeden silkeleyip altın topa dönüştürerek cebine sokar. Ah Çibek Ariğ ve küçük kıza, ne olduğunu anlamadan tekrar temiz su hazırlamaya gönderen yaşlı kadın, Han Hıs'a ikinci doğumunu yaptırır. Bu kez de kız çocuk doğuran Han Hıs'ın bebeğini tekrar silkeleyip altın topa dönüştürerek koynuna sokar. Hemen daha önce göğsüne sakladığı iki eniği çıkarıp, enikleri Han Hıs'ın doğurduğunu söyleyen yaşlı kadın, Han Hıs'a dana büyüklüğündeki kara itlerle birleşmiş diye iftira atarak küçük kıza da alıp ak otağdan ayrılır.

Yaşlı kadın gittikten sonra kendisine gelen Han Hıs, çocuklarını görmek ister. Ah Çibek Ariğ'in kendisine olan biteni anlatması üzerine boş yastığının içinde sakladığı düğümlü eşarbinin içindeki ay ayna ve gün aynayı çıkaran Han Hıs, bu aynalardan yeraltı yurdunda iki kara tilki kılığına bürünmüş olan Hara Ninçi ile Pora Ninçi'nin koyunlarından çıkarıp fırlattığı iki topun kendi çocuklarına dönüştüğünü ve başlarına toplanan nice şeytan-

iblisin çocuklarını dövdüğünü görüp ağlamaya başlar. Han Hıs ve Ah Çibek Arıĝ, böyle ağlaşıp dururken Han Mirgen, evlenmek için almaya gittiği Kün Arıĝ ve kayınbiraderi Kün Töñis Han ile obasına geri döner. Yokluğunda olup bitenleri öğrenen Han Mirgen, birkaç gün dinlendikten sonra çocuklarının acısı yüreğine düşer ve çocuklarını bulmak üzere Kün Töñis Han ile yeraltı yurduna doğru yola koyulur. Hanım sırtı aşırp uzun yollar gittikten sonra yeraltına inmek üzerelerken Kün Töñis Han, korkar ve geri dönmek ister. Bunun üzerine Kün Töñis Han'a üç kulaklı ala kula atın izini sürüp kardeşi Ay Huucın'ı bularak kendisinin yardımına gelmesini söylemesini isteyen Han Mirgen, yeraltına doğru yoluna devam eder.

Han Mirgen, yerin altına girdikten sonra ilk olarak ızdırıp çekip ölmek üzere olan Alıp Hushun ile karşılaşır. Çok sayıda günahsız insanı öldürdüğü için kargışa uğrayıp, yerin altına girdiğini söyleyen Alıp Hushun, Han Mirgen'den kendisine yardım etmesini ister. Han Mirgen'in "Kargışa uğramış kişiye nasıl yardım ederim?" diyerek yardım etmeyi kabul etmediği Alıp Hushun, Han Mirgen'e "Dört gözlü kara it ol! Dokuz okka bakır gürzü boynunda asılı olsun!" diye beddua eder. Yoluna devam eden Han Mirgen, bir süre sonra kara ite dönüşüp, dokuz okka bakır gözü boynunda dolaşır. Haline ağlayıp it gibi ulumaya başlayan Han Mirgen, bilinmez yere doğru koşup, Hara nehir kıyısına varır ve burada görünmez şeytan-iblislerin kırlangıç gibi kaydığı bir oba görür. Obaya bakarken kokusunu alan obanın bekçisi kara iti bakır gürzüyle öldüren Han Mirgen, Pora Ninçi ile Hara Ninçi'nin otağının önüne gelir. Otağdakiler, köpek kılığındaki Han Mirgen'i obanın bekçisi kara it sanıp otağı ona emanet edip otağdan ayrılırlar. Otağın içindeki beşikte uyuyan bebeğin kendi kızı olduğunu anlayan Han Mirgen, ağlamaya başlayınca küçük kız, kara itin babası olduğunu anlar. Küçük kızın konuşmaya başlayıp, "Keşke bu kara it babama dönüşse, ben de bu acıdan kurtulsam." demesiyle Han Mirgen, gerçek şekline dönüşmeyi diler ve o anda gerçek haline döner. Hemen beşikteki kızını alıp silkeleyerek altın yüzüğe dönüştüren Han Mirgen, yüzüğü koynuna sokup kara taş otağdan çıkar ve Hara kayaya varır. Hara sırtın arka tarafında duran kara taş otağa varan Han Mirgen, burada da demir direğe demir çivi ile çivilenmiş haldeki oğlunu bulur. Oğlunu da kurtaran Han Mirgen, onu da altın yüzüğe çevirir ve sağ baldırını

keserek oraya oğlunu, sol baldırını keserek de kızını saklar. Burada “Hara sırtın üstüne çıkınız kara iblisler!” diye yeraltı beylerine meydan okuyan Han Mirgen, Pora Ninçi'nin kocası Çizgi Tas'ın ordusuyla yedi yıl boyunca savaşmış, çok düşman askeri öldürür. Bu sırada ağabeyinin atının izlerini takip ederek üç kulaklı ala kula atıyla yerin altına inen Ay Huucın, ilk olarak daha önce Han Mirgen'in karşısına çıkıp ondan yardım isteyen Alıp Hushun'la karşılaşır. Alıp Hushun, Ay Huucın'dan da yardım ister; fakat Ay Huucın, kargışa uğramış kişiye yardım etmeyeceğini söyleyerek Alıp Hushun'u öldürür ve yoluna devam eder. Yüksek sırtın üstünde oturmakta olan ağabeyini gören Ay Huucın, hemen ağabeyinin yanına gidip, ona aradığını bulup bulamadığını sorar. İki baldırını kesip altın yüzükleri çıkararak Han Mirgen, yüzükleri silkeleyerek çocuklarını Ay Huucın'a gösterir. Hemen yurtlarına dönmek istediklerini söyleyen iki çocuk, silkinip birbirine benzer iki ak kuş olup kanat çırparak uzaklaşırlar. Ay Huucın ve Han Mirgen de atlarına binerek yeraltından çıkarlar ve şeytan-iblisin yurdundan uzaklaşarak iki ak kuşa yetişip, hep beraber obalarına dönmek için yola koyulurlar.

Obalarına döndükten sonra silkinip gerçek hallerine dönüşen çocuklarıyla beraber otağlarına giren Ay Huucın ve Han Mirgen, temizlenip karınlarını doyurduktan sonra Han Mirgen, Kün Töñis Han'ın geldiğini duyup, onu karşılamaya çıkar. Kün Töñis Han'ı ağırlayıp içki içtikten sonra iki eşine henüz düğün yapmadığını fark eden Han Mirgen, hemen halkına seslenip ulu toyu başlatır. Dokuz gün süren düğünde çok fazla içki içip sarhoş olan Ay Huucın, kibirlenip kendini üstün görerek “Yukarıda duran yedi yaratıcıdan üç kez üstünüm. Yer Tanrısı yedi erlikten yedi kez üstünüm.” diye bağırmağa başlar. Ay Huucın böyle bağırırken birden yer yarılıp, göğün bağrında bir şey gürleyip uğuldar ve Ay Huucın, kendisini cezalandırmak isteyen yaratıcılar tarafından kolundan tutulup kaldırılır. Han Mirgen'in iki çocuğu, Ay Huucın'ı tutmaya çalışsa da başaramazlar ve Ay Huucın, Hanım sırtın üstünde dönüp savrulur ve gözden kaybolur. Ay Huucın'ın peşinden gitmek isteyen iki çocuk, silkinip ak kuşa dönüşerek Ay Huucın'ın ardından gözden kaybolurlar. Çocukların Kök kayanın yanında buldukları Ay Huucın'ı yaratan Yedi Tanrı'nın küçüğü, diğer Altı Yaratıcı'ya “Yarattığım sadece ikidir: üç kulaklı ala kula atı, Ay Huucın'ı yarattım. Siz Altı Yaratıcı, aydın göğün altında

yaratmadığınız şey yok. Benim yarattığım iki güzeli çok mu görüyorsunuz?” der. Bunun üzerine Altı Yaratıcı, Ay Huucın’ı affederek dönüp gitmesine izin verir. Kendisinin ardından gelen çocuklarla birlikte Ay Huucın da boz şahin bir kuşa dönüşerek obalarına dönerler. Obalarına döndükten sonra birer at seçip tutan Han Mirgen’in çocuklarının Ay Huucın’dan kendilerine ad vermesini istemeleri üzerine Ay Huucın, erkek çocuğa Altın Teek, kız çocuğa Altın Arığ adını verir.

Ay Huucın, otağında Altın Arığ’la birlikte yaşamını sürdürürken bir gün babası ala kula aygır ile annesi ala kula kısarak gelir ve kişi sesiyle Ay Huucın’a seslenerek ölüm vakitlerinin yaklaştığını ve öldükleri zaman nereye gömülmek istediklerini söylerler. Anne ve babasının bu sözleri karşısında üzülüp ağlamaya başlayan Ay Huucın, bir süre sonra ölen anne ve babasının cesetlerini, ağabeyi Han Mirgen’le atlarına yükleyip gömülmek istedikleri yere doğru yola koyulurlar. Hanım sırtı aşır, daha önce ablası His Han’ı içine koyduğu lahitin olduğu Ah Haya’ya gelen Ay Huucın ve Han Mirgen, ak kula aygır ile ak kula kısrağı buradaki at lahitlerinin içine koyup, obalarına dönerler.

Ay Huucın, obasına dönüp Altın Arığ’la otağında yaşamına devam ederken bir gün zırhını giyip hazırlığını görerek “Ayın altındaki yeri döndürmeye; güneşin altındaki yeri çevirmeye gidiyorum.” der ve kendisiyle gelmek isteyen Altın Arığ’la birlikte yola koyulurlar. Ay Huucın ve Altın Arığ’ın gidişlerinin üzerinden yedi yıl geçtikten sonra bir gün Ay Huucın’ın atı üç kulaklı ala kula at ile Altın Arığ’ın atı ak kır at, sahipleri olmadan obaya dönerler. Han Mirgen’in oğlu Altın Teek ile kişi sesiyle konuşup, ona sahiplerinin zor durumda olduğunu söyleyen atlar, Çarlıh sırttaki Çalat Han’ın yerinde Ay Huucın’ın daha önce öldürdüğü Hıyğa Çiçen ile Alıp Hushun’un tekrar canlanıp Çalat Han’la birlikte Ay Huucın ve Altın Arığ’a saldırdıklarını söylerler. Bunun üzerine hemen atına binip yola koyulan Altın Teek, uzun yollar gidip Çarlıh sırta ulaşır. Ay Huucın ve Altın Arığ’ın, Çalat Han, Alıp Hushun ve Hıyğa Çiçen’le vuruştığını gören Altın Teek, hemen onların yardımına koşar; fakat altı gün süren vuruşmanın sonunda Altın Arığ, Alıp Hushun’a yenilir. Ay Huucın, Çalat Han; Altın Teek ise Hıyğa Çiçen ile devam

ederken Ah ırmağın kıyısında yaşamakta olan Töñis Han'ın kızı Kiliñ Ariğ, yanındaki yedi kızla beraber yıkanmaya giderken Kirim sırtın üstünde parçalanmış bir ceset görür. Kiliñ Ariğ, gördüğü kişinin haline acıyıp, onu emleyerek tekrar diriltir. Dirilttiği kişinin Han Mirgen'in üç eşinden Ah Çibek Ariğ'ın oğlu Altın İrgek olduğunu öğrenen Kiliñ Ariğ, onunla obasına gitmeyi kabul eder. Altın İrgek, Kiliñ Ariğ'ı alıp obasına döndükten sonra annesiyle hasret giderip, babasının diğer eşi Kün Ariğ'dan olan kız kardeşi Ay Çarlı ile Çalat Han'ın yerine gitmeye karar verir.

Uzun yollar gidip Çarlı sırtı aşarak Çalat Han'ın yerine gelen kardeşler, Altın Teek, Kün Töñis Han ve Altın Ariğ'ın öldüğünü; Han Mirgen ve Ay Huucın'ın ise ağır bir şekilde yaralanmış olduğunu görürler. Ay Çarlı, Ay Huucın'ı; Altın İrgek ise Altın Teek ve Altın Ariğ'ı dermanlayıp canlandırırılar. Tekrar canlanan Altın Teek, Han Mirgen'i; Han Mirgen de Kün Töñis Han'ı dirilttikten sonra hep beraber Çalat Han'ın otağına giderler ve otağda eğlenmekte olan Hıyğa Çiçen, Hıyan Töñis Han, Alıp Hushun ve Çalat Han'la kırk yıl süren büyük bir savaş yaparlar. Ay Huucın ve beraberindekiler, savaşın sonunda güneşlileri nefessiz bırakıp halka-obaya engel olan görünmez kötü iblislerin hepsini öldürüp, Çalat Han'ın kızı Çalay Puruhan'ı Altın Teek'e alarak obalarına dönmek için yola koyulurlar. Ay Huucın ve beraberindekiler, obalarına döndükten sonra Altın Teek ile Çalay Puruhan ve Altın İrgek ile Kiliñ Ariğ'ın düğünlerini yapıp, dokuz gün boyunca eğlenirler. Ay Huucın'dan korkanlar yaşadıkları yeri terk ederken onun varlığını görünmez kötü ibislere karşı güvence olarak görenler, yakın yerlere gelip yerleşir ve mutlu yaşamlarına devam ederler.⁶⁷

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Altın İrgek ve Ay Çarlı:

1) Rolü – Özellikleri: Ay Huucın, Han Mirgen'in kızı Altın Ariğ'la obadan ayrıldıktan yedi yıl sonra, Ay Huucın'ın atının obaya dönüp Ay

⁶⁷ Destan metni için bk. Pervin Ergun (2010), age, s. 181-391.

Huucın ve Altın Arıĝ'ın zor durumda olduğunu söylemesiyle Han Mirgen'in oğlu Altın Teek onlara yardım etmeye gider. Ancak Altın Teek'in gücü alat Han, Alıp Hushun ve Hıyđa ien'le vuruşan Ay Huucın ile Altın Arıĝ'a yardım etmeye yetmez ve altı gün süren vuruşmanın sonunda Ay Huucın ağır bir şekilde yaralanırken Altın Arıĝ ve Altın Teek lr. Tam bu sırada Han Mirgen'in Ah ibek Arıĝ'dan olan oğlu Altın İrgek ile Kn Arıĝ'dan olan kızı Ay arılı, onların yardımına yetişir.

2) Yardımları: Ay arılı, Ay Huucın'ı; Altın İrgek ise Altın Teek ve Altın Arıĝ'ı dermanlayıp canlandırırılar. Tekrar canlanan Altın Teek, Han Mirgan'i; Han Mirgen de Kn Tnis Han'ı dirilttikten sonra hep beraber alat Han'ın otağına giderler ve otağda eğlenmekte olan Hıyđa ien, Hıyan Tnis Han, Alıp Hushun ve alat Han'la kırk yıl süren büyük bir savaş yaparlar. Ay Huucın ve beraberindekiler, savaşın sonunda gneşlileri nefessiz bırakıp halka-obaya engel olan görünmez kötü iblislerin hepsini öldürüp, alat Han'ın kızı alay Puruhan'ı Altın Teek'e alarak obalarına dönmek için yola koyulurlar.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. * Kulaklı Ala Kula At:*

1) Rolü – zellikleri: Yılık sürüsü içindeki ala kula aygır ile ala kula kısraktan dünyaya gelen Ay Huucın, anne ve babası olan yilkılara güdülen malın arasında mı yoksa başka bir yerde mi yaşaması gerektiğini sorar. Dile gelen ak kula aygır, kızına yilkıdan doğmuş olsa da halk arasında, Hıs Han'ı abla, Han Mirgen'i de ağabey edinip onlarla birlikte yaşaması gerektiğini söyler. Bunun zerine Ay Huucın, ileride kendisine hem at hem de can yoldaşı olacak olan, aynı anne ve babadan dünyaya gelen kardeşi  kulaklı ala kula atla birlikte Hıs Han'ın obasına döner. Koşum takımı ay Huucın tarafından verilen üç kulaklı ala kula at, aşılmaz dağları yel gibi, geçilmez geçitleri fırtına gibi geçerek ihtiyaç duyduğu her anda Ay Huucın'ın yardımına koşar.

2) Yardımları: Han Mirgen, evleneceği kız olan Kün Arıĝ'ı almak için obadan ayrıldıktan bir süre sonra ablası Hıs Han ölür. Hıs Han'ın cenazesini üç kulaklı ala kula ata bindirerek Hanım sırtı aşan Ay Huucın, cenazeyi ak yazının bittiği yerdeki altı köşeli Ah Haya'nın içindeki parlak taştan lahite yatırır. Ay Huucın, lahitin başında Hıs Han için ağlayıp gözyaşı dökerken birden Ah Haya yere batmaya başlar. Ah Haya'nın dışında sahibini bekleyen üç kulaklı ala kula at, sahibini uyarmak için kişner; fakat Ay Huucın ne atının sesini duyar ne de Ah Haya'nın battığını hisseder. İkinci kişnemesi de sahibi tarafından duyulmayan üç kulaklı ak kula at, başını Ah Haya'nın içine sokup Ay Huucın'ı uyarır. Atının uyarısıyla hemen Ah Haya'nın çıkışına koşan Ay Huucın, eşiğin küçücük kaldığını görür. Eşiği açmak için çabalayan Ay Huucın, atının yardım etmesiyle Ah Haya'dan çıkmayı başarır ve atına binip obasına varır.

Ay Huucın'ın "Ayın altındaki yeri döndürmeye; güneşin altındaki yeri çevirmeye gidiyorum." diyerek Han Mirgen'in kızı Altın Arıĝ'la birlikte obadan ayrılmasının üzerinden yedi yıl geçer. Bir gün Ay Huucın'ın atı üç kulaklı ala kula at ile Altın Arıĝ'ın atı ak kır at, sahipleri olmadan obaya dönerler. Han Mirgen'in oğlu Altın Teek ile kişi sesiyle konuşup, ona sahiplerinin zor durumda olduğunu söyleyen atlar, Çarılı sırttaki Çalat Han'ın yerinde Ay Huucın'ın daha önce öldürdüğü Hıyĝa Çiçen ile Alıp Hushun'un tekrar canlanıp Çalat Han'la birlikte Ay Huucın ve Altın Arıĝ'a saldırdıklarını söylerler. Bunun üzerine hemen atına binen Altın Teek, onlara yardım etmek üzere yola koyulur.

3. Doĝaüstü Yardımcı Tipler

a. Yedi Yaratıcı'nın En Küçüğü:

1) Rolü – Özellikleri: Han Mirgen'in dokuz gün süren düğününde çok fazla içki içip sarhoş olan Ay Huucın, kibirlenip kendini üstün görerek "Yukarıda duran yedi yaratıcıdan üç kez üstünüm. Yer Tanrısı yedi erlikten yedi kez üstünüm." diye bağırır başlar. Ay Huucın böyle bağırırken birden yer yarılıp, göğün bağrında bir şey gürleyip uğuldar ve Ay Huucın, kendisini

cezalandırmak isteyen yaratıcılar tarafından kolundan tutulup kaldırılır. Han Mirgen'in çocukları, Ay Huucın'ı tutmaya çalışsa da başaramazlar ve Ay Huucın, Hanım sırtın üstünde dönüp savrulur ve gözden kaybolur. Ak kuşa dönüşerek Ay Huucın'ın ardından giden çocuklar, Kök kayanın yanında buldukları Ay Huucın'a Yedi Yaratıcı'nın en küçüğüne sahip çıkar.

2) Yardımları: Kibrinden dolayı Ay Huucın'ı cezalandırmak isteyen Yedi Yaratıcı'dan altısı, Tanrı'dan üstün olduğunu söyleyen Ay Huucın ile atına yerin ve göğün çeyreğini yüklemek, Ay Huucın'a kızarmış sac ayağı takmak gerektiğini söylerler. Bu sözler üzerine araya giren Yedi Yaratıcı'nın en küçüğü ve sadece Ay Huucın ile üç kulaklı ala kula atı yaratmış olan Tanrı, Altı Yaratıcı'ya onların yeryüzündeki her şeyi yarattıklarını, kendisinin ise sadece Ay Huucın ve atını yarattığını ve bu yarattıklarının kendisine çok görülmemesini söyleyerek Ay Huucın'ın Altı Yaratıcı tarafından affedilmesini sağlar.

4.6.2. Altın Çüs Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Dağların, nehirlerin, ovaların, madenlerin oluşmaya başlayıp da yeryüzünde meydana çıktıkları zamanlarda ak zirvenin dibinde, geniş ırmağın kıyısında bir oba kurulur. Malları yeşil otlarla kaplı ovaya sığmayacak kadar, halkı yürürken birbirine çarpacak kadar çok olan bu obanın hanı, obanın ortasındaki ak saray evde eşi Altın Arığ'la yaşayan Alp Han'dır. Çocuğu olmayan Alp Han, halkına hükmetmeyeli, malının sayısını almalı çok uzun yıllar geçtiğini fark eder ve eşinin de kendisine halkı ve maliyle ilgilenmesi gerektiğini söylemesiyle yola koyulmak için hazırlanır. Artık oldukça yaşlanmış olan Alp Han, atına güçlkle biner ve kendisi gibi yaşlı olduğundan yürümekte zorlanan atıyla obasının içinden geçerek kendisine saygı gösteren halkıyla konuşur. Büyük ormanın ucuna varıp yer yüksekliği ormanlı zirveye ulaşan Alp Han, buradan obasına bakıp malı ve halkının artık obaya sığmadığını görür ve öldükten sonra yurdunu bırakacak kimsesi olmamasına üzülür. Durumuna üzülüp ağlayarak evine geri dönen Ak Han, eşinden altı aylık hamile olduğu müjdesini alır. Önce eşine inanmayan Alp Han, dikkatlice*

baktığında eşinin gerçekten hamile olduğunu anlar ve yurdu başka hanlara kalmayacağı için sevinip rahat bir uykuya dalar. Gece yarısı olduğunda obasını basan düşmanlarının kendisini savaşmaya çağıran sesleriyle uyanan Alp Han, obasını savunmak için Alp Kara Han ile oğlu Alp Hartığa ve kızı Çil Kara Kız'la savaşmak için hazırlanır. Eşi Altın Arığ'a kendi yokluğunda doğum yapacak olursa çocuğunu ak kula ata vermesini tembihleyen Ak Han, atın ona yardım edecek birini bulabileceğini söyler ve ak saray evinden ayrılıp ormanlı zirveye çıkar.

Alp Han'ın ormanlı zirvede obasını talan etmeye geldiğini söyleyerek karşılayan Alp Kara Han'la yıllarca sürecektir savaşa başladığı sırada eşi Altın Arığ'ın doğum sancıları başlar. Altın Arığ, gece karanlığında doğum sancularıyla kıvrılırken ak sarı kulunla birlikte ak saray eve gelen ak kula at, insan sesiyle konuşup, Altın Arığ'a "Yüce yurdumuz talan ediliyor. Çocuğun doğduysa çabuk bana ver, koşarak kaçıp gideyim." der. Doğan çocuğu burnuna sokan ak kula at, ak sarı kulunla birlikte ak saray evden uzaklaşırken ormanlı zirve üstünde obayı izleyen Alp Hartığa, ak saray evde bir şeyler olduğunu anlar. Ak kula at ve ak sarı kulunun peşine takılan Alp Hartığa, bir süre sonra atların izini kaybeder ve ak saray eve döner. Alp Hartığa'nın kendisine doğurduğu çocuğu ne yaptığını soran Altın Arığ, bu yaşta çocuk doğuramayacağını söyleyerek olanları inkâr eder. Bunun üzerine Altın Arığ'ı evden çıkarıp, işkence ederek onu öldüren Alp Hartığa, Kirim dağına çıkar ve buradan bakıp ak kula at ve ak sarı kulunun izini bulur.

Ak kula at ve ak sarı kulun, uzun yollar giderek sonunda Hanım zirvenin altında ak saray evin olduğu bir obaya varırlar. Ak Kır atlı Alp Han Kız'ın kendilerine doğru geldiğini gören ak kula at, gidecek başka yeri olmadığından kaderine razı olup oradan uzaklaşmaz. Alp Han Kız, kılıcını savurur; fakat ak kula at kendisini kurtarmayı başarır. Alp Han Kız'ın ikinci kılıç darbesinden kaçamayan ak kula at, burnundaki çocuğu çıkarıp, ak sarı kuluna bindirir ve oracıkta ölür. Çocuğu alıp Alp Han Kız'ın obasından hızla uzaklaşan ak sarı kulun, denizden geçerken ayağına bir yılan dolanır. Kendisini ve üstündeki çocuğu, ayağından yakalayıp denizin dibine çeken yilandan kurtaran ak sarı kulun yoluna devam eder. Yolu üzerindeki ikinci

denizden geçerken ak sarı kulunun ayağına tekrar yılan dolanır. Ak sarı kulun, bu sefer ayağına dolanan yılan kılığındaki kara derili, büyük kulaklı yaşlı kadın Kuğu İney'den kurtulamayarak ona yakalanır. Bu sırada denize gelen Alp Hartığa, gerçek haline dönüşen Kuğu İney'le birlikte ak sarı kulun ve çocuğu alıp, yüce Gök zirvenin üstüne çıkar. Burada önce ak sarı kulunu öldüren Alp Hartığa, çocuğun da parmaklarını kesmeye başlar. Alp Hartığa'nın sırasıyla iki kolunu ve iki ayağını kestiği çocuk, ona kendisine işkence yapmak yerine kendisini öldürmesini ve akan kanlarından bir servi ağacı yetişeceğini, bu servinin üzerinde kendi ruhunu taşıyan at başı büyüklüğünde bir guguk kuşu olacağını söyler. Bunun üzerine Alp Hartığa, çocuğu öldürür ve çocuğun ruhu, söylediği gibi servi ağacının üzerindeki guguk kuşu şeklinde yaşamaya devam eder.

Bir gün Ak Han'ın çocuğu olan Altın Çüs, servi ağacının yanından geçerken guguk kuşunun sesini işitir. Altın Çüs, başından geçenleri anlatan ve kimsesiz olduğu için çok üzüldüğünü söyleyen guguk kuşunun söyledikleri karşısında ona acıyarak yardım etmeye karar verir. Kendisi de kimsesiz olduğu için guguk kuşuna yardım etmek isteyen Altın Çüs, guguk kuşunu gerçek haline dönüştürecek çareyi bulabilmek için yola koyulur. Uzun yollar gittikten sonra Çaas Han'ın obasına varan Altın Çüs, Çaas Han'ın sarayına girip, kendisini tanıtarak başından geçenleri anlatır. Çaas Han, kendisine yardım etmesini isteyen Altın Çüs'e eşi Çarlıh Tana'nın yardımcı olabileceğini söyler. Ölen canlıyı diriltten, sönen ateşi yakan bir kişi olan Çarlıh Tana, önce isteme de eşinin zorlamasıyla Altın Çüs'e yardım etmeyi kabul eder. Çarlıh Tana, Altın Çüs'e guguk kuşunu eline alarak atının kuyruğundan ve kendi saçından kopardığı üç kılla onu sarıp bağlamasını ve ölen çocuğun kemiğinin içine sokmasını söyler. Sonra da insan diriltten otunu yolup, onunla çocuğu tedavi etmesi gerektiğini anlatan Çarlıh Tana, Kuğu İney'in kendisinden önce guguk kuşunu alıp gitmesi durumundaysa çocuğu canlandırmanın bir daha mümkün olmayacağını söyleyerek Altın Çüs'ü uyarır. Çarlıh Tana'nın söylediklerini dinledikten sonra guguk kuşunu elinde tutmadığı için pişman olan Altın Çüs, Çaas Han'dan içki ister. Kendisine sunulan şifalı içkilerden epeyce içip Çaas Han'ın sarayından çıkan Altın Çüs, atı ak kulayla birlikte yola koyulur. Atı ak kula at, kasırga gibi uğuldayarak büyük ırmakları geçip,

yüksek zirveleri aştıktan sonra altın yapraklı servi ağacının yanına gelen Altın Çüs, guguk kuşunu yerinde bulamaz ve Kuğu İney'in onu götürmüş olabileceğini düşünerek atıyla birlikte Kuğu İney'in yurduna doğru yola koyulur. Ak kula at sayesinde gören göz yumuluncaya, atılan adım basılıncaya kadar geçen kısa bir sürede Kara zirveye ulaşan Altın Çüs, zirvede oturup, ak otlu ak yazının ortasındaki ak saray evi gözetlemeye başlar. Ak saray evdeki yedi kızdan birinin Kuğu İney'in kılık değiştirmiş hali; Kara zirvenin altında yerden çıkıp akan suyun Alp Kara Han'ın oğlu Alp Hartığa; yuvarlak başlı Kara zirvenin ise Alp Hartığa'nın kara doru atı olduğunu anlayan Altın Çüs, "Sizin sıra dışı yardımcılarınız varsa benim de sıra dışı yeteneklerim var." diyerek ak saray eva gitmeye karar verir. Zirveyi aşip ak yazıya inen Altın Çüs, eve girip selam vererek içerideki kızlara misafir olarak geldiğini söyler. Kılık değiştirerek kendisini Puruhan Arığ kız olarak tanıtan Kuğu İney'le tanışan Altın Çüs, ona guguk kuşuna dönüşen kimsesiz çocuğu aradığını anlatır. Guguk kuşunu elbisesinin cebinde taşıyan Puruhan Arığ kız, evdeki altı kıza Altın Çüs için sofraya hazırlatıp, onunla birlikte içki içmeye başlar. Kendisine sunulan içkilerden fazlasıyla içip sarhoş olan Altın Çüs, Puruhan Arığ kıza "Sana nasıl saygı göstermeliyim?" diye sorunca Puruhan Arığ kız yere eğilir ve kendisine bu şekilde saygı gösterebileceğini söyler. Bunun üzerine hemen Puruhan Arığ kızın kara yerin ağırlığını, göğün kirini aktarıp döken Altın Çüs, onu yere yapıştırır. Sarhoşluktan yalpalayarak ak saray evden çıkan Altın Çüs, direğe bağladığı atını güçlkle çözer; fakat bir türlü atına binemez ve orada yığılıp kalır. Bu sırada kara suya dönüşen Alp Hartığa ile yuvarlak başlı Kara zirveye dönüşen kara doru at, gerçek hallerine dönüşüp, Altın Çüs'ün yanına gelirler. Alp Hartığa, tam Altın Çüs'ü öldürmek üzereyken birden ak saray evin yok olduğunu, gerçek haline dönüşen Kuğu İney'in yere yapışmış bir şekilde yattığını görür. Altın Çüs'ü sonra öldürürüm diye düşünen Alp Hartığa, Kuğu İney'in yanına gelip başından geçenleri öğrenir. Alp Hartığa, Kuğu İney'i yapıştığı yerden kaldırmaya çalışır; fakat bunu başaramadığı gibi kendisi de Kuğu İney'in üzerine yapışır. Bu sırada yığılıp kaldığı yerde üç gün uyuduktan sonra uyanan Altın Çüs, ak saray evin yerinde olmadığını fark eder. Kuğu İney ve Alp Hartığa'nın birbirlerinin üzerinde yapışık bir şekilde gören Altın Çüs, yanlarına gelerek onları, küçük çocuğa yaptıkları gibi işkenceyle öldürür.

Kuğu İney'in cebindeki guguk kuşunu alan Altın Çüs, ak kula atının dörtnala koşusuyla yıllık yolu yedi gün geçmeden alıp Gök zirveye varır. Burada önce ak sarı kulunu, başını gövdesiyle birleştirerek insan dirilten otlardan yaptığı ilaçla diriltten Altın Çüs, daha sonra da küçük çocuğun kemiklerini birleştirip Çarlıh Tana'nın kendisine söylediklerini yaparak çocuğu diriltir. Canlanan ak sarı kulunun at çağına geldiğini, küçük çocuğun da yiğit bir er olduğunu gören Altın Çüs, çocukla tanışıp sohbet eder ve kendi zırhını çıkarıp çocuğa giydirir. Altın Çüs, çocuğu alarak altı yıl önce ayrıldığı yurduna geri döner. Ak saray evine varan Altın Çüs, eşi Ak Çibek Arığ'ın sunduğu şifalı içkilerden içtikten sonra babasının isim koyamadığı çocuğa ak sarı atlı Alp Möke adını verdikten sonra çocuğu giyindirip zırhlandırır. Bir süre dinlendikten sonra babası Alp Han'ın intikamını almaya karar veren Alp Möke, Altın Çüs'le birlikte Alp Kara Han'ın yurduna doğru yola koyulur. Alp Möke ve Altın Çüs, Kara zirveyi aşır, Alp Kara Han'ın yurduna vardktan sonra Alp Kara Han'ı savaşmaya davet ederler. Alp Möke ve Altın Çüs, önce kendileriyle savaşmaya gelen Alp Kara Han'ın yiğitlerini yendikten sonra kızı Çil Kara ile savaşmaya gelen Alp Kara Han'la savaşmaya başlarlar. Altın Çüs, Alp Kara Han'ı yenip öldürürken Çil Kara ile savaşan Alp Möke, acemiliği yüzünden onu elinden kaçıır. Alp Möke ve Altın Çüs, Alp Kara Han'ın kendisine bağladığı halkı serbest bırakıp, halka ülkelerine dönmeleri için izin verdikleri sırada yanlarına çirkin kıızıyla birlikte kızıl kır atlı Hıyan Arığ isimli bey gelir. Altın Çüs, Alp Möke'ye Hıyan Arığ'ın çirkin kızını almasını teklif eder. Alp Möke, çirkin kızla evlenmek istemese de Altın Çüs'ün sözünden çıkamaz ve evlenmeyi kabul eder. Aslında çok güzel bir kız olan ve Hıyan Arığ'ın Alp Kara Han'ın korkusundan çirkin bir kıza dönüştürdüğü kız, gerçek haline dönüştükten sonra Altın Çüs ve Alp Möke, Alp Kara Han'ın malını alarak Alp Möke'nin babası Alp Han'ın yurduna doğru yola koyulurlar. Ormanlı zirveyi aştıktan sonra Alp Han'ın güneşte parlayan cesedini gören Altın Çüs, cesede bakıp yeniden dirilecek zamanının geçtiğini söyler ve Alp Han'ın cesedini ormanlı zirve üstünde gömerler. Ormanlı zirveden obaya doğru inen Alp Möke ve Altın Çüs, bu kez de altın direk dibinde Alp Möke'nin annesi Altın Arığ'ın cesedini bulurlar. Cesede bakıp, onun yeniden dirilebileceğini söyleyen Altın Çüs, ilaçla Altın Arığ'ı diriltir. Oğluyla kucaklaşan Altın Arığ, ak saray evine döndükten sonra Alp Möke ve Altın Çüs için dokuz gün süren bir

toy düzenler. Toy süresince içki içen Altın Çüs, toy bittikten sonra da dokuz gün boyunca içki içer ve obasına dönmek üzere yola çıkar. Altın Çüs'ü yolcu ettikten sonra ak saray evine geri dönüp uyuyan Alp Möke'yi eşi Hıyan Arıĝ, gece duyduğu sesler yüzünden uyandırır. Evinden çıkıp altın direk dibine gelen Alp Möke, burada Altın Çüs'ün atı ak kula atla karşılaşır. Ak kula at, insan sesiyle konuşarak yolda Altın Çüs'ü pusuya düşüren iki kişinin onu zırhının açık olan düğmesinin olduğu yerden vurduğunu söyler. Bunun üzerine hemen hazırlanıp yola koyulan Alp Möke, Altın Çüs'ün yanına gelerek onu oğulları Ak Molat ve Kök Molat'ın elinden kurtarır. Oğullarını dövmesi için Alp Han'ın elinde bırakan Altın Çüs, evine dönüp eşi Ak Çibek Arıĝ'a çocukların kimden olduğunu sorar. Çocukların kendisinden olduğunu söyleyen eşine inanmayan Altın Çüs, onu dövmeye başlar. Eşinin, kendi babası Ak Han'ın da kötü huylu birisi olduğunu ve çocuklarının ona çekmiş olabileceğini söylemesiyle çocukların kendisinden olduğunu anlayan Altın Çüs, Alp Möke'nin dövüp, kötülük yapmaya tövbe ettirerek ak saray eve getirdiği çocukları kabul eder. Altın Çüs'ün evinde ağırladığı Alp Möke, orada on iki gün kaldıktan sonra obasına döner.

Alp Möke, obasında eşi Hıyan Arıĝ'la mutlu bir şekilde yaşamına devam ederken Hıyan Arıĝ, bir gece duyduğu seslerle uyanır. Eşinin kendisini uyandırmasıyla Çil Kara kızın yanında ak sarı atlı Ok Han'la birlikte savaşmaya geldiğini gören Alp Möke, o sırada altı aylık hamile olan eşini evinde bırakarak savaşmak için ormanlı zirveye çıkar. Alp Möke, yardımına yetişen Altın Çüs'le birlikte savaşmaya devam ederken öte yandan vakti gelen Hıyan Arıĝ bir erkek çocuk doğurur. Hıyan Arıĝ'ın doğum yaptığı sırada ak saray eve gelen karı sarı kulun insan sesiyle konuşarak ona çocuğu kendisine vermesini söyler. Hıyan Arıĝ'ın üzerine bindirdiği çocukla ak saray evden çıkan kara sarı kulunu gören Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney, boz kurtla dönüşerek kara sarı kulunun peşine düşer. Kara sarı kulun, kendisini takip eden boz kurttan kaçarken Altın Çüs'ün oğulları Ak Molat'la Gök Molat'a rastlar. Gök Molat, zamanında kendilerini döven Alp Möke'nin oğlunu öldürmek istese de ak Molat bunun doğru olmayacağını söyleyerek kardeşini engeller ve asıl öldürmeleri gerekenin çocuğun peşindeki boz kurt olduğunu söyler. Boz kurt, Ak Molat ve Gök Molat'ın oklarından kurtulmayı başarıp

kaçarken Gök Molat, onun peşine düşer; Ak Molat ise kara sarı kulun ve çocuğu alıp obasına götürür. Ak Çibek Arıĝ, obaya geri dönen oĝlu Ak Molat ile çocuğu besledikten sonra dokuz ağızlı ak taş sandığından çıkardığı dokuz düğmeli canlı zırhı Alp Möke'nin oĝluna verir. Canlı zırh, kendi kendine giyilip düğmelendikten sonra çocuk, altın tahta oturarak "Adımı verin." der. Bunun üzerine Ak Molat, ak saray evden çıkarak önce kara sarı kulunun eyer ve dizginini takar sonra da eve dönüp çocuğa Üzüm Han adını verir. Üzüm Han giyiniş kuşandıktan sonra Ak Molat'la, beraber savaşmakta olan babalarına yardım etmek üzere yola koyulur. Uzun yollar giden Ak Molat ve Üzüm Han, savaş yerine gelip Çil Kara Kız ve Ot Han'la savaşan babalarına yardım ederek onların savaşı kazanmalarını sağlarlar. Kendi yardımlarıyla Çil Kara Kız ve Ot Han'ı öldüren babası ve Altın Çüs'e "Ak göğün altında benim kapışacağım büyük alp mı kaldı!" diye öfkelenen Üzüm Han, Ak Molat'ı da yanına alıp, taşlı zirvenin altında yaşayan Bora Han ve Kara Han adlı hanlarla savaşmaya gider. Oğullarının Bora Han ve Kara Han'ın yurduna gitmesine endişelenen Alp Möke ve Altın Çüs de onların peşinden giderler. Alp Möke, Altın Çüs ve Üzüm Han, Bora Han ve Kara Han'la savaşırken Ak Molat ise kardeşi Gök Molat'ın kara evin önünde duran atını görür. Hemen kılık değiştirerek Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney'in kılığına bürünen Ak Molat, kara taş eve doğru giderken karşısına çıkan Kara Han'ın kızı Kara Ninci kızı öldürür. Kara taş eve giren Ak Molat, burada sarhoş haldeki Gök Molat ile onu almak isteyen Bora Ninci kızı görür. Bora Ninci kızı iki kolundan kapıp dışarı çıkan Ak Molat, kızı öldürerek cesedini ırmağa atar ve eve geri dönüp kendine gelmeye başlayan kardeşine yurduna geri dönmesini ve Ak Han'ın kızı Ay Arıĝ'ı alıp onunla yaşamasını söyler. Gök Molat, kendine gelip evden çıkarken Ak Molat da silkinip gerçek haline dönüşür ve savaş meydanına geri döner. Bu sırada savaş biter ve Üzüm Han tekrar savaşmak için Alp Han Kız'ın yurduna gitmeye karar verir. Üzüm Han, Ak Molat'ı yanına alıp, "Parlayan göğün altında beş yiğit alp koşmasın, sadece bir alp olsun!" diyerek Alp Han Kız'ın yurduna doğru yola koyulur. Alp Möke ve Altın Çüs, Bora Han ve Kara Han'ın kendilerine bağladıkları on iki hanı serbest bırakıp, Altın Hurğun adlı alpi yurdun hanı olarak ilan ettikten sonra oğullarının peşinden yola koyulurlar.

Yolda boz kurda dönüşen Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney'i fark eden Ak Molat, hemen atını üç yıllık boz tezeğe, kendisini de ota çevirerek büyük kurganın üstünde oturup beklemeye başlar. Üzerinden geçmeye çalışan boz kurdu yakalayan Ak Molat, onun gerçek haline dönüşmesine fırsat vermeden burnundan delip, gerçek haline dönüşen atına bindirerek Alp Han Kız'la savaştan Üzüm Han'ın yanına gelir. Bu sırada Alp Han Kız'la yaptığı savaşı kazanan Üzüm Han, Alp Han Kız'a babası Alp Möke'ye varıp varmayacağını sorar. Alp Möke'ye varmak istemeyen Alp Han Kız, korkusundan Üzüm Han'ın teklifini kabul eder. Alp Möke de oğlunun korkusundan Alp Han Kız'ı almayı kabul ettikten sonra Üzüm Han, yanına Ak Molat'ı alarak savaşmak için Çaas Han'ın yurduna doğru yola koyulur. Ak zirve üstünde Alp Han Kız'la birlikte kalan Alp Möke ve Altın Çüs, çocuklarının peşinden Çaas Han'ın yurduna gitmeye karar verirler.

Üzüm Han, Çaas Han'ın yurduna vardığında Çaas Han'ı Parlak zirve üstünde Möge Kara Han'la savaşırken bulur. Möge Kara Han'la altı yıldır savaşmakta olan Çaas Han, gücü kuvveti kalmayıp acıdan inlerken savaş alanına gelen Altın Çüs, Möge Kara Han'la vuruşmaya başlayıp, altı günün sonunda onu öldürür. Bunun üzerine Altın Çüs, Üzüm Han ve Alp Möke'yi obasına davet eden Çaas Han, ak saray evinde onlar için dokuz gün süren toy düzenler. Altın Çüs, toy sırasında kendisine kurt gibi bakan Üzüm Han'a, Çaas Han'ın kızı Ay Çarın'ı ister. Çaas Han'ın kızını Üzüm Han'a vermeyi kabul etmesiyle bütün boy ve obaların toplandığı büyük bir toy düzenlenir. Bu sırada yanında Pilo Harın Pis Tumzuh Kupu İney'la Çaas Han'ın obasına gelen Ak Molat, babasının Üzüm Han'dan aldığı izinle Kuğu İney'i öldürerek yurduna geri döner. Toy bitip de herkes obasına dönmeye hazırlandığı sırada Üzüm Han, Altın Çüs'ün üzerine yürüyüp onunla vuruşacak olurken Çaas Han aralarına girip, Üzüm Han'a yaptığının yanlış olduğunu söyleyerek onların vuruşmasını engeller.

Obalarına doğru yollarına devam eden Altın Çüs ve Üzüm Han, Parlak zirveyi aşip ak yazıya yöneldiklerinde atlarını yarıştırmaya karar verirler. Atlar zirveyi geride bıraktıktan sonra Üzüm Han'ın atı kara sarı at, Altın Çüs'ün atı ak kula atı geçmeyi başaramaz. Ak kula atına binen Altın Çüs, şaha kalkan

atıyla dörtnala gitmeye başlar. Bunun üzerine Üzüm Han, onun nasıl bir alp olduğunu anlayıp, onunla vuruşmadığı için memnun olur. Bir daha Altın Çüs'e kafa tutmamaya karar veren Üzüm Han, obasına dönüp, babasıyla Alp Han Kız'ın düğününü yapar. Üzüm Han, obasına han olup, atı olmayanı ata bindirip, elbisesi olmayana elbise giydirip yaşamını sürdürürken Altın Çüs de altı çatal başlı ak zirve altında uzaktakilere namını duyurup, yakındakilere kendini gösterip onlara korku salarak mutlu yaşamına devam eder.⁶⁸

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Çarlıh Tana:

1) Rolü – Özellikleri: Altın Çüs, bir gün servi ağacının yanından geçerken Alp Hartığa'nın öldürdükten sonra ruhu guguk kuşu şekline girmiş olan Alp Han'ın oğlunun sesini işitir. Başından geçenleri anlatan ve kimsesiz olduğu için çok üzüldüğünü söyleyen guguk kuşunun söyledikleri karşısında ona acıyarak yardım etmeye karar veren Altın Çüs, guguk kuşunu gerçek haline dönüştürecek çareyi bulabilmek için yola koyulur. Uzun yollar gittikten sonra Çaas Han'ın obasına varan Altın Çüs, Çaas Han'ın sarayına girip, kendisini tanıtarak başından geçenleri anlatır. Çaas Han, kendisine yardım etmesini isteyen Altın Çüs'e eşi Çarlıh Tana'nın yardımcı olabileceğini söyler. Ölen canlıyı dirilten, sönen ateşi yakan bir kişi olan Çarlıh Tana, önce isteme de eşinin zorlamasıyla Altın Çüs'e yardım etmeyi kabul eder.

2) Yardımları: Eşinin zorlamasıyla Altın Çüs'e yardım etmeyi kabul eden Çarlıh Tana, ona guguk kuşunu nasıl gerçek haline dönüştüreceğini anlatır. Çarlıh Tana, Altın Çüs'e guguk kuşunu eline alarak atının kuyruğundan ve kendi saçından kopardığı üç kılla onu sarıp bağlamasını ve ölen çocuğun kemiğinin içine sokmasını söyler. Sonra da insan dirilten otunu yolup, onunla çocuğu tedavi etmesi gerektiğini anlatan Çarlıh Tana, Kuğu İney'in kendisinden önce guguk kuşunu alıp gitmesi durumundaysa çocuğu canlandırmanın bir daha mümkün olmayacağını söyleyerek Altın Çüs'ü

⁶⁸ Destan metni için bk. Ekrem Arıkoğlu (2007), *Hakas Destanları I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 37-211.

uyarır. Çarlıh Tana'nın söylediklerini dinledikten sonra guguk kuşunu elinde tutmadığı için pişman olan Altın Çüs, Çaas Han'ın sarayından ayrılarak guguk kuşunu alan Kuğu İney'in evine gelir. Kuğu İney ve Alp Hartığa'yı öldürdükten sonra guguk kuşunu alıp Gök zirveye varan Altın Çüs, burada önce çocuğun atı ak sarı kulunu başını gövdesiyle birleştirip, insan diriltten otlardan yaptığı ilaçla diriltir; daha sonra da küçük çocuğun kemiklerini birleştirip Çarlıh Tana'nın kendisine söylediklerini yaparak çocuğu diriltir.

b. Alp Möke:

1) Rolü – Özellikleri: Alp Hartığa kendisini öldürdükten sonra ruhu guguk kuşu şekline dönüşen Alp Möke'yi, bu durumdan Altın Çüs kurtarır ve onu tekrar canlandırarak ona adını verir. Alp Möke ise kendisini kurtaran ve babası Alp Han'ın intikamını alırken kendisini yalnız bırakmayan Altın Çüs'e zor durumda kaldığı anlarda yardımcı olur.

2) Yardımları: Alp Möke'nin annesi Altın Arığ'ın kendileri için düzenlediği toy bittikten sonra yurduna gitmek için yola koyulan Altın Çüs'ün atı ak kula at bir süre sonra Alp Möke'nin evine geri dönerek ona sahibinin zor durumda olduğunu söyler. Ak kula attan Altın Çüs'ün oğulları Ak Molat ve Kök Molat'ın elinde olduğunu öğrenen Alp Möke, hemen hazırlanarak yola koyulur ve Altın Çüs'ü oğullarının elinden kurtarır.

c. Ak Molat – Üzüm Han:

1) Rolü – Özellikleri: Altın Çüs'ün oğlu Ak Molat, Alp Möke'nin yeni doğan oğlunun peşindeki boz kurt kılığına bürünmüş olan Kuğu İney'i öldürdükten sonra çocuğu alıp obasına getirir. Ak Çibek Arığ, obaya geri dönen oğlu Ak Molat ile çocuğu besledikten sonra dokuz ağızlı ak taş sandığından çıkardığı dokuz düğmeli canlı zırhı Alp Möke'nin oğluna verir. Canlı zırh, kendi kendine giyilip düğmelendikten sonra çocuk, altın tahta oturarak "Adımı verin." der. Bunun üzerine Ak Molat, ak saray evden çıkarak önce çocuğun atı kara sarı kulunun eyer ve dizginini takar sonra da eve dönüp çocuğa Üzüm Han adını verir.

2) Yardımları: Üzüm Han giyinip kuşandıktan sonra Ak Molat'la, beraber savaşmakta olan babalarına yardım etmek üzere yola koyulur. Uzun yollar giden Ak Molat ve Üzüm Han, savaş yerine gelip Çil Kara Kız ve Ot Han'la savaşan babalarına yardım ederek onların savaşı kazanmalarını sağlarlar.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Ak Kula At:

1) Rolü – Özellikleri: Dörtnala gittiğinde peşinde çamurlar, taşlar savrulan, kasırga gibi uğuldayıp büyük ırmaklar gibi çağıldayan yiğit ak kula at, uzun mesafeleri çok kısa bir sürede giderek ve zor durumda kaldığında ona yardım edecek birilerini çağırarak sürekli yanında olduğu sahibinin en önemli yardımcısı olmuştur.

2) Yardımları: Altın Çüs, Çarlıh Tana'dan guguk kuşunu canlandırmak için yapması gerekenleri öğrendikten sonra Çaas Han'ın sarayından ayrılır ve hemen atı ak kula ata binerek guguk kuşunu bulmak için yola koyulur. Ak kula at sayesinde büyük ırmakları kolayca geçip, yüksek zirveleri çabukça aşan Altın Çüs, Gök zirveye varıp guguk kuşunu bulamayınca tekrar atı ak kula atla birlikte Kuğu İney'in yurduna doğru yola koyulur. Altın Çüs, ak kula at sayesinde çok çok uzaklardaki Kara zirveye göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede varır.

*“Ak kar gibi ak kula atın ağzını çekip,
Yazı gibi buda kamçı vurmuş,
Yiğit ak kula at, gerilip fırlayıp dörtnala kakmış
Kara yerin yüzeyi,
Kıvrılmış gibi.
Han göğün bağı
Yere yaslanmış gibi.
Altın tozu han göğün bağına*

*Kara bulut gibi yükselip,
 Yeniden aşağı iniyor,
 Yerin enginlerine doğru,
 Altın Çüs oradan koşturmuş;
 Yerden başka yere fırlıyor,
 Sudan başka suya girip gidiyor.
 Önüne arkasına bakıp giderken,
 Çok çok uzaklarda, kara yerin ortası
 Yeryüzünde Kara zirve duruyor.
 Yiğit ak kula at,
 Gören göz yumuluncaya,
 Atılan adım basılıncaya (kadar),
 Yer arkası Kara zirveye kadar koşup gelmiş.*

(Arıkoğlu, 2007; 91-93)

Kuşu İney'in yurduna varıp, Kuşu İney ve Alp Hartığa'yı öldürdükten sonra Guguk kuşunu alan Altın Çüs, yine atı ak kula at sayesinde yıllar sürecek yolu yedi gün geçmeden giderek Gök zirveye varır ve orada guguk kuşunu Çarlıh Tana'dan öğrendiği yöntemlerle diriltir.

*“Ak kar gibi ak kula atın ağzını çekip,
 Yazı gibi buda kamçı vurmuş,
 Yiğit ak kula at,
 Dörtnala koşup gitmiş.
 Kara yerin üstü
 Parlayıp kararıyor.
 Han göğün bağı renklenip,
 Kızarıp yanar gibi oluyor.
 Aylık yeri ara vermeden gidiyor,
 Yıllık yolu
 Yedi gün konmadan geçiyor,
 Yer yükseği ulu Gök zirveye kadar koşup;
 Eteğinden seğirip koşarak çıkıp gelip,
 Yiğit at duruvermiş.”*

(Arıkoğlu, 2007; 115)

Guguk kuşu şeklindeki çocuğu canlandırıp, gerçek haline dönüşmesini sağlayan Altın Çüs, çocukla beraber altı yıl önce ayrıldığı yurduna geri döner. Ak saray evine varan Altın Çüs, eşi Ak Çibek Arığ'ın sunduğu şifalı içkilerden içtikten sonra babasının isim koyamadığı çocuğa ak sarı atlı Alp Möke adını verdikten sonra çocuğu giyindirip zırhlandırır. Bir süre dinlendikten sonra babası Alp Han'ın intikamını almaya karar veren Alp Möke, Altın Çüs'le birlikte Alp Kara Han'ın yurduna doğru yola koyulur. Burada Alp Kara Han ve Çil Kara ile savaşır onları yendikten sonra Alp Möke'nin yurduna gelen bahadrlar Alp Möke'nin annesi Altın Arığ'ı dirilttikten sonra onun kendileri için düzenlediği toya katılırlar. Altın Çüs, toy bittikten sonra Alp Möke'yle vedalaşır yurduna gitmek için yola koyulduktan bir süre sonra ak kula at, Alp Möke'nin evinin olduğu yere gelerek ona Altın Çüs'ün zor durumda olduğunu söyler. Ak kula at, insan sesiyle konuşarak yolda Altın Çüs'ü pusuya düşüren iki kişinin onu zırhının açık olan düğmesinin olduğu yerden vurduğunu söyler. Bunun üzerine hemen hazırlanıp yola koyulan Alp Möke, Altın Çüs'ün yanına gelerek onu oğulları Ak Molat ve Kök Mılat'ın elinden kurtarır.

4.6.3. Ak Çibek Arığ Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Yeryüzünü oluşmaya, bakır ve demirin katılaşıp ak zirvelerin yükselmeye başladığı zamanlarda, ormanlı zirvenin altındaki ak nehir suyunun kıyısında ucu bucağı görünmeyen bir oba vardır. Bu obanın ortasındaki ak saray evinde yaşayan obanın hanı ak kula atlı Ak Han ile eşi Ay Hucın'ın yaşları oldukça ilerlemiş olmasına rağmen çocukları yoktur. Halkını çok sert bir biçimde yönetip, güzel ata binen kişini atını alan, güzel elbise giyen kişinin elbisesini sıyıran, evine geldiğinde kötülüğu tutup eşi ve onun yaşlı hizmetçisiyle dövüşüp vuruşan Ak Han, bir gün evinden çıkıp halkını ve malını saymaya gider. Ak Han evden çıktıktan sonra elinde asasıyla ihtiyar bir kadın gelip, Ay Hucın'dan bir kâse süt ister. İhtiyar kadın sütü içip evden çıktıktan sonra Ay Hucın, hizmetçisine yakın bir zamanda ülkelerinde bulunan bir kayanın içinden Ak Çibek Arığ isimli, alplardan daha alp bir kızın doğduğunu ve kendisinin de kısa bir zaman sonra doğacak ve Ak*

Çibek Arığ kızla handan hana koşuşacak olan alp kişi Kanlı Kılıç'a hamile olduğunu söyler. Yeryüzünün bütün han ve beylerinin, nerede olduğunu bilmedikleri Ak Çibek Arığ'ı aradıklarını söyleyen Ay Hucın, evlerine gelen ihtiyar kadın kılığındaki kişinin de bu beylerden biri olan Ot Han'ın kızı Ozıl Arığ kız olduğunu ve kızın kendisini görünce hamile olduğunu anladığını söyler.

Bir süre sonra evine dönen Ak Han'ın yurdunu Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat ile onun alpi Kızıl Tas basar. Ay Molat ve Kızıl Tas, Ak Han'la on iki gün boyunca savaştıktan sonra onu öldürüp yurdunu talan ederler. Bu sırada bir erkek çocuk doğuran Ay Hucın'a çocuğunun nerede olduğunu soran Ay Molat ile Kızıl Tas, çocuğunun olduğunu inkâr eden Ay Hucın'a çeşitli işkenceler yaptıktan sonra oba halkıyla birlikte onu da yanlarına alıp yurtlarına dönerler. Kendi yurtlarına getirdikleri Ay Hucın'ı kara taş evin içine hapseden Ay Molat ve Kızıl Tas, evi ateşe vererek Ay Hucın'ı yanan evin içinde bırakırlar.

Diğer taraftan Ay Molat ile Kızıl Tas'ın Ay Hucın'ın evini bastığı sırada yeni doğan çocuğu yanına alıp kaçan yaşlı hizmetçi kadın, ak nehrin kenarında bir yer kazar ve geceyi inde geçirip, gündüz ısınmak için dışarıya çıkardığı çocuğu, kazdığı ot kökleriyle besleyerek günlerini geçirirler. Bir gün yine güneşte ısınırken ak kayanın içinden çıkan Ak Çibek Arığ, güneşte parlayan bir şey görür ve onun şeytan olduğunu sanarak okuyla yaşlı kadını vurup öldürür. Daha sonra hata yaptığını anlayan Ak Çibek Arığ, ölen kişiyi diriltten ottan merhem yaparak yaşlı kadını diriltir ve ondan Ak Han'ın malı ve halkını kimlerin götürdüğünü öğrenir. Ak Çibek Arığ ve yaşlı kadın konuşurken uzaktan Ay Molat'ın atının sesleri duyulur. Yaşlı kadın, Ak Çibek Arığ kendisini vurduğunda ırmağa attığı çocuğu bulmaya giderken Ak Çibek Arığ da yaklaşmakta olan Ay Molat'la vuruşmaya gider. Yaşlı kadının ırmaktan çekip çıkardığı anadan doğma çıplak halde olan çocuk, ak zirveyi aşarak koşup gelen han boz kulunu kendisine at yapar ve Ak Çibek Arığ'la Ay Molat'ın vuruştığı yere gelerek orada yatmakta olan Kızıl Tas'ı öldürür. Çocuğun kendisine yardım etmesine çok sevinen Ak Çibek Arığ da uzun süren vuruşmanın sonunda Ay Molat'ı öldürür. Selamlaşmak için çocuğun yanına gelen Ak Çibek Arığ, çocuğun selam vermeden atına binip

kendisinden kaçmasına bir anlam veremez ve o da atına binerek çocuğun peşinden gider. Çocuğun peşinden uzun yollar giden Ak Çibek Arıĝ, gölgeli gök zirveye varıp Kök Han'ın yurduna vardığında çocuğun burada alplarla savaştığını görür. Hemen savaşa katılan Ak Çibek Arıĝ, çocukla birlikte altı günün sonunda çok alp öldürüp altı tümenli savaşı kazanırlar. Selamlaşmak için tekrar çocuğun yanına gitmeye niyetlenen Ak Çibek Arıĝ, çocuğun yine kendisinden kaçmasıyla onun peşine düşer. Uzun yollar gidip sarı zirveye varan Ak Çibek Arıĝ, çocuğun yedi tümenli bir savaş içinde olduğunu görür. Hemen savaşa katılan Ak Çibek Arıĝ, yedi günün sonunda yedi tümenli savaşı bitirir. Bu sırada sarı zirve altındaki yurdun hanı Bay Sarı'nın oğlu Alp Saaday, Ak Çibek Arıĝ'ın yanına gelip onu almak ister. Bunu kabul etmeyen Ak Çibek Arıĝ, Alp Saaday'a kendisiyle vuruşabileceğini söyler ve ikisi arasında görülmemiş bir vuruşma başlar.

Öte yandan Ak Han'ın yurdunda tek başına kalan yaşlı hizmetçi kadın, götürülen halkın izini sürerek Bay Kara Han'ın yurduna gitmeye karar verir. Yolda Ay Molat'ın oğlunu gören yaşlı kadın, onun babasının peşinden gittiğini anlar ve gizli saklı iz sürerek Bay Kara Han'ın yurduna varır. Burada kara taş ev içinde yanmakta olan Ay Hucin'in çıĝlıklarını duyan yaşlı kadın, ona yardım edemeyeceğini anlayarak Bay Kara Han'ın nöbetçilerine yakalanmaktan da korktuğu için çaresizce geri dönmeye karar verir. Yolda tekrar Ay Molat'ın oğluyla karşılaşan yaşlı kadın, onun babası ve Kızıl Tas'ı dirilterek yurduna götürdüğünü görür. Gidecek hiçbir yeri olmayan yaşlı kadın, atlarının izini sürüp, Ak Çibek Arıĝ ve Ak Han'ın oğlu Kanlı Kılıç'ın olduğu yere gitmeye karar verir. Ak kır at ve han boz atın izini bulup, onları takip ederek gölgeli gök zirve ve otlu zirveyi aşan yaşlı kadın, uzak yerdeki sarı zirveye varır. Bu sırada sarı zirvede hala kendisini almak isteyen Alp Saaday'la vuruşmakta olan Ak Çibek Arıĝ, sonunda onu öldürür. Aynı anda Kanlı Kılıç da Bay Sarı'yı kaldırıp fırlatarak öldürür. Ak Çibek Arıĝ, yanına gitmek istediği çocuğun bir kez daha kendisinden kaçmasıyla onun çıplak olduğu için kendisinden utandığını anlar ve bu kez peşinden gitmemeye karar verir.

Han boz atına binip kızıl kum ovayı aşan Kanlı Kılıç, kara zirveye çıkarak orada yaşlı hizmetçi kadınla karşılaşır. Yaşlı kadının kendisine “Çıplak geziyor olmaktan utanmıyor musun?” diye sorduğu Kanlı Kılıç, ona çıplak olduğu için utancından Ak Çibek Arığ’la selamlaşmadığını ve giyecek elbiseyi nereden bulacağını bilmediğini söyler. Bunun üzerine yaşlı kadın, ona yurtlarına dönerlerse kendisi için giyecek ve atı için de koşum takımı bulacağını söyler ve han boz ata binerek yurtlarına doğru yola koyulurlar.

Ak Çibek Arığ, Sarı Han’ın kendisine bağladığı beyleri serbest bırakıp, Alp Sayzan adlı alpi Sarı Han’ın yurduna bey yaptıktan sonra Bay Kara Han’ın yurduna gelir. Atını, ona bir zarar gelir korkusuyla serbest bırakıp, ondan kendisi galip geldikten sonra dönüp yanına gelmesini isteyen Ak Çibek Arığ, oğlu tarafından diriltilen Ay Molat’ı savaşmaya davet eder. Ak Çibek Arığ, Ay Molat’ın kendisiyle savaşmaları için gönderdiği yiğitleriyle vuruşurken giyinip kuşanan Kanlı Kılıç, onun yardımına yetişir. Ay Molat’ın yiğitleriyle on iki gün boyunca savaşan Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç, sonunda yiğitleri yenerek galip gelirler. Bu kez de Kanlı Kılıç, bağırarak Ay Molat’ı kendileriyle savaşmaya çağırır. Oğlu Alp Kuzgun’la Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç’ın karşısına çıkan Ay Molat, uzun süren savaştan sonra rakiplerine yenilir. Ak Çibek Arığ, Ay Molat’ı; Kanlı Kılıç da Alp Kuzgun’u öldürdükten sonra bu kez giyinik olduğu için Ak Çibek Arığ’dan utanıp kaçmayan Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arığ’ın yanına gidip, onunla selamlaşarak sohbet eder. Bu sırada elinde yiyecek ve içeceklerle gelip kendilerini zehirlemek isteyen Bay Kara Han’ın bu düşüncesini anlayan Ak Çibek Arığ, Bay Kara Han’ı öldürür. Kendilerine karşı gelecek başka kimse kalmayınca Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç, dokuz köşeli kara taş evde yanmakta olan Ay Hucın’ı kurtarmaya giderler. Evin bekçiliğini yapmakta olan dokuz alpi başlarını keserek öldüren Ak Çibek Arığ ve Kanlı Kılıç, kızıl bakır ocaktan çıkarıp, Ak Han’ın Bay Kara Han’ın elinde eziyet çekmekten zayıf düşmüş olan halkıyla birlikte kendi yurtlarına gönderirler. Bay Kara Han’ın kendisine bağladığı beyleri de serbest bırakan Ak Çibek Arığ, Kanlı Kılıç’ın bu beylerden biri olan Hıyan Han’ın kızı Hıyan Arığ’ı almasını ister. Kanlı Kılıç, çok çirkin bir kız olan Hıyan Arığ’ı almak istemese de Ak Çibek Arığ’ı kırmak istemediğinden kızla evlenmeyi kabul eder. Aslında çok güzel bir kız olan ve Ay Molat’tan korktuğu için kılık

değiştiren Hıyan Arıĝ, silkinerek gerçek haline dönüşür. Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, babasının malından mal, mülkünden mülk verdiği kızı Hıyan Arıĝ'ı alarak yurtlarına doğru yola koyulurlar. Yolda Ak Han'ın cesedini bulan Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, onu güzel bir tabuta koyup gömdükten sonra yurtlarına girerler. Annesi Ay Hucın ve yaşlı hizmetçisine bir ev yaptıran Kanlı Kılıç, Hıyan Arıĝ'la düğünü yaptıktan sonra halkının başına geçer ve babası Ak Han'ın aksine halkına çok iyi davranarak yurdunu yönetir.

Bir süre sonra Ot Han'ın yurduna gidip, eziyet altındaki halkı kurtarmaya karar veren Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arıĝ'dan kendisine sunulan içkiyi içmemesi yönündeki uyarıyı aldıktan sonra hamile olan eşi Hıyan Arıĝ'la vedalaşıp yola koyulur. Uzun yollar gidip otlu zirveye varan Kanlı Kılıç, zirveyi aşp Ot Han'ın evine ulaşır. Evine girip selam verdiği Ot Han'ın oldukça yaşlandığını gören Kanlı Kılıç, Ot Han'ın güzeller güzeli kızı Ozil Arıĝ'ın kendisine sunduğu içkiden içmek istemez. Bunun üzerine "Alp kişi bir kadehi nasıl içemez?" diyen Ozil Arıĝ'ın ısrarlarıyla üç kadeh içki içen Kanlı Kılıç, sarhoş olup üç gün boyunca Ozil Arıĝ'la şarkı türkü söyleyerek günlerini geçirir. Üç günün sonunda Ozil Arıĝ'ın kendisine sunduğu, içine konulduğu kâseyi sertliğinden yakan içkiden tekrar içip, sarhoşluğu daha da artan Kanlı Kılıç'ı, atı han boz at uyarır. Kışneyip, insan sesiyle konuşan han boz at, sahibine içki yüzünden aklını yitirip kendisini kaybettiğini söylese de Ozil Arıĝ, Kanlı Kılıç'a içki içirmeye devam eder. Han boz atın Kanlı Kılıç'ı tekrar uyarmasıyla onun toparlanıp evden çıkmaya çalıştığını gören Ozil Arıĝ, Kanlı Kılıç'ı yakalayıp sırt üstü yere yatırır. Kanlı Kılıç düştüğü yerde uyuyakalırken babasının kılıcını alıp evden çıkan Ozil Arıĝ, han boz atın peşine düşer. Ozil Arıĝ'ın kendisini öldürmeye geldiğini anlayan han boz at, yularını gevşetip tam Ozil Arıĝ kılıcını indirirken başını gererek Ozil Arıĝ'ın yularını kesmesini sağlar. Bu sırada Ozil Arıĝ'ın daha önce dirilttiği Ay Molat'la oğlu Alp Kuzgun, Ozil Arıĝ'ın yanına gelerek Ot Han'ın evinde uyuyan Kanlı Kılıç'ı öldürmek isterler. Kanlı Kılıç'ı evden çıkarıp, ellerini ayaklarını bağladıkları sırada Ak Çibek Arıĝ gelir. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat ve oğlu Alp Kuzgun'la vuruşurken üç günlük uykusundan uyanan Kanlı Kılıç, elleri ve ayaklarındaki ipleri çözüp, yanına gelen han boz atına binerek Ak Çibek Arıĝ'a yardım etmeye gider. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat ve Alp Kuzgun'la vuruşurken otlu zirve üstünde ak kula

atına binip gelen Kanlı Kılıç'ın kızını görür. Küçük kız, yurdundan kaçmak üzere olan Ozıl Arıĝ'a üç defa tükürüp, onun kılık deĝiştirerek tertemiz bir şekilde evinde oturmasını sağlarken Ak Çibek Arıĝ'ın yardımına yetişen Kanlı Kılıç da Alp Kuzgun'u bir daha canlanamayacak şekilde öldürür. Ay Molat'ı mağlup eden Ak Çibek Arıĝ ise onu öldürmek yerine atının kuyruĝuna bağlayarak Kanlı Kılıç'ın kızıyla selamlaştıktan sonra Ot Han'ın evine gelirler. Ak Çibek Arıĝ da, evdeki Ozıl Arıĝ'ı bir daha canlanamayacak şekilde küçük parçalara kesip, otlu ırmaĝa attıktan sonra Ozıl Arıĝ'ın babası Ot Han'ı da öldürür. Ot Han'ın halkını serbest bırakıp, ganimet olarak aldığı malları atına yükleyen Ak Çibek Arıĝ, atının kuyruĝuna bağladığı Ay Molat, Kanlı Kılıç ve Kanlı Kılıç'ın kızıyla birlikte otlu zirveyi aşp Kanlı Kılıç'ın yurduna varırlar. Ay Hucın, kendisine Ay Molat'ı getiren Ak Çibek Arıĝ'dan Ay Molat'a, onun kendisine yaptığı gibi işkence yapmasını ister. Bunun üzerine Ay Molat'ı türlü işkencelerle öldüren Ak Çibek Arıĝ, halka haber göndererek mücadeleyi kazandıkları için Kanlı Kılıç'la birlikte büyük bir eğlence düzenler ve bu eğlencede Kanlı Kılıç'ın kızına Ay Tappa adını verir.

Ak Çibek Arıĝ, Kanlı Kılıç'ın yurdunda yedi gün eğlendikten sonra Kanlı Kılıç'tan halkıyla birlikte altı çatal başlı ak kayanın üzerine gidip, üç gün de orada eğlenmelerini ister. Kanlı Kılıç, Ay Tapa ve bütün halkla birlikte ak kayaya varan Ak Çibek Arıĝ, orada üç gün eğlendikten sonra artık ölme vaktinin geldiğini anlar ve Kanlı Kılıç, eşi Hıyan Arıĝ ile bütün mal ve halkını Ay Tappa'ya emanet ettiğini söyler. Bütün halk Ak Çibek Arıĝ için ağlayıp sızlarken Ak Çibek Arıĝ, önce atını ak kaya içindeki ak tabutun içine koyar sonra da kendisi tabutun içine girer. Ak Çibek Arıĝ, tabutun içine girdikten sonra tabutun kapağı kendiliğinden kapanır, sonrasında da ak kayanın kapağı kapanarak ak kaya ortadan kaybolur. Kanlı Kılıç ve halkı ağlayarak yurtlarına döndükten sonra annesi Ay Hucın'ın öldüğünü gören Kanlı Kılıç, onu ak gök tepeye götürüp gömer. Halkın başına geçen Ay Tapa, halka iyi davranıp, yurdunda mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder.⁶⁹

⁶⁹ Destan metni için bk. Ekrem Arıkoĝlu (2007), age, s. 213-373.

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Kanlı Kılıç:

1) Rolü – Özellikleri: Ak Han, düşmanı Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat ve onun alpi Kızıl Tas'la savaşıp, onlar tarafından öldürüldüğü sırada eşi Ay Hucın bir erkek çocuk doğurur. Daha çocuğu doğurmadan önce, yakın bir zamanda ülkelerinde bulunan bir kayanın içinde Ak Çibek Arığ adlı alp bir kızın doğduğunu ve kendi doğuracağı Kanlı Kılıç adlı yiğitle Ak Çibek Arığ'ın bütün hanlara hükmedeceğini bilen Ay Hucın, evini basan Ay Molat ve Kızıl Tas tarafından çocuğun yerini söylemediği için türlü işkencelere maruz kalır. Ay Molat ve Kızıl Tas, Ak Han'ın yurdunu talan ettiği sırada Kanlı Kılıç'ı alıp düşmanların elinden kaçıran Ay Hucın'ın yaşlı hizmetçisi, onu ak nehrin kenarında kazdığı yerde saklar. Bir gün ak nehrin yanındaki ak kayanın içinden çıkan Ak Çibek Arığ, düşmanlarıyla vuruşurken kendisinin en büyük yardımcısı olacak kişi olan Kanlı Kılıç'la karşılaşır.

2) Yardımları: Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arığ düşmanlarıyla vuruşurken ve hatta zaman zaman kendisi için bir mücadeleye girmişken onu hiç yalnız bırakmaz ve bu mücadelelerde onun en önemli yardımcısı olur.

Ay Molat ile alpi Kızıl Tas'ın Ay Hucın'ın evini bastığı sırada yeni doğan Kanlı Kılıç'ı yanına alıp kaçan yaşlı hizmetçi kadın, ak nehrin kenarında bir yer kazar ve geceyi inde geçirip, gündüz ısınmak için dışarıya çıkardığı çocuğu, kazdığı ot kökleriyle besleyerek günlerini geçirirler. Bir gün yine güneşte ısınırken ak kayanın içinden çıkan Ak Çibek Arığ, güneşte parlayan bir şey görür ve onun şeytan olduğunu sanarak okuyla yaşlı kadını vurup öldürür. Daha sonra hata yaptığını anlayan Ak Çibek Arığ, ölen kişiyi diriltten ottan merhem yaparak yaşlı kadını diriltir ve ondan Ak Han'ın malı ve halkını kimlerin götürdüğünü öğrenir. Ak Çibek Arığ ve yaşlı kadın konuşurken uzaktan Ay Molat'ın atının sesleri duyulur. Yaşlı kadın, Ak Çibek Arığ kendisini vurduğunda ırmağa attığı çocuğu bulmaya giderken Ak Çibek Arığ da yaklaşmakta olan Ay Molat'la vuruşmaya gider. Yaşlı kadının ırmaktan çıkarttığı Kanlı Kılıç, ak zirveyi aşarak koşup gelen han boz kulunu

kendisine at yapar ve Ak Çibek Arıĝ'la Ay Molat'ın vuruştuğu yere gelerek orada yatmakta olan Kızıl Tas'ı öldürür. Çocuĝun kendisine yardım etmesine çok sevinen Ak Çibek Arıĝ da uzun süren vuruşmanın sonunda Ay Molat'ı öldürür.

Çıplak olduğu için kendisinden utanıp kaçan Kanlı Kılıç'ın peşinden uzun yollar giderek sarı zirveye varan Ak Çibek Arıĝ, onun yedi tümenli bir savaş içinde olduğunu görür. Hemen savaşa katılan Ak Çibek Arıĝ, yedi günün sonunda yedi tümenli savaşı bitirir. Bu sırada sarı zirve altındaki yurdun hanı Bay Sarı'nın oğlu Alp Saaday, Ak Çibek Arıĝ'ın yanına gelip onu almak ister. Bunu kabul etmeyen Ak Çibek Arıĝ, Alp Saaday'a kendisiyle vuruşabileceğini söyler ve ikisi arasında görülmemiş bir vuruşma başlar. Ak Çibek Arıĝ, vuruşmanın sonunda Alp Saaday'ı öldürürken aynı anda Kanlı Kılıç da Bay Sarı'yı kaldırıp fırlatarak öldürür.

Bay Kara Han'ın yurduna gelip oğlu tarafından diriltelen Ay Molat'ı savaşmaya davet eden Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat'ın kendisiyle savaşmaları için gönderdiği yiğitleriyle vuruşurken giyinip kuşanan Kanlı Kılıç, onun yardımına yetişir. Ay Molat'ın yiğitleriyle on iki gün boyunca savaşan Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, sonunda yiğitleri yenerek galip gelirler. Bu kez de Kanlı Kılıç, bağırarak Ay Molat'ı kendileriyle savaşmaya çağırır. Oğlu Alp Kuzgun'la Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç'ın karşısına çıkan Ay Molat, uzun süren savaştan sonra rakiplerine yenilir. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat'ı; Kanlı Kılıç da Alp Kuzgun'u öldürür.

Ot Han'ın yurduna gidip, eziyet altındaki halkı kurtarmaya karar veren Kanlı Kılıç, Ot Han'ın kızı Ozıl Arıĝ'ın sunduğu içkiden çokça içerek sarhoş olup uyuyakalır. Bu sırada Ozıl Arıĝ'ın daha önce dirilttiği Ay Molat'la oğlu Alp Kuzgun, Ozıl Arıĝ'ın yanına gelerek Ot Han'ın evinde uyuyan Kanlı Kılıç'ı öldürmek isterler. Kanlı Kılıç'ı evden çıkarıp, ellerini ayaklarını bağladıkları sırada Ak Çibek Arıĝ gelir. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat ve oğlu Alp Kuzgun'la vuruşurken üç günlük uykusundan uyanan Kanlı Kılıç, elleri ve ayaklarındaki ipleri çözüp, yanına gelen han boz atına binerek Ak Çibek Arıĝ'a yardım etmeye gider. Kanlı Kılıç, Alp Kuzgun'u bir daha canlanamayacak şekilde

öldürür. Ay Molat'ı mağlup eden Ak Çibek Arıĝ ise onu öldürmek yerine atının kuyruĝuna bağlayarak Kanlı Kılıç'la birlikte otlu zirveyi aşip Kanlı Kılıç'ın yurduna varırlar.

4.7. Şor Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.7.1. Ak Kaĝan Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Şimdiki neslin öncesinde, eski neslin sonunda çocukları olmayan Ak Kaĝan ve Altın Arıĝ isimli yaşlı bir karı koca yaşamaktadır. Karısının kendisini uarmasıyla kırk yıldır avlanmadıĝının farkına varan Ak Kaĝan, giyinip kuşanıp karısıyla vedalaşarak ak taygasına avlanmaya gider. Avdan dönen Ak Kaĝan, otaĝına girdiĝinde bir oĝlu ve kızı olduĝunu görüp sevinir. İsimleri olmayan çocuklardan erkek olanı, annesinden aldıĝı ayran-kımız dolu kâseyle ak bozkıra çıkıp “Adımı koyacak kişi karşıma gelsin; adımı koyamayacak kişi yanıma yaklaşmasın.” diye baĝırır. Karşısına çıkmaya kimsenin cesaret edemediĝi çocuk, üç gün boyunca bekledikten sonra sonunda yanına gelen ihtiyara ala boz kâsesini sunar. Kâseyi bir solukta bitiren ihtiyar, çocuĝa Altın Tayçı, ablasına da Altın Tana ismini verip çocuĝa altın otaĝda mucizeler olduĝunu söyleyerek ortadan kaybolur.*

Altın Tayçı, altın otaĝa dönüp geceyi geçirdikten sonra sabah altın kazıĝın dibinde sırtlarında altın eĝer, başlarında gümüş yular olan ak doru at ile ak kızıl atı görür. Zırhlarını giyinip kuşanan Altın Tayçı ve ablası, dokuz gün sonra buluşmak üzere altın otaĝdan ayrılırlar. Altın Tana, yerin altını; Altın Tayçı ise üstteki ak dünyayı dolaşip sayısız mal toplayarak otaĝlarına dönerler. İki kardeş anne babalarıyla beraber yaşamlarını sürdürürken ablası, Altın Tayçı'ya artık kendisine uygun biriyle evlenme vaktinin geldiĝini söyler. Bunun üzerine zırhını kuşanan Altın Tayçı, ailesiyle vedalaşip ak kır atına binerek yola koyulur. Uzun yollar gittikten sonra Altın Kaĝan'ın altın otaĝına varan Altın Tayçı, burada Altın Kaĝan'ın karşısına çıkardığı Çargın Tayçı isimli yiĝitle yedi gün boyunca kapışır. Altın Tayçı, yedi günün sonunda Çargın Tayçı'yı mağlup ederek Altın Kaĝan'dan kızı Ay Sabak'ı ister. Kızını

Altın Tayçı'ya vermeyi kabul eden Altın Kağan, Altın Tayçı'yla kızının düğününü yapar. Kızı altın yüzüğe çevirerek kendi otağına getiren Altın Tayçı, ablası Altın Tana ile ablasının ak kızıl atının yerinde olmadığını görür. Altın Tayçı, babasından ablasının, kendisi gittikten sonra yurtlarına gelen iki yiğitle vuruştüğünü ve onlarla gittiğini; ak kızıl atı ise Kara Kılış isimli yiğidin götürdüğünü öğrenir. Bunun üzerine Altın Tayçı, hangisinin ardından gitmesi gerektiğine bir türlü karar veremezken kara kavak kabuğundan kara örtü yapıp takan, kızıl kayın kabuğundan kızıl elbise yapıp giyen, saçları ağarmış Pokay Sarıg isimli bir koca karı gelir. Kadın, ne yapması gerektiğini kendisine soran Altın Tayçı'ya atını, üç haçlı altın taygan eteğindeki altın otağ içinde ne olup bittiğini öğrenmesi için göndermesini; at döndükten sonra da ne yapması gerektiğine karar vermesini söyler. Bunun üzerine atını Pokay Sarıg'ın söylediği yere gönderen Altın Tayçı, atı döndükten sonra Pokay Sarıg'ın tavsiyesiyle ak kızıl atın peşine düşmeye karar verir.

Uzun yollar gidip sayısı bilinmez halkın yaşadığı bir yere varan Altın Tayçı, burada iki altın otağ görür. Otağların ilkinde bulunan yiğitle kekeme olduğu için dalga geçen Altın Tayçı, ikinci otağıdaki yiğitle de şaşşı diye dalga geçmeye kalkıştığında Kök Kağan, onunla vuruşmaya başlar. On iki gün süren vuruşmada Kök Kağan, Altın Tayçı'yı öldürür. Bunun üzerine Pokay Sarıg'ın kızı Kara Purba ortaya çıkıp Kök Kağan'la vuruşur ve onu öldürür. Altın Tayçı'nın yurduna gelen Kara Purba, Altın Tayçı'nın anne ve babasının öldürülüp halkının da kaçırıldığını görür. Halkı bulmak için yola düşen Kara Purba, Altın Tayçı'nın halkını yer altı dünyasındaki Kağan Sarıg kızın yerinde bulur. Kara otağda büyük ve küçük Kağan Sarıg kız ile vuruşmaya başlayan Kara Purba'ya bir anda bir kamış kavalın içinden çıkan Sıbas Oğlan isimli yiğit yardım eder ve Kara Purba böylelikle vuruşmadan galip çıkar. Altın Tayçı'nın karısı, oğlunu ve halkını alıp yurtlarına götüreren Kara Purba, sonra kendi yoluna yollanır.

Altın Tayçı'nın karısı Altın Sabak, yurdunda yaşayıp oğlunu büyütür. Çocuk büyüdüğü vakit annesine hazırlattığı alaca kâseyi alıp ak bozkıra çıkar ve kendisin isim koyacak birini aramaya başlar. Altı gün sonra ak denizin kenarından, ala kamış asaya dayanan bir ihtiyar gelerek çocuğun kendisine

sunduğu kâseyi bir nefeste içer ve çocuğa Aba Kulak ismini vererek ortadan kaybolur. Altın otağa dönüp geceyi geçiren Aba Kulak, sabah uyandığında altın kazığın dibinde atlar atı ak doru atın bağılı olduğunu görür. Babası Altın Tayçı gibi Altın Tana'nın mı yoksa ak kızıl atın mı peşinden gitmesi gerektiğine karar veremeyen Aba Kulak, Pokay Sarıg'dan yardım ister. Pokay Sarıg'ın kendisine cevap verecek kişinin kara koca karı olduğunu söylemesi üzerine giyinip kuşanan Aba Kulak, ak doru atına binerek yola koyulur. Aba Kulak, ak bozkırın dibindeki bir evde, yata yata üzerini toz ve yosun kaplamış koca karıyı bulur ve onu uyandırıp kendini tanıtarak kimin peşinden gitmesi gerektiğini sorar. Koca karı, Aba Kulak'a Altın Tana'nın hâlâ iki yiğitle vuruştüğünü, onun yoluna bu tarafın yiğidinin gidemeyeceğini, ak kızıl atın ise Kara Kılış'ın eziyeti altında olduğunu; kendisinin evleneceği kız olan Ay Sabak'ın yoluna gitmesi gerektiğini söyler. Eres Tayçı'nın elinde bulunan Çaş Köök konusunda da Aba Kulak'ı uyaran koca karı, Aba Kulak'a Eres Tayçı'ya kendisini Çaş Salgın olarak tanıtan kişinin aslında Çaş Köök olduğunu ve bunu Eres Tayçı'ya açıklamaması gerektiğini de söyler. Bunları işiten Aba Kulak, yola koyulur ve Çaş Köök ile evlenmek isteyen Eres Tayçı'nın otağına varır. Aba Kulak, koca karının uyarısına rağmen, Eres Tayçı'nın yanında tuttuğu kişinin aslında sandığı gibi Çaş Salgın değil de Çaş Köök olduğunu ağzından kaçırınca Çaş Köök, Eres Tayçı'nın otağından kaçar. Bunun üzerine Aba Kulak ile Eres Tayçı, altın oklarını değiştirip, başparmaklarını kesip kanlarını içerek dost olur ve Çaş Köök ile Ay Sabak'ı aramak üzere iki yana bölünüp yola koyulurlar.

Aba Kulak, bir süre yol gittikten sonra atasının ak otağının hali aklına gelir ve öfkelenip gökyüzünü yararcasına bağırır. Bunun üzerine yedi boğumlu güzel bir asa, ok gibi gelip çakılır. İçinden daha önce Kara Purba'nın hayatını kurtaran Sıbas Oğlan çıkar. Aba Kulak, Sıbas Oğlan'dan dünyada bilmediği şey olmayan kara koca karının yanına varıp, öğüdünü öğrenmesini isteyince Sıbas Oğlan yola koyulur. Yoluna devam eden Aba Kulak, bit kılığına bürünmüş iki kızın tuzağına düşer. Büyük kız ile küçük kız, Aba Kulak'ı esir alıp, onu yemek için hazırlanırken Aba Kulak'ın atı ak doru at, ona yardım edecek bir yiğit aramak için yola koyulur. Eres Tayçı ile karşılaşan ak doru at, at sesi ile kişneyip, yiğit sesi ile konuşarak Aba

Kulak'ın başından geçenleri Eres Tayçı'ya anlatır. Duydukları üzerine hemen Aba Kulak'ın olduğu yere giden Eres Tayçı, onu kızların elinden kurtarır; iki dost kucaklaşıp vedalaşarak kendi yollarına giderler.

Uzun yollar giden Aba Kulak, bir otağa ulaşır. Otağıdakilerin evlenmek için aradığı Ay Sabak'ın ablası Kök Talay ile kocası Ak Kartıga olduğunu öğrenir. Ak Kartıga, Aba Kulak'ı beğenmeyip küçümsese de Kök Talay'ın ısrarıyla otağıdan ayrılmış olan Ay Sabak'ın geri dönmesi için bağırmaı kabul eder. Ak Kartıga'nın bağırışını duyan Ay Sabak, otağa geri döner ve Aba Kulak ile düğünleri yapılır. Düğünden sonra Aba Kulak, yurdundan ayrılalı çok olduğunu ve artık geri dönmesi gerektiğini söyleyerek Ay Sabak'ı bir altın yüzüğe çevirir ve yola koyulur. Yurduna geri dönen Aba Kulak, Pokay Sarıg'a tekrar Altın Tana'nın mı yoksa ak kızıl atın mı yoluna gitmesi gerektiğini sorar. Pokay Sarıg, Aba Kulak'a ak kızıl atı kaçıran kişinin Kara Kılış olduğunu, onu yarışlara sokup ödülleri kazandığını, en son olarak da üç Ak Kağanın yerine kadar bir yarış düzenlendiğini ve Kök Kartıga'nın yanına gidip ondan yardım istemesini söyler. Ayrıca üç Ak Kağan'ın yerinde Sıbas Oğlan, Eres Tayçı, Çaş Köök ve Sır Öleñ Kız'ın bulunduğunu da sözlerine ekler. Bunları işiten Aba Kulak, yola çıkıp Kök Kartıga'nın yanına varır ve onu kendisine yardım etmesi için ikna eder. Aba Kulak ile Kök Kartıga, yola çıkar ve yolda kızıl al at ile yarışan ak kızıl atı görürler. Aba Kulak, ak kızıl ata kendisini tanıttınca ak kızıl at, at sesiyle kişneyip yiğit sesiyle konuşarak bugüne kadar doksan dokuz yarış kazandığını, bu yarışta da kızıl al ata yenilmeyeceğini söyler ve yarışına devam eder. Aba Kulak ve Kök Kartıga yollarına devam edip üç Ak Kağan'ın yerine gelirler. Üç Ak Kağan'ın yerinde yıllar geçirdikten sonra yarışları devam eden ak kızıl at ile kızıl al atın, yarışın sonuna doğru berabere bir şekilde gelmekte olduğunu görürler. Ak kızıl atın, kızıl al atı geçemediğini gören Aba Kulak, "Hey, ak kızıl at, doksan dokuz yarışta koşup kaybetmeyip de yüzüncü yarış kaybeder misin?" diye gökyüzünü yararcasına bağırır. Bunun üzerine bütün gücünü toplayan ak kızıl at, kızıl al atı geçerek yarışını kazanır; Aba Kulak da Kara Kılış'ı öldürerek intikamını alır. Bu sırada üç Ak Kağan'ın yerinde Sıbas Oğlan'la Çaş Salgın vuruşurken Eres Tayçı da vuruşmaya dâhil olur. Çaş Salgın, önce Sıbas Oğlan'ı sonra Eres Tayçı'yı öldürür. Olanlara çok öfkelenen Aba Kulak, Çaş

Salgın'la vuruşup onu öldürür. Üç Ak Kağan'ın yerinde yaşayan kimse kalmayınca Aba Kulak, ulu sırtın dibine çakılan yedi parçalı güzel kamyştan çıkan Sır Öleñ Kız'la vuruşan Kök Kartıga'yı görür ve Kök Kartıga'yı bir tarafa çekip Sır Öleñ Kız'la kendisi vuruşmaya başlar. Yedi gün boyunca süren vuruşmanın sonunda Sır Öleñ Kız, Aba Kulak'ı öldürür; buna öfkelenen Kök Kartıga, Sır Öleñ Kız'la vuruşmaya başlar. İkisinin mücadelesi sürerken Kolazı Kağan'ın boz atı üstünde gelen bir çocuk, Kök Kartıga'yı bir tarafa çekip Sır Öleñ Kız'ı öldürür. Canı bir çocuk tarafından kurtarılan Kök Kartıga, gök bora atına binip küçük bir çocuğa denk olamadım diye üzüлüp ağlayarak yurduna döner.

Aba Kulak'ın oğlu olan bu çocuk, Kırgan Kılış'ın hilesine kanıp ak denizin ortasında otağ kurup, tek başına orada yaşar. Kolazı Kağan'ın kır doru atı, Aba Kulak'ın yurduna varıp çocuğun durumunu Pokay Sarıg'a anlatır. Bunun üzerine Pokay Sarıg, dostu Poktug Kiriş'ten yardım ister ve bir süre sonra kır doru atının üstündeki çocuk, uçup gelerek altın otağa girer. Pokay Sarıg'dan kâseye içki koymasını isteyen çocuk, kâseyi alıp ak bozkıra çıkar ve yer dibini yararcasına bağırarak adını koyacak birini arar. Bir ihtiyar gelip çocuğun adını Çaş Pilek koyar. Çaş Pilek, altın otağa dönüp Pokay Sarıg'a Altın Tana'nın peşine gitmek istediğini söyleyince Pokay Sarıg, ona gittiği yoldan dönerken Çaş Köök'ü de getirmesini ve Çaş Köök'ün kendisinin karısı olacağını söyler. Bunun üzerine Pokay Sarıg'la vedalaşıp kır doru atıyla yola koyulan Çaş Pilek, uzun yollar gidip üç nesil boyunca iki yiğitle dövüşen Altın Tana halasının öldüğünü öğrenir. Üç gün boyunca halası için üzüлüp ağlayan Çaş Pilek, halasının cenazesini kaldırdıktan sonra Çaş Köök'ün yurduna ulaşip onu aldıktan sonra kendi yurduna geri döner. Çaş Pilek, yurduna varınca Çaş Köök'le düğünlerini yapıp huzurla yaşarlar.⁷⁰

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Pokay Sarıg:

⁷⁰ Destan metni için bk. Metin Ergun (2006), age, s. 153-213.

1) Rolü – Özellikleri: Altın Tayçı, ailesi ile yaşamını sürdürürken ablası Altın Tana'nın kendisine evlenme vaktinin geldiğini söylemesiyle yola koyulur. Uzun yollar gittikten sonra Altın Kağan'ın otağına varan Altın Tayçı, kağanın karşısına çıkardığı Çargın Tayçı isimli yiğitle yedi gün boyunca kapışıp onu mağlup eder. Kağanın kızını alıp otağına geri dönen Altın Tayçı, ablası Altın Tana ile ablasının atı ak kızıl atın yerinde olmadığını görür. Altın Tayçı, babasından ablasının kendisi gittikten sonra yurtlarına gelen iki yiğitle vuruştüğünü ve onlarla gittiğini; ak kızıl atı ise Kara Kılış isimli yiğidin götürdüğünü öğrenir. Bunun üzerine Altın Tayçı, hangisinin ardından gitmesi gerektiğine bir türlü karar veremezken, yanına kara kavak kabuğundan kara örtü yapıp takan, kızıl kayın kabuğundan kızıl elbise yapıp giyen, saçları ağarmış bir kadın geliverir.

2) Yardımları: Pokay Sarıg, kendisine kimin ardından gitmesi gerektiğini soran Altın Tayçı'ya, önce atını üç haçlı altın taygan eteğindeki altın otağın içinde neler olup bittiğini öğrenmek üzere göndermesini, sonra ne yapması gerektiğini anlatacağını söyler. Bunun üzerine atını altın taygan eteğindeki altın otağa gönderen Altın Tayçı, atı döndükten sonra Pokay Sarıg'ın tavsiyesiyle ak kızıl atın peşine düşmeye karar verir.

Altın Tayçı'nın oğlu Aba Kulak, halası Altın Tana'yı mı yoksa halasının atı ak kızıl atı mı aramaya gitmesi gerektiğine kara veremez ve Pokay Sarıg'a danışır. Pokay Sarıg, bu soruya cevap veremeyeceğini söyler ve Aba Kulak'ı dünya içinde bilmediği şey olmayan kara koca karının yanına gönderir.

Kara koca karının söylediklerini yaptıktan sonra tekrar Pokay Sarıg'ın yanına gelen Aba Kulak, ona bir kez daha Altın Tana'nın mı ak kızıl atın mı ardından gitmesi gerektiğini sorar. Bunun üzerine Pokay Sarıg, Aba Kulak'a ak kızıl atı Kara Kılış'ın kaçırdığını, onu yarışlara sokarak ödülleri kazandığını anlatır ve en son yarışın üç Ak Kağan'ın yerine kadar düzenlendiğini, Kök Kartıga'nın yanına gidip, ondan yardım istemesi gerektiğini söyler.

Pokay Sarıg, Aba Kulak'ın oğlu Çaş Pilek'in Kırgan Kılış'ın hilesine kanarak ak denizin ortasında otağ kurup tek başına yaşadığını öğrenince dostu Poktuğ Kiriş'in yanına gider ve Altın Tayçı ile Aba Kulak'ın ölümünden sonra yurtlarının bomboş kaldığını söyleyerek ondan Çaş Pilek'i kurtarmasını ister. Poktuğ Kiriş'in kurtardığı Çaş Pilek, Pokay Sarıg'ın yanına gelir ve ona üçüncü nesil olarak Altın Tana halasının peşinden gideceğini söyler. Bunun üzerine Pokay Sarıg, ona, gittiği yoldan dönerken Çaş Köök'ü de getirmesini ve Çaş Köök'ün eşi olacak kişi olduğunu söyler.

b. Kara Koca Karı:

1) Rolü – Özellikleri: Altın Tayçı'nın oğlu Aba Kulak, halası Altın Tana'yı mı halasının atı ak kızıl atı mı aramaya gitmesi gerektiğine karar veremeyince ne yapması gerektiğini sormak üzere Pokay Sarıg'a gider. Ancak Pokay Sarıg, kendisinin bu soruya cevap veremeyeceğini söyleyerek Aba Kulak'ı dünürü olan ve dünya içinde bilmediği şey olmayan kara koca karının yanına gönderir. Bunun üzerine kara koca karının evine gelen Aba Kulak, yata yata üzerini toz ve yosun kaplamış olan koca karıyı uyandırarak kendisini tanıtır ve kimin ardından gitmesi gerektiğini sorar.

2) Yardımları: Aba Kulak'a halası Altın Tana'nın hâlâ iki yiğitle vuruştüğünü ve onun yoluna bu tarafın yiğidinin gidemeyeceğini anlatan kara koca karı, ak kızıl atın ise Kara Kılış'ın eziyeti altında olduğunu ve kendisinin evleneceği kız olan Ay Sabak'ın yoluna gitmesi gerektiğini söyler. Eres Tayçı'nın elinde bulunan Çaş Köök konusunda da Aba Kulak'ı uyaran koca karı, Aba Kulak'a Eres Tayçı'ya kendisini Çaş Salgın olarak tanıtan kişinin aslında Çaş Köök olduğunu ve bunu Eres Tayçı'ya açıklamaması gerektiğini de söyler.

c. Eres Tayçı:

1) Rolü – Özellikleri: Kara koca karının söyledikleri üzerine yola koyulan Aba Kulak, Eres Tayçı'nın otağına varır. Aba Kulak'ın, koca karının uyarısına rağmen Eres Tayçı'nın yanında tuttuğu kişinin, sandığı gibi Çaş

Salgın değil de Çaş Köök olduğunu ağzından kaçırmayla Çaş Köök, Eres Tayçı'nın otağında kaçar. Bunun üzerine oklarını değiştirip, başparmaklarını kesip kanlarını içerek dost olan Aba Kulak ile Eres Tayçı, Çaş Köök ile Ay Sabak'ı aramak üzere iki yana bölünüp yola koyulurlar.

2) Yardımları: Evleneceği kız olan Ay Sabak'ı bulmak için yola koyulan Aba Kulak, bit kılığına bürünmüş iki kızın tuzağına düşer. Büyük kız ile küçük kız, Aba Kulak'ı esir alıp, onu yemek için hazırlanırken Aba Kulak'ın atı ak doru at, ona yardım edecek bir yiğit aramak için yola koyulur. Eres Tayçı ile karşılaşan ak doru at, at sesi ile kişneyip, yiğit sesi ile konuşarak Aba Kulak'ın başından geçenleri Eres Tayçı'ya anlatır. Duydukları üzerine hemen Aba Kulak'ın olduğu yere giden Eres Tayçı, onu kızların elinden kurtarır; iki dost kucaklaşıp vedalaşarak kendi yollarına giderler.

d. Poktug Kiriş:

1) Rolü - Özellikleri: Kolazı Kağan'ın atı kır doru at, Aba Kulak'ın yurduna varıp, Pokay Sarıg'a Aba Kulak'ın oğlunun üç Ak Kağan'ın oğlu Kırgan Kılış'ın hilesine kanarak ak denizin ortasında otağ kurup, tek başına orada yaşadığını haber verir. Bunun üzerine iki kağanımın yurdu bomboş kaldı diye üzülüp ağlayan Pokay Sarıg, eski zamanda ölmez kalmaz yaratılan Poktug Kiriş kardeşinden yardım istemeye gider.

2) Yardımları: Pokay Sarıg'ın kendisine Aba Kulak'ın oğlunun başına gelenleri anlatmasıyla üç gün içinde oğlanı kurtaran Poktug Kiriş, onun yurduna dönmesini sağlar.

e. Ad Koyan İhtiyar:

1) Rolü – Özellikleri: Çocuğu olmayan Ak Kağan, bir gün avdan dönüp otağına girince bir oğlu ve bir kızı olduğunu görür. Kız kardeşinin, kendisine ak bozkıra çıkıp adını koydurmasının vaktinin geldiğini söylemesiyle annesinin ayran-kımız doldurduğu alaca kâseyi alan oğlan, ak

bozkıra çıkar. Bozkırda gök dibini yararcasına, yer dibini delercesine “Adımı koyacak kişi karşıma gelsin! Adımı koyamaz kişi yanıma yaklaşmasın!” diye bağırın oğlan, üç gün boyunca bekler. Üç günün sonunda, iyilerin ad koymaya cesaret edemediği, kötülerin de koyacak ad bulamadığı oğlanın yanına ak denizin kenarından ala kamışa dayanan bir ihtiyar kişi gelir.

2) Yardımları: Yol vermeyen kişinin baldırına, yol veren kişinin başına vurup gelen ihtiyar, oğlanın kendisine sunduğu ala boz kâseyi bir nefeste bitirdikten ve sakalı dağılıp burnu şişinceye dek esridikten sonra oğlanın ablasına Altın Tana, oğlana da Altın Tayçı ismini verip ortadan kaybolur.

Altın Tayçı'nın oğlu, delikanlı yaşına ulaştığında annesine içinde aş hazırlattığı alaca kâseyi alıp ak bozkıra çıkar. Bozkırda adını koyacak kişiyi yanına beklediğini haykıran oğlanın yanına altı gün sonra ihtiyar bir kişi gelir. Oğlanın sunduğu kâseyi bir nefeste içiveren ihtiyar, oğlana Aba Kulak adını verip bir anda ortadan yok olur.

Aba Kulak'ın oğlu, annesinin içine içki koyduğu alaca boz kâseyi alıp, kendisine ad koydurtmak için ak bozkıra çıkar. “Adımı koyan kişiyi boyu yüksek ata bindiririm.” diye bağırın oğlanın yanına gelen bir ihtiyar, oğlana Çaş Pilek adını verir.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Aba Kulak'ın Atı Ak Doru At:

1) Rolü – Özellikleri: Aba Kulak'ın altın eyerli, gümüş yularlı atı ak doru at, bit kılığına bürünmüş iki kızın tuzağına düşen Aba Kulak'ın durumunu Eres Tayçı'ya bildirir.

2) Yardımları: Sahibi Aba Kulak'ın ak bit ile kara bit kılığına bürünmüş, büyük küçük kendir belikli iki kızın tuzağına düşmesiyle ona yardım edecek birini aramaya çıkan ak doru at, yolda karşılaştığı Eres Tayçı'ya at sesiyle kişneyip yiğit sesiyle konuşarak Aba Kulak'ın durumunu

anlatır. Duydukları üzerine hemen Aba Kulak'ın olduğu yere giden Eres Tayçı, kızları öldürüp onu kızların elinden kurtarır.

b. Kolazı Kağan'ın Atı Kır Doru At:

1) Rolü – Özellikleri: Kolazı Kağan'ın altın eyerli, gümüş gemli atı kır doru at, üç Ak Kağan'ın oğlu Kırgan Kılış'ın hilesine kanan Aba Kulak'ın oğlunun durumunu Pokay Sarıg'a bildirir.

2) Yardımları: Üç Ak Kağan'ın altın otağına girip onunla aşık oynamaya başlayan Aba Kulak'ın oğlu, üç Ak Kağan'ın oğlu Kırgan Kılış'ın oyununu gelir. Kırgan Kılış'ın “ Hey oğlan, atan yaşına kadar buradan kurtulamazsın; bekle bekle ak denizin ortasında, ağ direği olup ölürsün!” dediği oğlanın durumunu, Kolazı Kağan'ın kır doru atı, Aba Kulak'ın yurduna varıp Pokay Sarıg'a bildirir.

4.7.2. Altın Sırık Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Öncelerin öncesinde, şimdiki neslin ötesinde altı nesildir yaşamış Altın Kağan ile karısı Altın Arıg yaşamaktadır. Hiçbir akrabası ve arkadaş olmayan Altın Kağan, üzerine gelen düşmanlarla tek başını vuruşup onları öldürür. Altın Kağan, yine bir gün düşmanlarından birini öldürüp altın otağına dönerken yedi göğün üstünden gelen altın bülbülün kendisine, “Derhal atına binip yetmiş aşitli altın taygana çık.” dediğini işitir ve otağına girmekten vazgeçerek atıyla yetmiş aşitli altın tayganın sırtına çıkar. Vardığı yerde altın kayının altındaki altın masanın arkasında üç yaratıcının oturduğunu gören Altın Kağan, üç yaratıcıya kimsesi olmadığını söyleyerek kendisine bir oğlan yaratıvermeleri için yalvarır. Üç yaratıcı, kendi aralarında konuşup Altın Kağan'a otağına dönmesini söylerler. Bunun üzerine atına binip otağına dönen Altın Kağan, otağında yemek yerken üç yaratıcının gökyüzünde “Ak dünyanın kağanı, kesilir nefesi yok, dökülür kanı yok, Altın Sırık ol.” diye yankılanan sesini duyar ve ardına kadar araladığı pencereden bakınca altın tayganın tepesinden Âdem yaşında bir erkek çocuğun koşarak

geldiğini görür. Çocuk, halkı aralayıp altın otağa gelir ve Altın Kağan ve karısını anne, baba diye selamlar. Altın Kağan ve karısı bu durum karşısında çok sevinirler ve üç yaratıcının yarattığı oğlumuz diyerek yiyip içirdikleri çocuğu alp uykusuna yatırırılar. Altmış gün boyunca uyuyan Altın Sırık, uyandığında altın kazığın dibinde sırtı altın eğerle, başı gümüş gemle süslenip gönderilmiş ak kır atı görür. Atın eğerinin üzerinde de kendisi için hazırlanmış olan altın zırhı giyen Altın Sırık, altın otağa girip anne ve babasıyla yemek yediği sırada altın ırmağın dibinden çıkan kara yeleli kara kızıl atlı bir yiğit gelir. Aynı sırada yeşil tayganın dibinden ak alaca atlı bir yiğit de çıkıp gelir. Kara Salgın ve Altın Çıltıs isimli bu yiğitler, kendilerini tanıtip üç yaratıcının ye altında Altın Sırık'ın doğduğu haberini verdiğini ve kendilerine rahat vermeyen Kağan Sulazi'yı öldürmesini istemek için elçi olarak geldiklerini söylerler. Bunun üzerine Altın Sırık, anne ve babasıyla vedalaşarak atına binip yola koyulur.

Altın Sırık, ak kır atıyla yola devam ederken yolda doksan kulaç kara baldırlı, iki gözünün arası altı karış olan Kara Şimeldey ile karşılaşır. Altın Sırık, Kara Şimeldey'e "Esen misin, abla" diyip selam verdikten sonra kendisini tanıtır ve ye altı dünyasının bahadırlarına rahat vermeyen Kağan Sulazi'yı öldürmeye gittiğini söyler. Bunun üzerine Kara Şimeldey, kardeşi Kıl Şimeldey'i taş arkası ve çukurlara girip saklanan iblisleri sürüp çıkarması için gönderdiğini; kendisinin de Kara Sulazi'nin diyarına gittiğini ve birlik olmaları gerektiğini söyleyerek Altın Sırık'ı, Kağan Sulazi'nin ölüp kalmaz kardeşi Kara Sulazın ile alt dünyadaki ve yer üstündeki bahadırları konusunda uyarır. Altın Sırık, atıyla yoluna devam ederken Kara Şimeldey de yaya olarak onu takip eder. Yolda kendisini bekleyen Kara Salgın ve Altın Çıltıs'ın da kendisine katılmasıyla yoluna devam eden Altın Sırık, Kağan Sulazi'nin yerine varıp onunla vuruşmaya başlar. Bir süre sonra Kara Şimeldey de Kağan Sulazi'nin yerine varır ve Altın Sırık, Kara Salgın, Altın Çıltıs ve Kara Şimeldey, Kağan Sulazi ve bahadırlarıyla vuruşmaya başlarlar. Tam kırk yıl süren vuruşmanın sonunda Kara Şimeldey ölür. Buna çok öfkelenen Altın Sırık, Kağan Sulazi'yla vuruşmaya devam eder; vuruşmaları altmış yıla vardığında gücü azalan Altın Sırık, atına binip yurduna döner. Altın Sırık, yurduna döndükten sonra altın tayganın dibinden Kağan Sulazi'nin kardeşi

Kara Sulazın çıkar ve Altın Sırık'la vuruşmaya başlar. Kara Salgın ile Altın Çıltıs da Altın Sırık'a yardım etmek için yetişirler; fakat Kara Sulazın, ikisini de öldürür. Buna çok öfkelenen Altın Sırık, Kara Sulazın'la vuruşmaya devam ederken ulu dağın üstünden altın yeleli ak kızıl atıyla gelen bir yiğit görür. Altın Çıltıs'ın oğlu olan Altın Şappa isimli yiğitle beraber Kara Sulazın'la vuruşmaya devam eden Altın Sırık tam yüz seksen yıl boyunca Kara Sulazın'la vuruşur ve onu öldürür. Bunun üzerine kendisine vergi vermek isteyen yer altının yiğitlerinin bu isteğini kabul etmeyen Altın Sırık, onlara eskiden olduğu gibi hür bir şekilde yaşamaya devam etmelerini söyler. Altın Sırık ve Altın Şappa, Altın Çıltıs'ın cenazesini alıp onun yurduna götürürler; altın tabuta koyup altın çamın yanına gömerler. Altın Şappa, gençliğini Kağan Sulazı ve Kara Sulazın'la vuruşmakla geçiren Altın Sırık'ı ablası Altın Torgu'yla evlendirir. Anne ve babasının durumunu merak eden Altın Sırık, karısını alıp yurduna dönmeye niyetlendiği sırada Altın Şappa, ona dokuz göğün üstündeki dokuz yaratıcının küçük kızı ile evlenmek istediğini ve dokuz yaratıcının kızı Altın Torkuy için yarış düzenlediğini söyler. Altın Sırık, karısını evirip çevirip altın yumurtaya dönüştürür ve cebine koyup yurduna doğru yola çıkar. Altın Sırık, yurduna vardığında malının ve halkının iyice çoğaldığını, anne ve babasının oldukça ihtiyarladığını görür. Yıllar sonra Altın Sırık'a kavuşan anne ve babası onun için dokuz gün süren toy düzenler. Dokuz günün sonunda Altın Sırık, dokuz göğün üstünden yankılanan Altın Şappa'nın sesini duyar. Altın Şappa'nın kendisine dokuz yaratıcının kızının yarışını başlatmak için dokuz tüylü gök oku attığını söylemesiyle ak kır atına binen Altın Sırık, üstteki dokuz göğe çıkar ve burada Altın Şappa ile buluşur. Altın Sırık'ın atı altın yeleli ak kır at ile Altın Şappa'nın atı altın yeleli ak kızıl at, tutması çok güç olan dokuz tüylü gök okun peşinden koşmaya başlar. Dünyanın etrafını dört kez koştuktan sonra Altın Sırık'ın atı ak kır at, gök oku yakalar. Bunun üzerine kızını Altın Şappa'ya veren dokuz yaratıcı, Altın Sırık ve Altın Şappa'dan yerin dibine girip, kendileriyle vuruşmak isteyen Yılmaz Ton Molot ve Yıkılmaz Çaş Molot'u bularak onlarla vuruşmalarını ister.

Altın Sırık, kendi yurduna; Altın Şappa ise kendi diyarına döner. Altın Sırık, yurduna döndükten sonra anne ve babasının artık hareket edemez duruma geldiğini görür. Dönmesine çok sevinen karısı, Altın Sırık'ı yemekle

beslediği sırada Altın Sırık, yerin bilinmez bir köşesinden gelen altın borunun sesiyle beraber Altın Şappa'nın Yılmaz Ton Molot ve Yıkılmaz Çaş Molot'la vuruşma zamanı geldi diyen sesini işitir. Bunun üzerine ailesiyle vedalaşır altın otağdan ayrılan Altın Sırık, Altın Şappa'nın otağına varıp onu da yanına aldıktan sonra yola devam ederler. Uzun yollar gittikten sonra altın tayganın dibindeki altın bozkırın ortasında bulunan altın çama varırlar. Burada vedalaşan iki yiğitten Altın Sırık, güneşin gün doğar yönüne, Kün Kağan'ın yerine; Altın Şappa ise güneşin batır yönüne, Ay Kağan'ın diyarına doğru yola koyulur. Kün Kağan'ın diyarına varan Altın Sırık, burada Yılmaz Ton Molot'la karşılaşır ve onunla vuruşarak Yılmaz Ton Molot'u öldürür. Bu sırada Altın Şappa'nın Yıkılmaz Çaş Molot'a yenilerek öldüğünü öğrenen Altın Sırık, oldukça öfkelenir ve Yıkılmaz Çaş Molot'u da öldürür. Altın Sırık, Altın Şappa'nın ölü bedenini alıp yurduna getirir; altın tabuta koyup babası Altın Çıltıs'ı gömdükleri altın çamın yanında biten altın çamın yanına gömer. Altın Sırık, Altın Şappa'nın annesi ve karısıyla birlikte üç gün yasını tuttuktan sonra yurduna dönmek için yola koyulur. Altın otağına varan Altın Sırık, anne ve babasının öldüğünü öğrenir; onları altın tabuta koyup yetmiş aşılı yeşil tayganın tepesinde büyüttüğü altın çamın dibine gömer. Altın yeveli ak kır atının eğerini indirip otlak taygaya gitmesi için onu serbest bırakan Altın Sırık, altın otağına geri döner ve yeraltıyla yer üstünün tek kağanı olarak yaşamını sürdürür.⁷¹

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Kara Şimeldey:

1) Rolü – Özellikleri: Çocuğu olmayan Altın Kağan'ın üç yaratıcıya kendisine bir erkek çocuk yaratmaları için yalvarmasıyla bir oğlu olur. Üç yaratıcının Altın Sırık adını koyduğu çocuk, alp uykusuna yatıp altmış gün sonunda bir yiğit olarak uyanır. Alp uykusundan uyandığında altın kazığın dibinde sırtı altın eyerle, başı gümüş gemle süslenip gönderilen ak kır atını gören Altın Sırık, anne ve babasıyla otağında yemek yediği sırada biri altın

⁷¹ Destan metni için bk. Metin Ergun (2006), age, s. 229-301.

ırmağın, diğeri yeşil tayganın dibinden çıkan iki yiğit gelir. Kara Salgın ve Altın Çiltis isimli bu yiğitler, kendilerini tanıtır, üç yaratıcının elçi olarak gönderdiğini ve yeraltı dünyasında kendilerine rahat vermeyen Kağan Sulazı'yı öldürmesini istediklerini söylerler. Bunun üzerine anne ve babasıyla vedalaşan Altın Sırık, Kağan Sulazı'yla vuruşmak için yola koyulur. Yolda doksan kulaç kara baldırlı, iki gözünün arası altı karış olan Kara Şimeldey'le karşılaşır.

2) Yardımları: Altın Sırık, Kara Şimlelday'e "Esen misin, abla" diyip selam verdikten sonra kendisini tanıtır ve yeraltı dünyasının bahadırlarına rahat vermeyen Kağan Sulazı'yı öldürmeye gittiğini söyler. Bunun üzerine Kara Şimeldey, kardeşi Kıl Şimeldey'i taş arkası ve çukurlara girip saklanan iblisleri sürüp çıkarması için gönderdiğini; kendisinin de Kara Sulazı'nın diyarına gittiğini ve birlik olmaları gerektiğini söyleyerek Altın Sırık'a, Kağan Sulazı'nın ölüp kalmaz kardeşi Kara Sulazın ile alt dünyadaki ve yer üstündeki bahadırları hakkında bilgi verir. Altın Sırık'ı, Kağan Sulazın'ın tek başına olmadığı, bütün dostlarını toplayarak şimdi kendisini bekliyor olduğu konusunda uyarı yapan Kara Şimeldey, ona atıyla yoluna devam etmesini, kendisinin de yaya olarak peşinden geleceğini söyler. Altın Sırık, Kara Sulazı'nın yerine varıp onunla ve bahadırlarıyla vuruşmaya başladıktan kısa bir süre sonra Altın Sırık'ın yardımına yetişen Kara Şimeldey, vuruşmalarının kırk yılı bulduğu sırada öldürülür.

b. Kara Salgın ve Altın Çiltis:

1) Rolü – Özellikleri: Alp uykusundan uyandıktan sonra altın otağında anne ve babasıyla yemek yiyen Altın Sırık'ın yanına biri yeşil tayganın dibinden gelen ak alaca atlı bir yiğit, diğeri de altın ırmağın dibinden çıkan kara yeveli kara kızıl atlı bir yiğit gelir. Kendilerini tanıtır üç yaratıcının yeraltında Altın Sırık'ın doğduğu haberini verdiğini ve kendilerine rahat vermeyen Kağan Sulazı'yı öldürmesini istemek için elçi olarak geldiklerini söylerler.

2) Yardımları: Kendilerine yardım etmesini istemeleri üzerine Kağan Sulazı'yla vuruşmak için yola çıkan Altın Sırık'ı çıktığı yolda bekleyen Kara Salgın ve Altın Çıltıs, Kağan Sulazı ve bahadırlarıyla vuruşurken ona yardım ederler.

Altın Sırık, Kağan Sulazı ve bahadırlarıyla altmış yıl süresince vuruştuktan sonra gücü azalır ve yurduna geri döner. Altın Sırık, yurduna geri döndükten sonra altın tayganın dibinden Kağan Sulazı'nın kardeşi Kara Sulazın çıkar ve Altın Sırık'la vuruşmaya başlar. Bu vuruşma esnasında Kara Salgın ve Altın Çıltıs, Altın Sırık'ın yardımına yetişirler, fakat Kara Sulazın, ikisini de öldürür.

c. Altın Şappa:

1) Rolü – Özellikleri: Altın Sırık, kendisiyle vuruşan Kara Sulaz'ın yardımına gelen Kara Salgın ve Altın Çıltıs'ı öldürmesi üzerine çok öfkelenir ve Kara Sulazın'la vuruşmaya devam eder. Bu sırada ulu dağın üstünden altın yelesi ak kızıl atıyla Altın Çıltıs'n oğlu Altın Şappa gelir.

2) Yardımları: Altın Şappa, Kara Sulazın'la vuruşan Altın Sırık'a yardım eder. Tam yüz seksen yıl süren vuruşmanın sonunda Altın Sırık, Kara Sulazın'ı öldürür.

Dokuz yaratıcının, Altın Sırık'tan kendileriyle vuruşmak isteyen Yılmaz Ton Molot ve Yıkılmaz Çaş Molot'u bularak onlarla vuruşmalarını istemesi üzerine Altın Şappa, Altın Sırık'la beraber yola çıkar. Ancak Yıkılmaz Çaş Molot'a mağlup olur ve öldürülür. Yılmaz Ton Molot'u öldüren Altın Sırık, Altın Şappa'yı öldüren Yıkılmaz Çaş Molot'a çok öfkelenir ve onu da öldürür.

4.7.3. Altın Tayçı Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Öncelerin öncesinde Ak Kağan adlı, yetmiş yaşındaki bir ihtiyar ile altmış yaşındaki karısı yaşamaktadır. Çocuğu olmayan Ak Kağan, ak kula

atına binip ak taygasına avlanmaya gider; fakat avlanacak mal bulamayıp evine geri döner. Ak Kağan, evine döndüğü vakit karısının bir erkek çocuk doğurduğunu görür. Tanrı'nın yardımıyla gündün güne büyüyen çocuk, yürümeye başladığı zaman anne ve babasından kendisine ad koymalarını ister. Bunun üzerine Ak Kağan, bir toy kurar halkı çocuğuna ad koymasın için çağırır. Halkın arasından çocuğa ad koyacak kimse çıkmaz; adsız kalan çocuk, evden ayrılır; gördüğü bir ihtiyardan kendisine ad vermesini ister. İhtiyar çocuğa Altın Tayçı adını verir ve sabah olduğunda ak kula at ile kendisi için hazırlanmış giysinin kendisini bekliyor olacağını söyler. Geceyi geçiren Altın Tayçı, sabah olduğunda ihtiyarın söylediği gibi altın kazığa bağlı atı ve kendisi için hazırlanmış giysileri görür. Hemen giysileri giyip atına binen Altın Tayçı, babasının yanına gidip kiminle vuruşmaya gitmesi gerektiğini sorar. Babası Altın Tayçı'ya eskiden iki güzel atını kaçıran Sarı Çelbegen'den bahsedince öfkelenen Altın Tayçı, ak kula atına binip Sarı Çelbegen'i öldürmek için yola koyulur.

Uzun yollar giden Altın Tayçı, yolda ölen kocasının başında ağlayan bir kadın görür. Altın Tayçı, kadından ölen kocasının babası Ak Kağan'ın yakın dostu olduğunu ve Ak Kağan'ın atlarını kaçıran Sarı Çelbegen'e dalaştığı için öldürüldüğünü öğrenir. Duydukları karşısında daha da öfkelenen Altın Tayçı, yoluna devam edip Sarı Çelbegen'in yurduna varır. Karşısına çıkan bir beyi, Sarı Çelbegen'e gücünün yetemeyeceğini söylemesi üzerine öldüren Altın Tayçı, Sarı Çelbegen'in evine girip uykusundan uyandırır. Sarı Çelbegen'le vuruşmaya başlayan Altın Tayçı, sonunda onu öldürüp babasının iki güzel atıyla bütün halkını yanına alıp yurduna doğru yola koyulur. Yolda tekrar kocası ölen kadınla karşılaşan Altın Tayçı, cebinden çıkardığı altın ipek bir bezle dokuz yıl önce ölmüş olan adamı diriltip yoluna devam eder.

Altın Tayçı, yurduna varıp Sarı Çelbegen'den aldığı bütün malları babasının malına koşar. Oldukça ihtiyarlamış olan babası bir süre sonra ölen

Altın Tayçı'nın annesi de üç gün sonra ölür. Altın Tayçı, anne ve babasının uygun bir şekilde gömdükten sonra atasının yurdunu yönetmeye başlar.⁷²

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Ad Koyan Ak Sakallı İhtiyar:

1) Rolü – Özellikleri: Çocuğu olmayan yetmiş yaşındaki Ak Kağan, bir gün avdan evine döndüğünde yaşlı karısının bir erkek çocuk doğurduğunu görür. Tanrı'nın yardımıyla günden güne büyüüp yiğitleşen çocuk, anne ve babasından kendisine ad koymalarını ister. Bunun üzerine toy kurup halkını toplayan Ak Kağan, onlardan oğluna bir isim vermelerini ister; fakat halkın arasından bir kişi bile çıkıp oğlana güzel bir ad koyamaz. Kendisine ad koyamayan halkın dağılmasından sonra adsız kalan oğlan, yurdundan çıkıp gider ve ak sakallı bir ihtiyarla karşılaşır.

2) Yardımları: Oğlan, sakalını basıp giden ihtiyarı kolundan tutup evine getirir ve ondan kendisine ad koymasını ister. İhtiyar, oğlana ak kula atlı Altın Tayçı adını koyar ve “Ak kula atın gezmediği su hiç kalmasın! Altın Tayçı'nın basmadığı el hiç kalmasın!” diye dua ederek sabah tan attığında ak kula atın ve giysilerinin altın kazığa bağlı olarak kendisini bekleyeceğini söyler. Sabah olduğunda ak kula atın altın kazığa bağlı bir şekilde kendisini beklediğini gören Altın Tayçı, atın üstündeki giysilerini giyerek vaktiyle babasının iki güzel atını kaçıran Sarı Çelbegen'den intikam almak için atıyla birlikte yola koyulur.

4.7.4. Kağan Pergen Destanında Yardımcı Tipleri

Özet: Anne ve babası olmayan Kağan Pergen ve kız kardeşi Kağan Argō, oldukça fazla halkı ve malıyla yaşamaktadır. Kağan Pergen, al doru atına binip avlanmak için taygaya gittiği sırada Kara Mōs isimli bir bahadır

⁷² Destan metni için bk. Metin Ergun (2006), age, s. 302-315.

gelir ve Kağan Argō ile evlenmek ister. Kağan Argō, ilk başta Kara Mōs ile evlenmek istemese de sonunda kabul eder ve düğünleri olur. Bir gün Kağan Alp isimli bir bahadır gelip Kağan Argō'ya Kağan Pergen'in nerede olduğunu sorar. Kağan Pergen'in avlanmak için taygaya gittiği ve dokuz yıldır dönmediği cevabını alan Kağan Alp, Kağan Argō'yu kardeşinin öldüğünü düşündüğü için Kağan Mōs ile evlenmekle suçlar ve Kağan Pergen'i bulmak için yola koyulur.

Kağan Pergen, Çeş Alp isimli bir yiğidin gönderdiği maralı sürerek Çeş Alp'in yurduna kadar gelir. Kağan Pergen, kendisini neden yurduna getirttiğini sorduğu Çeş Alp'tan "Sen bana gereksin." cevabını alır. Çeş Alp, Kağan Pergen'e güreş yapma teklifini sunar ve kazananın malın ve halkın tamamını alarak gideceğini söyler. Kağan Pergen, Çeş Alp'in teklifini kabul eder ve iki yiğit vuruşmaya başlar. Yayla kılıçla vuruşup yenişemeyen yiğitler, kolla ayakla vuruşurlar yine yenişemezler. Dokuz yıl süren vuruşmada Kağan Pergen'in gücü azalıp Çeş Alp'a yenilecek gibi olduğu vakit uzaktan onları izleyen Kağan Alp gelir; Kağan Pergen'i kenara çekip Çeş Alp'la vuruşmaya başlar. Kağan Alp, Çeş Alp'a yenilince Kağan Pergen gelip tekrar Çeş Alp'la vuruşmaya başlar. Kağan Pergen'e yenilen Çeş Alp, Kağan Pergen kendisini öldürmek üzereyken affını diler ve Kağan Pergen'e bütün halkı ve malını alıp gidebileceğini söyler. Araya giren Kağan Alp, Kağan Pergen'e Çeş Alp'ı öldürmemesini, bunun günah olduğunu ve Çeş Alp'ın güzel kızını almasını söyler. Bunun üzerine Çeş Alp'ı öldürmekten vazgeçen Kağan Pergen, Kağan Alp'ın söylediği gibi Çeş Alp'ın kızıyla evlenip Kağan Alp'ı da alarak yurduna geri döner.

Kağan Pergen, yurduna döndükten sonra karısı evine girmek istemez. Karısının kendisini eve girerse öleceği konusunda uyarmasıyla yeni bir ev yaptıran Kağan Pergen, kendisini davet eden kız kardeşinin yanına gitmek ister. Karısı, Kağan Pergen'i bu kez de kardeşiyle ilgili olarak uyarır ve gitmemesi, kardeşinin verdiği içkiyi içmemesi gerektiğini söyler. Kağan Pergen, bunlara rağmen kardeşine gitmekte ısrar edince Kağan Alp, Kağan Argō'nun evine gitmeye gönüllü olur. Kağan Argō'nun evine varıp onun sunduğu içkiden içen Kağan Alp, atına binip uzun mesafeler gider ve

sonunda Kağan Pergen'in yurdundan dışarı çıkar. Kağan Alp, yolda atının üstünden düşerek ölür. Kağan Argō'nun evine bu kez de kendisi giden Kağan Pergen, kardeşinin sunduğu içkilerden bolca içerek sarhoş olup evden çıkar. Atına binen Kağan Pergen, sarhoşluktan dolayı şuurunu kaybedip, evine gidemez. Bu sırada Kağan Argō, kocası Kara Mōs'la birlikte Kağan Pergen'in bütün halkı ve malını sürüp götürür. Kağan Pergen'in eşi, kocasının bu halini görüp ağlayıp feryat etmeye başlayınca gökten ipek örtüyle inen bir kız, Kağan Pergen'i yelleyerek şuurunun yerine gelip Kağan Pergen'in canlanmasını sağlar. Kız, daha sonra atından düşüp ölen Kağan Alp ile onun atını da canlandırır. Kendine geldikten sonra içki içtiği için pişman olup ağlayan Kağan Pergen, halkının ve malının götürüldüğünü anlayınca hemen atına binip malının peşinden gider. Sonunda bir yurda varan Kağan Pergen, bir evin eşiğine basar ve evden çıkan kadınla selamlaşır kendisini tanıtır; malının peşinden gittiğini söyler. Kadın, Kağan Pergen'i kız kardeşinin peşinden gitmemesi konusunda uyarır ve canının kardeşi tarafından götürüldüğünü söyler. Kağan Pergen'e canının kardeşinin götürdüğü altın kılıç ve altın okta olduğunu söyleyen kadın, kılıç ve okun kendisine gelirse öleceğini anlatır. Eğer böyle bir durum olursa "Ben Kağan Pergen'im, altın kılıç sen bana yetme." demesi gerektiğini de söyleyen kadınla vedalaşan Kağan Pergen, kardeşiyle vuruşmaya gider. Kağan Argō, kardeşine altın kılıcı savurur; Kağan Pergen, kadının söylediği sözleri tekrarlayınca kılıç geri döner. Kağan Argō, bu kez altın oku fırlatır; Kağan Pergen, yine kadının söylediği sözleri söyler ve ok Kağan Argō'ya yönelir. Kağan Pergen, otağa girip Kara Mōs'u öldürür; kendisini öldürmemesi için yalvaran kardeşini dinlemez ve onu da öldürür. Bu sırada ortaya çıkan Kağan Alp'in Kağan Argō'yu öldürmemesi gerektiğini söylemesine rağmen Kağan Pergen, kardeşinin ölü bedenini denize atar; kendi halkı ve malıyla birlikte Kara Mōs'un halkı ve malını da alarak yurduna döner.

Kağan Pergen'in yurduna dönmesinin ardından Kağan Alp, Kağan Argō'nun kemiklerini denizden çıkarır; kemikleri ve eti temizleyip sarınca canlanan Kağan Argō'ya kendisiyle evlenmek istediğini söyler. Kağan Argō, Kağan Alp'la evlenmeyi kabul eder ve beraber Kağan Pergen'in yurduna dönerler. Günlerce toy yapıp ziyafet verdikten sonra Kağan Alp, artık

*döneceğini söyler ve kırk göğün üstüne çıkar. Yiğitlerin kendisinden korktuğu ulu bir bahadır olan Kağan Pergen, karısıyla birlikte uzun yıllar yurdunda yaşar.*⁷³

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Kağan Alp:

1) Rolü – Özellikleri: Anne ve babaları olmayan Kağan Pergen ve kız kardeşi Kağan Argō, oldukça fazla halkı ve mallarıyla yaşamaktayken bir gün Kağan Pergen avlanmaya gider. Kağan Pergen'in yurduna gelen Kağan Alp isimli bir yiğit, Kağan Pergen avdayken Kara Mōs'la evlenen Kağan Argō'yu dokuz yıldır avdan dönmeyen kardeşi Kağan Pergen'in öldüğünü düşündüğü için Kara Mōs'la evlenmekle suçlar ve Kağan Pergen'i bulmak için yola koyulur.

2) Yardımları: Kağan Alp, Çeş Alp adlı yiğidin, kendisini yurduna getirtmek için gönderdiği maralı sürerek Çeş Alp'ın yurduna kadar gelir. Çeş Alp'ın kendisine sunduğu güreş yapma teklifini kabul eden Kağan Pergen, Çeş Alp'la güreşmeye başlar. Yayla kılıçla vuruşup yenilemeyen yiğitler, kolla ayakla vuruşurlar; fakat yine yenilemezler. Dokuz yılı bulan vuruşmada Kağan Pergen'in gücü azalıp Çeş Alp'a yenilecek gibi olduğu vakit uzaktan onları izleyen Kağan Alp gelir ve Kağan Pergen'i kenara çekip Çeş Alp'la vuruşmaya başlar. Kağan Alp, Çeş Alp'a yenilince Kağan Pergen gelip tekrar Çeş Alp'la vuruşmaya başlar. Kağan Pergen'e yenilen Çeş Alp, Kağan Pergen kendisini öldürmek üzereyken affını diler ve Kağan Pergen'e bütün halkı ve malını alıp gidebileceğini söyler. Araya giren Kağan Alp, Kağan Pergen'e Çeş Alp'ı öldürmemesini, bunun günah olduğunu ve Çeş Alp'ın güzel kızını almasını söyler. Bunun üzerine Çeş Alp'ı öldürmekten vazgeçen Kağan Pergen, Kağan Alp'ın söylediği gibi Çeş Alp'ın kızıyla evlenip Kağan Alp'ı da alarak yurduna geri döner.

⁷³ Destan metni için bk. Metin Ergun (2006), age, s. 421-433.

Kağan Pergen, eşi ve Kağan Alp'la birlikte yurduna döndükten sonra kardeşi Kağan Kağan Argō, kendisini içki içmek için evine davet eder. Eşinin kendisini kardeşinin evine gidip, içki içmemesi konusunda uyarmasına rağmen Kağan Pergen'in kardeşinin evine gitmekte ısrar etmesi üzerine Kağan Alp, onun yerine Kağan Argō'nun evine gitmeye gönüllü olur. Kağan Argō'nun evine gidip sunduğu içkilerden içen Kağan Alp, sarhoş bir halde bindiği atıyla uzun yollar gider ve sonunda Kağan Pergen'in yurdundan dışarı çıkıp, atının üstünden düşerek ölür.

Gökten inen kızın kendisini ve atını canlandırmasıyla Kağan Pergen'le birlikte kardeşi Kağan Argō ve Kara Mōs'un peşine düşen Kağan Alp, Kağan Pergen'in halkını ve malını kurtarmak için onlarla mücadele eder.

b. Bahadırın Eşi:

1) Rolü – Özellikleri: Kendisiyle güreşmek isteyen Çeş Alp'ı mağlup edip, öldürmek üzereyken Çeş Alp'ın affını dilemesiyle onu affeden Kağan Pergen, Kağan Alp'ın tavsiyesiyle Çeş Alp'ın kızıyla evlenir.

2) Yardımları: Kağan Pergen, Kağan Alp ve eşiyle birlikte yurduna döndükten sonra eşi, eve girmek istemez ve Kağan Pergen'e eve girmemesi, girerse öleceğini söyler. Bunun üzerine Kağan Pergen, yeni bir ev yaptırır. Kağan Pergen, yeni evinde Kağan Alp ve eşiyle birlikte yemek yediği sırada kardeşi Kağan Argō gelir ve içki içmek için kardeşini evine davet eder. Eşi, Kağan Pergen'i kardeşiyle selamlaşmaması ve evine gitmemesi konusunda uyarır.

c. Yaşlı Kadın:

1) Rolü – Özellikleri: Kağan Pergen, gökten inen kızın kendini canlandırmasından sonra bütün malını ve halkını sürüp götüren kız kardeşi ile onun eşi Kara Mōs'un peşine düşer. Yolda gördüğü bir yurttaki bir eve

uğrayan Kağan Pergen, evin eşiğine bastığı sırada evden çıkan bir kadınla selamlaşır.

2) Yardımları: Evden çıkan kadın, kendisini tanıtip malını ve halkını götüreren kardeşinin peşinden gittiğini söyleyen Kağan Pergen'i, kardeşinin peşinden gitmemesi, giderse öleceği konusunda uyarır. Ayrıca Kağan Pergen'e canının kardeşinin elindeki altın kılıç ve altın okta olduğunu söyleyen kadın, kılıç ve okun kendisine gelmesi durumunda "Ben Kağan Pergen'im, altın kılıç, sen bana yetme. Altın okum, canıma yetme!" demesi durumunda kılıç ve okun kendisini öldüremeyeceğini açıklar. Yoluna devam edip kardeşini bulan Kağan Pergen, kardeşinin savurduğu kılıç ve fırlattığı oktan kadının kendisine söylediği sözleri söyleyerek kurtulur ve kardeşi ile Kara Mös'u öldürerek malı ve halkını alıp yurduna döner.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Gökten İnen Kız:

1) Rolü – Özellikleri: Eşinin uyarılarını dinlemeyip kardeşinin evine giden Kağan Pergen, Kağan Argō'nun kendisine sunduğu içkilerden bolca içerek sarhoş olup evden çıkar. Atına binen Kağan Pergen, sarhoşluktan dolayı şuurunu kaybedip, evine gidemez. Bu sırada Kağan Argō, kocası Kara Mös'la birlikte Kağan Pergen'in bütün halkı ve malını sürüp götürür. Kağan Pergen'in eşi, kocasının bu halini görüp ağlayıp feryat etmeye başlayınca gökten ipek örtüyle bir kız iner.

2) Yardımları: Gökten ipek örtüyle inen kız, önce iki üç defa Kağan Pergen'in etrafında dolanıp onu yeller, sonra da atından düşüp ölen Kağan Alp ile Kağan Alp'in atını canlandırır. Kızın kendini yellemesiyle canlanıp şuuru yerine gelen Kağan Pergen, olanları hatırlayıp pişman olur ve Kağan Alp'la birlikte bütün malı ve halkını sürüp götüreren kardeşi ile Kara Mös'un peşine düşer.

4.7.5. Karattı Pergen Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Altın Kağan, yüz beş yaşında olmasına rağmen hiç çocuk sahibi olamamıştır. Bir gün yaşlı karısı ağlayarak Kuskun Alp isimli dostunun gelip kendisini öldüreceği, dirliğini alıp götüreceği konusunda Altın Kağan'ı uyarır. Altın Kağan, karısının söylediklerine çok kızar ve Kuskun Alp'i karşılamak için atına binip yola koyulur. Altın Kağan, uzun yollar gittikten sonra Kuskun Alp'la karşılaşır ve Kuskun Alp'in kendisine seni öldürüp, malını almaya geldim demesiyle vuruşmaya başlarlar. Yedi gün süren vuruşmanın sonunda Kuskun Alp, Altın Kağan'ı öldürür; karısının gözünü çıkarıp Altın Kağan'ın bütün malıyla beraber alıp kendi yurduna götürür. Kuskun Alp, yurduna vardıktan sonra yaşlı kadın için bir otağ kurar; Altın Kağan'ın iki çayzanında biri olan Ulug Piligçi'ye mal bakımını verir; diğer çayzan Kiçig Piligçi'yi ise yanına alır.

Altın Kağan'ın yaşlı karısı otağda yaşamını sürdürmekteyken bir gün Ulug Piligçi, kadının otağından çocuk sesi geldiğini duyar. Yaşlı kadının otağına giden Ulug Piligçi, kadının bir erkek çocuk doğurduğunu görür. Kuskun Alp'in bunu öğrenmesinden korkan kadın, Ulug Piligçi'nin yardımıyla bir çukur kazıp, çocuğu oraya koyar. Çocuğu yedi kulaç kamyşla besleyen yaşlı kadın ve Ulug Piligçi, çocuğun varlığını Kuskun Alp'tan saklamaya karar verirler. Bir gün çocuğun varlığından haberdar olan Kuskun Alp'tan bir elçi gelip yaşlı kadından çocuğu ister. Çocuğu bulamayınca yaşlı kadını götürüp döverler. Dayak yemesine rağmen çocuğun varlığını inkâr eden yaşlı kadın evden atılır. Kiçig Biligçi'nin çocuk yedi yaşına geldiğinde bizi öldürür demesiyle yaşlı kadın tekrar getirilip dövülür; gördüğü işkenceye dayanamayan yaşlı kadın çocuğu doğurduğunu ve çukura sakladığını kabul eder. Bunun üzerine Kuskun Alp, çocuğu çukurdan çıkartmak için dokuz adamını gönderir; ama adamlar çocuğu çıkarmayı başaramayınca yaşlı kadın çukura gidip çocuğunu çıkarır. Kuskun Alp ile Kiçig Piligçi, çocuğa kılıçla vururlar, kılıç kesmez; mızrak saplarlar, mızrak saplanmaz. En sonunda Altın Kağan'ın halkını Altın dağın doruğuna toplayıp, kırk kızak odun çektirerek çocuğu yakmaya karar verirler. Bu sırada otuz göğün dibinden bir at sesi geliverir; ala kula atıyla gelen Er Kulatay, çocuğu Kuskun Alp'in elinden kapıp

alır. Çocuğun dayısı olan Er Kulatay, Kuskun Alp ve Kığıg Piligçi'yi hazırlattıkları ateşe atar; Altın Kağan'ın halkını ve malını alıp kendi yurduna götürür.

Er Kulatay'ın yedi gün boyunca beslediği çocuk, yürümeye başlar. Avlanmaya gidip avlanamadan geri dönen Er Kulatay, çocuğu ak bora taya bindirip Uzun Kara Alp'in yurduna varır. Burada içki içerlerken çadıra giren bir çocuğun yeğenini dövmesi üzerine Er Kulatay, geceyi geçirdikten sonra tan attığı vakitte Uzun Kara Alp'la vuruşup onu öldürür. Evine geri dönen Er Kulatay, karısını bir kısrağa bindirip, dokuz tulum şarap yükleyerek üçü birlikte oradan ayrılırlar. Otuz göğü aşip otuz alpin yurduna varırlar; Er Kulatay, Altın dağın doruğundaki Dokuz Yaratıcı'nın yanına gidip onu vereceği ziyafete çağırır ve ondan yeğenine bir isim vermesini ister. Er Kulatay'ın davetini kabul eden Dokuz Yaratıcı, Er Kulatay'ın verdiği ziyafete katılıp çocuğa Karattı Pergen ismini verir. Büyük bir düğün yapıp yedi gün eğlendikten sonra Er Kulatay, yeğenini orada bırakıp yurduna döner. Ertesi sabah Karattı Pergen de yurduna dönmeyi düşünür; fakat otuz kayınbiraderi onu yanlarına çağırıp kendisinin gücünü sergilemesi için gelip kendilerini yemesinden korktukları, gök denizin dibindeki Puspas Pulan'ı öldürmesini isterler. Bunun üzerine Puspas Pulan'ın yerine varan Karattı Pergen, onunla yedi yıl boyunca vuruşup en sonunda Puspas Pulan'ı öldürüp kayınbiraderlerinin yanına döner. Karısı, Karattı Pergen'e dayısının ölmek üzere olduğunu söyleyince Karattı Pergen ve karısı yurtlarına dönerler.

Yurduna döndüğünde düşmanın Er Kulatay'la beraber malını da sürüp götürdüğü, karısının başını kestiğini gören Karattı Pergen, zırh seslerini takip edip dayısının genç bir yiğitle vuruştığı yere varır. Dayısını bir kenara çeken Karattı Pergen, yiğitle vuruşup onu öldürerek dayısını alıp yurduna geri döner. Ziyafet verip geceyi geçirdikten sonra dayısının ortadan yok olduğunu fark eden Karattı Pergen, karısının kendisine "Atını eğerle ve atın nereye giderse oraya git." demesiyle atına binip yola koyulur. Dörtnala koşan kara bora at, üç göğün sırtını çıkararak Karattı Pergen'i Altın Ergek denilen yiğidin yurduna getirir. Dayısının buraya Altın Ergek'in kızını almak için geldiğini öğrenen Karattı Pergen, kızı alıp dayısıyla birlikte yurduna döner. Yurduna

döndüğünde düşmanların yurduna girdiğini gören Karattı Pergen, yedi gün süresince düşmanlarla savaşıp hepsini öldürür. Karattı Pergen, gece yarısı karısının ağlayarak “Puspas Pulan bu gece ağabeylerimi yiyecek.” demesi üzerine otağından çıkıp otuz göğün ardına varır ve Puspas Pulan’ın otuz kayınbiraderini yediğini görür. Puspas Pulan’la vuruşmak için denizin dibine giren Karattı Pergen, otuz yıl boyunca Puspas Pulan’la vuruşup sonunda onu yener ve kayınbiraderlerini kurtararak ihtiyarlamış bir halde denizin dibinden çıkar.

Yurduna dönen Karattı Pergen malıyla halkının düşman tarafından sürüp götürüldüğünü görür. Düşmanlarla vuruşup ordunun tamamını yok eden Er Kulatay, Altın Tas isimli yiğidi tutup ye altına atar ve kendisi de yeraltına girip onunla vuruşmaya başlar. Karattı Pergen, yeraltına girip dayısının yardımına yetişir. Dayısını bir kenara çeken Karattı Pergen, Altın Tas’ı öldürüp dayısıyla beraber malıyla halkını alıp yurduna döner. Artık oldukça yaşlanan dayısı, Karattı Pergen’e ölüme yaklaştığını, kendisinin yaşamasını söyler. Karattı Pergen, kimseden korkusu olmadan yurdunda yaşamaya devam eder.⁷⁴

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Bahadırın Annesi ve Ulug Piligçi:

1) Rolü – Özellikleri: Kuskun Alp, Kağan Alp’i öldürüp, bütün halkı ve malıyla birlikte Kağan Alp’in eşi ve iki çayzanını da alıp yurduna götürür. Kuskun Alp, yaşlı kadın için bir otağ kurup, çayzanlardan Ulug Piligçi’ye mal bakımını verirken diğer çayzan Kiçig Piligçi’yi yanına alır. Altın Kağan’ın eşi, otağında yaşamını sürdürmekteyken bir gün erkek çocuk doğurur.

2) Yardımları: Altın Kağan’ın eşi ve Ulug Piligçi, Kuskun Alp’in doğan çocuğun varlığını öğrenmesinden korktukları için bir çukur kazıp çocuğu oraya

⁷⁴ Destan metni için bk. Metin Ergun (2006), age, s. 439-451.

koyarlar. Çukurdaki çocuğu yedi kulaç kamyıla besleyen yaşı kadın ve Ulug Piligçi, ocuğun varlığını Kuskun Alp'tan bir süre saklamayı başarırlar.

b. Er Kulatay:

1) Rolü – zellikleri: Kağan Alp'in eşinin bir ocuk doğurduğunu ğrenen Kuskun Alp, kadına yaptığı işkenceler sonucunda çocuğun yerini öğrenir. Çukurdan çıkardığı çocuğu, kılıç ve mızrakla ldremeyen Kuskun Alp, ocuğu, Altın Kağan'ın halkına kırk kızak odun çektirerek yaktığı büyük ateşte yakmaya karar verir. Tam bu sırada atının otuz göğün dibinden duyulan sesiyle Er Kulatay ortaya çıkar.

2) Yardımları: Çocuğun dayısı olan Er Kulatay, çocuğu yakmak üzere olan Kuskun Alp'in elinden kapıp alır ve Kuskun Alp ile Kiçig Piligçi'yi hazırlattığı ateşe atarak Altın Kağan'ın halkını ve malını alıp kendi yurduna götürür.

ocuğu, kendi yurduna getirip yürümeye başlayana kadar besleyen Er Kulatay, ocuğun adını koydurtmak için bir ziyafet düzenleyip Dokuz Yaratıcı'yı davet eder.

c. Bahadırın Eşi:

1) Rolü – zellikleri: Er Kulatay, eşi ve Altın Kağan'ın oğluyla gittiği otuz alpın yurdunda, Dokuz Yaratıcı yeğenine isim verdikten sonra büyük bir düğün yapıp, yedi gün boyunca eğlenir ve sonra yeğenini orada bırakıp yurduna döner.

2) Yardımları: Otuz kayınbiraderinin, kendilerini yemesinden korktukları gök denizin dibindeki Puspas Pulan'ı öldürmesini istemeleri zerine Karattı Pergen, Puspas Pulan'ın yerine varıp, onunla yedi yıl boyunca vuruşur. En sonunda Puspas Pulan'ı öldürüp kayınbiraderlerinin yanına dönen Karattı Pergen'e, eşinin, dayısının ölmek üzere olduğunu söylemesiyle Karattı Pergen ve eşi yurtlarına dönerler. Yurduna döndükten sonra dayısını bulamayan

Karattı Pergen'e, eşi, atını eyerleyip binmesini, atı nereye götürürse oraya gitmesini söyler. Dörtnala koşan kara bora at, üç göğün sırtını çıkararak Karattı Pergen'i Altın Ergek denilen yiğidin yurduna getirir. Dayısının buraya Altın Ergek'in kızını almak için geldiğini öğrenen Karattı Pergen, kızı alıp dayısıyla birlikte yurduna döner.

2. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Dokuz Yaratıcı:

1) **Rolü – Özellikleri:** Er Kulatay, eşi ve Altın Kağan'ın oğlunu yanına alıp, otuz göğü aşarak otuz alpın yurduna varır. Altın dağın doruğundaki Dokuz Yaratıcı'nın yanına gidip onu vereceği ziyafete çağırır Er Kulatay, ondan yeğenine bir isim vermesini ister.

2) **Yardımları:** Er Kulatay'ın davetini kabul eden Dokuz Yaratıcı, Er Kulatay'ın verdiği ziyafete katılıp çocuğa kara bora atlı Karattı Pergen ismini verir.

4.8. Tıva Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler

4.8.1. Han-Şilgi Attığı Han-Hülük Destanında Yardımcı Tipler

Özet: Çok eski zamanlarda Hüre-Kızıl tayganın eteğinde iki kardeşi, iki köpeği ve Han Şilgi adında bir atı olan, oldukça zengin, Han Hülük isimli biri yaşamaktadır. Han Hülük, bir gün erkenden altmış gün boyunca avlandığı Aldı Korzaytı ala taygasına avlanmaya gider. Av sırasında uyuyup kaldığı esnada üst âlemdeki kardeşi gelerek obasının üst âlemden gelen Deer oğlu Demir Möge tarafından yağmalandığı haberini verir. Aldığı haber üzerine obasına geri dönen Han Hülük, Deer oğlu Demir Möge tarafından kaçırılan karısı Say-Kuu'nun bıraktığı mektup aracılığıyla olan biteni öğrenir ve yağmalanan obasını ile kaçırılan karısını geri almak üzere atıyla birlikte kuzey tarafa doğru yola koyulur.

Yoluna devam eden Han-Hülük, Demir Möge'nin elinden kurtulmayı başaran Ulu Hambilek, küçük Hambilek adlı iki düşmanı ve Ulu Hambere, küçük Hambere adlı iki köpeği ile karşılaşır. Han Hülük, kendisini çok güçlü olan Demir Möge'ye gitmekten vazgeçirmeye çalışmalarına rağmen onları dinlemez ve üst âleme doğru yoluna devam eder. Atı Han Şilgi'nin tavsiyesiyle dürbünüyle kuzey tarafı gözetleyen Han Hülük, Demir Möge'nin obasını görür ve atını kızıl taya, kendisini de sefil bir çobana çevirerek üst âlemdeki yolculuğuna devam eder. Yolda Demir Möge'nin koyun çobanına rastlayan Han Hülük, çobandan Demir Möge'nin ulu uykusunu uyumakta olduğunu ve kaçırılan karısının üç gün önce doğum yaptığını öğrenir.

Demir Möge'nin obasına gelen Han Hülük, atını boz at tezeğine, kendisini de dalları kuru dikene dönüştürür. Tezeğe dönüştürdüğü atını, kalpak kayanın altına gizleyen Han Hülük, kuyu yanında kardeşi Şogjaan Mergen'le karşılaşır. Kendisine dönüşen Han Hülük, kolundan çıkardığı bileziği kardeşine verir ve kardeşinden karısından doğurduğu çocuğu ağılatmasını; uykusundan uyanan Demir Möge'nin çocuğun neden ağladığını sorması üzerine babasının canının nerede olduğunu, ölüm sırrının ne olduğunu öğrenmek istediğini söylemesini ister. Kadın, söylenenleri yapar ve uyanan Demir Möge, dokuz canının nerede olduğunu söyler. Demir Möge'nin canlarından altısı obada, üçü ise dışarıdadır. Obadaki canları karısından efsunlayarak öldürmesini isteyen Han Hülük, Demir Möge'nin dışarıdaki canlarını da kendisi öldürür. Bu sırada Han Hülük'ün karısı Say Kuu, Demir Möge'nin kürek kemiği üzerindeki parmak kadar beni vurarak onu ağır hasta duruma düşürür. Han Hülük, kendisini toparlayamayan Demir Möge'yi boynuna geçirdiği iple atı Han Şilgi'ye bağlar ve attığı okla onu vurur. Yere yıkılan Demir Möge, Han Şilgi'nin ayakları altında can verir.

Demir Möge'yi öldürerek intikamını alan ve yağmalanan obasını ve karısını alıp obasına dönen Han Hülük, tekrar huzur içinde yaşamaya başlar; fakat bir süre sonra Demir Möge'nin kardeşi Kögeldey Mergen, Han Hülük'ün obasına gelip kardeşinin intikamını almak ister. Bunun üzerine Han Hülük ve Kögeldey Mergen, çok sert bir mücadeleye girişir. Vuruşma sonunda galip

gelen Han Hülük, öldürülmek üzereyken affını isteyen Kögeldey Mergen'i bağışlar ve kendisine kardeş yapar.

Kögeldey Mergen, bir gün yıldı sürüleri arasında uyurken yanına gelen Han Hülük'ün karısı Say Kuu, ona birlikte yaşamayı teklif eder. Kögeldey Mergen, Han Hülük'e söz verdiğini ve ona ihanet etmeyeceğini söyleyerek kadının teklifini reddetse de Say Kuu onu ikna ederek obasına getirir. Bunun üzerine Kögeldey Mergen, Han Hülük'le tekrar vuruşamayacağını, kendisini küren sandığa gizlemesini ve Han Hülük'ü bir bahaneyle gidip dönemeyeceği bir yere göndermesini söyler.

Say Kuu, avdan dönen Han Hülük'e kardeşi Şojan Mergen'in hastalandığını ve iyileşebilmesi için de üst âlemdeki kuzeydeki gölün gök boğasının ciğerini getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Han Hülük, ertesi sabah erkenden atıyla yola koyulur. Yoluna devan ettiği sırada karşısına çıkan Kakpagalday Sayın-ool, kardeşinin küren sandık içindeki şeytan nedeniyle hastalandığını söyleyerek onu yolundan alıkoymaya çalışsa da Han Hülük, yoluna devam eder ve uzun kara bir çadıra rastlar. Kara çadırdaki, eskiler içindeki sarı kadıncağız, Han Hülük'ün nereye ve niçin gittiğini öğrendikten sonra ona kafasının bir yanı alev alev yanan diğer yanı ise buz kesen gök boğanın çok tehlikeli bir varlık olduğunu söyler. Sarı kadıncağız, Han Hülük'e biri kırmızılı diğeri beyazlı iki bez verir ve boğayla karşılaştığında bezleri boğanın boynuzlarına atmasını söyler. Dümdüz kuzey taraftaki ulu tayganın üstüne çıkan Han Hülük, boğanın yaşadığı göle ulaşır. Boğayla kapışmaya başlayan Han Hülük, sarı kadıncağızın verdiği bezler sayesinde boğayı alt eder. Han Hülük'e kendisini öldürmemesi için yalvaran boğa, ciğerinden bir parça almasına izin verdiği gibi kuyruğundan kopardığı üç kılı da Han Hülük'e verir. Han Hülük de oklarından birisini boğaya verip obasına dönmek için yola koyulur. Sarı kadıncağızın çadırına girip bezleri geri veren Han Hülük, gece misafir olarak çadırda kaldığı sırada sarı kadıncağız, gölün gök boğasının verdiği ciğer parçasını kendisinin gök boğasınıninkiyle değiştirir.

Obasına dönen Han Hülük, karısından kardeşinin iyileştiğini öğrenip tekrar ava gider. Bir ay sonra avdan dönen Han Hülük'e karısı, kardeşinin

tekrar hastalandığını ve iyileşebilmesi için üst âlemde kuzey tarafta yetmiş yıllık mesafedeki üç taylık Sagan İngil'in sütünü getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerin sabah erkenden yola koyulan Han Hülük, tekrar sarı kadıncağızın çadırına varır. Çadırdaki yaşlı kara nine, sarı kadıncağıza Han Hülük'ün kardeşinin falına bakmasını söyler ve fala bakan sarı kadıncağız, olan biteni Han Hülük'e anlatır. Kadına inanmayan Han Hülük, yoluna devam etmekte ısrar edince yaşlı kara nine, üç taylık Sagan İngil'in dünyanın dört devesinden biri olduğunu; kendisine rast gelirse ölebileceğini; sütünü ancak durumlara rast gelirse alabileceğini söyler. Tekrar yola koyulan Han Hülük, Sagan İngil'in durumlarının bulunduğu yere gelir ve durumlar, ona gizlenmesi gerektiğini ve kendisine yardımcı olabileceklerini söylerler. Yavruları için yiyecek aramaya giden Sagan İngil döner ve Han Hülük'ü öldürmek ister. Sagan İngil'in elinden kaçan Han Hülük, önce balığa ardından da boz şahin ve karıncaya dönüşerek kurtulmayı başarır. Han Hülük'ü yakalamayı başaramayan Sagan İngil, durumlarını besleyerek uzaklaşıp gider. Durumlar, ağızlarında tuttıkları sütü Han Hülük'ün kabına boşaltırlar; süttten içen Han Hülük, böylece durumlarla sütkardeşi olur. Geri dönen Sagan İngil, kendi sütünden içen Han Hülük ile dost olur ve göğsünden kopardığı üç kılı ona verir. Bunun karşılığında Han Hülük de demir uçlu kara okunu Sagan İngil'e verip yola koyulur. Sefil sarı kadıncağızın çadırına gelen Han Hülük, olan bitebi ona anlatır. Han Hülük'ü misafir eden kadıncağız, Sagan İngil'in sütünü kendi gök ineğinin sütüyle gizlice değiştirir.

Obasına dönen Han Hülük, karısından kardeşinin iyileştiğini öğrenerek tekrar avlanmaya gider. Avlanıp obasına dönen Han Hülük, karısına kardeşinin tamamen iyileşip iyileşmediğini sorunca yine hastalandığını öğrenir. Say Kuu, Han Hülük'e kardeşinin iyileşebilmesi için üst âlemdeki yetmiş yıllık mesafede olan Sunduk Lama'dan ilaç getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Han Hülük, iki köpeğine obasına göz kulak olmasını söyleyerek yola koyulur. Yolculuğu sırasında sarı kadıncağızın çadırına tekrar uğrayan Han Hülük, çadırdaki kadınlardan bir mektup alarak yoluna devam eder. Han Hülük'ün atı Han Şilgi, Çoraat'ın âlemini geçebilmesi için yanında aşık kemiği, göz ve sinir olması gerektiğini söyleyince Han Hülük, bunları tedarik edip yoluna devam eder. Han Hülük, karşısına çıkan ve atıyla kendisinin gözlerini oymak isteyen

kuzgunlara yanındaki gözü; atıyla kendisini parçalamak isteyen oğlanlara aşık kemiklerini; atıyla kendisini kesip soymak isteyen kadınlara siniri verir. Yanlarına sürtünmek için gelen uyuz kara buğrular için de iki kazık yapar ve bunlara sürtünmelerini söyleyip yoluna devam eder.

Sunduk Lama'nın obasına varıp da tevek oynayan insanların yanına gelen Han Hülük, teptiği teveği bulutların üstüne gönderince diğer insanlar tarafından dışlanır. Atının tavsiyesi üzerine ak otağa girerek burada üç sarı kadıncağızla karşılaşan Han Hülük, kara çadırdaki sefil sarı kadıncağızın verdiği mektubu onlara verir. Sunduk Lama'nın bulunduğu dokuz kat sırça köşke giren Han Hülük, geliş sebebini açıklayınca Sunduk Lama, ilacın yapılabilmesi için Aldın Şarlaaş'ın kanadını getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine yola koyulan Han Hülük, atının tarif ettiği yere gelip Aldın Şarlaaş'ı bulur ve yine atının yardımıyla Aldın Şarlaaş'ı yakalayıp Sunduk Lama'ya getirir. Sunduk Lama, bu kez de ilaca katmak için bödene kuşun kanadını isteyince Han Hülük, yine atının yol göstermesiyle bödene kuşu bulacağı yere gelip onu yakalayıp Sunduk Lama'ya götürür. Sunduk Lama'nın son olarak, daha önce alt âlemdeki Ejeen Haan'a verdiği erkek ve dişi kuzularını getirmesini istemesi üzerine Han Hülük, alt âleme inip yola koyulur. Ejeen Haan'ın köşküne gelen Han Hülük, geliş sebebini açıkladıktan sonra Ejeen Haan'ın inkârıyla karşılaşır. Han Hülük'ün öfkelenmesi üzerine Ejeen Haan, kendisinden istenilenleri verir ve Han Hülük, Sunduk Lama'nın yanına döner. Sunduk Lama'dan ilacı alan Han Hülük, obasına dönmek için çıktığı yolda ilk olarak gölün gök boğası ile karşılaşır. Boğa onu içki içmemesi konusunda uyarır. Yoluna devam eden Han Hülük, uzun kara çadıra gelir ve çadırın ulu ak otağa; sefil sarı kadıncağız'ın da dokuz kat kızıl minder üzerinde oturan Han Huva adlı bir prensese dönüştüğünü görür. Han Huva prenses, otağda geceleleyen Han Hülük'ün getirdiği üç toz ilacı çalıp yerine üç ak toprak koyar. Prensese yola çıkmak üzere olan Han Hülük'e küren sandık içinde şeytanın bulunduğunu ve obasına vardığında içki içmemesi gerektiğini söyler.

Obasına geri dönen Han Hülük, kahverengi sandığın üzerine oturarak karısına kardeşinin iyileşip iyileşmediğini sorar. Karısı, kardeşinin iyileştiğini ve bunu içki içerek kutlamaları gerektiğini söylese de Han Hülük, buna yanaşmaz;

fakat karısı, kendisinin daha önceki zaferlerinden bahsederek onu içmesi konusunda ikna eder. Zehirli içkiyi içen Han Hülük, kendinden geçmek üzereyken Kögeldey Mergen sandıktan çıkar ve kapışmaya başlarlar. Kögeldey Mergen, kapışma sırasında zor duruma düşmüşken kadının araya girmesiyle Han Hülük, yıkılıp düşer. Kögeldey Mergen, Han Hülük'ü altmış kulaçlık bir çukura atar ve çukurun ağzını da Bolçaytılg Bora Tey ile kapatır. Tüm bu olanlar üzerine Han Hülük'ün atı Han Şilgi, üst âleme çıkararak Han Huva prensesi olanlardan haberdar eder. Alt âleme inen Han Huva, çukurun başında Han Hülük'ün daha önce yardım ettiği canlıları çaresiz bir biçimde ağlarken bulur. Han Hülük'ün kardeşi Aldın Noyun, beline ip bağlanarak çukura indirilir ve Han Hülük, çukurdan çıkarılır. Çukurdan kurtarılan Han Hülük'ün bacağından yaralandığı görülür ve Üstü Korzaytı kızıl taygadan getirilen altın arjan ardıç ile Sibiryâ ardıcıyla yapılan sihir vasıtasıyla yarası iyileştirilir.

Dostları tarafından hayatı kurtarılan Han Hülük, Kögeldey Mergen'in peşine düşer; onu yakalayıp öldürdükten sonra karısı Say Kuu'yu da uysal atla vahşi atın kuyruğuna bağlayıp parçalatır. İntikamını alana Han Hülük, obasını üst âlemdeki Han Huva prensesin obasına göçürür; kardeşi Şogjaan Mergen, Han Huva ve oba halkıyla beraber orada huzurlu ve mutlu bir hayat sürer.⁷⁵

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Aldın Noyun:

1) Rolü- Özellikleri: Han Hülük'ün biri üst âlemde, diğeri de alt âlemde yaşayan iki kardeşi vardır. Üst âlemde yaşayan Aldın Noyun, ağabeyini yurdunun yağmalandığı konusunda uyarır.

2) Yardımları: Han Hülük, altmış gün boyunca avlanmak üzere gittiği Aldı Korzaytı ala taygasında avını avlayıp, ateşini yakarak uykuya daldığı sırada birden üst âlemdeki kardeşi Aldın Noyun'un sesini işitiverir. Aldın

⁷⁵ Destan metni için bk. Metin Ergun-Mehmet Aça (2005) , *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 153-224.

Noyun, ağabeyine obasının Gök oğlu Demir Möge tarafından yağmalanıp talan edildiği haberini verir.

*“Alt âlemdeki ağabeyim,
Han Hülük ölü müsün,
Diri misin?
Obanı yurdunu
Üst âlemden
Gök oğlu Demir Möge,
Talan edip yağmalayıp gitti.”*

(Ergun-Aça, 2005; 155)

Eşi Say Kuu'nun Kögeldey Mergen'le birlikte olabilmek için kendisine kardeşinin hasta olduğunu söylemesiyle üst âlemin laması sunduk Lama'dan ilaç almak için yola koyulan Han Hülük, ilacı alıp obasına döndükten sonra Say Kuu tarafından zehirlenip altmış kulaçlık çukura atılır. Atı Han Şilgi tarafından üst âlemdeki Han Huva'ya durumu haber verilen Han Hülük, yardımına koşan Han Huva'ya birlikte kardeşi Aldın Noyun tarafından çukurdan çıkarılır.

b. Bahadırın Eşi Say- Kuu:

1) Rolü – Özellikleri: Aldın Noyun'un kendisini uyarmasıyla hemen obasına dönen Han Hülük, yağmalanmış obasında eşi Say Kuu'nun bıraktığı mektubu görür.

2) Yardımları: Demir Möge'nin Han Hülük'ün obasını yağmalayıp bütün halkıyla beraber götürdüğü eşi Say Kuu, bir mektup yazarak Han Hülük'ü Demir Möge hakkında uyarır. Say Kuu, mektupta Han Hülük'e obayı yağmalayan Demir Möge'nin savaşılamayacak kadar güçlü biri olduğunu ve onun peşinden gitmemesi gerektiğini söyler.

*“Benim arkamdan gelip,
Benim izimi izlemeye gerek yok*

Üst âlemden,
 Gök oğlu Demir Möge denilen kişi,
 Yağmalayıp alıp götürdü,
 O kişi ile savaşıp,
 Tutuşamazsın,
 Bahadırdan da güçlü,
 Öcünü koymaz kişidir,
 Onun yerine yerini yurdunu,
 Avını hayvanını kovalayıp,
 Sağ selamet
 Yaşayıver”

(Ergun-Aça, 2005; 156)

Han Hülük, Demir Möge'nin obasına geldiğinde ilk olarak kuyudan su doldurmakta olan kardeşi Şogjaan Mergen'le karşılaşır. Kardeşine verdiği altın bileklik aracılığıyla eşi Say Kuu'ya Demir Möge'nin obasına geldiğini haber verir. Eşinin geldiğini öğrenen Say Kuu, hemen altın gümüş kuyuya koşup Han Hülük'ün yanına varır. Burada Demir Möge'yi nasıl öldürebileceklerini konuşan karı koca, bir plan yaparlar. Bu plana göre Demir Möge'nin yanına dönen Say Kuu, oğlunun beşiğindeki yatağı çıkararak it dikenini yatağa sererek oğlunu açlatır. Oğlunu susturmak için emzirmeyen Say Kuu, böylece Demir Möge'nin uykusundan uyanmasını sağlar. Say Kuu, Demir Möge'nin çocuğun neden susmadığını sorması üzerine babasının ölüm sırrını öğrenmek istediğini, öğrenemediği sürece de susmayacağını söyler. Bunun üzerine Demir Möge, oğlanın bağırışına daha fazla dayanamayarak dokuz canının olduğunu ve canlarının nerelerde olduğunu tek tek Say Kuu'ya açıklar. Oğlunun beşiğindeki it dikenlerini çıkarıp yumuşak yatağını seren Say Kuu, oğlunu uyutup hemen Han Hülük'ün yanına varır ve Demir Möge'nin canlarının yerini eşine söyler. Han Hülük, öğrendikleri üzerine Say Kuu'dan oba içindeki altı canı efsunlayarak öldürmesini, dışarıdaki üç canı da kendisinin öldüreceğini söyleyerek eşinin yanından ayrılıp Demir Möge'nin canlarını öldürmeye gider. Demir Möge'nin obasına geri dönen Say Kuu da Demir Möge'nin kürek kemiği üzerindeki parmak kadar beni vurarak onu ağır hasta duruma düşürür. Bu sırada Demir

Möge'nin oba dışındaki üç canını öldüren Han Hülük, Demir Möge'nin obasına gelip kendisini toparlayamayan Demir Möge'yi boynuna geçirdiği ipele atı Han Şilgi'ye bağlar ve attığı okla onu vurur. Yere yıkılan Demir Möge, Han Şilgi'nin ayakları altında can verir.

c. Ulu Hambilek-Küçük Hambilek ile Ulu Hambere-Küçük Hambere:

1) Rolü – Özellikleri: Obasının Demir Möge tarafından yağmalandığını öğrendikten sonra atıyla birlikte Demir Möge'nin obasına doğru yola çıkan Han Hülük, Demir Möge'nin elinden kurtulmayı başaramamış Ulu Hambilek ve küçük Hambilek adlı iki düşmanı ile Ulu Hambere ve küçük Hambere adlı iki köpeği ile karşılaşır.

2) Yardımları: Ulu Hambilek, küçük Hambilek, Ulu Hambere ve küçük Hambere, Han Hülük'e Demir Möge'nin bütün halkını ve malını üst âleme götürdüğünü söyleyip, onu Demir Möge'nin çok kuvvetli ve sihirli bir kişi olduğu konusunda uyarırlar.

d. Aksagalday Sayın Havırçı – Çoban Dede:

1) Rolü – Özellikleri: Atını büyüyle yapağılı kızıl taya, kendisini de sarı keçe keçenekli garip oğlana dönüştüren Han Hülük, Demir Möge'nin obasına gitmek için çıktığı üst âlemdeki yolculuğu sırasında ilk olarak Ak sarıg ata binen ak sakallı Aksagalday Sayın Havırçı ile karşılaşır. Yoluna devam eden Han Hülük, bu kez de bozkıra sığmayacak kadar kalabalık olan koyun sürüsünü otlatan çoban dedeye rastlar.

2) Yardımları: Demir Möge'nin yalkısını güden Aksagalday Sayın Havırçı'ya kendisini yiyecek arayan sefil bir oğlan olarak tanıtan Han Hülük'e, yaşlı çoban, efendisi Demir Möge'nin obasında yiyeceğin çok olduğunu söyler.

Demir Möge'nin obasına doğru yoluna devam eden Han Hülük, rastladığı çoban dedeye çok susadığını söyleyince çoban dede, ona ayran sunar ve Demir Möge'nin ulu uykusunu uyumakta olduğunu, eşi Say Kuu'nun üç gün önce doğum yaptığını söyler.

e. Şogjaan Mergen:

1) Rolü – Özellikleri: Han Hülük'ün kardeşi olan Şogjaan Mergen, Demir Möge'nin obasının avlusundaki kuyudan su doldururken kendisini sihirle kuru dallara dönüştüren ağabeyi Han Hülük'ün kokusunu alır. Bunun üzerine kardeşine daha fazla ıstırap çektirmek istemeyen Han Hülük, gerçek haline dönüşüp kardeşinin karşısına çıkar.

2) Yardımları: Ağabeyini karşısında görünce çok sevinen Şogjaan Mergen, ağabeyine Demir Möge'nin ulu uykusunu uyumakta olduğunu ve yengesi Say Kuu'nun bir erkek çocuk doğurduğunu haber verir. Kendisinin Demir Möge'nin suyunu doldurup ateşini yakmakla görevli kişi olduğunu söyleyen Şogjaan Mergen, ağabeyini Demir Möge'nin çok güçlü ve yenilmesi zor bir kişi olduğu konusunda uyarır.

Han Hülük'ün bileğinden çıkarıp kendisine verdiği bilekliği yengesi Say Kuu'ya ulaştıran Şogjaan Mergen, karı kocanın bir araya gelmesi sağlar.

f. Kakpagalday Sayın Ool:

1) Rolü – Özellikleri: Say Kuu, kahverengi sandığın içine sakladığı Kögeldey Mergen'le birlikte olabilmek için Han Hülük'e kardeşi Şogjaan Mergen'in hasta olduğu yalanını söyler. Say Kuu'nun kardeşinin hastalığına derman olması için üst âlemdeki gölün gök boğasının ciğerini alıp getirmesi gerektiğini söylemesiyle yola düşen Han Hülük, yolda Kakpagalday Sayın Ool'la karşılaşır.

2) Yardımları: Han Hülük'e nereye gittiğini soran Kakpagalday Sayın Ool, kardeşinin hastalığına çare olması için gök boğanın ciğerini almaya

gittiğini cevabını alınca Han Hülük'e kardeşinin hasta olmadığını ve kahverengi sandığın içindeki şeytana dikkat etmesi gerektiğini söyler.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Bahadırın Atı Han Şilgi:*

1) Rolü – Özellikleri: Han Hülük'ün atı olan Han Şilgi, konuşabilen, sahibi zor durumda kaldığında ona akıl veren, kutsal pıskırığı ile rüzgâr ve fırtına çıkarabilen bir attır. Tüm bu özellikleriyle giriştiği tüm mücadelelerde sahibi Han Hülük'ün en önemli yardımcısıdır.

*“Bir yanı ak kaya,
Bir yanı kara kaya yaratılmış,
Otuz kulaç boylu,
Üç kucak kuyruklu,
Üç karış tüylü,
Dört ayağı çelik gibi,
Kulağı göğe takılmış,
Kuyruğu yere serilmiş,
Han Şilgi atlı imiş.”*

(Ergun-Aça, 2005; 153)

2) Yardımları: Han Hülük, Say Kuu'nun yardımıyla Demir Möge'nin canlarının yerlerini öğrendikten sonra oba dışındaki üç canı öldürmeye koyulur. İlk olarak Demir Möge'nin canlarından birisini taşıyan alaca kara akbabayı okuyla vurup öldüren Han Hülük, akbabanın yüreğini yutmak ister. Sahibinin bu isteğine müdahale eden Han Şilgi, yüreği bir kara taşın üzerine bıraktırır. Üzerine konulduğu taşı yakan yürek, Han Şilgi'nin bilgisi ve akıllılığı sayesinde Han Hülük'ün zehirlenmesine sebep olamaz.

Han Şilgi, Demir Möge'nin canlarından bir diğerini taşıyan Demir Möge'nin atı Kök Bora ile kendisi mücadele eder. Han Hülük'e üzerindeki

eyeri çıkarmasını söyleyen Han Şilgi, eyeri çıkarılınca Kök Bora'nın üzerine saldırır. Kök Bora'nın gücü tükeninceye dek onunla mücadele eden Han Şilgi, Han Hülük'ün oku ile Kök Bora'yı çekip vurmasını sağlar.

Dokuz canı da ayrı ayrı öldürülüp ağır hasta olan Demir Möge'nin iyileşebilmek için lamaların, kamların çağırılmasını istediği eşi Say Kuu'dan öğrenen Han Hülük'e Han Şilgi, bir tavsiye vererek Demir Möge'nin ölmesini sağlar. Han Şilgi, altmış kulaç ipin bir ucunu kendi boynuna, diğer ucunu da Demir Möge'nin boynuna bağlatıp dünyanın etrafını üç kez dolandır. Han Hülük'ün okuyla vurduğu Demir Möge'yi kılıç kaplı dört ayağının altına alan Han Şilgi, onu parçalara ayırarak öldürür.

Han Hülük, Demir Möge'yi öldürüp bütün malı ve halkını alarak obasına döndükten sonra Demir Möge'nin kardeşi Kögeldey Mergen, üst âlemden gelip onu öldürmek ister. Bu sırada uyumakta olan Han Hülük, kendisini Han Şilgi'nin uyandırmasıyla ölümden kurtulur.

Kögeldey Mergen'le birlikte olabilmek için eşi, Han Hülük'e kardeşinin hasta olduğunu ve iyileşebilmesi için üst âlemdeki dümdüz kuzey tarafta yerin göğün birleştiği yerin ötesinde yetmiş yıllık mesafedeki Sunduk Lama'dan ilaç getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine yola koyulan Han Hülük'e, atı Han Şilgi, Çoraat'ın âlemini geçebilmek için yanında aşık kemiği, göz ve sinir olması gerektiğini söyler. Atının söylediklerini çeşitli hayvanları avlayarak elde eden Han Hülük, karşısına çıkan ve atıyla kendisinin gözlerini oymak isteyen kuzgunlara yanındaki gözü; atıyla kendisini parçalamak isteyen oğlanlara aşık kemiklerini; atıyla kendisini kesip soymak isteyen kadınlara da siniri vererek yoluna devam eder.

Üst âlemin laması Sunduk Lama, ilaç yapmak için kendisinden Aldın Şarlaaş'ın kanadını isteyince yola koyulan Han Hülük'e, atı Han Şilgi, Aldın Şarlaaş'ı ala tayganın arkasındaki altın gölün ortasındaki demir kavağa konan Haan Hereti kuşun kafasının içinde bulabileceğini söyler. Bunun üzerine Haan Hereti kuşu bulan Han Hülük, kuşu öldürerek sunduk Lama'nın istediği Aldın Şaarlaş'ı ele geçirir.

Sunduk Lama, ilaç yapabilmek için bödene kuşun kanadının da getirilmesi gerektiğini söyleyince Han Hülük, dümdüz kuzey tarafa doğru gider. Aramalarına rağmen kuşu bulamayan Han Hülük'e, atı Han Şilgi'nin, bödene kuşun sabahın erken vaktinde ilerideki sarı bozkırın ortasındaki yalnız sandal ağaca konup öttüğünü söylemesiyle kuş yakalanır.

Sunduk Lama'dan ilacı alıp obasına dönen Han Hülük, karısı tarafından zehirli rakı ile zehirlenir ve altmış kulaçlık bir çukura atılır. Üst âleme çıkan Han Şilgi, Han Huva'yı durumdan haberdar eder. Hemen alt âleme gelen Han Huva, çukurun başında Han Hülük'ün daha önce yardım ettiği gölün gök boğası ve üç taylık Sagaan İngil'in çaresiz bir şekilde ağlaştığını görür. Beline ip bağlanarak çukura indirilen Han Hülük'ün kardeşi Aldın Noyun, ağabeyini çukurdan çıkarır. Çukurdan kurtarıldıktan sonra aybaltayla bacağından yaralandığı görülen Han Hülük, Üstüü Korzaytı kızıl taygadan getirilen altın arjaan, ardıç ve Sibiryada ardıcıyla yapılan sihirle üzerinden üç kez atlanılarak iyileştirilir.

b. Gölün Gök Boğası:

1) Rolü – Özellikleri: Eşi Say Kuu'nun kendisine kardeşinin hastalandığını ve iyileşebilmesi için üst âlemde kuzeydeki gölün gök boğasının ciğerini getirmesi gerektiğini söylemesiyle yola koyulan Han Hülük, yolda karşısına çıkan uzun kara çadır içindeki sefil sarı kadıncağızın verdiği ak ve kızıl bezleri, boğanın boynuzlarına atarak çok güçlü olan boğayı alt eder. Han Hülük'e kendisini öldürmemesi için yalvaran gölün gök boğası, ciğerinden bir parça alması için ona izin verir.

2) Yardımları: Kardeşinin iyileşebilmesi için üst âlemin laması Sunduk Lama'nın hazırladığı ilacı alıp tekrar orta âleme inen Han Hülük, obasına dönerken gölün gök boğası ile karşılaşır. Han Hülük'ün obasına dönünce eşi tarafından zehirli içki içilerek öldürülmek istendiğini sezen boğa, üstü kapalı bir şekilde Han Hülük'ü uyararak ona içki içmemesini söyler.

c. Sagaan İñgil'in Dorumları:

1) Rolü – Özellikleri: Eşi Say Kuu'nun kardeşinin tekrar hastalandığını ve iyileşebilmesi için üst âlemde kuzey tarafta yetmiş yıllık mesafedeki üç taylık Sagan İñgil'in sütünü getirmesi gerektiğini söylemesiyle Han Hülük, bir kez daha yola koyulur. Yolda tekrar uğradığı uzun kara çadırdaki kara ninenin üç taylık Sagaan İñgil'in dünyanın dört devesinden biri olduğunu ve kendisine rast gelirse ölebileceğini söylemesine rağmen yoluna devam eden Han Hülük, Sagaan İñgil'in durumlarının bulunduğu yere gelir ve durumlar ona saklanması gerektiğini, kendisine yardımcı olacaklarını söyler.

2) Yardımları: Yavruları için yiyecek aramaya giden Sagan İñgil döner ve Han Hülük'ü öldürmek ister. Sagan İñgil'in elinden kaçan Han Hülük, önce balığa ardından da boz şahin ve karıncaya dönüşerek kurtulmayı başarır. Han Hülük'ü yakalamayı başaramayan Sagan İñgil, durumlarını besleyerek uzaklaşıp gider. Dorumlar, ağızlarında tuttıkları sütü Han Hülük'ün kabına boşaltırlar; süttten içen Han Hülük, böylece durumlarla sütkardeşi olur. Geri dönen Sagan İñgil, kendi sütünden içen Han Hülük ile dost olur ve göğsünden kopardığı üç kılı ona verir. Bunun karşılığında Han Hülük de demir uçlu kara okunu Sagaan İñgil'e verip yola koyulur.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Han Huva:

1) Rolü – Özellikleri: Han Huva, Han Hülük'ün karşısına ilk olarak eşiğinin önünde demir terek kazık bulunan kara çadırın içinde oturan eskiler içindeki bir sarı kadıncağız şeklinde çıkar. Han Hülük, kardeşinin hastalığına çare bulmak için üst âleme çıktığı üçüncü seferinden dönerken kara çadıra uğradığında sefil sarı kadıncağızın dokuz kat kızıl minder üzerinde oturan ay güneş nurlu prenses Han Huva'ya dönüştüğünü görür. Karşılaştığı bütün kötü olayları atlattıktan sonra Han Huva'nın üst âlemdeki obasına taşınan Han Hülük, burada onunla yaşamaya başlar.

2) Yardımları: Eşi Say Kuu'nun kendisine kardeşinin hasta olduğunu söylemesiyle ona ilaç bulabilmek için yola düşen Han Hülük, ilk olarak eşiğinin önünde demir terek kazık bulunan bir uzun kara çadıra uğrar. Çadırda bulunan eskiler içindeki sarı kadıncağız, ona gök boğanın çok tehlikeli bir hayvan olduğunu söyleyerek biri ak diğeri kızıl iki bez verir ve bu bezlerden ak olanını boğanın alev alev olan boynuzuna, kızıl olanı ise buz gibi donan boynuzuna atmasını söyler. Han Hülük, gök boğayla karşılaşınca bezleri boğanın boynuzlarına atar, alev alev yanan boynuzu söner, buz halinde donmuş boynuzu da eriyip düşer.

Han Hülük, kardeşinin iyileşebilmesi için gereken Sagaan İngil'in sütünü getirebilmek amacıyla ikinci kez üst âleme çıktığında yolunun üzerindeki kara çadıra tekrar uğrar. Çadırdaki yaşlı kara nine, sarı kadıncağıza Han Hülük'ün kardeşinin falına bakmasını söyler. Fala bakan sarı kadıncağız, eşinin kendisine ihanet ettiğini ve kendisini öldürmek için planlar yaptığını Han Hülük'e anlatır. Sarı kadıncağıza inanmayan Han Hülük, yoluna devam etmekte ısrar edince yaşlı kara nine, üç taylık Sagaan İngil'in dünyanın dört devesinden biri olduğunu, kendisine rastlarsa ölebileceğini ve sütü ancak dorumlarına rast gelirse alabileceğini söyler.

Üç taylık Sagaan İngil'in sütünü almayı başarıp obasına dönen Han Hülük'ü, eşi Say Kuu, kardeşinin iyileşmediğini söyleyerek bu kez de üst âlemin laması Sunduk Lama'dan ilaç alması için gönderir. Yolculuğu sırasında kara çadıra tekrar uğrayan Han Hülük, çadırdaki kara nine ve sarı kadıncağızın yazdığı mektubu alıp yoluna devam eder. Sunduk Lama'nın obasına varıp, tevek oynayan insanların yanına gelen Han Hülük, teptiği teveği bulutların üstüne gönderir ve bunun üzerine insanlar tarafından dışlanır. Atı Han Şilgi'nin tavsiyesi üzerine önde duran ak otağa giren Han Hülük, burada burunlarını kapatan üç sarı kadıncağızla karşılaşır. Kadınlara kara nine ve sarı kadıncağızdan aldığı mektubu veren Han Hülük, böylelikle Sunduk Lama'nın bulunduğu dokuz kat sırça köşke girmeyi başarır.

Sunduk Lama'dan ilacı alıp obasına dönen Han Hülük, karısı tarafından zehirli rakı ile zehirlenir ve altmış kulaçlık bir çukura atılır. Üst

âleme çıkan Han Şilgi, Han Huva'yı durumdan haberdar eder. Hemen alt âleme gelen Han Huva, çukurun başında Han Hülük'ün daha önce yardım ettiği gölün gök boğası ve üç taylık Sagaan İngil'in çaresiz bir şekilde ağlaştığını görür. Beline ip bağlanarak çukura indirilen Han Hülük'ün kardeşi Aldın Noyun, ağabeyini çukurdan çıkarır. Çukurdan kurtarıldıktan sonra aybaltayla bacağından yaralandığı görülen Han Hülük, Üstüü Korzaytı kızıl taygadan getirilen altın arjaan, ardıç ve Sibiryaya ardıcıyla yapılan sihirle üzerinden üç kez atlanılarak iyileştirilir.

4.8.2. Arı-Haan Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Öncelerin öncesinde, yerle zamanın oluştuğu çağda, başında ak tayga, önünde sarı yalçın kaya olan bir ırmağın ortasındaki kayanın ortasında bulunan yalnız bodur ağacın gövdesinde parmak başı kadar bir ur büyümeye başlar. Bu ur, zamanla büyümeye devam eder ve bu urdan altın başlı, gümüş göğüslü bir oğlan çocuğu dünyaya gelir. Bir süre ağacın yanında oturup yalnız olduğunu fark eden çocuk, anne ve babasının Uspun gök denizdeki yer iyesi olduğunu düşünüp yer anasına seslenir ve nerden geldiği belli olmayan bir ses, ona kalpak kaya altında yuva tutmasını; dünyanın kara ala kurdu ile cihanın kızıl ala kurdunu yiyerek yaşamasını söyler.*

Çocuk, kalpak kaya altını yuva tutup kurt yiyerek yaşamını devam ettirirken kuyruğu ve yelesi yere döşenmiş, tüyü rüzgârda savrulan, gelip geçen kuşların sırtını gagalayıp yaraladığı bir tay görür. Tay, kuşların çocuk yanındayken kendisini rahatsız etmediğini fark edince onun peşinden ayrılmaz ve ona kendisini binit yapmasını söyler; fakat çocuk, kalpak kaya altında huzurlu bir yaşam sürdüğünü söyleyerek bunu kabul etmez. Tay, ısrarıyla üzerine binmeyi kabul eden çocuğu bir ulu ak tayganın önündeki yalçın ak kayaya götürür. Tay, burada gökten inen annesini emmeye başlayınca çocuk da atı emer ve emdikçe semirir; güneşte sararan, gölgede kararır katı derisi dökülür. Gökten inen at, çocukla tayı buluşturmak isterken yaşlanıp yorulduğunu ve tayın çocuğun binit olması gerektiğini söyler. Çocuğa ulu ak uçurum kayaya giderek otağ gibi kara taşı çekip

çıkarmasını da söyleyen tay, bu işi tamamladıktan sonra öleceğini ve kendisinin ak uçurum kayaya defnedilmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine çocuk, atın söylediği mağaraya gidip oradan çıkardığı koşum takımlarını taya giydirir; elbiseleri de kendisi giyer. Koşum takımları giydirilen tay, dört yaşındaki bir ata dönüşürken elbiseleri giyen çocuk da erler eri birisi olur. Gökten inen at, çocuğa geçmişle gelecek hakkında bilgi veren “hopçu kara sudur” verir ve kendisine kim olduğunu soranlara kendisini Arı Haan olarak tanıtmalarını söyler. Çocuğa silahlarını veren ve yaşayacağı yeri gösteren at, ölür ve çocuk tarafından daha önce söylediği yere gömülür.

Erler eri bir yiğit olan Arı Haan ile dört yaşında bir ata dönüşen tay arasında bir dayanıklılık mücadelesi başlar ve çocuğun atın gemini çeken iki kolunun eti bileklerine, üzeniyi tepen baldırlarının eti de dizlerine toplanır. Ata bindiğine pişman olan yaralı çocuk, atın kendisine söylemesiyle ak tulumdaki ak testi içindeki arjanın bir kısmını içip bir kısmıyla da yıkanarak eskisinden daha güçlü biri olur.

Atını serbest bırakıp uykuya dalan Arı Haan, bir gürültüyle uyanıp Kurbustu Haan'ın üst âlemden indirdiği kalabalık halkıyla karşılaşır. Arı Han, atın verdiği hopçu kara sudura bakıp kalabalık halk arasında doksan atın koşup da dolanamadığı güzel otağ içerisinde Atın Pensesin yaşadığını öğrenir. Otağa giren Arı Haan, bir kağan gibi karşılanır ve bir süre prensesle birlikte otağda kalır. Penses, hiçbir iş yapmadan yaşayıp giden Arı Haan'ı bu şekilde yaşamasının doğru olmadığı konusunda uyararak, kaybolmasının üzerinden üç yıl geçen bin kara devenin başı acımasız kara buğrayı bulabileceğini söyler. Ayrıca hamile olduğunu ve doğacak oğullarına bir gelin bulmaları gerektiğini de söyleyen prenses, Arı Haan'a ulu kızıl tayga yurtlu Ulug Haan'ın obasında gelin olabilecek bir kızı bulabileceği bilgisini de verir. Pensesin kara buğrayı kalın olarak götürebileceğini söylemesi üzerine de Arı Haan, dokuz yurdu görüp bilen bilgili, sihirli bir prenses olan bu kızı bulmak için yola koyulur.

Arı Haan, buzullu ala tayganın üzerine çıkıp gelince acımasız kara buğra ile kel sarı buğranın kapıştıklarını ve güney taraftan gelen kel sarı

buğranın sahibi Şara Melçen Haan'ı görür. Arı Haan ile vuruşmaya başlayan Şara Melçen Haan, yenileceğini anlayınca affını diler ve kendisini affeden Arı Haan ile dost olur. Şara Melçen Haan, Arı Haan'ın Ulug Haan'ın obasına gittiğini öğrenip, işini bitirdikten sonra benim obama da uğra diyerek kendi yoluna gider. Atına binip dümdüz güney yöne devam eden Arı Haan, bir süre sonra yolda ikiz kardeşlerle karşılaşır ve onların da kendisine katılmasıyla yola hep beraber devam edip Ulug Haan'ın obasına varırlar. Ulug Haan'ın obasına girip kendisini yitirdiği dişi devesini arayan bir kişi olarak tanıtan Arı Haan'ın sözleri, onun Ulug Haan'ın kızını almak için geldiği şeklinde yorumlanır. O sırada erler de Ulug Haan'ın kızını almak için düzenlenecek olan yarış için toplanmışlardır. İlk yarış olan güreş yarışını Arı Haan kazanır. İkinci yarış olan at yarışını Er Sayın Ulaati'nin bindiği Arı Haan'ın atı Er Sarıg kazanır. Üçüncü yarış olan ok atma yarışını da Arı Haan kazanınca Ulu Haan'ın kızını oğluna alma hakkını elde eder. Ulug Haan, kızının toyunu yapıp malını mülkünü hazırlayarak Arı Haan ile kızını yolcu eder.

Obasına dönmek için yola koyulan Arı Haan, Şara Melçen Haan'ın obasına gelir. Arı Haan'ı yaralayıp bir çukura atan Şara Malçen Haan, çukurun üzerini bir kara taş ile kapatıp Arı Haan'ın oğlu için aldığı kızı da kaçırrır. Bu sırada Arı Haan'ın karısının doğurduğu oğlan çocuk büyür ve diğer çocuklarla oynadığı sırada onların elbiselerini ve ediklerini alır. Bunun üzerine çocuklar atasız olduğunu başına kakınca çocuk annesinden gerçeği öğrenmek ister. Annesi, babasının nerde olduğunu bilmediğini söyleyerek çocuğu geçiştirmek istese de çocuk, annesinin kavurduğu sıcak buğdayla kadının elini yakarak gerçeği söylemesini sağlar. Babasının dümdüz güney tarafa gidip de bir daha dönmediğini öğrenen çocuk, onu bulmak için yola çıkmaya niyetlenir. Bunun üzerine annesi üst ve alt âlemden çağırdığı ustalara oğlunun silahlarını yaptırır. Ayrıca kadın, oğluna altmış kulaç altın ipini vererek bu ipe kendisine yılki içinden bir at yakalamasını söyler. Çocuk, yılki içerisinden akıtmalı kan kızıl tayı yakalayıp annesine getirir. Üzerine koşum takımları geçirilen tay, boş dağ gibi akıtmalı Han Şilgi at oluverir. Hazırlanan elbiseleri giyip, silahları kuşanan çocuk da çamdan uzun bir er olup çıkar. Çocuğun annesi, halkını toplar ve onlardan oğluna iyi ad vermelerini ister. İyi ad verenlere başını aşar mal vereceğini; veremeyenlerin

de başını kestireceğini söyler. Halk içinden kimse çıkıp ad vermeye cesaret edemezken kara tilki derisi börklü, eli asalı bir dede gelir ve çocuğa Han Şilgi attığı Han Sayın Hovugan adını verir.

Han Sayın Hovugan, babasının atının izini izleyip onu bulmak için yola koyulur. Yolda karşılaştığı bir atın, kim olduğunu sorması üzerine kendisini ata tanıtan Han Sayın Hovugan, atın babasının atı olduğunu öğrenir. At, Han Sayın Hovugan'a babasının başından geçenleri anlatır ve kendisini beklediğini söyler. Bunun üzerine babasının içinde hapsediği çukurun başına gelen Han Sayın Hovugan, babasını çukurdan çıkarır. Dizi baltayla kesilen Arı Haan, atının terkisinde bulunan ak matara içindeki em-derman otunu yiyerek iyileşir. Sağlığına kavuşan Arı Haan, Şara Melçen Haan'ın obasına gelerek onu öldürür; kaçırılan gelini ile malını mülkünü alıp obasına geri döner. Obada büyük bir toy düzenlenir ve toy bitince de baba oğul, huzurlu bir hayat sürmeye başlar.⁷⁶

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Yardımcı Kardeşler Er Sayın Ulaatı ve Han Sayın Ulaatı:

1) Rolü – Özellikleri: Doğacak oğluna gelin almak üzere Ulug Haan'ın obasına doğru yola çıkan Arı Haan, yolda Er Sayın Ulaatı ile Han Sayın Ulaatı kardeşlere rastlar. Kardeşlerin isteğiyle onlarla dost olan Arı Haan, yoluna onlarla devam eder.

2) Yardımları: Kardeşlerden Er Sayın Ulaatı, Ulug Haan'ın kızını alacak olan yiğidi belirlemek üzere yapılan at yarışında Arı Haan'ın atına binerek yarışır ve yarışı kazanır. Diğer iki yarış da kendisi kazanan Arı Haan, Ulug Haan'ın kızını alır.

⁷⁶ Destan metni için bk. Metin Ergun-Mehmet Aça (2005), age, s. 225-272.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Bahadırın Atı:*

1) **Rolü – Özellikleri:** Yalnız bodur ağacın gövdesindeki urdan dünyaya gelen Arı Haan, kurt yiyerek tek başına yaşamını sürdürürken ileride atı olacak tayla karşılaşır. Kuyruğu ve yelesi yere döşenmiş, tüyü rüzgârda savrulan, gelip geçen kuşların sırtını gagalayıp yaraladığı tay, kuşların Arı Haan yanındayken kendisini rahatsız etmediklerini fark eder ve Arı Haan'dan kendisini binit yapmasını ister. Tek başına kalpak kaya altında huzurlu bir yaşam süren Arı Haan, taydan korkup isteğini kabul etmez; fakat tayın ısrarı üzerine üstüne binmeyi kabul eder.

2) **Yardımları:** Tay, Arı Haan'ın üzerine binmeyi kabul etmesiyle onu alıp kendisine isim ve silah verecek olan annesi Ak Sarıg'ın yanına götürür. Gökten inen kutsal at Ak Sarıg'ın görevi de zaten tay ve Arı Haan'ı buluşturmadır. Arı Haan, Ak Sarıg'ın gösterdiği mağaradan aldığı koşum takımlarını giydirir giydirmez dört yaşında olağanüstü bir ata dönüşen tayla dayanıklılık mücadelesine girer. Atın gemini çeken iki kolunun eti bileklerine, üzeniyi tepen baldırlarının eti de dizlerine toplanıveren Arı Haan, atın tavsiyesiyle ak tulumda bulunan ak testi içindeki arjanın bir kısmını içip, bir kısmıyla da yıkanarak eskisinden daha güçlü biri olur.

Doğacak oğluna gelin almak üzere ulu kızıl tayga yurtlu Ulug Haan'ın obasına doğru yola çıkan Arı Haan, gelinini aldıktan sonra dönüş yolunda Şara Melçen'in obasına uğrar. Burada Şara Melçen tarafından tuzağa düşürülen Arı Haan, yaralanıp bir çukura hapsedilir. Bu sırada Arı Haan'ın eşiş çocuğunu doğurur ve Han Sayın Hovugan adı verilen çocuk, gidişinin üzerinden uzun yıllar geçen babasını aramaya çıkar. Yolda bir atla karşılaşır ata kendisini tanıtan Han Sayın Hovugan, atın babasının atı olduğunu öğrenir. Arı Haan'ın atı, Han Sayın Hovugan'a babasının başından geçenleri ve onu nerede bulabileceğini anlatır. Bunun üzerine Şara Melçen'in obasına gelen Han Sayın Hovugan, babasını hapsedildiği çukurdan kurtarır.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Gökten İnen Kutsal At Ak Sarıg:

1) Rolü – Özellikleri: Bir ırmağın ortasındaki kayanın üzerinde bulunan yalnız bodur ağacın gövdesinde beliren ve zamanla büyüyen bir urdan dünyaya gelen bahadır, yalnız olduğunu fark edip anne ve babasının Uspun gök denizdeki yer iyisi olduğunu düşünür. Kalpak kaya altını mesken tutup kurt yiyerek yaşamını sürdüren bahadır, bir gün gördüğü tayın ısrarıyla üzerine biner ve tay bahadırı bir ulu tayganın önündeki yalçın ak kayaya götürür. Tayın burada gökten inen annesi Ak Sarıg'ı emdiğini gören bahadır da atı emer ve emdikçe semirir, güneşte sararan gölgede kararır katı derisi semirir.

2) Yardımları: Gökten inen kutsal at Ak Sarıg, bahadıra üzerine binip geldiği tayla kendisini buluşturmak isterken yorulup yaşlandığını ve tayın kendisine binit olması gerektiğini söyler. Atının koşum takımlarıyla kendisinin giyeceği giysileri nerede bulabileceğini de bahadıra söyleyen Ak Sarıg, ona Arı Haan ismini verir. Ayrıca bahadıra geçmiş ve gelecek hakkındaki bilgileri öğrenmesini sağlayacak "hopçu kara sudur"u veren Ak Sarıg, öldükten sonra gömülmesi gereken yeri de söyleyerek ölür ve bahadır tarafından istediği yere gömülür.

b. Altın Prenses:

1) Rolü – Özellikleri: Arı Haan, gökten inen kutsal et Ak Sarıg'ın kendisine verdiği geçmişle gelecek hakkında bilgi veren "hopçu kara sudur"dan gökten inen Kurbustu Haan'ın halkının arasında Altın Prenses'in yaşadığını öğrenir. Kurbustu Haan'ın kalabalık halkı arasında doksan atın koşup da dolanamadığı güzel otağın içindeki Altın Prenses'in yanına giden Arı Haan, burada bir kağan gibi karşılanır ve Altın Prenses'le birlikte yaşamaya başlar.

2) Yardımları: Altın Prenses, kendisiyle birlikte hiçbir iş yapmadan yaşamaya başlayan Arı Haan'ı bu şekilde yaşamasının doğru olmadığı, çalışması ve obasını koruması gerektiği konusunda uyarır. Arı Haan'a kaybolmasının üzerinden üç yıl geçen, bin kara devenin başı acımasız kara buğrayı bulabileceğini söyleyen Altın Prenses, ayrıca hamile olduğunu, doğacak oğullarına bir gelin bulması gerektiğini ve gelini nereden alacağını da Arı Haan'a söyler.

Arı Haan'ın oğlu, kendisine gelin almaya gittiği Ulug Haan'ın obasından dönmeyen babasını bulmak için yola çıkmaya karar verdiğinde Altın Prenses üst ve alt âlemden çağırdığı ustalara oğlunun silahlarını yaptırır. Ayrıca oğluna altmış kulaç altın ipini vererek bu iple kendisine bir at yakalamasını söyleyen Altın Prenses, halkını toplayarak onlardan oğluna isim vermelerini ister.

4.8.3. Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Öncelerin öncesinde Dalay Baybırñ Han'ın kavminde altmış ve yetmiş yaşlarında, Çeleedey ve Alaaday adında, yoksul bir karı koca yaşar. Alaaday adındaki yaşlı kadın, bir gece rüyasında gençlik çağlarını görür ve çok geçmeden hamile kalır. Yaşlı kadın, zamanı gelince altın belli, gümüş göğüslü bir erkek çocuk doğurur.*

Büyüyüp üç yaşına basan çocuk, bir gün oyun oynarken sıçanları görür ve babasından bunların avlanıldığını öğrenince onları taşla avlar. Cesur bir yiğit olan çocuk, avlanırken daha büyük hayvanlar görür ve bunların da teke-koçkar ve sığın-geyik olduğunu öğrenerek onları da taşla avlamaya başlar. Babası, zamanla oğlunun taşla avlanmasını uygun bulmaz ve Irgak-Karaşkan adlı ustaya giderek okla yay yapması için gerekli malzemeleri öğrenip oğluna söyler.

Babasının tavsiyesi üzerine Hüreñ kızıl taygaya giden çocuk, istenilen ağaçları kökünden söküp, yetmiş dağ keçisinin derisini de alıp ustaya getirir.

Göğün kapkara kuşunu aramaya giden çocuk, yolda ak sakallı bir ihtiyara rastlar ve aradığı kuşu Kañ Kara taygada nasıl bulup yakalayacağını ihtiyardan öğrenir. İhtiyarın söylediği yere gidip kara kuşun üst âlemden gelmesini bekleyen çocuk, kuş gelince kuyruğundan tutup onu yakalamaya çalışır. Kaçıp kurtulmayı başaran kuş, çocukla konuşup ona kendinden kopardığı beş tüyünü verir. Çocuk, kuşun tüyüyle beraber yetmiş kazanın demirini de getirip ustaya verince usta, vınlaması bir günlük yerden duyulan büyülü kara yayla kara oku yapıp ona verir. Çocuk, ustanın yaptığı ok ve yayla obasına döner.

Günlerden bir gün Çeleedey ata, oğluyla birlikte Dalay Baybıñ Han'ın huzuruna çıkıp ondan oğluna ad vermesini ister. Bunun üzerine Dalay Baybıñ Han, halkını toplayıp onlardan çocuğa iyi ad vermelerini ister; iyi ad verenleri ödüllendireceğini, veremeyenleri ise cezalandıracağını duyurur. Halk içinden kimse ad vermeye cesaret edemezken dünya nimetlerinden bol bol yararlanmış, ak başlı bir ihtiyar çıkıp çocuğa Arzılañ Kara Attıg Çeçen Kara adını verir. Böylece çocuğun bineceği atın adı da Arzılañ Kara olarak belirlenmiş olur. Çeleedey atanın eyer takımlarını üzerine koymasıyla tay, kara ata dönüşürken giysilerini giyip kuşanan çocuk da erler eri olup çıkarılır. Çeçen Kara, anne ve babasına kendisine eş olabilecek kızın nerede olduğunu sorunca annesi, ona tam kuzey yöndeki büyük tayganın bel tarafını yurt tutan Uzun Sarıg Haan'ın kızı Narın Dañgına'nın kendisine eş olabileceğini söyler. Bu cevap üzerine Çeçen Kara hazırlanıp anne babasıyla vedalaşarak yola koyulur. Çeçen Kara, yolda yaşlı bir adama rastlayarak kendisini yiyecek bulmak için Uzun Sarıg Haan'ın obasına giden sefil bir kişi olarak tanıtır. Bunun üzerine ihtiyar, hanın obasına varabilmek için çeşitli engelleri aşması gerektiğini söyleyerek yoluna devam eder. Çeçen Kara, ihtiyarın sözünü ettiği engelleri aşıp yolunda ilerlediği sırada bir hana yakışmayacak kıyafetlere bürünmüş bir şekilde Uzun Sarıg Haan'ı görür. Han kendisini tanıtır; fakat Çeçen Kara kendisiyle alay edince çaptırıp obasına gider. Hanı takip eden Çeçen Kara, hanın obasına gelir ve yırtık kara çadıra girer. Çadırda bir nine, dede ve üstü başı yırtık sarı bir vardır. Çeçen Kara, kara tütün gibi yemekten yer ve çadırda uyuyakalır. Gece dökük kara çadırın parlak otağ olduğunu görür ve Narın Dañgına'nın dede ve ninenin

yanındaki sarı kadın olduğunu anlar. Onunla konuşmak isterken yeniden uyanır ve uyandığında çadırın eski halini aldığını görür. Akşam olduğunda aynı şeyleri bir kez daha yapar ve uykuya dalar. Narın Dağına, eski halini alınca uyanıp onunla konuşmaya gider ve işin aslını sorar. Narın Dağına, Çeçen Kara'ya bugüne kadar kendisini ilk gören kişinin kendisi olduğunu; göklerin Demir Kırlıg hanının kendisini istediğini söyler.

Çeçen Kara'nın birkaç gündür kızının çadırında kaldığını işiten Uzun Sarıg Haan, Çeçen Kara'yı huzuruna getirtip ona kim olduğunu sorunca bahadır kendisini kaybolan devesini arayan bir çoban olarak tanıtır. Çeçen Kara'nın sözlerinden aslında kızını almak için geldiğini anlayan ve daha önce kızını istemiş olan Demir Kırlıg ile anlaşması gerektiğini söyleyen han, ayrıca çeşitli yarışlar yapılacağını ve bu yarışları kazananın kızını alacağını bildirir. Düzenlenen yarışlardan ilk ikisini Çeçen Kara kazanır. At yarışını atına daha önce karşılaştığı ihtiyarı bindirerek kazanan Çeçen Kara, at üzerinde ölüp kalan ihtiyarı Narın Dağına'ya götürür ve kız, ölmüş ihtiyarı sihirle diriltir. Düzenlenen diğer bir yarışta iki rakip karşı karşıya gelir ve okla yenişemezler, güreşe tutuşurlar. Uzun çabalar sonucunda güreşi de Çeçen Kara kazanır. Uzun Sarıg Haan, kendisine meydan okuyan Çeçen Kara'ya kızını vermek zorunda kalır; fakat üç gün obasında konaklamasını ister. Han, ertesi gün Çeçen Kara'dan yerle göğün kesişmesinin ötesindeki Çeerendey kocakarının demir değneğini getirmesini ister. Bunun üzerine sabah erkenden yola çıkan Çeçen Kara, yolda bozkır ortasındaki en güçlü Dağ Möge'yi görür. Onu kürek kemiğinin arasındaki beninden vurunca Dağ Möge uyanır ve kapışmaya başlarlar. Çeçen Kara, yenilmek üzereyken atı durumunu Narın Dağına'ya düş göstererek bildirir; Narın Dağına da sihir vasıtasıyla Çeçen Kara'ya üç dört yaşındaki boğanın gücünü verir ve Çeçen Kara, böylelikle Dağ Möge'nin üstesinden gelir. Yoluna devan eden Çeçen Kara, önüne çıkan ak kara iki kayayı atının tavsiyesine uyarak geçer; atını yapağılı taya, kendisini de sefil bir oğlana çevirerek Çeerendey kocakarının obasına gelir. Obadaki yaşlı bir adamdan Çeerendey kocakarının değneğini nasıl elde edebileceğini öğrenir. Dokuz kat cam ev içindeki değneğinin Çeçen Kara tarafından çalınması üzerine kocakarının askerleri bahadırın peşine düşüp yolunu demir kızıl yalçın kayayla kapatırlar. Zor durumda kalan Çeçen Kara, durumunu düş

yoluyla gören Narın Dağına sayesinde kurtulur. Çeerendey kocakarının değneği ile Uzun Sarıg Haan'ın obasına varan Çeçen Kara, Narın Dağına'yı alıp obasına varır; Narın Dağına, bahadırın anne ve babasını sihirle on beş yaşındaki gençlere çevirir.

Çeçen Kara'yı huzuruna çağırın Dalay Baybıñ Han, ondan demir ağızlı kara mağarada yaşayan üç iblisle savaşıp onları yok etmesini ister. Ertesi gün yola çıkan Çeçen Kara, üç iblisten ikisini öldürmeyi başarır; diğeri altın başlı ördek olup gökyüzüne uçup gider. Olayın üzerinden çok geçmeden ineklerin arasında bir kel kara buzağı doğar. Vaktiyle Narın Dağına, rüyasında ördeğe dönüşen iblisin obasında kel kara buzağı olarak dünyaya geldiğini görür. Durumdan haberdar olan Çeçen Kara, ördeğe dönüşen iblisle tekrar mücadele eder; fakat iblis tarafından beli kopartılarak öldürülür. Narın Dağına, şifalı otlarla kendisini dirilttikten sonra boynundaki altın ipe gökte uçan ördek biçimindeki iblisin peşine düşen Çeçen Kara, onu yakalayıp öldürür; ancak iblisin içinden on bin iblis daha çıkar. Çeçen Kara, iblisleri öldürdükçe çoğaldıklarını görür ve Narın Dağına'nın fark etmesiyle iblisi üç kat demir kızılığının kesiştiği yerden okuyla vurur. Bunun üzerine bütün iblisler ölür ve Çeçen Kara ile Narın Dağına obalarına dönüp huzur içinde yaşamaya başlarlar.

Bir gün atını serbest bırakıp uykuya dalan Çeçen Kara'nın üzerine Hüler Möge gelir ve Çeçen Kara, kendisine meydan okuyan Hüler Möge ile güreşerek onu yener. Yenildikten sonra Çeçen Kara'ya yalvarıp onunla dost olmak istediğini söyleyen Hüler Möge'yi bağışlayan Çeçen Kara, onunla birlikte obasına gelir. Narın Dağına'nın, Hüler Möge'ye eş olabilecek kızın, Hün Haan'ın kızı Hümüs Dağına olduğunu, yanlarına kalın mal alıp kızı almaya gitmelerini söylemesi üzerine iki bahadır yola koyulur. Yolda Hün Haan'ın hizmetkârına rastlayıp kızın obasının yerini öğrenen bahadırlar, altın göl kıyısında hanın kızına hizmet eden yaşlı karı kocaya rastlar ve onlardan da prensesin altın gölde, dokuz kat cam otağda yaşadığını öğrenirler. Hüler Möge, göl kıyısında kalırken Çeçen Kara, hanın yanına gider. Bu sırada rüyasında iki bahadırın geldiğini gören prenses, hizmetkârından onlardan birisini yanına getirmesini ister. Hizmetkârın Hüler Möge'yi gölün içine

götürmesiyle Hümüs Dañına ve Hüler Möge, cam otağda beraber yaşamaya başlarlar. Bu sırada hanın yanına giden Çeçen Kara, ondan kızını Hüler Möge'ye ister; han, iki bahadırın kendi obasını koruyabileceğini düşünerek kızını vermeyi kabul eder. Ertesi gün Hüler Möge, Hümüs Dañına'yı bileyi taşına çevirir ve Çeçen Kara ile birlikte yola koyulurlar; obaya döndükten sonra dokuz gün boyunca toy yaparlar. Yurdunun kuzey tarafını koruması için Hüler Möge'yi görevlendiren Çeçen Kara, kendisi de yurdunun güney tarafını koruyarak anne ve babasıyla birlikte huzur içinde bir ömür sürmeye başlar.⁷⁷

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Ak Sakallı İhtiyar:

1) Rolü – Özellikleri: Çeledey ata, artık büyüüp cesur bir yiğit olan oğlunun taşla avlanmasını uygun bulmadığı için Irgak Karaşkan isimli ustaya gider ve ondan okla yay yapılması için gerekli olan malzemeleri öğrenip oğluna söyler. Hüreñ kızıl taygaya gidip istenilen ağaçları ve yetmiş dağ keçisinin derisini getiren oğlan, göğün kapkara kuşunu aramak için çıktığı yolda ak boğasına ak söğüt yükleyen ak başlı, ak sakallı bir ihtiyara rastlar.

2) Yardımları: İhtiyar, kendisini tanıtan ve yay-ok yaptırmak için göğün kapkara kuşunu aradığını söyleyen oğlana kara kuşu Kañ Kara taygada bulabileceğini ve kuşu tan karanlığında indiği yerden altmış kulaç altın ip ve kement atıp yakalayabileceğini söyledikten sonra ak boğasına binip kaybolur. Çeledey ata, oğluna ad vermesi için Dalay Baybıñ Han'ın huzuruna çıkınca han, halkına haber salıp, iyi ad veren kişiyi ödüllendireceğini, kötü ad verenin ise başını vurduracağını söyleyerek Çeledey atanın oğluna ad vermelerini buyurur. Başını vurdurma korkusuyla ad vermek için kimsenin çıkmadığı halkın arasından sakalı beline inmiş ak başlı bir ihtiyar gelip Çeledey atanın oğluna Çeçen Kara, oğlanın atına da Arzılañ Kara adını verir. Dalay Baybıñ

⁷⁷ Destan metni için bk. Metin Ergun-Mehmet Aça (2005), age, s. 273-344.

Han, böyle bir çocuğu güçlü bahadır diye adlandırmaya gerek olup olmadığını sorduğunda, ihtiyarı oğlanla atının çok güçlü bir ikili olacağını söyler.

Çeçen Kara, anne ve babasına kendisine eş olacak kişiyi nereden bulabileceğini sorunca annesi ona, tam kuzey yönde büyük tayganın bel tarafını yurt tutan Uzun Sarıg Haan'ın kızı Narın Dañgına'nın kendisine eş olabileceğini söyler. Annesinden aldığı bu cevapla yola koyulan Çeçen Kara, yolda ak sakallı, ak başlı bir ihtiyara rastlar. İhtiyar, kendisini tanıtan ve Uzun Sarıg Haan'ın kızı Narın Dañgına'yı almaya gittiğini söyleyen Çeçen Kara'yı yolda karşılaacağı engeller hakkında uyarır. İhtiyar, Çeçen Kara'ya canlıların gözünü oymak isteyen iki kara kuzguna; alt çenesinde altmış kişi, üst çenesinde otuz kişi katıyıp duran ve yukarı çıkanlarla aşağıya inen canlıları ezip çiğneyen iki kara buğraya; yukarı çıkan, aşağıya inen canlıları parçalayan iki kara ite dikkat etmesini ve onları geçebilirse almak istediği kızın obasına varabileceğini söyler.

Narın Dañgına'nın obasına varan Çeçen Kara'ya, Uzun Sarıg Haan, kızını alabilmesi için bazı yarışları kazanması gerektiğini söyler. Dört yaşındaki inek gibi büyük kara taşı kaldırıp omza koyma ve güreş yarışlarını kazanan Çeçen Kara, sıra son yarış olan at yarışına gelince yerini ak sakallı ihtiyara verir. Çeçen Kara'nın atı Arzılañ Kara'ya binen ihtiyar, atın koşusuna dayanamayıp yolda ölür. Üstünde binicisi olmadığı halde Arzılañ Kara, yarışa katılan yarışa katılan Demir Kırılığ'ın atını geçmeyi başarır. Çeçen Kara, bir dalda takılı kalan ak sakallı ihtiyarı Narın Dañgına'ya götürür; kız altın bileziği ile efsunladığı ihtiyarı diriltir.

Dag Möge'yi öldürüp, Uzun sarıg Haan'ın isteğiyle Çeerendey kocakarının değneğini almak için yola koyulan Çeçen Kara, Çeerendey kocakarının obasına vardığında saçları ağarmış bir dedeyle karşılaşır. Ak saçlı ihtiyar, kendisini tanıtan ve Çeerendey kocakarının değneğini almak istediğini söyleyen Çeçen Kara'ya Çeerendey kocakarının dokuz kat cam evde oturduğunu ve değneğin yanında bulundurduğu altın kutuda olduğunu söyler.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. *Bahadırın Atı Arzılañ Kara:*

1) Rolü – Özellikleri: Çeledey atanın oğlu, Irgak Karaşkan ustaya kendisi için ok-yay yaptırıp obasına döndüğü sırada zayıf kara kısarak bir tay doğurur. Çeledey atanın eyer takımlarını üzerine koymasıyla kara ata dönüşen taya, Çeledey atanın oğluna Çeçen Kara adını veren ihtiyar, Arzılañ Kara adını verir.

2) Yardımları: Dag Möge'yle güreşe tutuşan Çeçen Kara, öldürülmek üzereyken Arzılañ Kara, durumu düş yoluyla Narın Dañgına'ya bildirir. Arzılañ Kara'dan aldığı haberle Narın Dañgına'nın üç dört yaşındaki boğa gücünü verdiği Çeçen Kara, Dag Möge'yi öldürür.

Dag Möge'yi öldürdükten sonra yoluna devam eden Çeçen Kara, yolda hızla uçan kuşun kuyruğunu kapanıp kesen, yavaş uçan kuşun boynunu kırıp kesen iki kayayla karşılaşır. Çeçen Kara, bu iki kayayı Arzılañ Kara'nın tavsiyesi üzerine altmış kulaç ipiyle birleştirip sırtlanır ve uçsuz bucaksız gök arasında koşup geçiverir.

Arzılañ Kara, ertesi sabah Hüler Möge'yle güreşecek olan sahibi Çeçen Kara'yı, güreşe hazırlanması ve dinlenmesi için uyarıp, Hüler Möge'nin güreş için hazırlıklarını yaptığını ve dinlenmekte olduğunu haber verir.

Han Ügey Haan'ın yanından ayrılan ve yolda giderken karşısına çıkan iki kurdu avlayıp derisini olca kılan Çeçen Kara, atı Arzılañ Kara'nın tavsiyesi üzerine atıyla birlikte kılık değiştirir.

Uzun Sarıg Haan'nın kızı Narın Dañgına'yı alabilmek için at yarışına katılan Çeçen Kara, atı Arzılañ Kara'yı bıraktığı yerden çağırır. Daha önce kılık değiştirmiş olan at, gerçek kılığına bürünür ve üzerine binen ihtiyarın yolda ölmesine rağmen yarışı birincilikle tamamlamayı başarır.

3. Doğaüstü Yardımcı Tipler

a. Narın Dañına:

1) Rolü – Özellikleri: Çeçen Kara, anne ve babasına evleneceği kızı nereden bulabileceğini sorması ve annesinin tam kuzey yönde büyük tayganın bel tarafını yurt tutan Uzun Sarıg Haan'ın kızı Narın Dañına'yı kendisine eş olarak alabileceğini söylemesiyle yola koyulur. Çeçen Kara'nın karşısına ilk olarak dökük kara çadırdaki yaşlı dede ile ninenin yanında yaşayan biri olarak çıkan Narın Dañına, geceleri gerçek haline dönüşen, gündüzleri ise yırtık çadırda yaşayan biridir ve bugüne kadar onu gören kimse olmamıştır. Çeçen Kara, üç öleni diriltip üç kazığı dikebilen, Şambıl âleminde yaşayan eşsiz güzellikteki Narın Dañına'yı almak için geldiği Uzun Sarıg Haan'ın obasındaki yaşlı dede ve nine ile Narın Dañına'nın yaşadığı dökük çadıra girer ve orada iki üç gün kalır. Çeçen Kara'nın birkaç gündür kızının yaşadığı çadırda kaldığını öğrenen Uzun Sarıg Haan, Çeçen Kara'yı huzuruna çağırır ve ona kim olduğunu sorar. Kendisini kaybolan deveyi arayan bir çoban olarak tanıtan Çeçen Kara'nın söylediği sözlerin, aslında kızını almak için geldiği anlamını taşıdığını anlayan Uzun Sarıg Haan, Çeçen Kara'ya önce kızını isteyen Demir Kırlıg ile anlaşmasını sonra da çeşitli yarışlara katılması gerektiğini söyler. Uzun Sarıg Haan, üç yarışı da kazanıp, Demir Kırlıg'ı yenerek onu bir çukura hapseden Çeçen Kara'ya kızını vermek zorunda kalır.

2) Yardımları: Kızını Çeçen Kara'ya vermek zorunda kalan Uzun Sarıg Haan, ondan dümdüz kuzey tarafta yerle göğün kesişmesinin ötesindeki Çeerendey kocakarının demir değneğini getirmesini ister. Sabah erkenden yola koyulan Çeçen Kara, dürbünle etrafı gözetlerken bozkır ortasındaki en güçlü Dag Möge'yi görür. Atıyla birlikte kılık değiştirerek Dag Möge'nin yanına gelen Çeçen Kara, onu kürek kemiğinin arkasındaki parmak başı kadar beninden vurur. Uyanıp gelen Dag Möge'yle güreşmeye başlayan Çeçen Kara, yenilmek üzereyken atı, durumu Narın Dañına'ya düş yoluyla bildirir. Narın Dañına'nın sihir vasıtasıyla üç dört yaşındaki boğanın gücünü verdiği Çeçen Kara, Dag Möge'nin üstesinden gelir.

Çeçen Kara, Uzun Sarıg Haan'ın kendisinden istediği Çeerendey kocakarının değneğini çaldıktan sonra peşine yaşlı kadının askerleri düşer. Askerlerin yolunu kızıl yalçın kayayla kapatmasıyla zor durumda kalan Çeçen Kara, durumu düşünde gören Narın Dañına sayesinde kurtulur.

Çeçen Kara, Çeerendey kocakarının değneğini alıp Uzun Sarıg Haan'a getirdikten sonra Narın Dañına'yı alıp obasına döner. Obasına döndükten sonra Çeçen Kara'yı huzuruna çağırın Dalay Baybıñ Han, ondan demir ağızlı kara mağarada yaşayan üç iblisle savaşıp, onları yok etmesini ister. Ertesi gün yola çıkan Çeçen Kara, üç iblisten ikisini öldürür; diğeri ise altın başlı ördek olup gökyüzüne uçar. Çeçen Kara, obasına döndükten bir süre sonra ineklerin arasından bir kel kara buzağı doğar. Narın Dañına, düşünde daha önce ördeğe dönüşüp gökyüzüne uçan iblisin obadaki kel kara buzağı olarak dünyaya geldiğini görür ve Çeçen Kara'yı uyarır. Narın Dañına'nın uyarısıyla ördek biçimine giren iblisle tekrar mücadele eden Çeçen Kara, iblis tarafından beli koparılarak öldürülür. Narın Dañına, şifalı otlarla Çeçen Kara'yı iyileştirip diriltir.

Narın Dañına tarafından diriltiren Çeçen Kara, ördek biçimindeki iblisin peşine düşer ve onu yakalayıp öldürür; fakat iblisin içinden on bin iblis daha çıkar. İblisleri öldürdükçe çoğaldıklarını gören Çeçen Kara, Narın Dañına'nın kendisini uarmasıyla iblisi üç kat demir kızılığın kesiştiği yerde okuyla vurur. Böylece bütün iblisleri öldüren Çeçen Kara, Narın Dañına'yla birlikte obasına dönüp huzur içinde yaşar.

4.8.4. Şöögün-Bora Attıg Şöögün-Köögün Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Geçmişin geçmişinde, ardıçlı ala dağın eteğinde, akrabaları ve çocukları olmayan; fakat oldukça zengin olan altmış yaşındaki Alaaday dede ile yetmiş yaşındaki Çeleedey nine yaşar. Dümdüz güney tarafta demir tayganın eteğini yurt tutan yağmacı ve zalim Demir Kara Çançın, bir gün*

dürbünüyle yaşlı karı kocanın zenginliklerle dolu obasını gözetler ve Doşkun Kara bahadır adlı adamını üç tümen askeriyle birlikte obayı yağmalamaya gönderir. Başlarına gelecek felâketten hayvanlarının uyarısı üzerine önceden haberdar olan yaşlı karı koca, saklayabilecekleri kadar malı buzullu ala tayganın tepesindeki ters ağızlı kara mağaraya saklarlar. Gelenler, malların geri kalan kısmını götürürken yaşlı adam, hayatlarını sürdürebilmeleri için mallardan bir kısmını bırakmalarını ister. Bunun üzerine insafa gelen Doşkun Kara bahadır, ihtiyarlara mallarından bazılarını bırakarak yağmaladıklarıyla obadan gider.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra dürbünüyle tekrar etrafı gözetleyen Demir Kara Çançın, ihtiyar karı kocanın mallarının yeniden çoğaldığını görür ve Doşkun Kara bahadır ile askerlerini tekrar yağmaya gönderir. Gönderirken de yine çoğalabilecek maldan bir kısmını ihtiyarlara bırakmalarını söyler. Durumun böyle sürüp gideceğini anlayan yaşlı karı koca, hayvanlar çoğalınca onları kesip doğrayarak kazdıkları çukura gömerler. İhtiyar karı kocanın mallarını yeniden yağmalamak için gözetlemeye çıkan Demir Kara Çançın, malların dede ile nine tarafından yiyilip bitirildiğini zannederek artık onların obasını gözetlemekten vazgeçer.

Dede ile nine, kesip çukura sakladıkları hayvanları yiyerek ömürlerini geçirirken yiyecekleri zamanla biter ve dede karısını obada bırakıp ormana oduna gider. Alaaday dede, obasına döndüğünde karısının baldırını deldiğini ve oluk oluk kan aktığını görür. Çeleedey ninenin sarı ipek kuşakla sardıkları baldırı, şişer ve dede karısının baldırını yarıncı içinden bir oğlan çocuk çıkar. Çeleedey nine, baldırından çıkan çocuğun bir şeytan olduğunu ve onu götürüp suya atması gerektiğini söylese de dede çocuğa kıyamaz; onu bir beşiğe yatırıp yer yarığına bırakır. Canı istedikçe gidip çocuğu görür.

Çeleedey nine, bir müddet sonra kocasından çocuğu sorunca ihtiyar, çocuğu sakladığı yerden çıkarıp getirir. Yaşlı karı koca, ömürlerinin son demlerinde dünyaya gelen çocuklarını beslemeye başlarlar. Alaaday dede, çocuğu beslemek için ava çıkar, avlanmadık av bırakmaz; fakat çocuk ne doymak ne büyümek bilir. Bunun üzerine yaşlı karı koca, çocuklarını bırakıp

göç ederler. Bir süre sonra çocuklarını merak edip ona bakmaya gelen dedeyle nine, çocuğun büyüüp konuşmaya başladığını görürler. Bu sırada avlanmayı, ata binmeyi de öğrenen çocuk, bir gün anne ve babasının Demir Kara Çançın adlı birisinden söz ettiklerini duyup kendisinden bir şeyler sakladıklarından şüphelenir. Bir gün, ağarmadan ava çıkan ve avlanamayacak bir hayvanı avlayıp obasına dönen çocuğu, babası mağaradan çıkarttığı giysi ve silahlarla kuşatır; binek at yakalamasını öğretir. Çocuk, artık bir yiğit olur.

Çocuk, bir gün atıyla dolaşırken geçmişte ailesine ait olan hayvanların kemiklerini bulur ve babasına sorduğunda bunların ölen hayvanların kemiği olduğu cevabını alır. İşin peşine düşen çocuk, annesiyle babasının hayatında ilginç olaylar olduğunu; fakat bunların kendisinden saklandığını anlar. Bunun üzerine bir gün annesinin elini sıcak buğday kavurmasıyla yakan çocuk, annesine olan biteni anlattırır. Çocuk, silahlarını kuşanıp Kök Bora atına biner ve Demir Kara Çançın'dan intikam almak üzere yola çıkmaya hazırlanır. Anne ve babası, çocuk yola çıkmadan onu temizleyip, ona Şöögün Bora attığı Şöögün Köögün diye ad verirler. Ailesinin yetmiş yıllık yiyeceğini hazırlayan çocuğa annesi, yola çıkmadan önce altın bileziğini vererek bunu yolunun üstündeki bir yerde yaşayan Sarıg Möge'nin kızına hediye etmesini söyler. Aşılmaz dağları aşıp geçilmez suları geçen Şöögün Köögün, Sarıg Möge'nin obasına varıp, güzeller güzeli kızı ile tanışır. Kız, babasının da Demir Kara Çançın ile savaşmaya gittiğini ve kendisinden üç yıldır haber alamadığını söyleyince Şöögün Köögün, kıza hediyesini verir ve kızın da isteğiyle yoluna devam eder. Şöögün Köögün, ala tayga üzerine çıktığında Sarıg Möge ile Demir Kara Çançın'ın savaştığını görür ve haykırarak onları birbirinden ayırır. Sarıg Möge'den çekilmesini isteyen Şöögün Köögün, Demir Kara Möge ile kapışır. Ok atmada yenilemeyince güreşmeye başlarlar; Şöögün Köögün, güreşte kaybetmek üzereyken atı, onu öfkelenendirir ve öfkelenen bahadır rakibini yener. Demir Kara Çançın, ancak sol edüğünün tabanındaki bıçağıyla öldürülebileceğini söyleyince Şöögün Köögün, bıçakla ciğerini söküp yemek ister; fakat atının tavsiyesiyle ciğeri kaya üzerinde soğumaya bırakır; kara kaya eriyiverir. Şöögün Köögün, bu kez Demir Kara Çançın'ın bağırsağını çıkarıp kuşanmak ister; fakat tekrar atının uyarısıyla bağırsağı büyük dağa

sarıp soğumaya bırakır; büyük dağ erir. Şöögün Köögün, Demir Kara Çançın'ın başını başını kesince ayıya dönüşüp ormana kaçar. Bahadır, ayıyı takip edip da ateşte yakınca külleri, atsineğine ve arıya dönüşür. Demir Kara Çançın'dan intikamını alan Şöögün Köögün, obasına dönmek için çıktığı yolda Sarıg Möge'nin obasına gelir ve burada toy yapar.

Sarıg Möge'nin kızıyla obasına dönmek için yola çıkan Şöögün Köögün, konakladığı bir yerde daha önce Sarıg Möge'nin kızına talip olan Ay oğlu aldın Möge tarafından okla vurulur. Yaralanan Şöögün Köögün, kız tarafından altı delikli çuvaldızla efsunlanarak iyileştirilir. Kız, Aldın Möge'yi öldürebilmenin yolunun ay ile bağlı olan göbeğinden vurmak olduğunu söyleyince Şöögün Köögün, Aldın Möge'yi denilen yerden vurup öldürür.

Şöögün Köögün, obasına döndüğünde anne ve babasının iyice yaşlanmış, oğullarını tanımaz bir şekilde bulur. Şöögün Köögün, anne ve babası ölünce onları gereğince gömer; neşesine neşe, toyuna toy katıp huzurlu bir hayat sürer.⁷⁸

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. Sarıg Möge'nin Kızı:

1) Rolü – Özellikleri: Saçı kırkılıp biti temizlendikten sonra atı ve kendisine isim verilen Şöögün Köögün, annesinin Sarıg Möge'nin kızına hediye etmesi için verdiği altın bileziği de yanına alarak Demir Kara Çançın'ın obasına doğru yola çıkar. Aşılmaz dağları aşır, geçilmez suları geöen Şöögün Köögün, Sarıg Möge'nin obasına varır ve onun güzeller güzeli kızıyla tanışarak ona altın bileziği verir. Kızın, babasının da Demir Kara Çançın'la savaşmaya gittiğini ve üç yıldır kendisinden haber alamadığını söylemesi ve ondan yoluna devam etmesini istemesiyle Demir Kara Çançın'ın obasına doğru yoluna devam eden Şöögün Köögün, Demir Kara Çançın'ı öldürdükten sonra Sarıg Möge'nin obasına gelip, kızıyla evlenir.

⁷⁸ Destan metni için bk. Metin Ergun-Mehmet Aça (2005), age, s. 345-399.

II- Yardımları: Sarıg Mge'nin kızıyla evlendikten sonra onunla birlikte obasına dönmek için yola koyulan Őgn Kgn, gece bir yerde konaklar. Őgn Kgn, ertesi sabah, malına göz diken ve otağının önüne gelip kendisini dışarıya ağırınan biri tarafından atılan okla yaralanır. EŞi, sandıktan çıkardığı altın kutudaki altı delikli uvaldız ile üç defa efsunlayarak Őgn Kgn'n yarasını iyileştirir.

EŞinin yarasını iyileŐtirdikten sonra Őgn Kgn'e onu yaralayan kişinin daha önce kendisine talip olan Ay oğlu Altın Mge olduğunu söyleyen kız, onu ldrebilmesi için göbeği ile aya bağlı olan altın ipi koparması gerektiğini de söyler. EŞinin söylediğini yapıp Altın Mge'yi öldüren Őgn Kgn, eşiyle birlikte obasına dönüp mutlu bir Şekilde yaşar.

2. Hayvan Yardımcı Tipler

a. Fare:

1) Rolü – zellikleri: Alaaday ata ile Çeleedey ninenin obalarına dönerken yolda buldukları ve beslemek için yanlarında getirdikleri fare, bir gün ortadan kaybolur. Alaaday atanın oğlu, farenin karda belli olan izlerini takip ederek farenin girdiği yeri bulur. Oğlan, takip ettiği farenin girdiği taş yığınınını drtnce ortaya çok güzel, yuvarlak yuvarlak ak taşlar çıktığını görür.

2) Yardımları: Alaaday atanın oğlunun, bulduğu ak taşları toplayıp obasına getirmesiyle Alaaday ata, bunların taş değil gümüş olduğunu fark eder. Gece gündüz demeden  gün boyunca düşünen Alaaday ata, oğlunun bulduklarının gençliğinde sakladığı er kişi için gerekli olan malzemeler olduğunu hatırlar. Oğluyla birlikte eŐyaları sakladığı mağaraya giden Alaaday ata, mağaradan çıkardığı eŐyalarla obasına döner ve er kişinin ihtiyacı olan bu eŐyalarla oğlunu giydirip silahlandırır; oğlunun atına da yular ve gemini takar.

b. Bahadırın Atı Şöögün Bora:

1) Rolü – Özellikleri: Ava çıkan Alaaday atanın oğlu, bir gün ala dağın arkasındaki seraplı ince sarı bozkırın ortasında güzelliği büyüleyici, kuyruğu yerde sürüklenir, yelesi savrulup dalgalanır, sivri iki kulaklı, yuvarlak kara gözlü hayvanlarla karşılaşır. Bu hayvanları avlamak isterken yayı kırılan oğlan, obasına döndüğünde babasından at denilen bu canlıyı öldürmemesi, yakalayıp beslemesi gerektiğini öğrenir. Alaaday ata, kendisinin verdiği altmış kulaç sarı urganla yakaladığı yapağılı boz bir tayı obasına getiren oğluna, bu tayın kendisine at olabileceğini söyler. Alaaday atanın, farenin kendisini ulaştırdığı mağaradan çıkardığı yular, gem ve eyeri takmasıyla tay, iki kulağı göğün ak kara bulutunu oraya buraya göçüren büyük dağ gibi Kök Bora at olur. Alaaday atanın oğlu, anne ve babasının kendisinden gizledikleri sırrı öğrenip Demir Kara Çançın'dan intikam almak üzere yola çıkmaya hazırlanır. Anne ve babası, yola çıkmadan önce oğullarının saçını kırkıp bitini temizler ve ona Şöögün Bora attığı Şöögün Köögün diye ad verirler. Böylelikle oğlanın atının adı da Şöögün Bora olarak belirlenmiş olur.

2) Yardımları: Anne ve babasının intikamını almak için Demir Kara Çançın'la güreşen Şöögün Köögün, güreşi kaybetmek üzereyken atı, kendisine çarparak öfkelenir. Kendisine çarpan atına, yardımcı olması gerekirken zarar verdiğini düşünerek öfkelenen Şöögün Köögün, öfkesi sayesinde toparlanarak Demir Kara Çançın'ı yener.

Demir Kara Çançın'la doksan yıl süresince güreşip, onu yendikten sonra bıçağıyla Demir Kara Çançın'ın ciğerini söküp yemek isteyen Şöögün Köögün, atının uyarısıyla ciğeri kaya üzerinde soğumaya bırakır. Atı sayesinde Demir Kara Çançın'ın ciğerini yemekten vaz geçen Şöögün Köögün, ciğerin kara kayayı erittiğini görür. Bu kez de Demir Kara Çançın'ın bağırsağını çıkarıp kuşanmak isteyen Şöögün Köögün, yine atının uyarısıyla bağırsağı dağa sarıp soğumaya bırakır. Atının söylediğini yapan Şöögün Köögün, Demir Kara Çançın'ın bağırsağının büyük dağı erittiğini görür.

4.8.5. Aldın-Kurgulday Destanında Yardımcı Tipler

Özet: *Öncelerin öncesinde, tarihin ötesinde güzel karısı ve Aksagalday Bakka Kıdat isminde bir malcısı olan Aldın Kurgulday adlı bir bahadır yaşamaktadır. Sayısız sürüleri olan Aldın Kurgulday'ı kaldırıp sırtında taşıyacak bir at yoktur. Aldın Kurgulday, bir gün sürü içerisinde bulunan ve yedi yıldır doğurmamış olan kısrağın doğurduğu erkek kulunu yakalar ve obasına getirir. Eyerlenince olağanüstü bir şekilde birden yetişkin bir ata dönüşen kulunla Aldın Kurgulday arasında doksan gün süren bir mücadele başlar ve sonunda Aldın Kurgulday, atın kendisine uygun bir binit olacağına karar verir.*

Bir gün malcısı, Aldın Kurgulday'a deve sürülerinin arasındaki ak yeveli azgın buğra kaybolduğu haberini verir. Bunun üzerine hemen Şiree Kara adını verdiği atına binip buğrayı aramaya çıkan Aldın Kurgulday, onun Deer oğlu Deek Möge tarafından sürülüp götürüldüğünü görür. İki bahadır güreşmeye başlar ve doksan günün sonunda Aldın Kurgulday, Deek Möge'yi yenerek onu bir çukurun içine hapseder ve obasını yağmalamak üzere yola koyulur. Bu sırada atıyla birlikte kılık değiştirerek sefil oğlan ve uyuz tay olan Aldın Kurgulday, yolda Deel Möge'nin çobanıyla karşılaşır. Kendisini kağanının kaybolan ak devesini arayan biri olarak tanıtan Aldın Kurgulday, çobandan Deek Möge'nin obasının önünde hırçın akan bir deniz ve bu denizin üzerinde de erlerin geçtiği kıl köprü ile zavallıların geçtiği ağaç kabuğundan yapılmış bir köprü olduğunu öğrenir. Çobandan öğrendiklerini iyice ezberleyen Aldın Kurgulday, yoluna devam edip çobanın bahsettiği deniz ve köprülerle karşılaşır. Aldın Kurgulday, erlerin geçtiği kıl köprüden geçerek Deek Möge'nin karısının otağına varır; fakat sefil oğlan görünümünde olduğu için kadın tarafından kovulur. Bunun üzerine atıyla birlikte gerçek haline dönüşen Aldın Kurgulday, oba halkını ve bütün malları toplayıp kendi obasına götürür.

Obasına döndüğünde eşinin kendisine bıraktığı mektup aracılığıyla obasının Çedi Baştığ Adıgır Kara Mañgıs tarafından yağmalandığını öğrenen Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın obasına doğru yola koyulur. Yolda tekrar

atıyla birlikte kılık değiştiren Aldın Kurgulday, sürüsünü otlatan çobanı Aksagalday Bakka Kıdat ile karşılaşır. Çobanından Adıgır Kara'nın özelliklerini öğrenen Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın otağına gider ve karısına kendisini avare gezip iş arayan biri olarak tanıtır. Aldın Kurgulday, kendisini küçümseyen Adıgır Kara'ya gücünü ve avda başarılı olduğunu gösterir. Tekrar çobanının yanına gelen ve Adıgır Kara'nın canının nerede olduğunu öğrenmek isteyen Aldın Kurgulday'a çobanı, Adıgır Kara'nın köpeği ile kara kuzgununa dikkat etmesi gerektiğini söyler. Adıgır Kara, bir gün karısına köpeği ve kuzgunun kendisini koruyacağını söyleyerek ava gider. Aldın Kurgulday, eski haline dönüp Adıgır Kara'nın köpeğini öldürür ve çobanın çadırına girip soyunarak ateşin yanında yatar. Çoban, Aldın Kurgulday'ı sırtındaki beninden tanıyarak hemen Adıgır Kara'nın karısına haber verir. Bu sırada avdan dönmüş olan Adıgır Kara, köpeğinin ortadan kaybolmuş olduğunu farkına varır ve çok öfkelenerek çadırına giren Aldın Kurgulday'ı yutar; fakat Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın boğazını bıçakla keser ve içeriden gerçek görünümüyle çıkar; Adıgır Kara'yı öldürür ve karnını yarmasıyla yuttuğu bütün insanlar dışarı çıkar. Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın yedi başından en büyüğünü kesmesiyle ortaya çıkan iblisle vuruşur ve uzun süren mücadelenin sonunda iblisi derin bir çukura atarak çukurun üzerini de dev bir kaya ile kapatır. Aldın Kurgulday, karısını, çobanını ve Adıgır Kara'nın obasını alıp kendi yurduna doğru yola koyulur.

Yazlık yurduna varan Aldın Kurgulday, yurdunun daha önce çukura hapsedtiği Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge tarafından yağmalandığını görür ve onun obasına doğru yola koyulur. Yurduna vardıktan sonra Deer oğlu Deek arıg Möge'nin kedisinden affını dilemesiyle onu affeden Aldın Kurgulday, obasını ve halkını alıp yurduna döner; fakat obasının bir kez daha yağmalandığını görür. Bunun üzerine Deer oğlu Deek Sarıg Möge'yi de yanına alan Aldın Kurgulday, obasını yağmalayan Adıgır Kara'nın oğlunun obasına doğru yola koyulur. Yolda çobanıyla karşılaşır ondan Adıgır Kara'nın oğluyla ilgili bilgi alan Aldın Kurgulday, obasına varıp Adıgır Kara'nın oğlunu öldürür ve obasını alıp kendi yurduna döner. Bütün olanlardan sonra dostu

*Deer oğlu Deek Moge ile bir yere yerleşen Aldın Kurgulday, huzur içinde bir hayat surmeye başlar.*⁷⁹

1. İnsan Yardımcı Tipler

a. oban:

1) Rolü – zellikleri: Bir devesi Deer ođlu Deek Sarıg Moge tarafından alınan Aldın Kurgulday, Deek Sarıg Moge'nin peşine dūřup, onu altmış kulaç derinliğindeki bir çukura hapsettikten sonra obasını yağmalamak için yola koyulur. Deek Sarıg Moge'nin obasına yaklaşınca kendisini dikenli oklu, çalı yaylı, sarı keçe kepenekli sefil oğlana; atını da uyuz kara taya donūřturen Aldın Kurgulday, oba yakınlarında Deek Sarıg Moge'nin deve çobanıyla karşılaşır.

2) Yardımları: Kendisini barınak ve iş arayan zavallı bir kişi olarak tanıtan Aldın Kurgulday, obana Deek Sarıg Moge'nin obasının nerede olduğunu ve kendisi için obada iş ve barınak olup olmadığını sorar. Bunun zerine oban, Aldın Kurgulday'a Deek Sarıg Moge'nin obasının yeri ve otağının arkasında bulunan hırçın denizin zerindeki kıldan ve ağaç kabuğundan yapılmış kopruler hakkında bilgi verir. Çobanın szunu etiği kıldan yapılmış kopruden erler; ağaç kabuğundan yapılmış kopruden ise yoksul kimseler geçebilmektedir. Aldın Kurgulday, obanın kendisine verdiği bilgiler sayesinde kıldan yapılmış kopruden geçerek Deek Sarıg Moge'nin obasına varır.

b. Bahadırın Eşi:

1) Rolü – zellikleri: Deer oğlu Deek Sarıg Moge'yi bir çukurun içine hapsedip, Deek Sarıg Moge'nin obasını yağmalamaya giden Aldın Kurgulday, Deek Sarıg Moge'nin eşinin kendisini obasından kovmasıyla kendi obasına doner. Obasına geldikten sonra gzlk yurdunu diken-ayır

⁷⁹ Destan metni için bk. Metin Ergun-Mehmet Aa (2004), age, s. 548-576.

sarmış, baharlık yurdunu ot-sigen basmış bir halde bulan Aldın Kurgulday, obasında malı ve halkından hiçbir şey kalmadığını görür ve eşinin kendisine bir işaret bırakmış olabileceğini düşünür.

2) Yardımları: Otağının önündeki koca kızıl taşı alıp atınca eşinin kendisine çömlekte çay, tabakta et hazırlayıp bıraktığını gören Aldın Kurgulday, bunlarla beraber bir de mektup bulur. Eşi, yazdığı mektupta halkını ve malını yedi başlı Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın ganimetleyip götürdüğünü söyler ve onun bilimli-algılı, hileli-yalanlı bir kişi olduğu konusunda Aldın Kurgulday'ı uyarır.

c. Aksagalday Bakka Kıdat:

1) Rolü – Özellikleri: Deer oğlu Deek Sarıg Möge'yi bir çukurun içine hapsedip, Deek Sarıg Möge'nin obasını yağmalamaya giden Aldın Kurgulday, Deek Sarıg Möge'nin eşi tarafından obada kovulunca kendi obasına döner. Obasına geldiğinde eşinin kendisine bıraktığı mektup aracılığıyla obasının Çedi Baştığ Kara Mañgıs tarafından yağmalandığını öğrenen Aldın Kurgulday, halkını ve malını kurtarmak için Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın obasına doğru yola koyulur. Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın obasına yaklaşınca kendisini diken oklu, çalı yaylı, yırtık keçe kepenekli sefil oğlana; atını da uyuz kara taya dönüştüren Aldın Kurgulday, artık Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın hayvanlarına çobanlık yapan, eski çobanı Aksagalday Bakka Kıdat'la karşılaşır.

2) Yardımları: Kendisini barınak ve iş arayan sefil bir kişi olarak tanıtan Aldın Kurgulday, Aksagalday Bakka Kıdat'tan Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın sihri-büyüsü olan, halkına-kavmine öfkelenildiğinde hepsini topluca yutup çiğneyiveren canavar gibi bir kişi olduğunu ve obasının yerini öğrenir. Aldın Kurgulday, Aksagalday Bakka Kıdat'tan aldığı bilgilerle Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın obasına gelip otağına girer ve orada Çedi Baştığ Kara Mañgıs'ın eşiyle karşılaşır. Kendisini avare gezip, karnını doyurmak için iş arayan biri olarak tanıtan Aldın Kurgulday, Çedi Baştığ Kara Mañgıs'a

gücünü ve avdaki ustalığını gösterdikten sonra tekrar çobanı Aksagalday Bakka Kıdat'ın yanına gelir. Aksagalday Bakka Kıdat, kendisinden Çedi Baştıg Kara Mañıs'ın canının yerini öğrenmek isteyen Aldın Kurgulday'a, Çedi Baştıg Kara Mañıs'ın gece olunca avulunu gözleyen köpeği ile bir saat içinde cihanı dolanıp gören kara kuzgununa dikkat etmesi gerektiğini söyler.

Çedi Baştıg Kara Mañıs'ı öldürüp halkını ve malını alarak obasına dönen Aldın Kurgulday, obasının vaktiyle çukura hapsediği Deer oğlu Deek Möge tarafından yağmalandığını görür. Deek Sarıg Möge'nin obasına giden Aldın Kurgulday, Deek Sarıg Möge'nin kendisinden af dilemesiyle halkı ve malını alarak obasına döner. Obasına geldiğinde bu kez de Çedi Baştıg Kara Mañıs'ın oğlu Kançuulay'ın obasını yağmaladığını gören Aldın Kurgulday, Kançuulay'ın obasına doğru yola koyulur. Yolda çobanı Aksagalday Bakka Kıdat'la karşılaşan Aldın Kurgulday, ondan Kançuulay'ın babası Çedi Baştıg Kara Mañıs'tan daha zalim bir kişi olduğunu öğrenir.

5. SONUÇ

Destanlar, milletlerin hayatında büyük izler bırakmış tarihî, toplumsal ve doğal olayların hayal ürünü unsurlarla da süslenerek çağdan çağa aktarılmasını sağlayan, bilinen en eski edebiyat ürünlerinden biridir. İlk çağlardan itibaren, insanlara hem olağanüstü varlıklara hem de toplumsal olaylara ait yorumlarını geleceğe aktarma imkânı sunan destanlar, aynı zamanda toplumların geçmişlerinde önemli yerleri olan tarihî, sosyal, dinî olayları ve aşk uğruna yapılan mücadeleleri anlatmak için de bir araç olmuştur.

Ortak bir geçmişe sahip bütün milletlerde olduğu gibi, Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin de sözlü kültür ürünleri içerisinde destanların önemli bir yeri vardır. Bu Türk toplulukları, geçmişte yarattıkları kahramanlık destanları ve bu destanlardaki başkahraman aracılığı ile yurtlarını korumak uğruna iç düşmanlar ve yabancı istilacılarla, bazen de doğaüstü varlıklarla yaptıkları mücadeleleri; kahramanın ailesini, yurdunu korumak adına yaptığı alplikları çağlar ötesine aktarmışlardır.

Kahramanlık konulu destanlar incelendiğinde görülmektedir ki dünyaya geliş sebebi ailesini, halkını, yurdunu iç ve dış düşmanlardan, mitik özellikleri olan kötü varlıklardan korumak olan kahraman, her ne kadar üstün niteliklere sahip olsa da mücadelesinde ona yardımcı olacak ikinci ve üçüncü dereceden tiplere ihtiyaç duymaktadır. Olayların merkezinde bulunan başkahraman, kendi üstün özelliklerini, ona yardımcı olmakla görevli yardımcı tiplerin özellikleriyle birleştirerek giriştiği mücadelelerden sürekli galip çıkmasını bilir. Bu noktada yardımcı tiplerin, eserin konusunu oluşturan olayları yönlendirmekte başkahraman kadar etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmamızda tip ve yardımcı tip kavramları hakkında bilgi verildikten sonra söz konusu Orta Asya (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen) ve Güney Sibiry (Altay, Hakas, Şor, Tıva) Türk toplulukları ve bu toplulukların

destancılık geleneği hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Orta Asya ve Güney Sibiryaya Türklerinin kahramanlık destanlarından beşer adet (Metinlerin hacimli olması sebebiyle Hakas Türklerinin üç adet destan metni incelenmiştir.) belirlenerek bu metinler özetlenmiş, sonrasında ise bu metinlerdeki yardımcı tipler ile ilgili bilgiler, Kazak Türklerinden başlanarak aktarılıp yorumlanmıştır. Yardımcı tiplerle ilgili tespitler, “insanlar”, “hayvanlar” ve “doğaüstü varlıklar” başlıkları altında yapılmıştır.

Ele aldığımız kahramanlık destanı metinlerinde görüldüğü üzere olayların merkezinde bulunan başkahraman, kendi menfaatleri için değil, halkının refahı için mücadele eder. İç düşmanlar, yabancı istilacılar, doğaüstü varlıklar, yeraltı dünyasındaki kötü tiplerle mücadele eden başkahraman, destanın sonunda bu mücadelesinden galip çıkarak başta ailesi olmak üzere halkının özgürlüğünü, mutlu yaşantısını güvence altına alır. Her ne kadar başkahramanın dünyaya geliş sebebi, zamanı geldiğinde düşmanla mücadele edip onu alt etmek olsa ve bunun için de üstün ruhsal ve fiziksel özelliklere sahip olsa bile, yanında hep onunla birlikte olan, düştüğü en zor durumlardan kurtulmasını sağlayan, onu tehlikeli durumlara karşı uyarıp ona yol gösteren, bilgi veren, ok atmayı öğretip eğiterek düşmanla vuruşmaya hazır hale getiren bir yardımcı tip mutlaka vardır.

Yardımcı tipleri tespit etmek, sınıflandırmak ve yardımcı tiplerin başkahramana yaptıkları yardımların metnin oluşumuna katkısını değerlendirmek üzere hazırladığımız bu çalışmada, yardımcı tiplerin çoğu zaman bir insan ya da hayvan, özellikle de başkahramanın atı olurken, kimi zaman da doğaüstü bir varlık olduğu sonucuna ulaştık.

İncelenen metinlerde görüldüğü üzere, kahramana amacına ulaşmasında yardımı dokunan birden fazla yardımcı tip bulunmaktadır. Bu tip, kimi zaman kahramanı eğitip savaşa hazır hale getiren tecrübeli bir yoldaş olurken kimi zaman da onu duaları ya da Tanrı'nın verdiği emirle gerçekleştirdiği mucizeleriyle koruyup kollayan doğaüstü bir varlık olmaktadır. Yine bu yardımcı tip, bir metinde kahramanın en yakını olan eşi şeklinde

karşımıza çıkarken çoğu metinde de en büyük yardımcısı olan atı şeklinde görülmektedir.

Ele aldığımız Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin kahramanlık destanı metinlerinden yola çıkarak başkahramana yardımı dokunan yardımcı tipleri şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:

a) İnsan Yardımcı Tipler: Başkahramanın eşi ya da ona âşık olan kız, annesi, yakın arkadaşı, yiğitleri, yetişmesinde emeği olan tecrübeli hizmetkâr, yaşlı adam, yaşlı kadın, falcı kadın, çoban, ak sakallı ihtiyar, düşman tarafından gönderilen elçi ya da önce düşman sonra dost olunan kişi.

b) Hayvan Yardımcı Tipler: Başkahramanın atı, alp kara kuş (Simurg) (Doğaüstü yardımcı tip olarak da düşünülebilir.), keçi, baytal, kedi, köpek, tilki, boğa, fare, dorumlar.

c) Doğaüstü Yardımcı Tipler: Hz. Hızır ve erenler, Şah Kalender ve Kırk Kalenderler, kırklar-melekler, pir, periler, yoldaşlar, devler, dokuz yaratıcı, yedi yaratıcının en küçüğü, altın prenses, gökten inen kız, gökten inen kutsal at.

Ele aldığımız destan metinleri üzerinde yapılan yardımcı tip merkezli incelemeler, bize, Orta Asya ve Güney Sibiry Türk topluluklarının kahramanlık destanlarındaki insan, hayvan ve doğaüstü yardımcı tiplerin oranlarının birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Orta Asya Türk topluluklarının incelenen yirmi destan metninde otuz sekiz insan yardımcı tip, on yedi hayvan yardımcı tip, on sekiz doğaüstü yardımcı tip tespit edilmiştir. Güney Sibiry Türk topluluklarına ait on sekiz destan metninde ise otuz altı insan yardımcı tip, on beş hayvan yardımcı tip, dokuz doğaüstü yardımcı tip olduğu görülmüştür.

Bu rakamların tek tek destan metinleri içindeki dağılımı ifade etmek gerekirse; Orta Asya Türk topluluklarından Kazakların incelenen kahramanlık destanları içerisinde Er Töstik destanında bir insan, iki hayvan, bir doğaüstü

yardımcı tip; Dotan Batır destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Er Kosay destanında üç insan, bir hayvan yardımcı tip; Köroğlu destanında üç insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Karabek Batır destanında bir insan, bir hayvan yardımcı tip tespit edilmiştir. Kırgızlara ait kahramanlık destanlarından Cañıl Mirza destanında bir insan, bir hayvan yardımcı tip; Manas destanında üç insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Er Eşim destanında iki insan, bir hayvan yardımcı tip; Şırdakbek destanında bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Canış-Bayış destanında beş insan, bir hayvan yardımcı tip tespit edilmiştir. Özbeklere ait kahramanlık destanlarından Köroğlu destanının ilk kolunda üç insan, iki hayvan, üç doğaüstü yardımcı tip; Göroğlu'nun Doğuşu destanında iki insan, bir hayvan, iki doğaüstü yardımcı tip; Yunus Peri destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Hasan Han destanında bir insan yardımcı tip; Avazhan destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip tespit edilmiştir. Türkmenlere ait kahramanlık destanlarında ise Köroğlu destanının ilk kolunda beş insan, bir doğaüstü yardımcı tip; Sapar Merhem destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Bezirgan destanında bir insan, iki doğaüstü yardımcı tip; Handan Bahadır destanında iki insan, bir doğaüstü yardımcı tip; Harmandeli destanında bir insan, bir doğaüstü yardımcı tip tespit edilmiştir.

Güney Sibiryaya Türk topluluklarından Altayların incelenen kahramanlık destanları içerisinde Ösküs Uul destanında bir insan yardımcı tip; Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanında bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Temene-Koo destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Kra-Taacı Kıs destanında bir insan yardımcı tip; Altın Ergek destanında bir insan, iki hayvan yardımcı tip tespit edilmiştir. Hakaslara ait kahramanlık destanlarından Ay Huucın destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Altın Çüs destanında üç insan, bir hayvan yardımcı tip, Ak Çibek Arığ destanında bir insan yardımcı tip tespit edilmiştir. Şorlara ait kahramanlık destanlarından Ak Kağan destanında beş insan, iki hayvan yardımcı tip; Altın Sırık destanında üç insan yardımcı tip; Altın Tayçı destanında bir insan yardımcı tip; Kağan Pergen destanında üç insan yardımcı tip; Karattı Pergen destanında üç insan, bir doğaüstü yardımcı tip

tespit edilmiştir. Tıvalara ait kahramanlık destanlarında ise Han-Şilgi Attıg Han-Hülük destanında altı insan, üç hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Arı-Haan destanında bir insan, bir hayvan, iki doğaüstü yardımcı tip; Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge destanında bir insan, bir hayvan, bir doğaüstü yardımcı tip; Şöögün-Bora Attıg Şöögün-Köögün destanında bir insan, iki hayvan yardımcı tip; Aldın-Kurgulday destanında üç insan yardımcı tip tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda diyebiliriz ki, destan metninin merkezindeki başkahraman, giriştiği mücadelelerde en çok yakınındaki insanlardan -eşi, anne-babası, yakın arkadaşı, hizmetkârı, yiğitleri vd- yardım almaktadır. Ancak başkahramanın tek yardımcısı bu insanlar değildir. Hayvan ve doğaüstü yardımcı tiplerin başkahramana olan yardımları da göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Hayvan yardımcı tipler açısından dikkat çeken nokta, bu tiplerin oranlarının Orta Asya ve Güney Sibiry Türk topluluklarında birbirine çok yakın olmasına rağmen hemen hemen bütün Orta Asya Türk topluluklarının kahramanlık destanlarında tespit edilen tek hayvan yardımcı tip başkahramanın atı oluken -Kazaklara ait Er Töstik destanında yer alan ve mitolojik özellikleri sebebiyle doğaüstü yardımcı tip olarak da değerlendirilebilecek Alp Kara Kuş (Simurg) ve Özbeklere ait Köroğlu destanında bulunan ve mezarda doğan Köroğlu'nu sütüyle besleyen keçi dışında- Güney Sibiry Türk topluluklarına ait destanlarda ise başkahramanın atı dışında üç kulaklı ala kula at, kedi, köpek, fare, gölün gök boğası gibi farklı hayvan yardımcı tiplere de rastlanmaktadır.

Söz konusu Türk topluluklarına ait destan metinleri, doğaüstü yardımcı tipler açısından incelendiğinde ise metinlerde yer alan doğaüstü yardımcı tiplerin, sergiledikleri özellikler bakımından destanların yaratıldıkları toplumların inanç ve kültür öğelerinin izlerini taşıdığı görülmektedir. Örneğin Orta Asya Türk topluluklarına ait destanlarda doğaüstü yardımcı tip adıyla nitelendirdiğimiz tipler Hz. Hızır ve erenler, Şah Kalender ve Kırk Kalenderler, kırklar-melekler, pir, periler, yoldaşlar şeklindeyken Güney Sibiry Türk topluluklarının kahramanlık destanı metinlerinde tespit edilen yardımcı tipler dokuz yaratıcı, yedi yaratıcının en küçüğü, altın prenses, gökten inen kız,

gökten inen kutsal at, devler gibi mitolojik özellikleri ağır basan tiplerden oluşmaktadır. Bu durumu, Orta Asya Türk topluluklarının kahramanlık destanlarındaki doğaüstü yardımcı tiplerin, daha çok İslam inancı, Türk, Arap ve Fars kültürleri ile; Güney Sibiry Türk topluluklarının kahramanlık destanlarındaki doğaüstü yardımcı tiplerin ise bu bölgelerdeki toplulukların inanç sistemleri ve mitolojileri ile bağlantılı olduğuyla açıklamanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

İncelediğimiz Orta Asya ve Güney Sibiry kahramanlık destanı metinlerinde görmekteyiz ki başkahraman, üstün özellikler sahip olsa da mücadelesinde ona yardımcı olacak tiplere ihtiyaç duymaktadır. Bu yardımcı tip kimi zaman onun için canını vermekten çekinmeyen eşi olurken, kimi zaman da tecrübeleriyle kahramana yol gösteren hizmetkârı ya da çıktığı her yolda ona yoldaş olan atıdır. Bazen de doğaüstü varlıklardan aldığı güçle ya da onların yol göstermesiyle yoluna devam eden kahraman, giriştiği mücadelelerden daima galip çıkarak ailesinin, yurdunun huzurlu yaşantısına devam etmesini sağlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kahramanlık destanı metinlerinde olayların merkezinde bulunan başkahraman, metnin konusunu oluşturan olayları yönlendirmekte oldukça önemli bir role sahiptir. Ancak bu kahraman, destana konu olan mücadelelerini tek başına sürdürmemektedir. İncelenen her kahramanlık destanında başkahramana oldukça önemli yardımları dokunan yardımcı tipler bulunmaktadır. Destan metninin merkezinde bulunan başkahraman, olayların gelişiminde ne kadar etkinse yardımcı tiplerin rolü de o oranda fazladır. Bu yardımcı tiplerin ele alınıp incelenmesi ise başkahramanlarla ilgili tespit ve değerlendirmelerin çok daha kapsamlı bir şekilde yapılmasına katkıda bulunması açısından önemlidir. Bu nedenle, yardımcı tip ya da kahraman konulu çalışmaların, Türk topluluklarının diğer destanları da incelenerek sürdürülmesi gerekmektedir. Bu yöndeki çalışmalar, Türk destanlardaki kahraman tipolojisinin kapsamlı bir şekilde ortaya konulmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet ve Ergun Metin. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aça, Mehmet. (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma (III Cilt)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aça, Mehmet. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.

Aça, Mustafa. (2001). Yirtöşlik Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme. *Milli Folklor*. Güz 2001, Sayı: 51, 65-74.

Akmataliyev, Abdılcan, Mukasov Muratalı ve Orozova Gülbora. (2007). *Kırgız Destanları II* (Aktaran: Caştegin Turgunbayer). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akmataliyev, Abdıldalcan ve Mukasov Muratalı. *Canış-Bayış* (Girişi Yazan ve Aktaran: Mehmet Aça). (Eser, henüz Türk Dil Kurumu'nda basım aşamasındadır)

Arıkan, Metin. (2007). *Kazak Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arıkoğlu, Ekrem. (2007). *Hakas Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caynakova, Aynek. (2004). *Cañıl Mirza (Abdıbalık Çorobayev Varyantı)* (Aktaran: Mehmet Aça) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devlet, Nadir. (2002). Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri. Çiçek, K., Güzel, C. Ve Koca, S. (Editörler). *Türkler 20. Cilt*. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, ss. 34-36.

Dilek, İbrahim. (2007). *Altay Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Düzgün, Ülkü Kara. (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ekici, Metin. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, Metin. (1997). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset.

Ergun, Metin. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, Pervin. (2010). *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*. Konya: Kömen Yayınları.

Fedakar, Selami. (2003). *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gömeç, Saadettin. (1996). *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Konya: Kömen Yayınları.

Gömeç, Saadettin. (2001). "Kırgızistan Türk Cumhuriyeti", "Özbekistan Türk Cumhuriyeti", "Türkmenistan Türk Cumhuriyeti", *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt Coğrafya-Tarih (3. Baskı)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

<http://tr.wikipedia.org/>

<http://www.turkcebilgi.com/>

İnayet, Alimcan. (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları.

Kaplan, Mehmet. (1984). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kırbaşoğlu, Filiz. (2000). *Köroğlu Destanı'nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma (Göroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasan-Han, Miskal Peri, Avazhan, Göroğlu'nun Ölümü) (II Cilt)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Nurmemmet, Annagülü. (1996). *Türkmen Halk Destanı Göroğlu IV. Cilt*. Ankara: Bilig Yayınları.

Radloff, Wilhelm. (1995). *Manas*, (hzl. -Emine Gürsoy-Naskali). Ankara: Türksoy Yayınları.

Şahin, Halil İbrahim. (2010). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.

Tekin, Mehmet. (2001). *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

